

ISTORIE
SOCIETATE &
CIVILIZAȚIE

Constanța Vintilă-Ghițulescu este doctor în istorie și civilizație la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris (2004) și doctor în sociologie la Facultatea de Sociologie a Universității din București (2012). Cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Profesor asociat la Facultatea de Sociologie, Facultatea de Litere, Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității din București. Colaborator la săptămânalul de cultură *Dilema veche*.

Scrieri: *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, Humanitas, 2004, 2011. Cartea a primit mai multe premii: Premiul de debut „Prometeus” al revistei *România literară* (2004), Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române, Premiul Fundației Naționale de Știință și Artă a Academiei Române (2005), Premiul de debut al Uniunii Scriitorilor din România (2005).

Alte scrieri: *Focul amorului: despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750–1830)*, Humanitas (2006) (trad. germană *Liebesglut: Liebe und Sexualität in der rumänischen Gesellschaft, 1750–1830*, Frank&Timme, Berlin, 2011); *Evgheniții*, Humanitas, 2006; *Mode et luxe aux Portes de l'Orient. Tradition et modernité dans la société roumaine*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011; *From ișlic to top hat: fashion and luxury at the gate of the Orient*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011; *Moda y lujo a las Puertas de Oriente: Tradición y modernidad en la sociedad rumana*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011.

Coordonator al volumelor: *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth–XXth Centuries)*, Cambridge Scholars Publishing, 2011; *Le corps et ses hypostases en Europe et dans la société roumaine du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, cu Alexandru-Florin Platon, NEC, 2010; *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th–20th Centuries) / Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe–XXe siècles)*, cu Ionela Băluță și Mihai-Răzvan Ungureanu, NEC, 2008; *Spectacolul public între tradiție și modernitate: sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii (secolele XIV–XIX)*, cu Mária Pakucs Willcocks, Institutul Cultural Român, 2007; *Les bonnes et les mauvaises mœurs dans la société roumaine d'hier et d'aujourd'hui*, EDR, NEC, București, 2005, cu Ionela Băluță.

Constanța Vintilă-Ghițulescu

Evgheniți, mojici, ciocoi: despre „obrazele” primei modernități românești (1750–1860)

Ediția a II-a
revăzută și adăugită

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pentru Ilinca

Seria „Societate & civilizație“
este coordonată de
Constanța Vintilă-Ghițulescu

Redactor: Maria Mușuroiu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu

Tipărit la R.A. Monitorul Oficial

© HUMANITAS, 2004, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VINTILĂ-GHIȚULESCU, CONSTANȚA
În salvări și cu ișlic: biserică, sexualitate, căsătorie și divorț
în Țara Românească a secolului al XVIII-lea / Constanța Ghițulescu. – Ed. a
2-a, rev. – București: Humanitas, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-3285-2
392(498.1)”17”

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

Cuprins

Argument	4
<i>Context internațional</i>	5
<i>Despre prefacere și progres</i>	6
Mulțumiri	10
Partea 1: Ighemonicoși“ și „simandicoși“:	
boierii și „ifosele“ lor	11
Capitolul I: De la dregători cu barbă la miniștri	11
Galantomie și filantropie...	12
Filotimie și slugărnice...	17
Comis sau conte? „Ornamentele“ mândriei sociale	24
Evgheniți și ciocoi...	25
Vechile Ranguri, noile funcții și Regulamentele Organice	32
Dregători și miniștri	35
a) „Vrednicia și cinstita purtare“.	39
b) Competențe și „specializări“.	40
c) „Nerespectarea drepturilor țării“.	46
d) „Meritocrația“: între rudenie și amicitie.	47
Boier fără slujbă, doctor fără voie	52
Marghioale și marghiolii	57
Capitolul II: Provincialii și modernizarea	63
Musiu Șarlă și Madama: despre educația la „țară“	65
De la Târgul Jiu la capitală	67
De la Cerneți la Paris	68
Partea 2: Comunitate, sociabilitate și identități sociale	71
Capitolul I: Vecini, reputații și control social în societatea	

românească a vechiului regim	71
Vecini și vecinătăți	71
Construirea reputațiilor	82
Control social și ordine politică	92
Capitolul II: Biserica în epoca schimbărilor: tradiție sau modernitate?	99
Biserica și Regulamentele Organice	99
Profesionalizarea clerului între seminar și simonie	103
Preotul – „apostolul” modernizării?	106
Milostenii și Casele făcătoare de bine – asumarea misiunii sociale	
cu poruncă de la Stăpânire	111
Moravuri și... moravuri	113
Dimensiunea politică	119
Vestitorul Besericesc	124
Capitolul III: Aceeași comunitate, alte valori, câte schimbări?	127
Vecinătăți vs rudenie – mahala vs comunitate	128
„Identitatea de hârtie”	131
„Fără de căpătai”: identitate, mobilitate, comunitate	136
Partea 3: Norodul între „lipicioasa sărăcie” și ifosul rangului	138
Capitolul 1: Slujbe și slujbași: de la Otcârmuire la Birocrație	138
Plevușca: micii boieri	138
În umbra puterii: slugile boierești și clientelismul	142
O slujbă cât de mică.... da’ la stăpânire să fie: despre birocratie și funcționarism	148
A avea o meserie între procopseală și sărăcie	157
De la Lina țiganka la Madame Hélène: despre „slugile particulare”	163
«Vremea vinde paile și nevoia le cumpără»: despre «folosul» unei profesii	167
Capitolul II: Elogiul muncii la Ștefan Episcopescu	169
Memorie de taină pentru iconomie și iconomi	170
Adună-te cu cei deopotrivă ție	172
Tirania menajului	175
„Duhul veacului” și „fățărnicia politicii”	178

Bogăția... sau lipicioasa sărăcie...?	179
Iconomia sau despre buna chiverniseală	181
Omul folositor: între „măsura cumpătului” și „iconomie”	182
Capitolul III: Satul și civilizația schimbării	185
<i>Mojici și ticăloși: țărani și îndepărtata civilizație</i>	185
Ofisuri, Gazete și Manuale pentru disciplinarea satelor	187
„Părințele noastre porunci” și „nebăgarea de seamă”	192
Câte bordeie....	194
La școală sau la semănat?	196
Magaziile de rezervă: utopia abundenței	198
Pe drumurile satelor: vagabonzii, holera, hoții	200
În loc de concluzii: „Totul se sfârșește și nimic n-au început încă”	205
Bibliografie:	211
Surse inedite	211
Surse editate:	214
Colecții de documente:	214
Surse narative:	215
Presa vremii:	219
Coduri de legi:	219
Studii de specialitate:	220
Literatur românească	220
Literatură străină	226

Argument

Problema modernizării și modernității societății românești este întotdeauna de actualitate. De mai bine de două decenii, subiectul a fost reluat și analizat din diferite perspective, propunându-se noi și noi ipoteze și teorii. Dar limitele lingvistice și accesul destul de restrictiv la arhivele perioadei au făcut ca mulți dintre cercetători să restrângă la două fraze prima modernitate românească și să așeze ca frontieră a studiilor lor anul 1860. Alfabetul chirilic, limba destul de arhaică, apelul neîncetat la dicționarele epocii au privat prima jumătate a secolului al XIX-lea de o analiză temeinică. Nu din acest motiv ne-am aplecat asupra acestei perioade, ci pentru că demersul este firesc, dând continuitate cercetărilor de până acum. În plus, nu putem să nu observăm că multe dintre ipotezele și teoriile construite despre modernizare se bazează pe aceleași surse editate, care reprezintă aproximativ 10% din imensa arhivă a perioadei. Cartea de față este o încercare de tratare a începuturilor modernității românești, dar și un instrument de lucru pentru cei care vor să analizeze mai departe această temă. Fiecare capitol constituie, de fapt, o carte în sine, un teren prolific de cercetare datorită unei documentații, în mare parte inedită, uriașe. Voi aborda aici câteva inițiative schițate de Regulamentele Organice cu privire la schimbarea sistemului politic, formarea unei clase de funcționari și trasarea unui aparat birocratic menit a servi statul modern, maniera în care reformele vor preface lumea rurală,

dar și reacțiile Bisericii ortodoxe în fața presiunilor de secularizare.

Când reflectăm asupra începuturilor modernității românești, istoria socială și sociologia istorică pot oferi multiple mărturii despre „civilizația materială” a vremurilor, dar și destule întrebări cu reverberații actuale. Ce este mai important: avansarea unei cifre sau urmărirea unui proces de salubritate și igienizare a orașului? Ce are mai multă relevanță: citarea unor teorii cu privire la modernizare și modernitate sau explorarea proceselor istorice de configurare a modernizării și modernității societății românești, mai ales a celor cotidiene, care includ și căutarea sau numărarea asiduă a cămășilor schimbate de țăranul român pe parcursul unui an? Ce este mai „modern”: o definiție sau schimbarea unei atitudini față de apă și săpun? Analiza noastră se va concentra pe comportamente, sociabilități și modul în care acestea se schimbă sau chiar se transformă de-a lungul unui proces evident de schimbare. Privirea ne va coborî atât asupra boierimii, cât și asupra țărănimii, negustorimii, mahalagiilor (termen folosit în sensul locuitorilor din orașe, fie că este vorba de un meșteșugar sau de un cerșetor). Că vom vorbi despre „profesionalizarea” claselor noastre sociale sau despre viața cotidiană, scopul va fi întotdeauna același: cum au contribuit aceste două aspecte, tocmai menționate, la construirea socială a unor maniere, altele decât cele „tradiționale”, și implicit la transformarea societății.

Oare la capătul unui asiduu proces de modernizare se află ceea ce au „dorit” (sau măcar au sperat), de fapt, românii acelor vremuri? Este o întrebare la care vom încerca să găsim răspunsuri trecând prin succesivele reforme propuse și impuse societății românești de Regulamentele Organice. Care este raportul dintre nou și vechi, dintre tradițional și modern în tot acest lung proces de concepere a modernizării?

Contextul internațional

Modernizarea societății românești nu trebuie privită singular, ci în contextul importantelor schimbări și prefaceri care au loc în jur. În secolul al XVII-lea și mai ales în secolul al XIX-lea, Imperiul Otoman cunoaște o serie de eșecuri și trece la reformarea și modernizarea sistemului politic, ceea ce-l face să fie mai puțin reticent la schimbările care au loc în zonele de dominație. Uneori măsurile luate de către teritoriile aflate încă sub dominația sau influența puterii otomane se bucură de acordul său ori sunt sprijinite și chiar cerute de ea.

De asemenea, trebuie menționat rolul major al Rusiei în procesul de modernizare a țărilor române, chiar dacă influența și imixtiunea sa în deciziile politice zădărnicesc de multe ori bunele intenții. La începutul secolului al XIX-lea, Rusia își asumă misiunea de țară civilizatoare, ajungând astfel să domine și controleze, nu numai Moldova și Valahia, ci și Serbia, Polonia, Finlanda sau alte teritorii pe care le ocupase.

Europenizarea, sau occidentalizarea, este un factor major în accelerarea acestei modernizări. De la greci la turci, de la români la sârbi sau polonezi, toți recunosc importanța Occidentului în transformarea societăților lor. Impactul produselor materiale și culturale stimulează consumul, face posibilă pătrunderea unor noi idei, maniere, schimbă viața de zi cu zi. Bineînțeles că această receptare se manifestă diferit chiar în interiorul aceleiași categorii sociale, cu atât mai mult în interiorul aceleiași societăți. Și, în multe din aceste state, elitele și-au atribuit rolul de clasă reformatoare a sistemului și de clasă educatoare a maselor. Procesul de modernizare va urmări transformarea și regândirea întregului sistem politic, administrativ, economic, legislativ, redefinirea tradiției, a familiei, a raporturilor cu Biserica, construirea națiunii sau redefinirea identităților sociale. Modelul de inspirație vine mai totdeauna din Apus: codul civil francez a stat la baza

codului civil român, constituționalismul european a inspirat constituția Greciei (1864), modelul administrativ european și mai ales cel economic și legislativ francez constituie inspirație reformelor din epoca Tanzimatului și a perioadei imediat următoare; ideile de „libertate” și „egalitate” ale revoluțiilor europene, îndeobște franceze, vor fi parte în elaborarea proiectelor politice din celelalte țări.

Despre prefacere și progres

Modernizarea societății românești este percepută ca esențială de către oamenii epocii. Elita vorbește despre necesitatea acestei prefaceri, despre nevoia de a fi în rând cu cei mari din Europa. Despre gândirea și teoretizarea acestei modernizări a vorbit pe larg Paul Cornea¹, în timp ce despre gândirea politică a elitei a scris Vlad Georgescu¹. Aici nu ne rămâne decât să amintim câteva dintre pozițiile acestei generații și să adăugăm lucrurile care nu s-au spus. Ideea de schimbare și mai ales ideea de decalaj față de celelalte nații ale Europei aparțin unei elite intelectuale, fie că vorbim de unii reprezentanți ai aristocrației, fie că vorbim de clerul școlit sau de vârfurile societății urbane. Trebuie spus că este foarte important pentru noi să depistăm întotdeauna actorul esențial al fenomenului modernizator: cine vorbește despre prefacere și progres, cine își dorește schimbarea, în numele cui vorbește, asupra cui dorește să-și exercite dreptul de a schimba, de ce puteri beneficiază pentru a-și impune discursul, cât de asimilat este acest discurs etc.

Încă din secolul al XVIII-lea, Ienăchiță Văcărescu încearcă să intre în rândul celor „mari din Europa” prin imitarea unui

1. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, Cartea Românească, Iași, 2008.

2. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369–1878)*, Ion Dumitru Verlag, München, 1987.

mod de reprezentare, în timp ce Grigore Râmnicăeanul vede aceeași Europă drept „podoaba lumii”, datorită faptului că acolo se află oameni cu „mințea ascuțită”, „puitori de pravile, doftori, ritori, voievozi” care au știut să „dumesticească” și să învețe celelalte nații ale lumii. Cum să-i aduci și pe români printre cei mari din Europa? Aceasta este întrebarea care va preocupa generația secolului al XIX-lea. „Vremea este a ne deștepta”, scrie Dinicu Golescu și, ca „folos” pentru această „deșteptare”, își redactează „întâlnirile și adunările cu oameni de neamuri luminate”, astfel încât să stimuleze și să impună nevoia acută de progres. Cum să aduci schimbarea la tine acasă? Răspunsurile se duc într-o primă fază către imitarea modelului. „Va veni vremea întru care patria mea, nu zic în puțini ani, să se sămuiască întocmai cu orașele cele mari ce am văzut”, își exprimă speranța Dinicu Golescu¹.

Și apoi imitarea unui model nu pare a tulbura pe nimeni. Dimpotrivă, această generație crede că tocmai modelele vestice vor contribui la îmbunătățirea situației. Iată-l pe Eufrosin Poteca, un cleric, trecut prin școlile de la Pisa și Paris, care, analizând starea de înapoiere, se întreabă retoric: „noi Românii, strănepoții slăviților acelora Romani, trebuie să rămânem a pururi departe de neamurile cele luminate? Departe de frații noștri Europeni?” Această nevoie de apropiere, de înregimentare în rând atrage imitația. Ce încearcă românii să demonstreze în toată această perioadă? Ce reclamă cu asiduitate? Locul lor în Europa. Ce le răspunde același Eufrosin Poteca, tot cu o întrebare retorică? Imitațiunea: „Oare noi, pe lângă cele puține ce știm, n-am putea să ne mai împrumutăm de la dânsii?” Dar, în același timp, crede că, dincolo de imitație, românii pot să se ridice singuri. Iată, așadar, o a doua cale de modernizare: „Oare în clima noastră și în limba noastră n-ar putea să strălucească Darul cuvântului,

1. Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, Costandin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, postfață și bibliografie M. Iorgulescu, Minerva, București, 1977, pp. 10, 11, 178.

Darul lui Dumnezeu cel mântuitor, ca și la dâșii?” Pot să-și găsească calea astfel încât toți țapii ispășitori ai trecutului să nu mai fie pretexte pentru o involuție: „Oare de aicea [în]nainte vom putea să ne mai îndreptăm puind vina când pă Greci, când pă Tătari, când din toate părțile cu paradigma lor ne îndeamnă să punem în lucrare toate mijloacele cele mântuitoare?” Discursul rostit cu ocazia examenului public de la Colegiul Sf. Sava, în prezența domnului Grigore vodă Ghica (1822–1828) și a mitropolitului Grigore, întrunește adeviziunea generației sale¹.

Procesul acesta, de împrumut sau imitație, este lung și deloc încheiat la data când se va opri această analiză, adică la 1860. El are loc într-o societate destul de conservatoare, chiar dacă aceasta proclamă deschiderea către progres, schimbare, idei novatoare, chiar dacă adoptă aparențele și lucrurile la îndemână. Vom vedea că și elita, boierii educați la marile universități ale Europei, păstrează în maniera de a gândi, de a se comporta, de a pune în aplicare proiecte sau legi rânduilei ale unei societăți înrădăcinate în conservatorism. Ca atare, pe lângă modelul imitat (Franța) și agentul modernizator (Rusia) au existat și agenți modernizatori autohtoni, formați în cadrul modelului imitat. În același timp, se conturează și ideea unui model autohton de modernizare, despre care vorbește chiar Eufrosin Poteca. Ar fi o a doua etapă, urmare firească a inspirației oferite de modelul european. Dar aici ponderea este mult mai mică, după cum observă Vlad Georgescu²; modelul autohton va deveni consistent abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, coagulându-se în jurul Junimii. Bineînțeles că se va contura și un discurs de mijloc care preia anumite repere din modelul apusean, critică altele, considerate inefficiente sau superficiale,

1. Eufrosin Poteca, *Scrieri filosofice*, ediție critică de Adrian Michiduță, AIUS, Craiova, 2008, pp. 179–180, 20 iulie 1827.

2. V. Georgescu, *op. cit.*, p. 81.

oferă tradiția drept model autentic și bun de prelucrat în prefacerea dorită. De pildă, *Predicatorul ecleziastic*, jurnal al Bisericii Ortodoxe, apărut de-a lungul anului 1857, critică învățarea limbilor străine, care n-ar contribui decât la o educație superficială, o „spoială” folosită la contestarea tradiției. Fragmentul este important pentru că reflectă contestarea unui model incapabil să răspundă unei nevoi autohtone. Până la urmă, apropierea de Occident, limba franceză, lecturile n-ar fi dus decât la critica acerbă a tradiției, la dezavuarea identității, la crearea unei identități false, nespecifice, „fără fond”: „mulți dintre compatrioții noștri zic că, de la o vreme încoace, am început să ne civilizăm și toți strigă că ne-am stricat”. Pentru autorul unor astfel de rânduri civilizarea este echivalentă cu pervertirea morală, și nu cu progresul. Este adevărat că ne aflăm pe teritoriul unui jurnal ecleziastic, unde religia luptă cel mai mult pentru menținerea tradiției și limitarea influențelor din afară. Dar, în același timp, este primul care încearcă să observe modificarea comportamentelor, tocmai pentru a le ajuta să se îndrepte într-o direcție bună. De ce oare civilizarea se alătură mai repede „stricării” decât progresul? Răspunsul este unul intuit: „Pricina este că de când am început să învățăm franțuzește, și alte limbi străine, am introdus modele și am mai dat din religie afară.” Or, locul ocupat până atunci de tradiție este acum acaparat încet, încet de altceva, ceva ce nu pare a fi bun, ce duce la criză morală, criză legată direct de acest „efect al civilizației” și la formarea unor caractere cu totul aparte. Dintre acestea se va desprinde fără doar și poate „fantele”, amplexiul cu lefșoară și pensie, privilegiatul birocrăției statului modern; el va deveni personaj principal al unei întregi literaturi.

Când se vorbește de modernitate, aceasta este pusă întotdeauna în opoziție cu tradiția. Antony Giddens susține că modernitatea este de fapt o „distrugătoare” a tradiției, pe

ruinele căreia se construiește. Admite totuși o colaborare necesară și indispensabilă între cele două, într-o primă fază, cea a premodernității¹. Se poate regăsi această opoziție între tradiție și modernitate? Va fi tradiția exilată pentru a se clădi pe ruinele ei instituțiile menite a pune bazele unui stat modern? Cel puțin în teorie, nu: „progresul nu se poate împlini fără conservarea averii deja realizate, fie aceasta materială, fie spirituală, fie morală. Nația întreagă și legiuitorii ei de astăzi nu se cuvine a pierde din vedere instituțiile străbunilor noștri, și credințele, și datinile populare întemeiate pe Biblie“, scrie Ion Eliade Rădulescu, unul dintre cei mai importanți susținători ai procesului de modernizare². El va formula însă, cu mult înaintea lui Titu Maiorescu, critica acestei modernizări, punând în dezbatere modelul imitat și locul tradiției: „cu legi și doctrine eterogene aduse sau imitate din afară se pierde România, pentru că, ridicându-i-se elementele ei vitale, i se pun altele, ce nu le pot respira plămânii ei“³. Oricum, tradiția este eminamente o invenție a modernității. Nicicând înainte de începuturile modernității nu s-a vorbit de tradiție și, pe măsură ce se înaintază în modernitate, evocarea tradiției „inventate“ de moderni devenea tot mai intensă.

*

Niciodată n-am avut pretenția de a reconstitui „adevărul așa cum a fost“. Un astfel de adevăr nici nu există, cred. Mi-a trecut odată prin fața ochilor un titlu care m-a zăpăcit, cartea se numea „O istorie adevărată a poporului român“.

1. Antony Giddens, „Living in a Post-Traditional Society“, în Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash, *Reflexive modernization. Politics, tradition and Aesthetics in the modern social order*, Polity Press, Cambridge, 1994, pp. 91–92.

2. Ion Eliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, Minerva, București, 1916, vol. I, p. 10.

3. *Ibidem*, p. 10.

L-am privit pe autor: un bătrânel zglobiu ce alerga fără încetare prin sala de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române și mi-am spus că o fi știind el „adevărul“ după atâți ani de lecturi și experiențe. Mărturisesc însă că n-am fost curioasă să văd ce se ascunde între copertele unei astfel de cărți, pentru că nu cred în titluri pompoase și adevăruri absolute. Nu am pretenția de a spune adevărul. Nici nu-mi imaginez că cineva ar putea să-l spună, să-l dețină sau să-l împărtășească celorlalți. Scrierea mea aici de față este „povestea“ mea despre acele vremuri. O căutare a adevărului, pe care nici măcar nu vreau să-l găsesc vreodată. Că, altfel, ce ar mai fi de căutat? Iar eu scriu doar „ficțiune“, pornind de la documentele de arhivă și încercând pe cât posibil să-i înțeleg pe oamenii acelor vremuri. Împărtășesc întru totul viziunea lui Michel Foucault¹ sau Arlette Farge², mă simt alături de Natalie Zemon-Davis³ sau Hayden White și mă bucur de tot ceea ce arhivele judiciare oferă chiar și neverosimil și spun, în ton cu Pascal Quignard, că, la urma urmei, „scrisul nu este decât un delir“⁴, depinde de fiecare povestitor cât de frumos va ști să facă acest delir.

1. Michel Blanchot, *Michel Foucault tel que je l'imagine*, Fata Morgana, 1986, pp. 46–47. Michel Foucault declara într-un interviu cu L. Finas următoarele: „Je n'ai jamais écrit rien d'autre que des fictions et j'en suis parfaitement conscient. Mais je crois qu'il est possible de faire fonctionner des fictions à l'intérieur de la vérité.“

2. Arlette Farge, *Le goût de l'archive*, Seuil, Paris, 1989 ; *eadem*, „Les archives du singulier. Quelques réflexions à propos des archives judiciaires comme matériau de l'histoire sociale“, în *Actes du colloque «Histoire sociale, Histoire globale ?», 27–28 janvier 1989*, publié sous la direction de Christophe Charles CNRS, EHESS, Paris, 1989, pp. 183–189.

3. Natalie Zemon Davis, *Ficțiunea în documentele de arhivă*, Nemira, București, 2003.

4. Pascal Quignard, *Spaima și sexul*, Humanitas, București, 2007.

Mulțumiri

În toamna lui 2004, eliberată de datoria elaborării unei teze în istorie, pe care tocmai o susținusem la EHESS, Paris, m-am îndreptat către alt teren de cercetare, gândind că familia, divorțul, salvării vor rămâne în urmă. Întâlnirea cu profesorul Lazăr Vlăsceanu în casa Crețulescu de la Cișmigiu m-a ajutat să-mi limpezesc gândurile și să aflu, cât de cât, spre ce aş vrea să mă îndrept. Dar nu fu atât de ușor, pentru că ani la rând am continuat să scriu, să conferențiez, să traduc, să fiu solicitată să vorbesc despre familie, divorț, salvări. Și astăzi aceste subiecte le domină pe toate celelalte. Așa că, lucrul pe acest nou teren de cercetare s-a dovedit destul de fragmentat. Și, dacă n-ar fi fost perseverența și mai ales încrederea nemărginită a profesorului Lazăr Vlăsceanu, probabil că n-aș fi reușit să finalizez această carte prea curând. A crezut necondiționat în mine, iar această credință m-a mobilizat. Pentru toate acestea îi sunt recunoscătoare.

Multe dintre ideile acestei cărți au fost prezentate, dezbătute, amendate, criticate în cadrul Grupului pentru Reflecție asupra Istoriei Politice a secolului al XIX-lea (GRiP), grup care se reunește lunar grație Colegiului Noua Europă. Mulțumirile mele se îndreaptă către toți cei care rup din timpul lor pentru a se dedica câteva ore pe lună reflecției. Aș aminti aici pe Silvia Marton, Ionela Băluță, Nicoleta Roman, Ramona Caramelea, Simion Câlția, Florin Țurcanu, Alin Ciupală, Andrei Sora, Silviu Hariton. Cu Maria Pakucs, Gheorghe

Lazăr, Ovidiu Cristea, Mihai-Răzvan Ungureanu am discutat multe dintre problemele conceptuale ale unei scrieri istorice. Țin să le mulțumesc pentru răbdare și lămuriri. De asemenea, țin să arăt recunoștința mea Colegiului Noua Europă, acolo unde am găsit întotdeauna tot ceea ce presupune elaborarea unei cărți, de la timp la înțelegere, de la o bibliotecă întotdeauna actualizată la cele mai mici „lucruri” utile în redactare. Profesorul Andrei Pippidi mă îndrumă de mai bine de un deceniu; coordonator al primei mele teze de doctorat, susținută la EHESS, Paris, domnul profesor n-a încetat să-mi fie mentor și mai ales profesor. Îi sunt profund recunoscătoare pentru această relație de prietenie și încredere. Împreună cu profesorul Dumitru Sandu am reflectat îndelung asupra multor teme din această carte, cu unele am fost de acord, cu altele mai puțin. Îi mulțumesc pentru răbdare și grija cu care a ascultat idei venite de pe alte meleaguri ale științei. Familia mi-a fost întotdeauna alături, dar poate că cel mai important membru al ei a grăbit finalizarea acestei lucrări. Așadar, dedic această carte domnișoarei mele, Ilinca.

Abrevieri

AG = Arhiva Genealogică
 ANR = Arhivele Naționale ale României, București
 ANRI = Arhivele Naționale ale României, Iași
 ANRBZ = Arhivele Naționale ale României, Buzău
 ANRV = Arhivele Naționale ale României, Vâlcea
 AO = Arhivele Olteniei
 APR = Analele Parlamentare ale României
 CvL = *Convorbiri literare*
 BAR = Biblioteca Academiei Române, București
 BOR = Biserica Ortodoxă Română
 MAPM = Manualul Administrativ al Principatului Moldovei
 RA = *Revista Arhivelor*
 RESEE = *Revue des Études Sud-Est Européennes*
 RI = *Revista istorică*
 RIS = *Revista de istorie socială*
 RO = Regulamentul Organic al Țării Românești
 ROM = Regulamentul Organic al Moldovei
 SMIMod = *Studii și materiale de istorie modernă*

PARTEA 1

Ighemonicoși și simandicoși:
boierii și ifosele lor

I

De la dregători cu barbă la miniștri

Pentru a înțelege pașii făcuți de societatea românească în drumul ei spre modernizare, trebuie să începem cu o analiză asupra clasei sociale care a contribuit la înfăptuirea acestui proces. Câteva teme mari vor fi abordate astfel încât să dea seamă despre maniera de implicare sau neimplicare în transformările suferite, de opozițiile sau acceptările presupuse de „nou“ sau „progres“. Cum se definește această boierime? Cum o văd și o definesc ceilalți? Răspunsul la aceste întrebări va fi evaluat din trei perspective. Perspectiva socială va încerca să afle ce o face să fie diferită de alte categorii sociale, care îi sunt privilegiile, comportamentele și manierele de afirmare a unei identități proprii. Perspectiva politică va încerca să deslușească rolul jucat în stat și societate, implicarea acestei boierimi în structurile politice, maniera de recrutare în funcțiile politice, militare și administrative. Perspectiva economică se va opri asupra resurselor și a modului lor de folosire, asupra raportului cu proprietatea și a locului ei în definirea unui statut, al unei identități; vor fi însă analizate și alte două probleme adiacente, însă la fel de importante, raportarea la celelalte activități economice, mai puțin specifice calității de „nobil“, cel puțin în alte civilizații, precum și relația cu transformările de pe piața economică¹.

¹ Vezi și excelenta analiză teoretică a genezei burgheziei române propusă de Alexandru Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate*

Comportamentul unui boier adună tot ceea ce poate fi mai contradictoriu: cupiditate și galantomie, filantropie și tiranie, bunătate și violență, lașitate și cutezanță etc. Vom încerca să punctăm câteva dintre ele, creionând, cu ajutorul documentelor, figuri memorabile sau caractere. Vom analiza, într-o primă parte, valorile aristocrației române, modalitățile de reprezentare și identificare. Accentul va fi pus pe ceea ce ține de „mândria socială” construită în jurul unei poziții în societate: generozitate și vanitate, onoare și cupiditate, demnitate și slugărnicie, risipă și galantomie. Vom observa cum aceste valori se adaptează (sau nu) necesității profesionalizării acestei categorii sociale și cum are loc procesul de transformare a unui mare dregător *ighemonicos* și *simandicos* într-un înalt ministru responsabil și atent la promovarea intereselor statutului.

Galantomie și filantropie...

Frica de Dumnezeu și mersul la biserică constituie deseori o trăsătură principală a acestor boieri. Unii dintre ei se desprind ușor din grupul comun și devin modele pentru ceilalți tocmai datorită consecvenței în promovarea unui comportament. Post, mers la biserică, rugăciuni, danii către biserică, spitale și mănăstiri, larghețe față de supușii de pe moșii, mai ales cu prilejul marilor sărbători religioase, la Crăciun și la Paște, de exemplu, gesturi și atitudini care definesc calitatea de mare boier. Un boier *ighemonicos*, *simandicos* și cu *ifos* trebuie să fie astfel și nu altfel¹. *Evghenit* și *blagorodnic*, boierul pune totul în joc pentru a-și arăta măreția (*ighemonia*),

a secolului al XIX-lea). *Preliminariile unei istorii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.

1. Pentru definirea termenilor, vezi Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque phanariote*, Budapest, 1939, pp. 199, 251.

trage sfori și pretinde slujbe în divan pentru a susține importanța sa și cinstea familiei sale (*simandicos*). Dar *ifosul* (rangul, și nu folosim termenul aici în sensul lui peiorativ) nu poate fi întreținut decât cu ajutorul celor mulți, pentru care există galantomia și filantropia. Nu vom rămâne prea mult asupra comportamentului marelui vornic Iordache Crețulescu, discutat deja și foarte cunoscut, vom spune doar că el este unul dintre marile personaje ale secolului al XVIII-lea tocmai pentru că adună toate acele elemente capabile să facă un boier mare. Prin aceste gesturi, boierul caută faimă și notorietate.

Generozitatea este una dintre marile calități ale boieriei românești. Lăsăm la o parte opera de ctitorire, de altminteri, foarte importantă, pentru că se înscrie în cu totul alt registru, și ne oprim mai ales la rolul săracului în manifestarea generozității. Mai întâi de toate calea individuală: nu există testament de mare boier care să nu conțină mile și pomeni pentru cei săraci. Testamentul este un bun instrument pentru măsurarea acestei generozități. Punga și inima boierului reglează numărul celor care se vor bucura de haine, alimente, cereale, bani, animale, sau chiar loturi de teren.

Pentru măritișul fetelor sărace marele ban Constantin Bălăceanu lasă 5 000 de taleri cu intenția bine susținută de a dota 20 de fete sărace, fiecareia revenindu-i 250 de taleri, o zestre considerabilă pentru o fată de țăran, dar care nu putea fi obținută oricum. Fiul legatarului, Ștefan, în calitate de executor testamentar, trebuie să obțină informații „prin bună cercetare” cu privire la conduita fetelor: dacă sunt într-adevăr sărace, dacă sunt cinstite și „nu după poduri”, adică prostituate. De fapt, banii se dau numai și numai pentru măritiș, nu pentru uzul cotidian al părinților. Boierul este o adevărată instituție caritabilă pentru înzestrat fetele sărace, de ajutorul lui beneficiind alte opt fete, care făceau parte din anturajul său, fiind rude de sânge scăpătate sau rude spirituale. Sumele de bani alocate variază în funcție de locul

pe care tații fetelor îl ocupă în rețeaua de solidaritate construită de boier de-a lungul întregii vieți. Primul loc este ocupat de Elena, o copilă orfană crescută în casa boierului și care, cu timpul, i-a devenit ca și fiică. Ea primește 4000 de taleri și, în plus, fiul cel mare are sarcina de a se ocupa personal de viitorul ei, căutându-i un soț pe măsură: „să-i cauți cu oareșicare chiverniseală un om să o căsătorești“. Pe locul doi, cu 1000 de taleri, se află Sultana, fata medelnicerului Andrei, fina boierului. Cu 500 de taleri sunt înzestrate mai multe fete sărace și orfane, ficele unor mici boieri sau negustori, apropiați ai boierului, Marghioala și Eufrosina, ficele răposatului cămăraș Mihalache, copila serdarului Neculae, cea a pitarului Iane, a lui Hagi Ioniță (aceasta murind între timp, banii au fost dați altei fete) și, în fine, Marghioala, fiica Elenei Drugănească. Iată înzestrate dintr-o dată nu mai puțin de 28 de fete¹.

Dar nu toți boierii sunt atât de darnici. Răducan Filipescu, mare stolnic, înzestrează doar două fete cu 250 de taleri fiecare¹, în timp ce Sandu Bucșănescu se ocupă de rudele sale sărace, fiecare nepoată primind „150 de taleri pentru haine, o fată de țigan, o pereche de cercei, un inel și două-trei șiruri de mărgăritare“¹.

Uneori galantomia atinge limitele ridicolului: mai nici odată un boier nu-și permite să arunce bani pe fereastră, dar atât timp cât o face pentru o cauză comportamentul lui se înscrie într-un joc acceptat și promovat, într-o logică a prestigiului. Cine l-ar putea comanda pe marele boier Nicolae Dudescu că și-a risipit averea în speranța obținerii unei iluzorii bunăvoințe din partea marelui Napoleon? Ce cauză nobilă! Cât patriotism! Deși, când a rămas sărac, iar marele

1. Ștefan Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, București, 1911, vol. II, p. 21.

2. ANR, mss. 143, ff. 139^r–141^r.

3. Document publicat în *Arhivele Olteniei*, 1934, pp. 431–435.

cămătar Băltărețul i-a înghițit averea, nimeni nu i-a sărit în ajutor. Nu același lucru se poate spune despre un parvenit, care nu ar avea un temei prea clar pentru a afișa un astfel de comportament și care, în chip logic, nu ar avea dreptul la risipirea averii pentru un rang nedeținut. Și iată că aceeași lume îl condamnă pe unul ca Dumitrache sluger, slugă pe la marele vistier Hagi Moscu, îmbogățit peste noapte, prin mijloace numai de el știute, că își risipește averea pentru a afișa un lux și o bogăție aflate mult prea departe de rangul obținut cu trudă: „au început a face foarte mari cheltuieli, cu case cum se văd, gevaeruri, haine, galantomii, împrumuturi și caldarâmuri, încât au adus lumea *la foarte mare mirare*“, notează Grigore Andronescu. „Mirarea“ avea să fie repede elucidată, atunci când curiozitatea lumii cercetează și află că „fură trei catastișe, șase sute doaăzeci de mii lei“ de la stăpână-său. Iar sluga ce se arătase „foarte plecată oamenilor“ fugi de „rușinea lumii“, lăsându-i pe ceilalți să plătească și să jalească¹. Or, o astfel de „bogăție“ nu trebuie folosită pentru scopuri atât de nepotrivite, nicidecum expusă, atunci când rangul nu are nevoie de o susținere atât de „înaltă“.

Ca și alte elemente de vizibilitate – haine, blănuri, podoabe, trăsuri –, a invitarisi, a proscalisi cât mai multă lume la masă, constituie un semn al rangului și al distincției sociale. Marele hatman Teodor Balș (cca 1791–1867) are totdeauna „mosafiri“; un bucătar iscusit, Forcaș, gătește douăsprezece feluri de bucate, se adăugă mezelurile „care trebuie să fie gustate negreșit“¹. Aceeași larghețe afișează și „ultimul mare boier“

1. Grigore Andronescu, *Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947, pp. 52–53.

2. D.C. Moruzi, „Curtea domnească din Iași, Ulița Mare și Podul Verde“, în *Uniunea Femeilor Române*, 1913, apud Mihai Dim. Sturdza (coord. și coautor), *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, Simetria, București, 2004, p. 292.

al Munteniei Iordache Filipescu. „Cel care m-a impresionat mai mult decât oricare altul, datorită frumosului său aspect și al hainelor bogate, a fost baș boierul Gheorghe Filipescu. Trăsăturile nobile ale feței sale, împreună cu barba lungă, complet albă, îl distingeau de ceilalți. Pe deasupra adera la felul de viață din vremurile trecute. Era totdeauna înconjurat de familie și toți prietenii săi erau bine veniți la masa lui. O altă masă era zilnic întinsă la parterul casei sale pentru săraci. Câteodată se adunau acolo mai multe duzini de oameni. Această ospitalitate mărinimoasă și realmente seniorială i-a zdruncinat atât de tare afacerile încât a fost obligat să-și vândă una câte una marile sale moșii. Cu toate acestea nu ar fi acceptat niciodată să-și schimbe modul de viață. Odată cu moartea lui Gheorghe Filipescu a dispărut acest onorabil exemplu al trecutului și nu putea fi altfel în actualele condiții de viață“, își amintește Nikolai Karlovici Giers, diplomat rus în Principate între 1844 și 1863¹.

Iar filotimia fără seamă iese la iveală în fiecare gest al unui mare boier. Nu poate fi altfel, numai așa se impune în memoria unui public care îl urăște atât de mult, încât îi știe de frică, care îl adoră, dar îl scuipă de cum întoarce spatele. Ajuns într-o dregătorie importantă, marele boier etalează putere, influență, autoritate, se stabilește în capitală, dacă n-a avut și până atunci reședința acolo, și „se dedă unui lux deșănțat... risipind repede rodul jafurilor sale“, spune cu asprime generalul Langeron, dându-l exemplu chiar pe favoritul său, marele vistier Constantin Varlaam, ce „se credea un mare senior“ și se comporta ca atare¹. Critic, generalul Langeron se face că nu înțelege rostul acestui lux.

Curtea unui conac boieresc este populată cu un număr foarte mare de slugi și robi țigani, folosiți pentru treburi cât

¹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, coord. Daniela Bușe, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 75.

² *Ibidem*, I (2004), pp. 335 și 346.

mai mărunte. Numărul lor nu ține totdeauna de rentabilitatea economică, ci de prestigiu: cu cât sunt mai numeroși, cu atât măreția și prestigiul boierului vor fi mai mari. Când pleacă la curtea domnească, călare sau în trăsură, boierul este urmat de un alai impunător, format dintr-o mulțime de slugi care îi deschid calea și care iarna poartă masalalele ca să lumineze ulițele întunecate ale mahalalelor. Toată această fală, susținută de un comportament milostiv față de cei mulți, așa cum se întâmplă cu multe dintre obrazele de cinste, aduce nemurirea atât de mult visată, așteptată, cum-părată cu multă dărnicie: „*boierul au fost bun pentru țară, afprositos și foarte galanton și cu milostivire multă, cum și copii dumisale sunt*“, scrie la 20 noiembrie 1817, într-o zi de marți, Grigore Andronescu, atunci când avea să se stingă din viață, după un exil forțat, bătrânul boier Constantin Filipescu, atât de hulit de generalii ruși, dar, iată, iubit de norod¹.

De altminteri, statul însuși rămâne în această perioadă destul de paternalist, oferind pomeni și daruri tuturor celor care la un moment dat solicită mila domnească. Cutia mililor continuă să funcționeze sub diferite forme: case făcătoare de bine, spitale, așezăminte religioase. De pildă, în 1840 sunt luate în discuție cheltuielile făcute de domnie cu diferite ocazii de miluire în anul 1838, când domnul împarte „mile periodice pentru praznicul Sf. Paști, la fețe prenumărate cu bileți“ de 11 255 lei, mile cu ocazia praznicului Adormirii Maicii Domnului de 11 254, la praznicul Nașterii Domnului de 11 024 lei, la care se adaugă bani dați la „îngropări de fețe streine, la măritişuri de fete sărace, la fețe scăpătate“ de 8 763 lei (APR, IX/1, 863). Plus că un buget ce abia se construiește are de întreținut o liotă de pensionari. Anual, Adunările Obștești prezintă domnilor liste lungi cu „pensionerii“ statului. „Listă de Fețele pensionare ce au ră-

¹ Grigore Andronescu, *Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947, p. 47.

mas la economie în cursul anului 1838, precum și de Fețele ce nu și-au primitu pensia tot într'acest an, remiind a li se răspunde în viitorime“, pe această listă se află mai ales văduvele și copiii unor foști dregători ai statului. Se adaugă: „listă de adăogirile Pensiilor făcute la obrazele ce s-au socotit mai de trebuință, și care va avea începere de la 1-iu iulie, anul 1838“, unde pensionarii sunt de fapt pensionare ale răposăților (APR, IX/1, 935–939).

Multe dintre instituțiile culturale ale primei modernități s-au născut ca urmare a inițiativei acestor boieri generoși. Aș aminti aici doar de primul institut agronomic ridicat la Pomârla, pentru copiii săraci, inițiativă susținută de marele hatman Anastasie Bașotă, care își lasă o parte din avere în acest sens. Sau Orfanotrofia și Institutul Gregorian din Iași, prima școală de moașe, ridicate prin grija și susținerea financiară a boierilor Ghica. Apoi gesturile caritabile individuale sunt la fel de importante prin donații, de obicei testamentare, care să contribuie la ridicarea de școli și alte instituții de învățământ. Să-i amintim aici doar pe frații Gheorghe și Neculae Codreanu, care testează întreaga avere în scopul înființării unor școli: primul pune bazele unei școli latine la Bârlad, cel de-al doilea prevede ridicarea unei școli de fete, a unui spital și a unei capele, tot la Bârlad. Susține, de asemenea, financiar, constituirea a două catedre: una de italiană și alta de franceză¹.

Filotimie și slugărnice...

„Boerii, de la Banu până la Postelnicu, sunt ca miniștri: ei oricându potu se între la Domnu se vorbească și să șadă înaintea lui; iar cei de la Postelnicu în josu intră numai când

1. Vezi testamentele din 18 noiembrie 1837 și 30 ianuarie 1854 și în Iacov Antonovici, *Documente bârlădene*, Bârlad, 1924, vol. 5, pp. 104–113.

sunt chemați, răspundu când sunt întrebați, și ședu cându capătă voia. Boierii de la Banu la Clucer de arie, atât halea, cât și mazili, ședu înaintea Domnului atât la Adunări, cât și la Divanu.“¹ Autorul prezumtiv al *Istoriei Țerei Românești*, redactată în jurul anului 1774, banul Mihai Cantacuzino, consemnează, foarte pe scurt, drepturile și modalitățile de reprezentare ale boierimii valahe.

Aflat între un prinț fanariot și puterea otomană, boierul a învățat să-și controleze fiecare gest, fiecare cuvânt. În public, nu spune niciodată decât ceea ce trebuie spus, ceea ce trebuie auzit, ceea ce îmbracă forma neutralității sau miezul plăcerii. Raționalitate în gesturi, raționalitate în alegerea cuvintelor, comportamente ce fac parte din nevoia sa de protecție. Într-o astfel de societate, unde teama, intriga, moartea, mazilirea sunt sentințele zilei, nu este loc pentru afectivitate și spontaneitate, ci doar pentru prefăcătorie, diplomație, suspiciune, slugărnice. I-aș spune o „etichetă a supraviețuirii“, preluând termenul și teoria lui Norbert Elias. Ceea ce este „rezonabil“, sau „rațional, depinde în mod esențial de structurile societății“. Așadar, „rațiune nu este altceva decât efortul nostru de a ne adapta la o societate dată“¹.

Calculele și măsurile de precauție ajung să domine și să formeze un comportament. Cei care i-au cunoscut pe boierii de altădată au fost foarte frapați de comportamentul lor: slugărnice și ipocrizie față de domnul fanariot sau față de oricare altă persoană cu oarecare autoritate, suspiciune față de orice străin, orgoliu, infatuare, mândrie nemărginită față de ceilalți membri ai elitei sociale, autoritate și grosolanie față de cei mici.

1. *Istoria politică și geografică a Țerii Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, București, 1863, p. 21.

2. Norbert Elias, *La société de cour*, Flammarion, Champs, Paris, 1985, p. 107.

Voi folosi mărturiile câtorva observatori externi: Alexandre d'Hauterive, secretar al prințului Alexandru Mavrocordat Firaris, generalul Langeron, Wiliam Wilkinson. Am reținut aceste observații din motive cât se poate de simple: au petrecut suficient timp în Principate pentru a nu face afirmații hazarde sau fără acoperire. Secretari princiari, generali, consuli, ei au intrat direct în contact cu această categorie socială, astfel încât să poată emite puncte de vedere, observând comportamentele lor.

Începem cu observația secretarului Alexandre d'Hauterive:

„Cât despre acești boieri, atât de umili când stau în picioare și cu capul gol în fața domnului și care tremură când vorbesc cu Măria Sa Vodă, își bat joc de el în sinea lor și când ies de la Curte, spun felul lor de a gândi unor persoane care îl vor repeta domnului; zisul domn se teme mai mult de ei decât este temut <de aceștia>. Îi plătește ca să tacă, acordă dregătorii tuturor ce nu-i stau la inimă și niște lefuri prietenilor, care ar muri de foame dacă n-ar avea puțința să-l fure, când nu le oferă chiar el mijlocul de a <putea> fura Moldova.”¹

Aceste purtări consemnate de d'Hauterive, confirmate și de alți observatori, se regăsesc în comportamentul acestei aristocrații. Sfidarea puterii are loc în orice moment. Pentru a impune o măsură, domnul are nevoie de acordul ei și, mai ales, de bunăvoința ei. Marii boieri, dregători în aparatul de stat, trebuie să fie „rugați” pentru a duce la bun sfârșit o atribuție, trebuie împinși de la spate. Pitace domnești peste pitace domnești le cer la infinit să vină la slujbă, să ia seama la atribuțiile dregătoriei, nu numai la foloasele ei. Încercările de reformă ale lui Alexandru Ipsilanti (1774–1782) n-au avut

1. Călători străini, X, partea I, p. 692. Vezi și Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, Corint, București [orig. Social Change in a peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony, New York, 1976], 2002, pp. 143–144.

sorti de izbândă din cauza că cei în măsură să le pună în aplicare mai întâi s-au împotrivit, nu pe față, ci prin delăsare, iar mai apoi, când vodă Ipsilanti nu mai era pe tron, nu mai aveau nici un motiv să aplice ceva ce nu le era pe plac sau de folos. Ioan Vodă Caragea (1812–1818) are nevoie de timp și răbdare pentru a-i face pe marii boieri ai divanului să se adune pentru adoptarea și citirea noului proiect de cod. Ceea ce lui vodă i se pare foarte important nu reușește să-i miște prea tare pe marii boieri care se tot „prelungesc” și nu acordă nici cel mai mic interes pentru o așa „binefacere”. La 2 octombrie 1816, domnul – după o prefață argumentată cu privire la necesitatea unei pravile „coprinzătoare desăvârșit de toate pricinile câte privesc la chinoniia norodului” – le cere „cu de adinsul, ca să arătați toată râvna și silința spre a săvârși fără cătuși de puțin zăbavă a acestui lucru obștii folositor, care privește și pre a du<mnea>v<oastră> laudă”¹. Reia pitacul la 15 februarie 1817 și, iar, la 18 aprilie 1817, când constată că „împotrivă vedem că s-au făcut prea multă întârziere până acum”, ajungând până la a le fixa un program obligatoriu de lucru. Cât de respectate au fost aceste pitace din moment ce boierii au nevoie de un alt an pentru a citi proiectul și a-și da acordul la 9 iunie 1818?² De formă. Iar pamfletul *Anaforaua boierilor pentru întocmirea pravililor*, scris de marele boier Iordache Golescu, este un exemplu grăitor în acest sens³.

O istorie politică a perioadei va arăta că fiecare nouă domnie înseamnă noi comploturi, noi intrigi pentru înlăturarea domnului și aducerea altuia nou. Domnul e bun până la venirea

1. *Legiurea Caragea*, Editura Academiei Române, București, 1953, Anexa I, p. 185.

2. *Ibidem*, pp. 186–187.

3. Pentru pamflet, vezi Iordache Golescu, *Scrieri alese*, ediție și comentarii de Mihai Moraru, Cartea Românească, București, 1990, pp. 140–142.

lui în scaun și, apoi, chiar cei care l-au dorit se coalizează împotriva lui. Abia așezat în scaun, vodă nu are liniște să ducă la bun sfârșit un program. Boierimea se coalizează imediat și ia drumul Țarigradului pentru a cere alt domn. „Vodă au murit și de a lui jale noi trebuie să ne bucurăm“, exclamă un personaj dintr-o piesă care are ca temă schimbarea domniei¹.

Istoria marelui ban Mihai Cantacuzino oferă o serie de amănunte despre această boierime permanent nemulțumită. Intrigi, dușmăanii, comploturi se fac și se desfac foarte repede. Cei până mai ieri dușmani devin repede prieteni pentru a atinge un scop, or scopul nu este altul decât deținerea dregătoriilor importante aducătoare de venituri. De la partida Bălenilor și partida Cantacuzinilor și până la zeci de alte partide, ce se fac și se desfac, viața politică este dominată de această permanentă frământare și coagulare în jurul puterii și pentru putere.

O altă mărturie, la fel de importantă este cea a generalului Langeron. Prezent în Moldova și Valahia, în calitatea sa de general în armata rusă, ajunge să cunoască foarte bine elita românească mai ales în timpul ocupației din 1806–1812: „boierii din Țara Românească sunt vestiți, chiar printre fanarioți și printre locuitorii din cele două țări, pentru imoralitatea, lăcomia, ca și aplecarea și talentul lor spre intrigă“. Trebuie spus că generalul este iritat atât de activitatea marelui ban Constantin Filipescu (1751–1817), cât și de cea a succesorului său, Constantin Varlaam (m. 1830), desfășurată pe perioada prezenței rusești în principate. Primul nu este decât „cel mai mare dușman al rușilor, principalul agent al principelui Suțu, șeful facțiunii franceze la Constantinopol [...] cel mai ascuns, cel mai perfid, cel mai scelerat dintre munteni“, care, numai pentru a fi la putere, își oferă fica generalului Miloradovici. Marele vistier Constantin Varlaam,

1. *Ibidem*, p. 132.

partizan al rușilor, și în care își pusese mari speranțe, se dovedi repede „slab, influențat de un anturaj puțin vrednic de stimă și nechibzuit în legăturile sale“, chiar dacă îl recunoaște de „bărbat cinstit“. Dincolo de subiectivismul inerent, dată fiind calitatea sa de general în armata rusă, Langeron ajunge să cunoască clasa politică românească, în mijlocul căreia a trăit destul de mult. Astfel, el vede foarte bine miza acestor intrigi: slujbele, veniturile induse de acestea, influența și puterea pe lângă un imperiu sau altul. „Slugarnici față de turci“, „josnici“, „lacomii“, „cruzi“, boierii munteni nu cunosc noțiunile de „ordine, de dreptate, de cinste, de onoare“. În privința boierilor, moldoveni, Langeron este ceva mai temperat și crede că sunt „puțin mai civilizați“, mai resemnați, nu-și arată simțămintele „atât de evident; și această bunăvoință vine din faptul că nu sunt atât de potrivnici politicii rusești în Principate. Toate aceste tare derivă din atribuirea slujbelor. Ele se cumpără doar pe perioada unui singur an; acest lucru îl obligă pe deținătorul dregătoriei să-și recupereze banii, dar și să facă ceva avere, fie pentru a păstra slujba, fie pentru a reveni. De aici și concurența: „am văzut că la București erau mai multe partide, fiecare boier era dușmanul tuturor celorlalți; îndată ce unul din ei căpăta o slujbă, ceilalți se dezlănțuiau împotriva lui; nu ținea seama nici de legătura de rudenie, nici de legătura de prietenie“. Și Langeron își exemplifică afirmația cu lupta dintre cele două partide: partida prorusă, care îl avea în frunte pe vistierul Varlaam și alături pe Ghiculești, Grădișteni, Brâncoveni și Nenciulești, și partida proturcă, având în frunte pe Filipescu și, alături pe Văcărești, chiar pe mitropolitul Dositei Filitti. Dincolo de slujbe, se află profitul: aprovizionarea armatei staționare ruse, care este la fel de proastă sub cei doi mari vistieri, dar destul de profitabilă pentru boieri și anturajul lor. Langeron își nuanțează apoi analiza, confirmând că printre acești boieri „lacomii“ și „venali“ se află și „oameni foarte stimabili,

foarte delicați, foarte corecți“. Sursa tuturor relelor și a pervertirii caracterelor ar fi „frica de sabia turcească“ pe care „o văd mereu atârnată deasupra capetelor lor“ și „guvernul venal, apăsător și barbar“¹.

Prezența rușilor și așezarea Regulamentelor Organice nu vor schimba cu nimic acest „război politic“ împotriva tuturor. Consulii străini la București sau Iași nu încetează să scoată în evidență permanența intrigii, a nemulțumirilor de tot felul, a coalițiilor ce se fac și se desfac cu repeziciune, trăncăneală de dimineața până seara în jurul dezbatărilor politice ce animă cu precădere capitalele. Consulul francez consideră că această agitație de pe scena politică este utilă atât timp cât poate fi controlată de o mână forte și canalizată spre interesele țării: „spiritul care domnește în orașul Iași îl transformă într-un cuib de intrigi ale opoziției. Boierii își petrec viața cu asemenea îndeletniciri; în mijlocul acestor neplăceri au totuși un avantaj, acela de a aduce adesea discuția despre interesele țării și de a ține, ca să spunem așa, încordat patriotismul locuitorilor“. În anul în care Bois-le-Comte își alcătuiește raportul (1834), presa și tiparul se află în plin avânt, astfel că „patriotismul“ este animat de o puzderie de cântece, poezii, gravuri „care amintesc de zilele strălucite ale Moldovei“¹. În același timp critica la adresa domnului și chiar a guvernului este susținută de pamflete și caricaturi, de atacuri dure și vehemente care își fac loc printre cenzori, iar când nu reușesc, sunt adăpostite de presa germană sau franceză; sau, și mai eficient, sunt lipite pe poarta palatului domnesc, pe ușile Adunărilor Obștești și chiar pe porțile conacelor boierești¹. Greu guvernabili, boierii se aliază cu vodă când au interesul de a obține o slujbă, iar

1. *Călători străini*, serie nouă, I, pp. 323–339.

2. *Ibidem*, III, p. 143.

3. Vezi C.D. Aricescu, *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime între anii 1840–1866*, București, 1884.

după ce o obțin în scurtă vreme îi devin dușmani. Din opoziție, ei atacă și lucrurile bune și pe cele rele cu aceeași înverșunare. Ghica sau Sturdza, Bibescu sau Știrbei sunt într-o permanentă luptă cu boierii care mai ieri i-au susținut, ca peste noapte să le devină dușmani. Domnii le-ar fi fost imposibil să împace pe toată lumea, slujbele înalte sunt puține, candidații sunt numeroși. Este justificarea cea mai la îndemână folosită de vodă Sturdza atunci când trebuie să dea seamă la Petersburg de plângerile boierilor săi, care îl acuză că dregătoriile au fost scoase la mezat, iar dreptatea este vândută celui care dă mai mult. Sunt numai 30–40 de posturi pe care se bat peste 800 de boieri iubitori de ranguri. De unde să ajungă la toată lumea? De aici, nemulțumirile boierilor, care sunt prin natura lor „mozaviri“. În fruntea acestora, stă un oarecare Alexandru Sturdza, fost vistier, „homme ignorant et présomptueux, d’une arrogance et d’une immoralité reconnues“, care s-a erijat peste noapte în „chef de parti“, reușind să adune și să seducă pe toți acei instigatori¹.

Orgoliile sunt atât de mari ce sub nici un chip nu pot fi atinse de un „grec“, fie el și domn. În 1827, când banul Barbu Văcărescu și logofătul Ștefan Belu se plâng la Poartă împotriva domnului Grigore Ghica, acesta îi convoacă la Curte pe toți boierii mari și-i ceartă, oferindu-le totuși cu larghețe iertare. Gestul însă îi nemulțumește mai întâi pe împricinați, care nu suferă „să le facă o așa necinste cu adunare de vileag și ocară, zicându-le mincinoși“. Pentru a se răzbuna, boierii se opresc direct la Consulatul rusesc și se plâng din nou. Apoi, atitudinea lui vodă nemulțumește întreaga boierime: „această faptă au mahnit pă toți, zicând că singur lui și-au făcut rău“¹, notează serdarul Grigore Andronescu.

1. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, S/15, 1894, pp. 272–276, memoriul din 3 noiembrie 1835 către Rükcemann.

2. *Însemnările Androneștilor*, pp. 51–52.

Alteori se împotrivesc cu vehemență unei măsuri, chiar dacă bună pentru toată lumea, dar păgubitoare filotimiei lor. La 18 noiembrie 1832, când se decide trecerea tuturor spitalelor sub administrația Eforiei Spitalelor Civile, vornicul Mihalache Ghica și logofătul Mihalache Racoviță folosesc prilejul pentru a puncta cu precizie puterea privată mult mai importantă decât cea a instituțiilor publice. O asiduă corespondență se desfășoară între cei doi boieri, logofătul Treburilor Bisericești, Prea Sfinția Sa și generalul Kiseleff. Ctitori, prin familiile lor, ai spitalelor Colțea și Pantelimon, cei doi nu vor să cedeze aceste drepturi către o instituție colectivă, dar nici nu vor să-și justifice dreptul de ctitor prin susținere documentară. Sunt rostite cuvintele cele mai dure, boierii anunță că nu se supun poruncii, judecând de „prisos” activitatea Comisiei boierești din Adunarea Obștească pentru alcătuirea proiectului Eforiei și punând la îndoială însăși capacitatea membrilor de a analiza astfel de lucruri. Așa cum de „prisos” li se pare și încercarea guvernatorului de a împăca pe toată lumea care propune o soluție de compromis. Citite în Adunare, răspunsurile aprind spiritele și duc în derizoriu activitatea acesteia. Așa că reacția este pe măsură: „după atâtea cereri, ce au făcut această comisie dumnealui biv vel logofăt Mihalache Racoviță de a trimite documentele ctitoricești ale spitalului Colția, abia am primit alăturatul, pe lângă acesta răspuns al dumnealui, din care se înțelege că dumnealui, nevrând a trimite cerutele înscrise, totdeodată ia în bătaie de joc și pe noi mădulele acestei comisii, zicând că nu am înțeles duhul ofisului Excelenței Sale (referire la ofisul generalului Kiseleff), și pe cinstita Obștească Adunare voesce a o învinovăți”, se plâng membrii comisiei. Apoi nu se sfiesc să-i aducă aminte logofătului că și el fu unul dintre alegătorii mădulelor unei asemenea comisii, așadar, dacă sunt slabi, au ajuns acolo și cu contribuția dumisale. Dar războiul început nu vrea nici cum să se sfârșească. Prea Sfinția Sa, președintele Adunării Obștești,

se grăbește să le ceară autoritar „ctitoriceștele documente ale spitalului”, necesare alcătuirii proiectului, amenințându-i că vor fi scoși de pe lista ctitorilor. Dar furia Prea Sfântului nu-i prea sperie, dimpotrivă: „Cinstita Comisie îmi cere lucruri care eu nu cunosc pe sine-mi dator a înfățișa”, scrie Mihai Ghica la 21 februarie 1833. Și continuă: „nici o pravilă nu mă îndatorează a înfățișa documenturi, asupra unui drept care nu este supus la nici o discuție pravilnică, și de aceea nu voi primi nicicum a mă supune la cercetarea acestei Cinstite Comisii”. Colegul său, Mihail Racoviță, adaugă: „protestarisesc la orice mișcare se va face de către Cinstita Obștească Adunare spre vătămarea cliromomiei mele și a dreptății mele la acest spital”¹. Până la urmă nu se rezolvă mare lucru: mitropolitul, ca președinte al Adunării Obștești, hotărăște că proiectul, odată alcătuit, nu mai poate fi modificat și privește pe toată lumea, în timp ce ctitorii continuă să susțină că au drepturi depline asupra fundațiilor lor.

Adunările Obștești, create prin Regulamentele Organice, devin un instrument de control al puterii domnești. Prin intermediul lor, boierii își manifestă autoritatea și-și afirmă filotimia. Unii dintre cei aleși în aceste Adunări s-au considerat îndreptățiți să fie domni, au candidat și au fost concurenți ai domnilor pe care apoi trebuiau să-i slujească. Așa că de a doua zi s-au plasat în tabăra opoziției și orice proiect trimis spre dezbateri, bun sau rău, s-a transformat într-o adevărată șicană politică. Iar dezbaterile și hotărârile privind proiectele de legi se întind pe ani. La 15 martie 1840 abia se încheia analiza bugetului anului 1835, legile, codurile, inițiativele aveau de așteptat (APR, IX/1, 595).

Alegerile pentru aceste Adunări devin astfel acerbe: domnul încearcă să-și asigure liniștea și obediența, boierii se

1. Alexandru G. Găleşescu, *Eforia Spitalelor civile din București, 1832–1932*, București, 1900, vol. II, pp. 370–396. Vezi corespondența din 8, 15, 19, 21, 22, 26 ianuarie, 10, 11, 27 februarie, 7 martie 1833.

străduiesc să-i impună pe cei mai înverșunați dintre ei. Astfel Mihail vodă Sturdza (1834–1849) ajunge să vândă rangurile, mai ales în preajma alegerilor, pentru a-și impune proprii candidați în aceste adunări.

Deseori tensiunile răzbat în mesaje pe care cele două tabere și le adresează cu ocazia deschiderii sau închiderii sesiunilor. Iată mesajul lui vodă Ghica, scris sub influența recentelor conflicte cu Ioan Câmpineanu și Manoil Băleanu: „Domnilor! Nedumeririle ce au mijlocit între această Adunare și oblăduirea noastră asupra a câtorva pricini în cele din urmă două sesi, n-au putut rămâne necunoscute amândurora Curților. Îndrăznețele făliri ale unui puțin număr de oameni, ce fără rușine în streinătate s-au numit pe sineși organe Valahiei, au făcut destul sunet pentru nenorocirea lor, încât înaltele curți au trebuit să cerceteze și să cunoască pricina, ca să ia măsuri de a nu se mai întâmpla niște asemenea nedumeriri“ (APR, IX/1, 89, 11 decembrie 1839)¹

Rușii, nemții sau turcii sunt folosiți de boieri fără întreprinderi. Nu negăm influența pozitivă sau negativă a celor trei imperii care s-au suprapus în Principate, nu vrem să minimalizăm intervențiile repetate ale Rusiei în diferite decizii politice, ci doar să arătăm că elita politică s-a folosit de prezența acestora pentru a-și aranja propriile interese. Că vorbim de domn, de mitropolit, de marii boieri sau micii boieri, toți s-au dirijat cu nesaț către puterea protectoare mai ales. Pentru orice și pentru nimic, s-au grăbit să se plângă, să ceară, să se umilească în fața oricui părea influent și puternic. Dacă cele mai multe astfel de cereri se adresează Rusiei, nici celelalte puteri de moment nu sunt scutite de insistența de a interveni, că este vorba de Franța, Anglia, Imperiul habsburgic și fără doar și poate Imperiul Otoman, prin consuli de pe aici sau direct la Constantinopol. Fiecare cere ce are nevoie: un rang, un favor, o intervenție într-un proces, o „dreptate“ E inutil să reamintesc că, de cele mai

multe ori, intervențiile se apleacă asupra celui din anturaj, dar asta nu presupune că cel de sus are habar sau că măcar se interesează, face o anchetă: pur și simplu încearcă să satisfacă „pofa“ expeditorului, știind că într-o bună zi acest serviciu se va întoarce într-o formă sau alta. Or, uneori se ajunge la situații absurde, când între expeditor și destinatar se plimbă o cerere pentru un interpus fantomă. De pildă, Ștefan Brăilescu cere un rang de boier prin intermediul lui Pezzoni, atașatul rus la Constantinopol, insistând pe meritele părintelui său, stolnicul Lupu Brăilescu¹. Din varii motive, domnitorul nu dă curs acestei cereri pe cât de repede ar vrea Pezzoni, care nu întârzie să revină, să insiste și să-i reamintească de servicii oferite cândva și care acum trebuiesc onorate. Răspunsul lui vodă reflectă însă absurditatea unor astfel de cereri: dumnealui Ștefan Brăilescu e de negăsit. Și atunci pe cine să ridici în rang? Oricum se știe că vodă, când e vorba de dat titluri pe bani, o face cu mare îndemânare: „dès la première demande qu'il vous a plu de me faire en faveur de votre protégé, le sieur Etienne Braillesco, me faisais-je un véritable plaisir de pouvoir vous donner un témoignage de la déférence, qui vous est due ; mais l'ignorance complète du lieu où ce Monsieur se trouvait et sa non-apparition jusqu'à ce moment à l'effet de réaliser la recommandation dont il est l'objet, ont occasionné le retard involontaire, qui a reculé jusqu'aujourd'hui l'accomplissement de ses vœux“².

Comis sau conte? „Ornamentele“ mândriei sociale

Absența rangurilor, absența unei ierarhii valorizate și în planul vizibilității sociale se reflectă și în goana după

1. Hurmuzaki, *op. cit.*, I6, pp. 243–244, 1 iunie 1840.

2. *Ibidem*, pp. 260–262, 20 septembrie 1840, 15 octombrie 1840.

titluri, decorații, „cordoane“, diplome. Românii iubesc decorațiile, titlurile, mai ales când sunt oferite de o putere străină. Brâncovenii și Cantacuzinii dețin importante relații cu Imperiul Habsburgic, așa că nu le-a fost prea greu să obțină titluri din partea acestei puteri. Iordache Filipescu este la fel de mândru de cordonul rusesc ce i se conferise, ca semn de prețuire a neamului din care făcea parte. La gât sau pe piepturile boierilor se găsesc decorații de toate soiurile: ordinele Sfânta Anna, Sfântul Vladimir sau Sfântul Stanislas de la ruși, agățate de obicei în jurul gâtului, ordinul otoman „Nișan İftihar“, decorații austrice, titlul de prinț al Imperiului sau conte în Rusia.

Cu prilejul investiturii, Alexandru vodă Ghica (1834–1842) aduce de la Constantinopol mai multe ordine „Nișan İftihar“, pe care ar fi trebuit să le distribuie boierilor merițoși, dar mai întâi singurul norocos se dovedi a fi fratele său, Mihalache Ghica, ce-și primi distincția ca atare. Dacă din considerente diferite, domnul nu se grăbește să atribuie decorațiile atât de așteptate, curtea de la Sankt-Petersburg compensează, acordând „o ploaie de decorații“¹. Câțiva ani mai târziu, același domn avea să le ofere public și altor boieri „decorețiile (cavalerii) împărăției otomane Nișan İftihar“, nu mai puțin de 19 persoane, unele având dreptul de a purta decorația la gât, altele doar pe piept (Cantor de Avis, 33, 21 august, 1837).

La rândul său, vodă Mihai Sturdza distribuie boierilor decorații, în timp ce rușii împacă și aici orgolii oferind aceiași „ploaie de decorații“. Iată-l pe beizadea Nicolae Suțu, „decorisit“ și cu una, și cu alta: „*Des décorations ayant été distribuées à cette occasion, j'eus pour ma part le Nichan de la Porte et le 2e classe de Ste Anne de la Russie.*“¹ Numeroasele portrete

1. I. C. Filliti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, Librăriile Socec, București, 1915, p. 18.

2. Nicolas Soutzo, *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798–1871*, ed. Panăiotti Rizos, Vienne, 1899, p. 109.

le-au redat cu fidelitate, ținând seama de mândria purtătorului și de „porunca“ acestuia ca nu care cumva să nu apară fără ele. Ce valoare mai puteau avea? Când mai toți marii boieri dețin aceleași decorații, cordoane, diplome, cum se mai putea stabili o ierarhie de valori? Unele dintre ele reflectă fidelitatea față de o putere sau alta, iar atunci când pe pieptul aceluiași boier erau etalate și crucea Sfântului Vladimir, și ordinul „Nișan İftihar“ întrebarea firească se leagă de loialitatea față de un regim sau altul.

De-a lungul unei cariere politice, aceste medalii, diplome, titluri de noblețe se tot adună, iar la sfârșit beneficiarul deține o colecție impresionantă pe care poate cel mult să o scoată la parade și să o șteargă de praf. O asemenea colecție posedă același beizadea Nicolae Suțu, foarte mândru de „avansarea sa onorifică“, la fel de importantă ca și cea politică, dar mai presus de toate, văzută ca o recunoaștere suplimentară și necesară a meritelor personale. Iată colecția, așa cum apare ea după 22 de ani de serviciu în slujba Moldovei (și încă neterminați): „en 1831 je fus décoré du Nichan accompagné d'un rescript qui me donne le titre de bey, en même temps que de seconde classe de S¹ Anne; en 1839, à l'occasion d'un opuscule sur l'état industriel de la Moldavie, je reçus une lettre du comte Nesselrode, accompagnée d'une boîte portant le chiffre de l'empereur en brillants; en 1842 je fus décoré de la croix de commandeur de l'ordre du Sauveur; en 1850 je reçus l'ordre supérieur du Nichan; en 1851, celui de S¹ Vladimir troisième classe et enfin en 1854, la première classe de l'ordre de S¹ Stanislas“¹. Domnii regulamentari, la concurență cu Puterea protectoare și Puterea suzerană, au știut cum să răsplătească orgoliile acestei boierimi, dornice să „pară“ și să „afișeze“ măreție și mândrie socială în orice împrejurare.

1. *Ibidem*, p. 123.

Evgheniți și ciocoi...

Mai tot secolul al XVIII-lea, domnii fanarioți se folosesc de titlurile boierești pentru a face bani. Cunoscând dorința acestei nații pentru titluri, ei le vând și le speculează fără scrupule. Cei aflați deja sus, cei făcând parte din marile familii nu văd cu ochi buni această politică, îi disprețuiesc pe parveniți, dar nici nu se pot împotrivi cu adevărat acestui proces de devalorizare a propriului lor statut. Este bine cunoscut exemplul domnului Matei Ghica (1752–1753), care, odată așezat în scaun, împarte boierii în stânga și-n dreapta. Procesul atinge culmile ridicolului când Nicolae Mavrogheni (1786–1790) boierește cu sila: „Și caimacam au pus pe un Ioniță Papuc vtor<i> clucer, care acestu ciocoi arăta la naziru și la Darviș aga, cu foae, pe cine știa că are bani, de-i boieria cu sila și le lua bani și îi pune la gros, adevă la opreală, dacă nu vrea să priimească caftan sau carte domnească, aș<a> năcăjiia pe o seamă de o<a>meni“¹, își amintește Dionisie Eclisiarhul. Așadar, iată-l pe Ioniță Papuc, care într-o societate normală n-ar fi năzuit la situația de mare dregător, ajuns în fruntea ierarhiei, boier cu ifos, cu ighemonicon, simandicos și dornic de a face pe plac celui care l-a urcat atât de repede și atât de sus. Nebunia titlurilor și nebunia afișării unui mod de viață au împiedicat dezvoltarea unei clase de mijloc. Un negustor nu vroia decât să facă bani, să cumpere un titlul și să trăiască ca un boier mare, să se plimbe cu trăsură de Viena pe ulițele proaste, să fie invitat la balurile celor mari, să țeasă intrigă cu un alde Brâncoveanu, să moțâie pe divanele curții domnești în așteptarea unui semn de bunăvoință din partea principelui. Să-l privim pe hagi Stan Jianu, ridicat la rangul de mare postelnic.

1. Dionisie Eclisiarhul, *Scrieri alese. Hronograf, Predoslovii*, ediție critică, Natalia Trandafirescu, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 44.

Hagi Stan este un amestec de boier și negustor: paharnic pe la 4 aprilie 1778, fiu al serdarului Stănuță Jianu, dar implicat în afaceri de comerț și, corespondent al deja celebrului negustor Hagi Pop de la Sibiu. Avea il ridică încet, încet, și la 31 august 1779, anunță terminarea caselor pe moșia Preajba, județul Dolj, pe care o moștenise de la tatăl său. Pentru aceasta are nevoie, nici mai mult, nici mai puțin, de „șase broaște de uși, trei înfundate cu chieile lor, adevă de cele mai bune și trei desfundate de cele mai ieftine, iar cu cheile lor“¹. Broaștele nu pot fi procurate decât de finul Hagi Pop, de la Sibiu, sau din altă parte a Europei. Cum afacerile prosperă, micul boier de provincie se dovedește avid de orice „lucru rarit“ demn de marii nobili ai Europei, căutând transformarea reședinței sale într-un „palat“ de mare boier ce tocmai devenise și unde vroia să-i mulțumească lui vodă. „Orația“ sa cu privire la boieria primită se înscrie în aceeași logică a orgoliului social afișat și oferit spre lectură celor din jurul său, pentru a fi prelucrat, asimilat, ca apoi să lucreze în folosul său și al familiei sale. Dar ce promise până mai ieri micul boier Stan Jianu?

Vodă Mavrogheni îl ridică la rangul de *mare postelnic*; presupunem că la origine n-a fost decât o altă contribuție financiară la cumpărarea dregătoriei, pe care, în mod evident, Jianu o trece sub tăcere. Dar cum modele pentru acea societate sunt Brâncovenii, Cantacuzinii, Ghiculeștii, Văcăreștii, familii ce dețin monopolul celor mai importante dregătorii mari aducătoare de venituri, mare ban, mare vistier, mare vornic, dregătoria primită pare un „mizilic“ ce are nevoie de o valorizare, de explicații, de ridicarea ei la rangul celor mai prestigioase demnități din aparatul administrativ: „pentru că această cinste este mare boierie, din protipendali, și măcar

1. Dumitru Furnică, *Din istoria comerțului la români mai ales băcănie, 1593–1855*, București, 1908, pp. 99–97.

că din protipendala este al doilea după vistieri mari, dar mai naite vreme la domnii trecuți aciastă boierie o avea boierii greci din cei mari, feciori de capichihaele și gineri de capichihaele, cei care era tot omorul în mâine-le“. Iată, așadar, o treaptă din rândul căreia domnii și-au recrutat vistierii și banii, o dregătorie prin care au trecut și Hrisoscoleu înainte de a ajunge ban mare, și Ianache Moruzi, și alți boieri greci, deveniți dragomani și apoi chiar domni. Mândria îl aruncă poate în iluzii de domnie. De ce nu, din moment ce și alții au pornit de aici? Și, cum își dorește mai mult, cum speră că și fii lui vor intra, cu onoruri, și destul de repede, în această „protipendali“, se aruncă de bunăvoie în temenele nesfârșite în fața celui ce l-a miluit: „și eu rog pe milostivul Dumnezeu ca să trăiască Măriia Sa Vodă, să-l avem Domn și stăpân până la adânci bătrâneți în luminat scaunul Mării Sale cu norocire“. Rău pentru unii, galiongiul Mavrogheni devine bun pentru alții. Iară marele postelnic Stan Jianu se dă de ceasul morții să-și pregătească casa și masa cât mai bine în așteptarea lui vodă. Și-și strigă nemulțumirea când comisionul său nu este dus la bun sfârșit de bunul prieten Hagi Constantin. Mavrogheni nu se pogoară până în Oltenia, dar umilul boier nu se supără și nici nu se sinchisește prea tare, dimpotrivă strânge în boccea toate „bunătațurile“ achiziționate cu atâta efort și bănet și i le trimite lui vodă. Iar vodă, „primindu-le cu mare cinste“, îl răsplătește cu ce-i fu la îndemână: „pe fiul meu Stănuță l-au cinstit cu boieria vel sârdar“. Recunoaște și boierul Jianu că-i cam mult, „care după vârsta lui iaste prea mult“, dar „vrând Măriia Sa ca să miluiască și să cinstească casa mea *l-au făcut*“ serdar mare¹. Dar cum nu există un cod al onoarei pentru această boierime ce se tot face și desface de-a lungul veacurilor, ce

1. N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, Socec, București, 1906, p. 15, 23 iulie 1787.

se tot țese și se tot țese în funcție de toanele domnilor și mai ales de dorințele parveniților, nimic nu este interzis și nimic nu este de neatins. Norbert Elias și Guy Chaussinand-Nogaret au arătat, de exemplu, pentru Franța, care sunt codurile comportamentale ale nobilimii; unul dintre ele, și care ne interesează pe noi aici, se leagă de lucrul cu mâinile, de implicarea în activități lucrative și comerciale. Un nobil francez nu mai este nobil dacă se implică în comerț; nu același lucru se întâmplă cu boierimea română, mai aproape de nobilimea din Europa Centrală și Răsăriteană. Iar această alunecare spre comerț a fost făcută și de marile familii, cum ar fi Brâncovenii, dar i-a ajutat și pe cei „pricopsiți“ să acceadă la marile dregătorii. Marele postelnic nu este decât exemplul clar și vizibil al acestui amestec; deși ajuns în protipendadă, așa cum visa, Jianu încă se află cu mâinile băgate până la coate în seu de oaie, numărând pieile și blănurile, turmele ce au ajuns sau n-au ajuns la destinație, târguindu-se leu cu leu și para cu para cu ceilalți „tovarăși și prieteni“ care n-au avut norocul lui. Tot în scrisoarea în care își laudă gongoric ascensiunea socială și cinstea fără de margine care tocmai îi fusese făcută își arată talentul în ale negustoriei, cupiditatea în mânuirea banilor, spiritul întreprinzător, dornic să-și păzească cinstea și, mai ales, încrederea dobândită cu multă trudă, atât de importantă mai ales printre negustori, cu ajutorul căreia se mișcă, în fapt, afacerile. „Paraponisit“ pentru niște afaceri neduse la cap și risipite pe drumurile nesigure ale Valahiei, boierul sare și se apără: „de ce pentru un bagatel să-i port numele“? Așadar, de ce un lucru de nimic să se răsfrângă asupra casei sale? Când el știe foarte bine că n-a încărcat pe nimeni la socoteală, așa cum se aude ici și colo, că n-a înșelat pe nimeni, c-a ales lâna așa cum trebuia și a bătut-o în saci și a cântărit-o așa cum trebuie, și a trimis-o la lazaret? Aici e vorba de lâna, în alte documente de butoaiele de cuie sau de cine știe ce marfă ce ar merge bine

și ar aduce câștig¹. Nu se poate spune că Stan Jianu n-a avut noroc sau că n-a știut să-și construiască bine atât cariera, cât mai ales averea cu care s-o susțină. Fiii săi au pășit și ei pe treptele dregătorie, fără să lase de-o parte neguțătoria; dar nici unul n-a reușit să-l ajungă pe cel ce, de fapt, le-a dirijat viețile¹. Ajuns în vârful piramidei fără să facă prea multe eforturi, cu rang de mare serdar, fiul cel mare, Stănuță Jianu, nu va ști să răsplătească așteptările părintești, și nici măcar pe cele ale societății, comportându-se ca un „arendaș” gata să asuprească și să se avânte în abuzuri de tot felul, prevalându-se de slujbă și mai ales de influențele tatălui său. „Mândru” și „iute”, Stănuță câștigă și risipește cu aceeași repeziciune o avere imensă, astfel încât atunci când „s-au stricat boierii lui Mavrogheni”, iar el și câștigă o altă boierie, tot prin intermediul tatălui, este incapabil să-și țină rangul, ajungând în sapă de lemn: „am cheltuit cu boieria, cu nunta până la 7 000 lei”, se vaită tatăl. Și „l-am plătit de datorie, dar mâine este iar la loc; să-i dau să facă negustorie, dar el cere isprăvnicie, să jăfuiască, să bată, să fie cu pompă: numele și l-au stricat din isprăvnicile nemților”¹.

Observăm cum Jianu nu dezvoltă deloc o altă atitudine și un alt tip de comportament capabile să-l individualizeze în stratificarea socială. Face negustorie, dar nu se alătură unei bresle, pentru că el nu se consideră negustor, ci mic boier devenit mare. Apoi se boierește cu totul și se îndepărtează de

1. D. Furnică, *op. cit.*, pp. 135–140, 146, 234, 28 decembrie 1786, 15 aprilie 1787.

2. Gheorghe ajunge mare medelnicer, Zamfir este mare șetrar, dar cel care îi continuă activitatea este Stănuță mare serdar și regăsit alături de tată, prins în negoț. Interesant este și faptul că tatăl și-a căsătorit fiii cu fete provenite din același mediu amestecat de boieri negustori, cum sunt Samurcaș, Bibescu, Zătreanu sau Pârșcoveanu. Vezi D. Furnică, *op. cit.*, p. 234. Totuși familia nu va reuși să dăinuie, în Arhondologia de la 1837 nu găsim nici urmă de boierii Jianu.

3. *Ibidem*, pp. 27–28, 2 mai 1793.

clasa de mijloc. În plus, este incapabil să construiască o politică economică pe termen lung din două motive: slujbele din administratie sunt o soluție practică în comparație cu comerțul, care cere mult risc. Așadar, la a doua generație nimeni nu se mai ocupă de mica afacere a părinților. Iar în cazul de față abandonul este de ambele părți: tatăl se străduiește să-i asigure fiului o slujbă bună care să-i permită colectarea dărilor și astfel să se îmbogățească, fiul se grăbește să aibă această slujbă, care să devină o soluție permanentă fără întoarcere la afacerile ridicate de tată. Al doilea motiv, despre care Gheorghe Lazăr a vorbit pe îndelete, este dat de stingerea biologică a acestor reprezentanți ai unei clase de mijloc în formare. Gheorghe Lazăr a arătat că mai bine de 60 % din familiile studiate de el n-au reușit să-și asigure o a doua generație capabilă să preia afacerile¹. Același lucru se observă și în cazul lui Stan Jianu, unde linia bărbătească este „decimată” de un șir de neajunsuri. Iar cel „capabil”, din punct de vedere fizic, să continue neamul se dovedește incapabil din multe alte puncte de vedere. Aici este vorba de viziuni diferite dintre părinți și copii, de dorințe diferite. Cazul nu este singular. Vom prezenta într-un alt capitol un caz care are cam același deznodământul: imposibilitatea de a continua, la o a doua generație, o politică familială capabilă să construiască o identitate socială, alta decât cea a majorității.

Nu se poate spune cu certitudine ce este Stan Jianu. Boier, pentru că el crede despre sine acest lucru, chiar dacă miroase a oaie de la o poștă. În el se va regăsi acea boierime care chiar înainte de abolirea rangurilor se îndreaptă cu precădere către

1. G. Lazăr, *op. cit.*, pp. 348–355. Gheorghe Lazăr prezintă cazul negustorului Ioan Băluță de la Craiova, care trece prin același proces de stingere biologică, fiica și ginerele aleși să continue politica economică a familiei dovedindu-se nedemni de această întreținere. În *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova*, Istros, Brăila, 2010.

altceva, iar cei mai activi dintre ei vor fi cei care au experiența afacerilor. Stan Jianu este un exemplu dintre multe altele. Pământul, proprietatea funciară a constituit întotdeauna criteriul fundamental și cel mai statornic în definirea boierimii. El va rămâne atașat de aristocrație până târziu în preajma celui de-al Doilea Război Mondial. Proprietari de moșii, cu sate, țigani, livezi, păduri, pășuni, boierii le-au convertit întotdeauna în alte tipuri de simboluri menite a le susține privilegiile, chiar dacă uneori numai în planul înalt al unei fantezii sociale. Or, această definiție atât de laxă nu-i va împiedica să țină prăvălii și dughene ori să intre în activități comerciale sau chiar „industriale” prin susținerea unor manufacturi. Cei mai activi se implică fie în exploatarea proprietăților pe care le dețin, fie în diverse alte activități pentru a recupera proprietățile pierdute, fie pentru a-și mări domeniile și implicit accesul la putere. Chiar în interiorul aceleiași categorii, întâlnim reacții diferite cu privire la economia unei familii. Ea se construiește în jurul pământului, dar deținătorii înțeleg această noțiune diferit. Implicarea Brâncovenilor în negoțul cu vite, cu ajutorul căruia și-au construit un important domeniu funciar, este deja bine cunoscută, pentru a nu mai insista asupra sa. La fel de spectaculos este și cazul clucerului Dimitrie Bibescu: mic boier gorjean, clucerul Bibescu strânge o avere uriașă din negoțul cu vite, se căsătorește în protipendadă (cu Ecaterina Văcărescu), își trimite copiii la studii, îi însoară, datorită averii și a dregătoriilor ocupate, cu fete din cele mai importante familii ale Valahiei și, ceea ce este cel mai important, are un noroc chior, intrând în posesia a două averi și primește, prin *scilitada*, dreptul simbolic de a semna deodată cu două nume semnificative pe scena politică: Știrbei și Brâncoveanu. La fel, marele ban Theodor Văcărescu Furtună, care își clădește o imensă avere din speculațiile monetare și cămătărie¹.

1. Vezi episodul povestit de Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, EPLA, București, 1953, pp. 221–227.

Ionică Tăutu (1795–1830) exprimă clar dorința de a recupera și a păstra tot patrimoniul funciar al familiei sale. Membru al unui vechi neam de boieri, descendent al marelui logofăt Ioan Tăutul din vremea lui Ștefan cel Mare, comisul Ionică Tăutul se înscrie în aceeași traiectorie urmată de boierul Jianu, doar că alege alt tip de activități pentru a-și mări averea funciară. Aflat în slujba beizadelei Nicolae Sturdza, fiul domnitorului Ioniță Sandu Sturdza, la Constantinopol, comisul încheie, la 10 ianuarie 1825, o tovărășie de negoț cu căminarul Ilie Gherghel: capitalul este de 14 mii de lei și presupunea cumpărarea de marfă spre a fi vândută în Moldova. În anul următor, 15 februarie 1826, comisul intră într-o altă tovărășie, cu spătarul Costache Lipan. De astă dată, se urmărea exportul de sare spre Turcia. La 21 aprilie 1828, se asociază cu aga Nicolae Bosie într-o altă tovărășie care are ca scop importul de undelemn și săpun din Turcia¹. Așadar, negoțul este mijlocul prin care își poate atinge scopul: recuperarea unei moșii ce aparținuse de generații familiei și reîntregirea patrimoniului Tăuteștilor. „În vremi ce sunt strâmtorît de alte nevoi, care mi-ar da dreptul a vinde din cele ce am, iar nu a mai cumpăra, vi se va păre, poate, dișănțat acest interes de a lua moșia din Bucovina. Ertăți-mi-l, vă rog, acest interes! El nu-mi este de speculație, ci în inima me el este o ispravă a evlaviei firești, atât de mare, încât aş priimi să mă strâmtoresc de o sută de ori mai mult și să nu-l pierd. Trei sute de ani aciașă moșie au fost a niamului nostru; ia este de baștină strămoșască, deci nu mi-ar fi de puțință durere a o vide înstreinată fără-înturnare”², iată rugămintea transmisă tovarășilor și prietenilor de afaceri. Aceștia, spătarii Răducan Botezatu, Grigore Carp și Costachi Lipan, urmează să recupereze venitul dughenelor din Iași,

1. Ionică Tăutul, *Scieri social-politice*, ed. Emil Vărtosu, Editura Științifică, București, 1974, pp. 316–319, 330–331, 335–343.

2. *Ibidem*, p. 253.

deținute de Tăutu, plus alte venituri de pe la moșii pentru a recupera moșia Comănești pierdută de neamuri.

Nu numai Ionică Tăutu, ci și alți boieri dețin prăvălii, dughene, cârciumi; unii cer de la vodă dreptul de a ține bâlciuri sau „dulapuri“ în zilele de târg; afaceri bănoase, care contribuie la sporirea veniturilor. Moșia Cocorăni din județul Botoșani a postelnicului Manoil Mano e toată un iarmaroc, dacă ținem cont de privilegiile primite de acest boier, acelea de a ține nu mai puțin de 11 iarmaroace¹. Același lucru se poate spune și despre un alt membru al familiei Manu, de astă dată din Țara Românească. Marele vornic Mihalache Mano primește dreptul de a ține două bâlciuri pe moșia sa de la Leurdeni, „unul la ziua sfântului Costandin și altul la ziua sfinților voievozi“, plus un târg în fiecare duminică. De fapt, aceste privilegii sunt acordate Smarandei Văcărescu, soția marelui vornic, ca ajutor pentru „scăpătăciunea“ în care se află familia la un moment dat. Hrisovul continuă cu alte asemenea scutiri și privilegii: dreptul de a percepe vama, dreptul de a ține un scaun de carne „pentru trebuințele celor ce vin la bâlciuri și la târguri, cât și pentru ale locuitorilor“². Dintr-o *Listă a caselor și dughenelor din Iași*, aflăm că, în Moldova, boierii dețineau 297 de prăvălii, iar Biserica alte 168 dintr-un total de 1 583. Logofătul Dimitrie Cantacuzino are nu mai puțin de 19, un alt Cantacuzino, vornicul Lascăr Cantacuzino, posedă zece, vornicul Vasile Alecsandri are opt, vornicul Manolache Bogdan este proprietarul a cinci dughene și lista ar putea continua³.

1. Constantin G. Mano, *Documente din secolele al XVI-lea –XIX-lea privitoare la familia Mano*, Tipografia Curții Regale, București, 1907, pp. 345–346, hrisoavele lui Scarlat vodă Calimah din 3 februarie 1817 și 19 martie 1818.

2. *Ibidem*, p. 422. Hrisovul lui Constantin vodă Ipsilanti din iulie 1806.

3. Gheorghe Platon, „Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859“, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, 1971, pp. 336–343.

Proprietatea va rămâne pilonul principal în ancorarea acestei aristocrații. Averile dobândite prin manufacturi, comerț sau cămătărie vor fi mai totdeauna convertite în pământ, simbolul apartenenței la o categorie socială, dar și capitalul cel mai stabil și productiv. În această manieră procedează marele hatman Anastasie Bașotă. Descendent al unui vechi neam de boieri, fiul spătarului Ioniță Bașotă și al Elenei Costaki-Lățescu, dar care nu face parte din protipendadă, Anastasie Bașotă are o cultură și o educație reduse la scris și citit. Dar asta nu îl împiedică să fie un bun administrator al moștenirii paterne, pe care o va mări practicând o serie de activități adiacente, cum ar fi comerțul, camătă și chiar lansarea în activități bancare (care se dovediră nu prea avantajoase). Veniturile sale, minuțios notate în condici de socoteli, vor fi folosite la achiziționarea de noi și noi moșii: Pomârla, care este cea mai importantă, devine reședința de bază, unde boierul pune bazele unui institut de agronomie. Implicarea în buna administrare a moșiilor și a afacerilor sale se reflectă și în numeroasele însemnări ce însoțesc condicile de socoteli în care hatmanul Bașotă trece absolut totul, de la lefile slugilor la pomenile oferite, de la plata doctorilor și a doctoriilor (și a avut nevoie de prea multe și de prea mulți din cauza bolilor care l-au chinuit încă de tânăr) până la costul curelor făcute prin străinătate sau sume cheltuite cu obiectele cumpărate pe acolo. Iată câteva dintre maximele ce deschid aceste condici: „*Răfuiala bună face pe gospodar*“ sau „*Cartea gospodăriei este oglinda bunei țineri a casei*“⁴.

Chiar și cei recent intrați în rândul boierimii se vor supune acelorași norme și se vor grăbi să cumpere moșii, livezi, podgorii sau sclavi țigani, investind astfel în achiziționarea unui alt statut, cel de boier.

⁴ Cu privire la Anastasie Bașotă, vezi M. Dim. Sturdza, *op. cit.*, pp. 382–401; Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla*, Iași, 1929; Mihai Răzvan Ungureanu, „Însemnări de taină pentru câteva genealogii moldovenești“, în *AG*, II (VII), 1995, 1–2, pp. 27–38.

*Vechile Ranguri, noile funcții
și Regulamentele Organice*

Modernizarea va accentua ciocoismul mai mult decât oricând altă dată în istorie. Amestecul dintre vechi și nou, confuzia de norme, ranguri, obiceiuri, drumul abia trasat, întoarcerea în trecut nu sunt decât aspecte propice afirmării „crăimii”. Ceea ce i se reproșează lui Mavrogheni devine o practică curentă în vremea lui Ioan vodă Caragea (1812–1818) sau sub domnii pământeni Grigore vodă Ghica (1822–1828) și Ioniță vodă Sandu Sturdza (1822–1828), practică ce nemulțumește profund protipendada¹. Vornicului Iordache Golescu, descendent al unei vechi și importante familii boierești, își exprimă această nemulțumire prin intermediul personajelor sale. Vodă Caragea n-a făcut decât să scoată boierii la mezat, oferindu-le celui care dă mai mult, astfel încât boierii au ajuns să fie ca „furnicile pe poduri”, de „te împiedici pătutindenea dă barbe”. Și, din cauză că sunt „mai mulți boieri decât slugi”, rangul a ajuns de răs: „zece barbe de-o para”⁴¹.

Fără a obține și dregătoria, românii se înghesuie să devină *paié* (fără funcție), știind că pot beneficia totuși de aceleași privilegii cu boierii în dregătorie, adică *halé*. Și ce erau mai importante decât scutirile de bir și mai ales prestigiul unui rang, fie el de comis sau serdar, și care, negreșit, aducea și influență. Alexandru Golescu-Albu desenează cu mult cinism această obsesie pentru boierie, această dorință care devine o boală, pentru care „candidatul” vrea să plătească oricât, numai și numai să o obțină. Iată portretul caricatural al unui astfel de individ, de care societatea româ-

1. Ioan C. Filitti, „Arhondologia Munteniei de la 1822–1828”, *RA*, II, 1927–1929, nr. 4–5, pp. 19–49; Gh. Ghibănescu, „Boierii caftanlăi sub Ioan Sandu Sturdza”, *AG*, I (1912), nr. 4, pp. 74–79; nr. 7–8, pp. 101–107; nr. 9–10, pp. 166–171.

2. I. Golescu, *op. cit.*, p. 34.

nească, din acea vreme nu duce lipsă: „*celui-ci ne voit, ne parle, ne pense, ne rêve que Pitaria; si vous lui causez moulin, vigne, foin, à tout cela il ne répond que: pitar; si vous lui observez quelque chose, si le temps este mauvais, si le pain n'est pas bien cuit, il ne voit la cause que dans la Pitaria, en un mot c'est là le son unique pensée, sa maladie constante et, suivant certains médecins, sa folie... il ne tient pas à la gratification; il prétend même gratifier le gouvernement... pourvu qu'on le nomme pitar*”⁴¹. Această corespondență oglindește parcă vorba care circula în popor: „pitarii ca măgarii”. Și pentru a nu se dezice, vodă Ghica „dă” ranguri de pitar cu diuimul cu prilejul zilei sale aniversare, adică pe 30 august 1837, de Sf. Alexandru (Cantor de Avis, 37, 11 septembrie 1837). Nici vodă Sturdza nu pierde prilejul dat de sărbătoarea arhanghelilor Mihail și Gavril pentru a înălța în rang, serbându-și astfel ziua aniversară (Cantor de Avis, 35, 2 decembrie 1838).

Aristocrația are o reacție la această inflație de titluri, ca și în celelalte țări în care domnul (țarul, regele sau împăratul) are dreptul de a acorda astfel de titluri¹. Chiar dacă diferențele între un mare paharnic și un paharnic sunt evidente, asta

1. George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, Imprimeria Națională, București, 1939, vol. II, pp. 111, 114–115, 118, august 1840. Dar dacă aceasta este gândirea celui mai mic dintre Golești, care a refuzat o slujbă în Secretariatul Statului, pe motiv că nu are experiența necesară, nu în același spirit se află mama, Zinca Golescu, care își solicită fiii cei mari, Ștefan și Nicolae Golescu, pentru un rang de pitar, ce urma a se acorda unui protejat („Dans ma lettre que j'écris au Prince, ma prière principale est de donner un grade à notre Basile. Tâche que ce grade soit la Pitarie et pas autre.”) sau să intervină pe lângă vodă în favoarea cunoscuților (15 și 25 august 1840).

2. Vezi reformele lui Petru cel Mare și cuprinderea aristocrației în așa-numitele „Tabele ale rangurilor”, în John P. *LeDonne, Absolutism and Ruling Class. The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825*, Oxford University Press, 1991, pp. 3–20.

nu-i face pe boierii cu vechi tradiții nobiliare să nu protesteze, să nu se teamă că prestigiul lor ar putea fi diminuat, iar protipendada „străpunsă” de aceste noi elemente, unele îmbogățite surprinzător¹. Dincolo de temere, marii boieri își exprimă nemulțumirea ironizându-i și persiflându-i pe parveniți. Lor li se alătură ceilalți membri ai societății care știu foarte bine să facă diferența dintre Brâncoveni, sau Balș, și noi boieriți peste noapte. Să privim exemplele oferite de Iordache Golescu pentru Țara Românească și de Constantin Sion în a sa celebră *Arhondologie*.

Membru al protipendadei, marele vornic Iordache Golescu, fiul marelui ban Radu Golescu, fratele marelui logofăt Dinicu Golescu, este un participant activ pe scena politică, din vremea lui vodă Caragea până în cea a lui vodă Bibescu. Mândru de neamul său, vornicul nu are decât venin și cuvinte grele de ocară pentru parveniții strecurați în protipendadă. Ștefan Bellu, grec intrat în anturajul lui vodă Caragea, îmbogățit rapid și ajuns în vârful piramidei mai repede decât s-ar fi cuvenit, „beneficiază” de portretul cel mai veninos cu puțință. „*Om din cei proști*”, ajuns în dregătorie, Bellu a uitat foarte repede „iminei cei spârți ce-i pune în zioa dă Paște și nădragii cei cârpiți în cur ce-i ținea dă zile mari” și s-a dedat la toate fărădelegile, devenind „capul tuturor răutăților”, „*om fără dă lege, fără omenire și fără haractir*”. Și apoi invectivele cele mai aspre se revarsă asupra logofătului, văzut ca cel „*mai murdar otrep*” și cel „*mai spurcat vas*”, demn de un „*jidov*” ce știe foarte bine cum să „stoarcă sudoarea omenească”. Are, de altminteri, nume predestinat, Ștefan Bellu, pe unii îi încoronează (aluzie la semnificația numelui Ștefan în grecește) și pe alții îi belește, de la transpunerea numelui în românește¹. Logofătul Ștefan

1. Vezi în acest sens teoria lui Arno Mayer, *La persistance de l'Ancien Régime. L'Europe de 1848 à la Grande Guerre*, Flammarion, Paris, 1983, pp. 85–86.

2. I. Golescu, *op. cit.*, pp. 35–36.

Bellu n-a avut deloc o bună faimă în Valahia. Mai toți marii boieri sunt împotriva sa, considerându-l un parvenit, dar se arată și speriați de abuzurile sale fără margini, cu ajutorul cărora reușește întotdeauna să se mențină la putere. Ceea ce nu-i va împiedica pe unii să încheie cu el alianțe matrimoniale¹. De aceeași imagine proastă au parte și alte personaje ajunse în vârful ierarhiei, precum Alexandru Nenciulescu¹ sau Samurcaș. Când vodă Caragea le cere boierilor să se adune pentru a citi și a aproba codul de lege, Iordache Golescu redactează un pamflet în care îi sugerează să se sprijine pe căftăniții ridicați din nimic: „să binevoiești Măria Ta a porunci unora din boieri ce, nici boieri au fost vreodată, nici neam boieresc, cum este dumnealui logofătul Belu, căminarul Filip, paharnicul Stoenescu, căminarul Chiriac, stolnicul Borănescu, ce-i zic Cârnu, logofătul Străchinescu (cum am zice, vornicul Bășină, pernom simbathion (să avem iertare), cum zic grecii) și alți mulți asemenea, cum Porcești, Moinești, Butculești, Mutculești”.

1. Ștefan Bellu se căsătorește cu Elena Bălăcescu, fiica unui boier de rangul doi, dar pentru fiii săi găsește soții în protipendadă, Constantin are de soție pe Elena Mavrocordat, iar Alexandru pe Irina Văcărescu, fiica marelui ban Barbu Văcărescu. Ștefan Bellu a lăsat însă amintirea celui mai jefuitor, corupt și avar dregător. Vezi Ion Ghica, *op. cit.*, p. 65. Acesta amintește versurile care circulau încă pe vremea sa despre abuzurile din vremea lui vodă Caragea: „Belu belește, Golescu golește, Manu jupuește”. Versurile sunt redată și de Golescu, dar acesta omite și amintirea numelui familiei sale. O imagine la fel de proastă înregistrează pentru aceeași epocă Nicolae Cantă în Moldova. Vezi M.R. Ungureanu, „Câteva note privitoare la ritualul ceremoniilor domnești din vremea lui Mihail Sturdza. Sărbătorile instalării la putere (1834)”, în *AG, II (VII)*, 1995, nr. 3–4, pp. 301–305.

2. Alexandru Nenciulescu (cca. 1770–1843) este un parvenit ce și datorează cariera marelui vistier Varlaam, al cărui secretar este. Se numără printre puținii boierii (de rang inferior) care va reuși să pătrundă în protipendadă și, la 1839, să dețină importanta dregătorie de logofăt al dreptății. Vezi Paul Cernovodeanu și Irina Gavrilă, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Istros, Brăila, 2002, p. 126.

Dintre toți cel mai periculos pare Nenciulescu: țigan, fiul lui Nenciul țiganul, iertat de robie de Ilinca Greceanu „pentru hatârul unui boier mare” și care, boierindu-se, și-a luat sclitadă de Nenciulescu¹. Totuși nu putem trece peste duplicitatea acestei boierimi, ce-și afirmă imperios „noblețea”, dar nu ezită să se alieze cu acești parveniți când interesul o cere. Și cel mai adesea acest interes este dictat de bani, depășind cu mult pretențiile de evghenie. Numai exemplele oferite ar fi suficiente pentru a observa că mai toți fac concesii și-și amestecă sângele cu un favorit din anturajul domnului, astfel încât să poată beneficia, măcar pentru o vreme, de relațiile și influențele ginereului.

Dregători și miniștri

La ocuparea celor mai importante slujbe în stat, boierii și feciorii lor au prioritate. Regulamentele Organice nu schimbă cu nimic această situație, ci doar introduc principiul meritului, ceea ce ar trebui să antreneze o competiție „profesională” în interiorul boierimii. Justificarea oferită confirmă analiza noastră din paginile precedente referitoare la acordarea unui număr mare de dregătorii mai ales celor cu putere și bani, dar și celor cu „prieteni” și „protectori”: „abuzul paialăcurilor ce da domnii de la o vreme încoace cu mare înlesnire s-au fost făcut pricina de multe și grele necuviințe”, cuvântează Regulamentul Organic al Valahiei¹. „Pentru a să curma dar un abuz atât de vătămătoriu în tot feliul și chipul, să vor urma cu

1. I. Golescu, *op. cit.*, p. 141.

2. *Regulamentul Organic, întrupat cu legiurile din anii 1831, 1832 și adăogat la sfârșit cu legiurile de la anul 1834 până acum, împărțite pe fiecare an, precum și cu o scară deslușită a materiilor. Acum a doară tipărit cu slobozenia înaltei stăpâniri, în zilele Prea Înălțatului prinț și domn stăpânitor a toată Țara Românească Gheorghe D. Bibescu vv.*, București, 1847, p. 325.

nestrămutare vechile Așăzăminturi ale Statului, după care nici un titlu nu poate fi hărăzit fără adevărata lucrare a slujbei ce înființează acel titlu”, continuă Regulamentul Organic al Moldovei¹. Se face chiar precizarea că nimeni nu va putea câștiga „dreptul și nobilitatea” numai prin deținerea unei singure dregătorii, nici chiar domnul nu poate să acorde un rang unui candidat care n-a trecut „din treaptă în treaptă și prin cuviincioasa orânduială”; cu alte cuvinte, anii de experiență sunt un exercițiu și o probă în promovarea slujbașului meritoriu: „dregătorii să poată câștiga cerșuta practică și să poată într-aceeași vreme a da dovezi de vrednicie și cinstita lor purtare”. Dar, când este vorba de promovare, alegere sau numire în funcțiile importante ale statului, domnul are putere deplină; candidații fiind aleși numai din rândul boierilor, bineînțeles numai dintre cei care „vor avea însușirile cerșute pentru dregătoriile ce li se vor încredința” (ROM, 236).

Un element important de progres și modernitate înregistrat de Regulamentele Organice se referă la transformarea dregătoriei într-o „slujbă publică”, cu atribuții specifice și leață fixă. De la marele logofăt, ministrul dreptății și până la scriitorul mărunț, orice slujbaș public este trecut la Regulament cu leață aferentă lunar și venitul anual. De pildă, acest mare logofăt al dreptății primește o retribuție lunară de 2500 de lei, în timp ce un scriitor are doar 150 de lei (ROM, 89–90). Suma este nesemnificativă pentru un mare boier, la care și renunță, de altminteri, în favoarea subordonaților săi, altele sunt avantajele și privilegiile unui minister pentru care merită să lupte.

Reorganizarea boierimii avea să se facă prin ofisul domnesc nr. 235 din 12 mai 1837, pentru Țara Românească, și prin legea din 10 martie 1835, pentru Moldova. Astfel, rangurile

1. *Regulamentul Organic a Prințipatului Moldovei*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1846, pp. 233–236.

boierești sunt echivalente cu slujbele statului. Această asimilare reprezintă un pas important spre modernizare. De altminteri, Regulamentele Organice conțin multe alte aspecte „moderne”: Adunarea Obștească, cu rol de control al activității domnului și miniștrilor săi, justiția, administrația, finanțele reorganizate pe principiile statului modern și, ceea ce ne interesează aici, statutul boierimii. Mai întâi de toate se desființează privilegiile feudale legate de rang și proprietate. Dreptul de a avea scutelnici și slujbași de obște este anulat; privilegiul este însă „răscumpărat” cu pensii ce pot fi moștenite (Regulamentul Organic, 139–147). Apoi boierii sunt supuși autorității statului, iar treburile politice sunt subordonate Adunării Obștești. Dar, așa cum vom vedea, aceste transformări „n-au contribuit prea mult la constituirea clasei burgheze” și nici n-au reușit să diminueze rolul boierimii în conducerea politică¹. Regulamentele Organice creează nouă ranguri boierești, împărțite în trei clase (11 clase în Moldova), care corespund cu vechile dregătorii, rangurile de curte și rangurile militare. Trebuie menționat că deși avansarea trebuia să respecte sau să țină cont de merit, diferențele sociale rămân. Dacă un tânăr oarecare, absolvent al unei școli publice cu calificativul „bonne conduite et moralité”, va fi acceptat ca secretar sau conțopist într-o cancelarie (adică clasele X și XI în Moldova), fiii de boieri vor fi admiși direct în clasele IV și V, cu rangul mergând de la spătar la paharnic. Acest „favoritism” este justificat astfel: „*afin d'encourager la jeunesse à chercher l'instruction et les parents à la procurer*”². Orice avansare necesită, într-o primă etapă, un stagiul ce presupune exercitarea unei „slujbe lucrătoare până o vreme sorocită”, după care urmează o a doua etapă de stagiul de patru ani pentru rangurile I–III și trei ani pen-

1. Gh. Platon, Al. F. Platon, *Boierimea din Moldova*, p. 100.

2. Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, p. 170, 180–185.

tru celelalte ranguri. Se creează din nou o excepție: domnul poate „să împruțineze sorocita vreme a slujbei” în funcție de vrednicia candidatului, dar nu mai mult de doi ani. Toate aceste promovări urmează a fi trecute într-o carte a nobilității – așa numitele arhondologii. Fiecare diplomă (caftanul va fi înlocuit cu un petec de hârtie numit pitac) este însă acordată în schimbul unei taxe ce varia între 100 lei și 1 000 lei, adică de la conțopist la mare ban (RO, 578–579).

Am insistat asupra acestor prevederi pentru a arăta că principiile meritocrației au fost trasate; chiar dacă un pic mai greu, teoretic, orice persoană ar avea acces la slujbele importante în aparatul de stat. Bineînțeles că accesul la resurse limitează și contribuie la menținerea săracului tot mai jos, dar, teoretic, el are acces la „putere”. Cât de mult se regăsesc aceste principii în practică? Sunt ele doar „literă de lege”, atât și nimic mai mult? Unde și cum se vor crea „breșe” pentru nou-veniți? Care vor fi posibilitățile reale de avansare socială? Noua reglementare va induce și o profesionalizare a slujbașilor? Vom urmări ce se întâmplă în practică, având ca repere câteva concepte: meritocrație, nepotism, influență și favoritism, privilegiu, observarea legii, transgresarea legii.

Deși s-a opus în permanență „înnobilărilor”, accesul la putere a fost destul de puțin afectat. Protipendada s-a aflat tot timpul în preajma și în interiorul puterii, iar o analiză asupra sfatului domnesc de pe vremea lui vodă Brâncoveanu (1688–1714), sau din epoca fanariotă, o cercetare a membrilor Adunărilor Obștești relevă că practic cam aceleași familii „moștenesc” de la o generație la alta dregătoriile, conducerea departamentelor, funcțiile, ministerele. Această permanentă participare la conducerea statului le îndreptățește să se considere singure în măsură să dețină dregătorii importante. Mândria de a fi descendenții unor mari familii, aflate întotdeauna la putere, se transformă în orgoliu fără margini; aceasta este verbalizat cu orice prilej. Țintele

predilecte asupra cărora se răsfrânge acest orgoliu sunt ceilalți competitori, recent intrați în această „castă”, cărora nu li se iartă originea și modalitatea de ascensiune.

Sunt sancționate chiar și persoanele care s-au pretat la mezalianțe mai puțin „onorabile”. Una dintre obiecțiile la re-legerea domnului Grigore vodă Ghica ca domn regulamentar se se leagă și de căsătoria pe care o făcuse cu o Săvească, din treapta a doua a boierimii, mult inferioară celorlalte „co-coane”, care ar fi trebuit să-i sărute mâna doamnei, lucru înjositor, dată fiind originea lor net superioară¹.

Salarizarea introdusă de Constantin Mavrocordat prin reformele sale, precum și asimilarea boierilor într-un sistem administrativ, măsuri evidente de modernizare, au sporit preocuparea pentru slujbe și mai ales dependența de puterea politică. Într-o analiză foarte amănunțită asupra Moldovei, Gheorghe Platon observă că boierii munteni sunt mult mai legați de funcțiile și rangurile administrative, ele constituind în mare parte suportul economic; în același timp, boierimea moldavă a reușit să-și păstreze o oarecare independență, datorită implicării sale în exploatarea moșiilor¹.

De la stolnicul Constantin Cantacuzino, care își definește „exilul” într-un mediu ce nu-i mai este familiar cu vorbele „am devenit țăran”, până la marele vornic de Târgoviște, Iordache Crețulescu, ce nu se încumetă să-și lase slujba de la curte nici măcar o zi pentru a se deplasa pe moșiile sale, boierii se lasă atrași de strălucirea curții și-și ridică case și conace ca să fie cât mai aproape de putere. Consulul englez William Wilkinson observă abandonarea moșiilor și a conacelor de dragul prezenței în capitală: „Abia se duc să-și vadă moșiile pe care unii le dau cu arendă pe mai mulți ani cu mult sub valoarea <lor reală>, când găsesc arendași, care

1. I. C. Filliti, *op. cit.*, p. 7.

2. Gh. Platon, Al. F. Platon, *Boierimea din Moldova*, p. 87.

se învoiesc să le plătească anticipat toată arenda. Clădesc conace frumoase fără să aibă de gând să le locuiască vreodată și acestea se dărapănă în câțiva ani. Așezările cele mai minunate din frumoasa lor țară nu au puterea să-i atragă și ei nici nu au obiceiul să-și părăsească reședința lor de la oraș în nici un anotimp al anului.”¹ Lăsate la voia întâmplării sau pe mâinile arendașilor, moșiile susțin faima și măreția unui mare boier, dar nu și punga. De aici, nevoia de a fi totdeauna în slujbe înalte, de a aranja „treburile” astfel încât aceste slujbe să rămână în familie. Noblețea ajunge astfel să fie atașată de funcție și nu de persoană, după cum observă diplomatul francez Charles Bois-le-Comte în raportul său către contele de Rigny.¹ Așadar, goana după slujbe și opoziția în fața masivelor înnobilări par cât se poate de legitime. Această atitudine îi transformă în „neguvernabili” pe munteni, dar le dă și „forța” de a deține mai totdeauna „frânele administrației” și puterea politică¹; mai puțin interesați de această „goană” sunt moldovenii, după cum scrie boierul și memorialistul Nicolae Suțu: „*les boyards moldaves, plus soigneux de leurs intérêts matériels, plus occupés de l'exploitation de leurs domaines que de la recherche des emplois, avaient aussi été toujours plus indépendants et savaient résister au gouvernement lorsque les intérêts publics l'exigèrent. Les Valaques étaient plus maniables et trop enclins à briguer des places pour ne pas être plus dociles*”¹. Dar, înaintea lui Suțu, consulul francez Reinhard văzuse și el această diferență¹; observația este reluată și de Wilkinson: „boierii

1. *Călători străini*, serie nouă, I, p. 641. Această prezență în capitală avea să se transforme în obligație, pentru că orice absență putea fi interpretată de domn ca trădare sau uneltire.

2. *Ibidem*, serie nouă, III, p. 124; Vezi și Gh. Platon, Al. F. Platon, *Boierimea din Moldova*, p. 69, nota 42.

3. *Ibidem*, serie nouă, III, p. 124.

4. N. Soutzo, *Mémoires*, p. 356; Vezi și Gh. Platon, Al. F. Platon, *Boierimea din Moldova*, p. 69.

din Moldova, întocmai ca și cei din Țara Românească, sunt mari stăpâni de pământ, dar ei acordă mult mai multă atenție și <mai mult> timp îngrijirii moșiilor lor, care constituie principalul <lor> izvor de câștig⁴¹. Dezinteresul față de lucrul moșiilor accentuează dependența de dregătoriile oferite de vodă și implicit de puterea politică. „Așteptând mila stăpânirii“, constată Dinicu Golescu, „*noi numai ne naștem și putrezim în oraș*“. Or această așteptare nu e ușoară, „câte cinci și zece ani, sau până ne va veni rândul“, și aduce o totală abandonare a moșiilor, a adevăratei bogății în favoarea dorinței de a „domni“⁴¹.

a) „*Vrednicia și cinstita purtare*“

Dar prin ce mijloace se ocupă o slujbă? Ce devine „meritul“ în practica curentă? În raportul său către von Miltz, consulul austriac Kreuchely la București (1820–1833) oferă câteva repere. Patru însușiri sunt necesare pentru a „parveni până la cele mai înalte dregătorii ale țării“, dincolo de protecție, în calitatea de candidat trebuie „să fii intrigant, să știi să dai mită, să fii frumos sau bogat“. Și meritul? Ar veni și el, ca o a patra însușire, dar, „dacă nu-l pui alături de una din calitățile mai sus pomenite“, nu există merit. Kreuchely se oprește asupra marelui boier Constantin Dudesco, ajuns mare caimacam al Craiovei (1812) datorită unei sume importante de bani vărsate amantei generalului Kutuzov, funcție pe care n-ar fi ocupat-o decât pentru a-și satisface o fantezie, trecut apoi prin diferite alte slujbe, ca pe vremea raportului (1821) să fie mare căminar, dregătorie mai puțin prestigioasă, dar destul de bănoasă¹. Protecția este, așadar, principală pârgie în obținerea unei slujbe. De ea beneficiază

1. *Călători străini*, serie nouă, I, pp. 254–255.

2. *Ibidem*, p. 641.

3. D. Golescu, *op. cit.*, p. 116.

4. *Călători străini*, serie nouă, I, pp. 947–948.

clucerul Dumitrache Brăiloiu, care, cu ajutorul fraților Hagi Ianuș – Costa și Petru –, reușește să obțină dregătoria de mare logofăt. La 4 noiembrie 1818, aceștia cer consulului rus Pini și marelui ban Brâncoveanu să intervină pentru ca protejatul lor să obțină această dregătorie, justificând intervenția prin „utilitatea“ acestei prietenii. Bineînțeles că în visteriile celor doi urma să intre o sumă importantă de bani; mai mult, frații Ianuș sunt la această dată și arendașii moșiilor Brâncoveanului.

Clucerul Dumitrache Brăiloiu mai fusese amestecat în treburile domniei. În vara anului 1802, tot prin insistențele și proptelele unora și altora, reușește să obțină dregătoria de ispravnic de Cerneți, județul Mehedinți. Își începuse slujba cu binecuvântarea lui Constantin vodă Ipsilanti, dar mai ales cu desaga plină de sfaturi. „Dându-i povățuirile și poruncile cele cuviincioase, spre a se osărdui pentru odihna și buna petrecere cu liniște și cu dreptate a lăcuiitorilor și spre urmarea poruncilor cu bună urmare“, vodă îl trimite la „datorie“ și la prestarea slujbei cu „credință“. La scurtă vreme însă, ecourile fărădelegilor comise se propagă cu rapiditate: „a venit la auzul Domniei mele cele ne nădăjduite“ și „s-au purtat împotriva povățuirilor și poruncilor noastre“. Cu alte cuvinte, ispravnicul de Cerneți, dumnealui clucerul Dumitrache Brăiloiu, are ghearele cam lungi: „a îndrăznit a face și orânduiala de cherestele pentru casa lui“, mai apoi „a cutezat și la rânduiala untului“, adică cerea locuitorilor trei ocale, în loc de una, două ajungând în camera proprie. Dar vodă trece sub „tăcere“ acest comportament, de altminteri comun mai tuturor dregătorilor, și se supără doar când Dumitrache Brăiloiu își arogă prea multă putere: scrie caimacamului de la Craiova, cerându-i pedepsirea unor zapcii și, spre a obține efectul scontat, răspândește zvonul „spargerii“ orașului, pretext pentru constituirea unei armate proprii de arnăuți. „Cerere deșartă și fără trebuință“, decide Ipsilanti,

care deschide numaidecât o „cercetare“ ca să se afle „sco-posul“ dregătorului nerecunoscător¹.

La 12 septembrie 1818, Brăiloiu este iarăși ocupat cu o dregătorie. Acum, ca mare logofăt, trebuie să ofere tot sprijinul protectorilor săi pentru a-și recupera banii investiți. Și, împreună, vor să obțină arenda vănilor; alte afaceri fuseseră deja pornite, după cum rezultă dintr-o scrisoare de la 30 septembrie¹. Negustori, având comerțul în sânge, frații Ianuș cumpără dregătorii și influență pentru a avea liniște și drum deschis pentru afacerile lor. Când, la 11 noiembrie, află că Pini cere destituirea arhimandritului Samuil Bistrițeanu, se pare că la insistențele fostului arhimandrit, Iosif, ei cer imediat revenirea asupra deciziei și nu pentru că acesta ar fi mai bun sau mai prost gospodar decât celălalt, ci pentru simplu motiv al recuperării unei datorii de 18000 groși, la care ar fi trebuit să renunțe pe vecie în cazul unei demisii/destituiri¹. Ce putem observa? Că, până la urmă, banii fac slujbele și slujbele aduc bani.

b) Competențe și „specializări“

După adoptarea Regulamentelor Organice, lucrurile nu s-au schimbat prea mult nici pentru cei mari, nici pentru cei mici, ce ar fi dorit să parvină. Elementele-cheie rămân cam aceleași: protecție și mită. În radiografia sa asupra societății moldovene, Gheorghe Sion se oprește asupra „calităților“ necesare ocupării unei slujbe ce nu prea aveau nici o legătură cu pregătirea profesională. Iată cum le prezintă el pe la 1844: „Pe atunci în adevăr nu se cerea știință multă, capacitate sau învățătură, pentru ca să ajungă cineva la posturi mari. Trebuia să aibă sau protecția lui vodă, sau numele sonor al unei

1. V.A. Urechia, *op. cit.*, pp. 107–108, 2 ianuarie 1803.

2. ANR, mss. 695, ff. 365–366, 369.

3. ANR, mss. 695, f. 337v.

familiei aristocratice, pentru ca să capete posturi sau ranguri.”¹ Ca și alți contemporani, Sion pune în prim-plan protecția și apartenența la aristocrație; „învățătura“, „capacitatea“ sau „știința“ rămân însușiri adiacente și nu neapărat necesare în promovare. De altminteri, societatea moldavă stabilise deja o „ierarhie“ a ocupării slujbelor în funcție de statutul „beneficiarilor“, care s-a dovedit greu de răsturnat de către cei de jos. O prelungire a ierarhiei nobiliare din epoca fanariotă, când fiecare își cunoștea locul și rangul. Tot Sion povestește cine sunt beneficiarii acestei ierarhii și cum avusese loc împărțirea beneficiilor: „Funcțiile publice, ca și titlurile de boierie, erau împărțite cam în trei clase distincte. Familiile de boieri vechi și mari precum Sturzești, Ghiculești, Roseți, Catargii, Cantacuzini, aveau privilegii asupra funcțiilor și rangurilor mari: de la aceștia nu se cerea nici învățătură, nici capacitate, pentru ca să ajungă membri de curte sau miniștri, ca să capete ranguri de logofeți, vornici, postelnici și agi.”¹ Cu alte cuvinte, importante funcții „politice“ le sunt rezervate, iar criteriile precum „competența“ sau „specializarea“ nu prea contează într-o ierarhie deja stabilită. De altfel, dacă ne oprim asupra primilor 20 de ani (1830–1848) de la punerea în aplicare a Regulamentelor, vom observa că cele mai importante dregătorii ale statului, unele devenite ministere, altele departamente, sunt ocupate de către nucleul tare al marilor familii boierești, majoritatea membrilor înlocuind „formarea profesională“ cu experiența slujbei.

Ion Ghica completează informația lui Gheorghe Sion, oferind drept exemplu competențele juridice ale marelui ban Teodor Văcărescu Furtună, președintele Înalțului Divan pe vremea lui vodă Bibescu: „cât despre cunoștința dreptului, boier Furtună era cam slăbuț, ba încă slab de tot. Sacul său

1. Gheorghe Sion, *Proză. Suvenir contimpurane*, EPLA, București, 1956, p. 418.

2. *Ibidem*.

științific sta în cunoștința câtorva principii din Basilicalele lui Armenopolu și din pravila lui Caragea, învățate în lunga sa practică de judecător¹. În calitate de președinte al diferitelor curți de judecată, marele ban se bazează mai degrabă pe experiență, iar succesul se datorează mai degrabă calităților personale: integru, incoruptibil, nu acceptă „hatâruri” și „la cuhnia lui nu se primea plocoane”². Iată calități foarte importante într-o epocă în care hatârul și ploconul fac regula și care au tot dreptul să treacă dincolo de suprema necesitate a „competențelor”. Nu pot trece mai departe fără a menționa ironia crudă a celor din familia Golescu vădită atunci când marele ban este numit ministru al Departamentului Dinlăuntru: *„A propos, un mot sur le grand vornic de l'Intérieur. Savez-vous qui occupe cette place importante dans notre pays, vous le dirai-je ou non, qu'en dites-vous? Et bien! Préparez-vous a voir sortir de la cage la tête d'un lion... point du tout, Messieurs, c'est celle d'un coq, c'est M. Teodoraci Fourtouna qui occupe la place de ministre de l'Intérieur.”*³ Zinca Golescu creează suspans, pentru a oferi, de fapt, fiului ei Ștefan o informație despre o avansare cât se poate de „naturală”, dacă știm că marele ban, „cocoșul” este, de fapt, fratele Mariei Văcărescu, la această dată amanta oficială a lui vodă Bibescu, iar soție abia din 1845.

De altfel, este destul de dificil să vorbești, în această perioadă, de „specializări” și de „competențe” urmărind sensul lor principal. Până la Regulamentele Organice, dregătoriile sunt departe de a avea o sferă de „competențe” bine fixate și delimitate. Exista o „specializare” a dregătoriei, acoperită de titulatură¹, dar asta nu-l împiedică pe deținător să-și aroge „competențe” din sferele alăturate sau pe domn

1. I. Ghica, *op. cit.*, p. 220.

2. G. Fotino, *op. cit.*, II, p. 150, 24 august 1842.

3. Vezi, în acest sens, capitolul X, „Despre atribuțiunile funcțiunilor”, din *Istoria politică și geografică a Țării Românești (1774)*, pp. 22–27.

să i le restrângă atunci când consideră necesar. Această lipsă de delimitare rațională a făcut posibil ca boierul să poată trece de la o dregătorie la alta fără prea mari dificultăți de adaptare. Odată cu Regulamentele Organice, intenția de a delimita competențele există, cel puțin formal, însă este mai greu de pus în practică. Nu există școli sau universități, nu există profesori și instructori, factori principali într-o formare profesională. Nici chiar despre tinerii școliți în Paris, Viena sau Sankt-Petersburg nu se poate spune pe drept cuvânt că au o formațiune solidă într-o anumită disciplină pe care s-ar grăbi apoi s-o pună în aplicare. Ar fi vorba mai degrabă de sensurile foarte largi ale celor două concepte în care s-ar așeza educația și știința de carte, cunoașterea limbilor străine, dublate de practica într-un anumit departament. Mulți „merg la studii”, dar nu se întorc cu o diplomă sau cu un doctorat, din cauză că acestea nu contează în cazul unei promovări, pentru că se poate promova și fără acest „efort”, pentru că specializarea într-un anumit domeniu nu are încă importanță în ocuparea unei slujbe. Nicolae Suțu sistematizează aceste largi competențe în descrierea carierei sale. Ajuns în consiliul de miniștri al lui Mihail vodă Sturdza (alături de care a rămas aproape pe toată perioada domniei acestuia), Nicolae Suțu, abia stabilit în Moldova, după peregrinări prin Imperiul Otoman și Europa, este numit postelnic. Cu o solidă educație și versat în folosirea limbilor străine, tânărul postelnic se arată speriat de misia ce tocmai îi fusese încredințată: *„je me trouvait tout désorienté pendant les premiers jours de ma nomination. Sans expérience des affaires, à la tête d'un département qui n'avait ni précédents, ni archives, je sentis qu'il fallait procéder par organiser et je me méfiai de mes forces”*¹. Ministerale și departamentele înființate sau reorganizate prin Regulamentele Organice cer

1. N. Soutzo, *Mémoires*, p. 101.

pe lângă o bună instrucție, experiență. Păstrat în funcție, tânărul transformă postelnicia într-o școală unde își formează aptitudinile necesare și achiziționează o vastă experiență, astfel încât serviciile sale vor deveni „indispensabile“, indiferent de grupul de boieri ajuns la putere. Beizadeaua Suțu uită sau evită să precizeze că slujba de postelnic, precum și alte slujbe căpătate de-a lungul vieții sale, se datorează și „calității“ sale de prinț și boier, descendent al familiilor domnitoare Suțu și Calimah (era fiul lui Alexandru vodă Suțu și al Eufrosinei Calimah, fiica lui Alexandru vodă Calimah), înrudit prin căsătoria sa cu Catherina, fiica marelui vistier Constantin Cantacuzino, cu o altă familie de vază. „Un mariage de convenance“, admite el însuși, dar care îl introduce printre „primele familii din Moldova“¹. Alături de el vor face carieră și frații săi Grigore și Iorga Suțu, căsătoriți tot în Moldova pentru a-și ușura astfel accesul la slujbe, fiul Alecu și un văr, Grigore. Când, în 1839, postelnicul Nicolae Suțu își ia un „concediu“, ca să-și așeze fiii pe la școlile din Apus, în locul său vine fratele Grigore Suțu. Constantin Sion îl „taxează“, tot așa cum face și snobul și vanitosul Nicolae Suțu cu ceilalți: „acești Suțești, bezedecele Neculai și Iorgu, de cum au venit și până au căzut Mihai vodă, un ceas n-au fost fără slujbe și lefi mari și tot feliul de ajutor le-au făcut Mihai vodă“¹. Descendența, rudeniile, capacitățile personale, instrucția, abilitatea vor contribui la construirea unei importante cariere: 1832–1839 – postelnic; 1840 – șeful departamentului de finanțe, dar, în același timp, este „membre de la curatelle des fontaines“ și al „comisiei de pavare“; „de 1843 à 1845 je fis partie des commissions chargées de la rédaction d'un règlement pour l'instruction publique et de la réforme de la législation“; între 1846 și 1848 se află în fruntea depar-

1. *Ibidem*, p. 35.

2. Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, Minerva, 1973, p. 241.

tamentului de justiție. Ubicuitatea și experiența acumulată îl recomandă și în timpul domniei lui vodă Ghica: în 1849 în întoarcă serviciul făcut de fratele, Grigore, administrând provizoriu „la vestiarie à l'absence de mon frère“; în 1850 este din nou în fruntea departamentului de justiție, „malgré moi“, pentru ca, la începutul anului, „obligat“ de „necesități imperioase“ și „circumstanțe“, să accepte șefia ministerului de interne și președinția consiliului pe care le schimbă repede cu departamentul cultelor și al instrucțiunii publice. În tot acest timp, Nicolae Suțu este activ în comisii de redactare a diverselor regulamente și dispoziții stringente necesare într-o țară în care multe sunt de făcut¹. Or, dacă prințul Suțu se face „indispensabil“, utilizând la maxim inteligența și instrucția, capacitatea de adaptare și mai ales de înțelegere a nevoilor unui sistem, mulți alți boieri ajung în aceste slujbe din întâmplare și fără prea mare dorință de a „învăța“. Lipsa de instrucție și obtuzitatea le-o reproșează colegilor de guvernare acest „prinț învățat“ și mândru de el până peste poate. Trebuie spus și că toți ceilalți sunt competitori în ocuparea slujbelor de care și Suțu este la fel de avid, așa că afirmațiile sale se cuvine a fi privite și din perspectiva rivalității¹. Primul asupra căruia se îndreaptă verva scriitoricească este marele hatman Theodor Balș: „*homme nul, vain, dépourvu de tout mérite, ne sachant, ni écrire, ni parler dans aucune langue, n'ayant pas d'opinion à soi, entêté dans celles qu'un mobile*

1. *Ibidem*, p. 122.

2. Constantin Sion îl acuză de un evident oportunism, când, în legătură cu consulul rus, se alătură opoziției pentru înlăturarea lui vodă Sturdza, „făcătorul de bine“. Știe să profite de noul domn, astfel încât, împreună cu fratele său Iorgu, să devină indispensabili. „Aceștia sunt totul“, spune Sion, „și boierii moldoveni, tocmai după cum e gherbul țării, cap de bou sînt toți, vaci, le-a pus funie în coarne și-i țin grecii legați la paie“ (C. Sion, *op. cit.*, p. 241). De altminteri, principala acuzație adusă fraților Suțu se referă la faptul că sunt „greci“; acuzație de care beizadeaua Nicolae Suțu încearcă să scape în memoriile sale.

*quelconque lui faisait adopter, adulateur du pouvoir, il plaçait sa dignité à mettre en relief ses épaulettes et à faire sonner ses éperons*¹. Lipsa de capacitate a hatmanului Balș este sesizată și de alți contemporani, dar asta nu-l împiedică să facă o frumoasă și prolifică carieră militară. Nicolae Suțu știe totuși să vadă la ??? lui inteligența și educația, în ciuda caracterului său nu prea plăcut. Pentru Costache Conachi, șeful departamentului de justiție (1834) are cuvinte de laudă, acesta fiind „*doué d'un caractère ferme et loyal, d'un jugement solide, d'une instruction qui n'était pas commune parmi ses confrères et d'une expérience consommées dans des affaires du pays*“, cu toate că era „*d'une ladrerie abjecte dans son intérieur*“¹.

Literatura este una dintre marile atracții ale acestei epoci și mai toți boierii „școliți“ cât de cât cochetează cu poezia. Alții preferă traduceri sau proza. Văcăreștii, Filipeștii, Beldimanii fac furori în saloanele cucoanelor datorită „talentelor literare“. Dar poezia nu poate rămâne doar deliciul elitei, astfel încât și boierii din clasa de mijloc au tentația scrisului. Unii datorită talentului, alții doar datorită acestei pasiuni reușesc să pătrundă în casele și în anturajul marilor boieri, reușind astfel să-și construiască o carieră. Cunoscut este cazul lui Costache Negruzzi, devenit model pentru tânăra generație, apreciat și idolatrizat. Datorită cunoștințelor sale de literatură, istorie sau drept, Negruzzi este considerat „unul din cei întâi care făcuse minunea de a se introduce în societatea boierilor de clasa întâi, de a căpăta funcțiunea de membru de Divan și rangul de postelnic, funcțiune și rang ce erau ca apanagiu

1. *Ibidem*, p. 100.

2. *Ibidem*, pp. 99–100, 103–111. Cupiditatea și abuzurile săvârșite de Costache Conachi pentru a-și mări averea sunt foarte cunoscute în epocă, fiind consemnate de mulți memorialiști. Vezi Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții*, Fundația Culturală Română, București, 1996, sau Gh. Sion, *Suvenire*, ed. cit.

pentru familiile aristocratice“¹. Gheorghe Sion îi urmează întrucâtva exemplul și încearcă să intre în această „clasă întâi“ grație talentului literar, citindu-și apoi poeziile în saloanele marilor boieri. Nu se poate spune însă că toți cei care „fac“ istorie și literatură se bucură de aceeași apreciere, în ciuda străduințelor și a unor aparente succese. Pentru Gheorghe Asachi, deși în saloanele, s-a lansat, Gheorghe Sion nu nutrește nici o urmă de admirație, dimpotrivă, îl acuză de mediocritate și de exploatarea unei stări de fapt: „dar, precum în țara orbilor cel cu ochi ajunge împărat, așa și Asachi, profitând de starea de înnapoierie în care se afla societatea Moldovei și a românimii pe atunci a știut să speculeze cunoștințele sale enciclopedice, oricât de superficiale erau“. Deși preocupările sale au fost numeroase – matematică, literatură, publicistică, istorie –, Asachi „n-a excelat însă în nici unul“, crede Sion. În plus, „posteritatea nu va putea cita din voluminoasele sale publicațiuni nici două rânduri scrise cu stil românesc, cu fraza măcar corectă, cu limbă bună, cu spirit sau cu vreo înaltă cugetare“¹. Nu știm acum cât de nedrept este Sion cu bietul Asachi, dar, așa cum se spune, „absurditatea face minunile sale“, cu alte cuvinte, peste noapte mult prea mulți s-au trezit mari poeți, scriitori, istorici etc. Din această mare grămadă, posteritatea i-a ales pe cei buni.

Am insistat asupra aici literaturii și a saloanelor literare pentru a aduce în prim-plan formația intelectuală a acestei aristocrații. Ea nu se detașează totuși ca o elită intelectuală de sine stătătoare, nici nu constituie o categorie socială aparte, ci își asumă rolul de *agent al modernizării*. Cu toții, în afară de a cocheta cu literatura în saloanele cucoanelor, se vor implica într-un lung proces de „dumirire“ a claselor populare (și ar trebui văzut cine se „ascunde“ sub această

1. Gh. Sion, *op. cit.*, p. 419.

2. *Ibidem*, pp. 405–406.

denumire atât de largă) cu privire la necesitatea progresului și a schimbării. Datorită lor, zi de zi gazetele epocii introduc teme noi în dezbaterea „opiniei publice“. Elita este, de altminteri, singura capabilă să transmită un mesaj și să traseze o direcție cu privire la schimbările majore prin care urmează să treacă întreaga societate.

c) *„Nerespectarea drepturilor țării“*

Sintagma din titlul acestui subcapitol îi aparține lui Constantin Sion și se referă la Mihail vodă Sturdza atunci când ridică pe cineva oarecare la rang de boier „*din mojiți, din galantomia și nerespectarea drepturilor țării*“¹. Am început cu Mihail Sturdza dintr-un motiv deja amintit: opoziția și critica sa la adresa politicii de înnobilare practicate de vodă Ioniță Sandu Sturdza atrăsese simpatia boierilor țării și toți s-ar fi așteptat să acționeze așa cum se exprimase în memorii sau în discuții. Dar vodă se dovedește inconsecvent și chiar uituc. Ceea ce altădată incriminase devine repede o practică curentă și o sursă importantă de venit, putere și influență, chiar cu încălcarea legilor țării. Să ne amintim de stagiul de trei sau patru ani prevăzut pentru avansarea în slujbă sau de obligativitatea deținerii unei slujbe oarecare pentru a putea intra în cinul boierimii. Or, pentru vodă Sturdza, litera Regulamentului Organic nu contează prea mult. Consulul rus la București, Kotzebue, îl acuză pe vodă Sturdza că a trecut de prea multe ori peste prevederile legii. Vodă ridică în rang și boierește slujitori și servitori, negustori și arendași, și chiar un copil de opt ani, sărind peste trepte, stagii sau competențe¹. Dar și boierii fac trafic de

1. C. Sion, *op. cit.*, p. 297.

2. Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, pp. 480-482. „Mars 1834, Georges Bougour, serviteur Métropolitain, a été fait Stolnik, sans avoir été au service de l'Etat; Mai 1834 Jean Istrati, écrivain du Loghothète Théodore Balsche, a reçu le rang de serdar; Mai 1834 Alexandre Profiriou,

slujbe. Iată-l pe Grigore Morțun cerându-i lui vodă Sturdza să-i facă dreptate și să înlăture „clevetirile“ câtorva boieri ieșeni, rele și defăimătoare, prin care se insinuează că el ar fi cumpărat „prezedenția“ judecătorei din Bacău cu 800 de galbeni de la dumnealui marele logofăt al Dreptății, Lupu Balș. „Eu ca unul ce nici am dat cuiva vreun ban, nici mi s-au cerut de către cineva vreodinioară ceva, nu numai protestuind arăt că nu am dat nimic“, se plânge Morțun, cerând să i se facă dreptate și mai ales să nu plutească vreo urmă de îndoială asupra „trudei și osârdiei slujbelor mele ce am jertfit Patriei“¹. Banii cumpără totul, de la stagii la competențe și merit: „funcțiile se dau pentru bani sau pentru favoruri, candidatul care o solicită, plătind cu larghețe, este adesea dispensat de trei ani de serviciu, cerut de lege“, scrie I. C. Brătianu în memoriul din 1857 cu privire la situația Moldo-Valahiei¹.

d) *„Meritocrația“ între rudenie și amicitie*

În 1857, într-un memoriu adresat ministrului de externe francez, fostul domn Grigore Alexandru Ghica face un tablou complet și destul de sumbru al amplitudinii pe care, deși îl reneagă, îl cultivase și el. Să-l ascultăm: „Cu rușinea mea mărturisesc că, în timp de șase ani, cât am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți și de nelegiuiri. [...] Însă

intendant du Loghothète Alexandre Ghyka, a été fait Cloutchar; Mai 1834 Constantin Salnogiou, domestique du défunt Vestiar Démétrius Ghyka, a reçu le rang de Pitar; Juin 1834, Costaky Caliarhy, gendre du Spathar Alexandri, a été fait Sloudjar, sans avoir été au service; Juin 1834, Jean Branistean, enfant de huit ans, encore en pension, a été fait 3e postelnik; Septembre 1835, Basile Macarovitch, valet de chambre du Prince, a été fait serdar.“

1. Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, pp. 450-451, 24 mai 1843.

2. *Acte și documente relative la istoria nașterii României*, publicate de G. Petrescu, A. Sturdza și Dim. C. Sturdza, București, 1889, vol. III, p. 169.

ce era eu să fac, când eram în înrudire și în amicitie cu toți boierii? Cum era să nu pun eu ministru pe vărul meu, logofăt mare pe cuscrul meu, postelnic pe fiul meu, președinte al divanului pe cumnatul meu, ispravnici pe nepoți și pe amici, privighetori și polițai pe oamenii acestora. Și dacă vreunul dintre ei nedreptățeau pe oameni, dacă ei condamnau pe nevinovați, dacă răpiau fățîș onorul și averea cuiva, ce era să fac eu? Puteam să fiu eu întotdeauna drept? Dacă-i depărtam din funcție, trebuia să rânduiesc pe alții tot ca dînșii, pentru că Regulamentul Organic nu-mi permitea să pun pe oricine cu merite.¹ Fostul domnitor dezvăluie „capcanele” unui sistem ce se perpetuase și ce fusese întreținut secole la rând. Dacă privim în sfatul domnesc al domnului Șerban Cantacuzino (1678–1688), observăm că majoritatea dregătorilor îi sunt rude; același lucru se întâmplă în domnia lui vodă Brâncoveanu (1688–1714), când rotirile membrilor divanului se fac tot între rude¹. Epoca fanariotă nu schimbă nimic în acest sistem, în ciuda reformelor, doar că favoriții domnilor, de regulă „greci”, se strecoară prin căsătorii în rândul marilor boieri până la a „se lăsa” asimilați. De altfel, prezența acestora poate fi judecată cât mai firesc cu putință, dacă ținem cont că nucleul tare al marii boierimi se reduce la un număr de 30 de familii pentru fiecare țară; acestea, pentru a-și păstra privilegiile, dar și prestigiul, practică o politică matrimonială destul de închisă. În plus, relația domn–boieri este întreținută și prin acordarea de slujbe fiilor de boier. Privilegiați prin naștere, unii ajung în dregătorii datorită „nobleței”, cum spune Dinicu Golescu, și nicidecum datorită competenței sau experienței în domeniu. Marele logofăt se dă

1. Vezi Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României, 1741–1991. Acte și documente*, Monitorul Oficial, București, 2000, pp. 385–386.

2. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971.

exemplu pe sine: ajuns ispravnic pentru „întâiaș dată”, fiu al marelui ban Radu Golescu, se vede pus în fața unui număr însemnat de probleme pe care trebuie să le rezolve pe baza unor cunoștințe destul de variate însă. „M-a apucat cutremurul”, scrie Golescu, când „am văzut pe sameș și pe condicari viind cu sânurile pline de hârtii, pe care toate eram dator să le văz, să le judec și să le întăresc cu iscălitura mea”. Ispravnicul trebuie să aibă „multe științi”; atât lui, cât și celorlalți fii de boieri le-ar prinde bine dacă ar „lua dregătoriile de la cea mai de jos treaptă” și „fieșcare, după așa învățătură și cunoștință s-ar sui până la cea mai de sus”¹. Reflecția boierului Golescu, survenită în urma contactului cu modelele vestice, și destul de târziu, după ce a trecut totuși prin dregătorii grație „nobleței”, nu împiedică societatea să rămâne pentru mult timp prizoniera vechilor moravuri.

Odată instalate domniile pămâtenene, acuzațiile de nepotism se alătură celor de favorizare a camarilei din jurul principelui. Primii doi domni pămâteneni sunt aspru criticați pentru ridicarea în slujbe înalte a membrilor familiilor lor. „Să zice că o să să lepede, iar nu că să-l lepede”, notează serdarul Grigore Andronescu la 15 mai 1827, exprimând astfel nemulțumirea boierilor, care „s’au supărat și s’au plâns la consulat”, de numirea fiului în dregătoria de mare ban de către vodă Ghica¹. Boierii aveau de ce să se plângă de acest domn „atât de bun pentru toate rudele sale”², dacă avem în vedere că la acea dată printre dregători se mai aflau și cei trei frați ai domnului – Alexandru Ghica (în 1823 vornic al poliției, în iunie 1824 mare cămăraș, între 1826 și 1827 cai-macam al Craiovei, în 1827 mare spătar), Mihalache Ghica (în 1822 postelnic mare, în 1825 mare vistier) și Costache Ghica – dar și numeroase alte rubedenii, date fiind atât

1. D. Golescu, *op. cit.*, pp. 81-82.

2. *Însemnările Androneștilor*, p. 51.

3. I. C. Filliti, *op. cit.*, p. 12.

numărul mare de copii pe care îi avusese marele și influentul ban Dumitrache Ghica, tatăl, precum și înscrisurilor rezultate¹.

Așadar, ce ar fi putut schimba Regulamentele Organice în această privință? Să-i luăm pe slujbașii domnilor regulamentari și căutăm să vedem dacă s-a încercat măcar schimbarea sistemului. Primii domni regulamentari sunt înrudiți direct cu primii domni pământeni: Alexandru Ghica nu este decât fratele domnului Grigore Ghica, în timp ce Mihail Sturdza este văr cu Ioniță Sandu Sturdza. Din noul guvern constituit de Alexandru Ghica la 17 ianuarie 1835 nu lipsesc cei doi frați: Mihalache Ghica, la Interne¹, și Costache Ghica, pus șef al Poliției; alături de ei se regăsesc Alecu Filipescu Vulpe, la departamentul dreptății, înrudit cu Ghiculeștii, sau Alecu Vilara, la Finanțe, înrudit cu Filipeștii și, astfel, prin alianță, și cu Ghiculeștii, sau Vladimir Blaremborg, cumnat, căsătorit cu Pulheria Ghica, sau Ion Manu, cumnat, căsătorit cu Ana Ghica. În Moldova, Mihail Sturdza îi are alături pe membrii familiei sale, marele logofăt Costache Sturdza și Alexandru Sturdza, care îi erau veri (și cu care în scurtă vreme se ceartă), apoi pe Ghiculeștii cu care se înrudea prin alianță, pe membrii familiei Balș, Teodor Balș și Lupu Balș, cu care se înrudea, apoi pe favoritul său, nepotul mitropolitului Veniamin Costachi, Nicolae Canta, cel considerat spiritul rău al domniei¹, și pe Nicolae Suțu¹.

1. Iată mărturia lui Kreuchely cu privire la nepotismul lui Grigore vodă Ghica : „ Dans le nombre de ces personnes favorisées, on voit figurer, non seulement les enfants du prince (ce que de droit et d'usage), mais aussi la mère, les soeurs et d'autres parents du hospodar, quelques uns de ses serviteurs“. Hurmuzaki, *op. cit.*, X, p. 216, 11 noiembrie 1827.

2. Într-o scrisoare din 28 aprilie 1838, vodă Ghica laudă calitățile banului Mihalache Ghica, șeful Departamentului Dinlăuntru și cere Adunării Obștești să-i acorde o gratificație de 2 000 galbeni pentru „ținerea postului său“ (*Cantor de avis*, 72, luni, 9 mai 1838).

3. Pentru cariera acestui boier, conflictele și nemulțumirile pe care le-a generat vezi M.R. Ungureanu, „Câteva note privitoare la ritualul ceremoniilor domnești“, pp. 301–305.

4. I. C. Filliti, *op. cit.*, p. 12.

Dar înainte de a-i acuza pe domni de nepotism, boierii sunt conștienți de faptul că ei reprezintă rețelele de solidaritate și de interese ce se tot rotesc și se perpetuează la conducerea statului și care sunt constituite în mare parte pe criterii de rudenie, amicitie sau clientelism¹. Înrudirile și înscrisurile dețin însă punctul forte al ascensiunii la putere¹. Acest grup

1. Rusia, promotoarea reformelor de la noi, se află în aceeași situație. Reformele din vremea Ecaterinei a II-a impuseseră un sistem al meritocrației, dar în practică lucrurile funcționau oarecum diferit. Ocuparea unei funcții depinde mai degrabă de instituția „patronajului, și mai puțin de un sistem controlat“. Acest lucru este evident mai ales pentru slujbele importante, dar „patronajul“ își extinde tentaculele și în slujbele locale. Din 1780, un novice putea să consulte un fel de ghid ce conținea flaterile și politețea necesare rămânării în sfera de influență a unui patron, de cele mai multe ori o rudă. Simon M. Dixon, *The Modernization of Russia, 1676–1825*, Cambridge University Press, 1999, p. 137. Vezi și John P. Le Donne, „Russian governors general, 1775–1825. Territorial or functional administration?“, în *Cahiers du monde russe* 2001/1, Vol. 42, pp. 5–30; Anna Joukovskaïa-Lecerf, „Hiérarchie et patronage. Les relations de travail dans l'administration russe au XVIIIe siècle“, în *Cahiers du monde russe* 2006/3, vol. 47, pp. 551–580.

2. În timpul domniei lui Mihai vodă Sturdza dețin dregătorii importante în aparatul administrativ, judecătoresc sau militar mulți membri ai neamului Balș: baș-boierul Teodor (Frederic) Balș căsătorit cu Ruxandra Racoviță, dar fără copii; marele logofăt Lupu Balș, căsătorit cu Maria Cantacuzino și apoi cu Eufrosina Ghica, care are trei copii: Grigore (agă în 1848, spătar în 1856, deputat în divanul ad-hoc) căsătorit cu Ecaterina Rosetti, și două fete, Ecaterina, căsătorită cu Vasile Sturdza, viitor caimacam al Moldovei, și Eliza, căsătorită cu Alexandru Moruzi; marele logofăt Toderiță Balș, ajuns caimacam în 1856–1857, căsătorit cu Catinca Dimachi; marele hatman Theodor Balș, căsătorit cu Maria Bogdan (soră cu marele vornic Manolache Bogdan și cu alt mare vornic Lascăr Bogdan), frate cu Alexandru Balș, mare logofăt, căsătorit cu Casandra Cantacuzini și apoi cu domnița Elenco Sturdza. Prin descendenți se vor înrudi cu familiile Bogdan, Rosetti, Boldur-Lătescu, Palladi, Sturdza, Cantacuzino, Catargi, Conachi, Moruzi, așadar, alți membri ai guvernelor Sturdza ce vor reveni deseori în dezbaterile noastre. Cu privire la aceste înrudiri vezi tabelele genealogice oferite de M. Dim. Sturdza, *op. cit.*, pp. 251–257, 315.

se constituie în ceea ce sociologul american Charles Wright Milles numește *power-elite*, un grup compus din vârfurile elitei, care frecventează aceleași școli, cluburi, militează în același sens, este unit de aceleași lucruri și care domină sistemul politic¹. Observațiile noastre se leagă de acest model al unei aristocrații suficient de puternice pentru a domina sistemul politic și sectoarele importante – economie, armată, administrație – prin monopolul asupra funcțiilor. Bogăția, influența, autoritatea, puterea ajută grupul să se perpetueze, acceptând sau preluând schimbări, dar rămânând întotdeauna la conducere.

În aceste condiții, întrebarea firească se duce spre forma și conținutul puterii. Cât de obiectiv sau dezinteresat mai poate fi un domn, când este înconjurat de ai săi, cărora, vrea, nu vrea, trebuie să le dea satisfacție, de o camarilă și de opozanți a căror atitudine oscilează între amicitie și dușmănie, în funcție de poziția la putere? Dacă n-a devenit ministru, un mare boier are la dispoziție un alt mijloc de reprezentare politică: calitatea al Adunării Obștești. Exclusivistă prin compoziția ei nobiliară², Adunarea Obștească a pus la grea încercare domnia. Chiar dacă nu mai au aceleași „beneficii”, ca în cazul miniștrilor, membrii Adunării își pot exprima punctul de vedere cu privire la maniera de administrare a departamentelor și a țării. Iar jocul de-a opoziția dă uneori roade: domnul cedează, își schimbă miniștrii dând satisfacție acoliților opoziției, sau ține cont, la următoarele alegeri, de „ipochimenele” opozante.

1. C. Milles Wright, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1956, pp. 202–206.

2. Adunarea este formată din 20 de boieri de treapta întâi, „care trebuie să fie pământeni”, și 19 deputați din județe, aleși tot din rândul boierilor și a fiilor de boieri, stăpâni de moșii. Membrii de drept sunt mitropolitul, președintele acestei Adunări, și cei trei episcopi, de Râmnic, Buzău și Argeș. Cu excepția fețelor bisericești, toate măduarele trebuie alese, în capitală sau în reședințele de județe, după „mulțimea glasurilor de către toți boierii” pe o perioadă de cinci ani (RO, 17–18).

Amicițiile, prietenii, relațiile de rudenie, constituind un veritabil „lanț al slăbiciunilor”, potrivit expresiei de mai târziu a lui Caragiale, va face ca domnul să nu poată acționa decât „cenzurat”, chiar și atunci când autoritatea îi este pusă în pericol. Aș aminti doar cazul lui Ion Câmpineanu, plecat cu jalba în proțap pe la marile puteri ale lumii pentru a se plânga de Ghica vodă. Nu discutăm aici dreptățile sau întoarcerile de condei ale Câmpineanului, ci reacția inconsecventă a domnului¹. Îi este prieten, colaborator, rudă, rudă a prietenilor, opoziția fermă pe care ar trebui să o facă este tot timpul împiedicată de aceste considerente și de intervenții venite de pretutindeni. Vodă cere ajutor Porții, aceasta îl sprijină, așa cum sprijină stăpîirea oricărei inițiative de rebeliune, și-l trimite pe Câmpineanu în surghiun la Filipopol², nu înainte de a-i amenința pe boieri că astfel de „tulburări” nu vor mai fi trecute cu vederea, ci pedepsite foarte aspru. Dar oare fusese trimis Câmpineanu în exil pentru ca ceilalți rebeli să țină seama de amenințările Porții? Nu într-un tot. Toate roțițele unei solidarități sociale încep să facă presiuni asupra domnului pentru iertare: încep să curgă petițiile din partea rudelor, cumnaților, surorilor, prietenilor. Domnul schimbă sentința și intervine la Poartă pentru cel răzvrătit, cerând îngăduință și schimbarea locului de surghiun cu o mănăstire autohtonă. La 15 martie 1840, Câmpineanu este închis la Mărgineni, apoi este transferat la Plumbuita, iar la 11 aprilie 1841 revine acasă.

1. Cu privire la acest subiect vezi I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, Librăriile Soccec, București, 1915, pp. 111–117 și Ion Ghica, *op. cit.*, pp. 263–279.

2. La 3 noiembrie 1839, vodă Alexandru Dimitrie Ghica cerea Adunării Obștești alegerea unui nou „mădular” care urma să-l înlocuiască pe Ioan Câmpineanu ce „din înalta poruncă a Curții Suzerane este a se trimite surghiun la Filipopol” și „ca un căzut în osândă” nu mai poate fi deputat (APR, IX/I, 79).

Un caz asemănător este cel al lui Manoil Băleanu, membru al Adunării Obștești, unde acesta manifestă o opoziție fățișă. Chiar dacă justifică iertarea pe care o acorda prin prerogativa clemenței princiare și printr-o aparentă indiferență față de astfel de atitudini (care n-ar putea constitui un pericol serios), prin inconsecvența sa, domnul își arată slăbiciunea. O recunoaște atunci când îi cere mitropolitului ca în calitatea sa de șef al acestei adunări să împiedice astfel de manifestări și de abateri rebele. În fruntea Adunării, la acea dată, se afla Manoil Băleanu, cândva un alt mare boier¹.

Mult mai puțin îngăduitor pare a fi vodă Sturdza în Moldova; dar și aici rudeniile, prietenii, amicițiile temperează asprimea pedepselor inițiale, gândite să-i sperie pe opozanți. Costache Sturdza, Alecu Sturdza și Iorgu Ghica sunt surghiuniți fără să se aștepte confirmarea Porții și după ce, în raportul adresat reprezentantului Rusiei, întreaga opoziție fusese descrisă în culorile cele mai defavorabile.¹ Urmează

1. Manoil Băleanu este surghiunit la moșia sa Varnița, județul Prahova, prin ofisul lui vodă din 29 ianuarie 1841, care vorbește despre „abaterile” unor membri ai Adunării sub privirile îngăduitoare ale mitropolitului, temerar dovedindu-se logofătul Manoil Băleanu, care „în cele după urmă... au întrebuițat și expresii necuviincioase împotriva D-lui Șeful Departamentului Vistieriei, ce este unul din înfățișătorii într-aceea Adunare”. Cuvintele logofătului au atins însăși puterea și cer o replică pe măsură, după ce blândețea și buna cuviință au dat greș. Exilat, logofătul Băleanu se bucură de solidaritatea tovarășilor săi, în frunte cu marele boier Grigore Filipescu și Prea Sfinția Sa mitropolitul (cel care ar fi trebuit să păstreze ordinea în Adunare). Aceștia se adresează Consului general al Rusiei Dașcov și obțin iertarea. Iar vodă nu poate decât să se supună și să-l ierte pe rebel la 3 februarie 1841. Asta nu-l va împiedica pe Manoil Băleanu să aibă același discurs critic și aceeași atitudine vehementă cu privire la orice inițiativă domnească. (APR, X/I, 231–233).

2. În raportul adresat lui Rückman, Mihai Sturdza își caracterizează opoziția astfel: logofătul Constantin Sturdza este „homme d'une indolence et d'une incapacité rares dans les affaires, redevable de son rang aux interventions de sa sœur”, postelnicul Alexandru Mavrocordat este

o perioadă în care rușii sunt bombardați cu memorii. Boierii se plâng de abuzurile domnului în gestionarea țării și de lăcomia fără seamă de care dă dovadă când vinde dregătorii, dreptate și orice îi poate aduce bani. Dar, abia ce a sosit memoriul la Rückman, Buteniev sau chiar la țar, un contraraport, redactat de Vodă, care se plânge de boierii nemulțumiți, care nu știu să-și arate recunoștința față de importante realizări ale domniei. Din toamna lui 1835 până în primăvara lui 1836 au loc astfel de dispute sterile, soldate cu surghiunuri, cu eliminarea câtorva rebeli din Adunarea Obștească, cu memorii trimise peste tot. Conflictul încetează pe moment cu un armistițiu de iertare, la 21 mai 1836. Am crede că totul se termină aici și pacea socială, atât de necesară, se așterne, dar nici gând. Boierii n-au apreciat iertarea lui Vodă și au refuzat să ia parte la ședințele Adunării, continuând să se plângă¹.

Regulamentele Organice sunt „constituții” ale timpului lor, cu multe lipsuri, ambiguități, omisiuni. De exemplu, se

mai întâi „grevé de dettes” astfel încât soția, „un modèle de vertu” s-a văzut obligată să-și reclame zestre, apoi este „d'une ignorance d'autant plus saillante qu'il se croit poète, sans savoir écrire correctement une seule phrase dans aucune langue”, și ce-ar mai fi de spus când declară peste tot că este „omul lui Louis-Philippe”. Alexandru Rosetti se găsește în aceeași stare de ruină financiară, se adaugă „une immoralité et une effronterie à toute épreuve”. Rămâne Constantin Balș, „sans feu ni lieu”, cu averea pierdută, dar aspirând „à tous les honneurs et à tous les emplois, avec une telle exténuation physique et du moral qu'il ne saurait concilier deux idées”, Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, pp. 280–281, 3 noiembrie 1835.

1. I.C. Filitti, *op. cit.*, pp. 464–470; Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, pp. 135, 286–297, 449; APR, VI, II, 784–785. În raportul adresat baronului Rückman, la 30 aprilie 1836, prezintă un proiect de lege care să-i permită ca opozanții iertați ieri să nu revină, Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, pp. 425–428. Vezi și raportul din 9 iunie 1836, când opoziția, abia iertată, se puse iarăși în mișcare, și Costin Catargi, „le plus incorrigible d'entre eux”, nu conținește cu intrigile (Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, pp. 462–464, 476–477, 650–651).

crează Adunarea Obștească, dar nu sunt prevăzute clar drepturile și datoriile membrilor săi, ceea ce le îngăduie să manifeste anumite atitudini și să ia poziții fără a fi obligați să dea seama de ele. Amicițiile sunt evidente în rândul membrilor Adunărilor Obștești¹ și le permit să se opună inițiativelor sau să tergiverseze dezbaterile. Mesajele de închidere și de deschidere ale acestor Adunări nu sunt decât pretexte de rezolvare a unor probleme mai degrabă minore, legate de vanități și orgolii, atât ale puterii, cât și ale protipendadei. Ironiile, aluziile, atacurile și acuzele reciproce nu lipsesc¹. Ele, de fapt, predomină. Când lucrurile nu-și mai găsesc rezolvarea, vodă Bibescu alege să închidă Adunarea (1844), să conducă prin ordonanțe și să se asigure că în noua Adunare (1846), opoziții vor fi cât mai puțini. Mihail vodă Sturdza

1. Din Adunarea Obștească a Valahiei, decembrie 1841, fac parte nu mai puțin de șase Filipești, în frunte cu „pohtitorul“ de domnie Iordache Filipescu, apoi opoziții de serviciu Manoil Băleanu, Ștefan Golescu, devenit din aghiotant domnesc rival, Grigore Cantacuzino, Gherghie Bibescu, Ioan Văcărescu, Alecu Villara, Iancu Filipescu, Constantin Filipescu, înrudiți între ei.

2. Vezi răspunsul Adunării Obștești la mesajul domnitorului Ghica cu prilejul deschiderii acesteia din 1841. Discursul este de o duritate extremă și presărat cu critici la tot pasul, critici care, în fapt, anulează întreaga domnie a lui Ghica vodă. Autorii, în fruntea cărora se plasează Barbu Știrbei și Alecu Villara, se numără printre miniștrii permanenți ai domnitorului, așadar, implicați activ în „ruinarea“ țării și fără drept de a se plânge (APR, X/I, 123–124). Reacția domnitorului este destul de slabă la această adresă, ceea ce îi va aduce înlocuirea. Atitudinea sa este aspru criticată de către consulul francez Adolphe Etienne Billecocq, care îi este totuși un „admirator“: „nu a înțeles limpede situația în care se afla; nu a numit pe nimeni să ancheteze pentru a constata abuzurile și a-i pedepsi pe vinovați; nu a răspuns Adunării; // nu a pus sub acuzare și nu i-a trimis în fața tribunalelor pe acei membri ai Adunării care, funcționari în administrația sa, se găseau grav compromiși de declarațiile adresei, și în principal pe redactorii acestei adrese care, fuseseră miniștri și trebuiau să răspundă de gestiunea lor“ (*Călători străini*, seria nouă, V, pp. 55–56).

procedează la fel, astfel încât marele opozant Constantin Cantacuzino, constatând constată transformarea Adunării Obștești într-o „umbră de reprezentatie“, punctează cu sarcasm că „era să ne înecăm în Dunăre, ne-am înecat în Prut“, făcând, astfel, aluzie la rusofilia domnului¹.

Totuși, domnul poate să nu țină cont de recomandările sau propunerile Adunării, care are doar dreptul de a se plânge la Petersburg sau la Constantinopol. Un sistem destul de greu de controlat și de făcut să meargă înainte.

Boier fără slujbă, doctor fără voie

Ar fi impropriu să gândim sau să afirmăm că, odată cu trecerea spre modernitate, principiile, ideile, comportamentele se schimbă cu repeziciune. Chiar dacă unele categorii sociale sunt mai permeabile și acceptă schimbarea, celelalte impun standardele unei societăți încă tradiționale. Să luăm ca exemplu necesitatea convertirii „meseriei“ de boier pentru că structurarea societății, prin și cu ajutorul Regulamentului Organic, o cere. Desființarea rangurilor se face greoi și cu multă împotrivire din partea tuturor boierilor. Chiar dacă sunt lipsite de conținut, titlurile se cumpără, sunt dorite, se risipesc cu larghețe în fiecare domnie, la orice sărbătoare. Titlurile și medaliile potolească orgoliile mult mai repede decât ar face-o bogăția. Și, după cum s-a observat în analiza de mai sus, descendenții aristocrației sunt puțin stimulați să se instruiască în condițiile în care numele și apartenența socială sunt suficiente pentru a deține orice slujbă în aparatul statului, fără a avea competențele necesare. Ispravnicul Golescu își dă seama de deficiențele unui sistem pentru care propune schimbări (e adevărat, târziu, după parcurgea

1. I.C. Filitti, *op. cit.*, pp. 464. Cu privire la maniera în care a reușit să-și subordoneze Adunarea și s-o controleze, vezi și Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 159–161.

diferitelor trepte ale dregătorilor), dar mulți alții n-o fac și cred că o slujbă li se cuvine în virtutea statutului de privilegiat. Cele câteva excepții pot fi numărate pe degete. De pildă, Alexandru Golescu Albu, fiul marelui logofăt Dinicu Golescu. Preluând crezul tatălui său, refuză o slujbă importantă în administrație, sub pretextul lipsei de experiență, încredințat că o slujbă subalternă, în provincie, i-ar da posibilitatea să se formeze mai bine: „mă întrebi dacă vreau să primesc locul la Secretariatul General al țării. Nu, nu-l primesc; dar într'un an, când voi ști bine limba mea românească, aș primi un loc de subocârmuitor... și iată pentru ce: în chipul acesta, voi fi pus în cea mai prielnică situație ca să mă inițiez în mersul treburilor țării, să învăț a cunoaște nevoile și interesele... ceea ce nu pot face la București, ci în provincie”¹.

În aceste condiții, întrebarea legitimă are ca obiect utilitatea practică a studiilor făcute în această perioadă de fiii boierilor. Vom încerca să aflăm ce „specializări” aleg, cu câtă asiduitate se apleacă asupra studiului și ce măsură „specializările lor” le sunt de folos în slujbele pe care le ocupă odată reveniți acasă.

Sistemul educațional românesc rămâne pentru multă vreme destul de precar. Până la urmă, cei care se școlesc, primesc o educație, au parte de o formare profesională sunt tot boierii, datorită resurselor lor financiare.

1. G. Fotino, *op. cit.*, I, p. 21 și II, pp. 119–121. Iată extrasul în franceză din scrisoarea de răspuns din august 1840: „en commençant par être sub-ocârmuitor, je me mets dans la condition la plus favorable pour bien m'initier dans la marche des affaires du pays, pour bien apprendre a connaître ses besoins et ses intérêts et pour bien étudier les mœurs de notre société, qu'on ne doit point chercher a Bukarest mais dans le provinces... puis au bout de deux ou trois ans, lorsque je me serais déjà fait a la pratique et aux affaires du pays, on est content de moi et l'on veut bien me faire ocârmouitor, alors j'accepterai de nouveau, mais avec la différence que j'aurai l'expérience pour moi et que je pourrai entreprendre en grand bien d'améliorations”.

Ce devin boierii noștri? Am văzut, în capitolul anterior, că, la început, mulți dintre ei se înghesuie să intre în armată, care, prin ranguri și decorații, satisface pentru o vreme, nevoia de prestigiu.

Există o mare deosebire între apetența aristocrației de a-și trimite odraslele la studii și la învățarea unei meserii și atitudinea societății față de practicarea unei meserii. Mulți dintre cei care au studiat în Occident își doresc să practice meseriile pentru care s-au pregătit, unii din nevoie de bani, alți din dorința de a face ceva util. Inginerii de drumuri și poduri, inginerii de mine, doctorii, profesorii, avocații, fii de boieri, au, cel puțin într-o primă etapă, pornirea de a aplica ideile dobândite. Dar se lovesc de obstacole. Mai întâi au de luptat cu „gura lumii”, care nu vede deloc cu ochi buni ca un fiu de boier să practice o meserie. Apoi, posturile, când există, nu sunt întotdeauna pentru ei. Și, în fine, puterea nu se grăbește să înființeze sau să recunoască utilitatea unor domenii de activitate ba mai mult, se preferă mai totdeauna „specialiștii” străini.

Modernitatea românească se construiește cu ajutorul acestor străini, care fie au venit în Principate ca să-și găsească un rost, fie au fost chemați chiar de putere pentru a inaugura diverse „programe”. De multe ori, se bucură de aprecierea populației chiar mai mult decât unii autohtoni. Medici și spițeri, tapițeri și ingineri, cofetari și profesori vin de pretutindeni, se instalează la București, Iași, Craiova sau Bârlad și, dacă afacerea merge, se căsătoresc, se naturalizează, adaptându-se la noul mediu, la noua lume. Din lista de medici și spițeri din Principate realizată de Pompei Samarian cu greu strângi câțiva români¹. Dumitru și Constantin Caracaș, Constantin Darvari, Constantin Filitis, Eustatie Rola sau Dimi-

1. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, București, 1938, II, pp. 34–298, 503–549.

trie Samurcaș sunt dintre medicii greci, germani, francezi, macedoneni sau aromâni, școliți la Viena, Halle, Paris, sau Göttingen, bine primiți și foarte căutați; „Sunt iubiți și stimați de toată lumea, care îi socotește intimi prieteni de inimă; orașul întreg se laudă cu norocul de a avea asemeni medici încercați și norocoși întru vindecarea patimilor“ notează Caracaș când îi prezintă pe primii trei¹. La fel și farmaciștii, toți de prin alte locuri și lumi. Abia în 1832 se hotărăște trimiterea lui Nicolae Gănescu la Harcov pentru a se școli în „meșteșugul spițeriei“². În 1840, când se regularisește partea tehnică a Principatului, în frunte se află Vladimir Blaremburg, inginer al statului, dar și vornic al temnițelor, aghiotant domnesc, colonel și cumnat al domnului Ghica; Thiley este inginer al secției ingineresti, iar Freiwald ocupă postul de arhitect, după ce obținuse câteva contracte de pavare a ulițelor Capitalei; este înlocuit mai apoi cu Xavier Villacrosse. Sub vodă Bibescu, garda se schimbă și printre ingineri apar baronul Boiroczn, fost maior în armata română, Teodor Tili și chiar impiegatul Balzano, trimis de cancelarul Metternich, la cererea autorităților valahe, care aveau nevoie de un specialist în organizarea unui „serviciu regulat de drumuri și șosele“³. Amenajarea Cișmigiului se datorează grădinarului Wilhelm Mayer și ajutorului său Franz Harer. Lui Félix Barberot i se încredințează lucrările publice din capitala Moldovei, pensionatele sunt conduse de Jean Vaillant sau de Malgouverné și enumerarea ar putea continua cu multe alte exemple. Nu trebuie să uităm faptul că mobilitatea alogenilor este mare și că prezența acestor „străini“ se remarcă mai peste tot. Numai reprezentanții armatei și diplomației ruse întâlniți în Principate oferă suficiente exemple pentru a ne susține ipoteza. Toți acești „străini“

1. Constantin Caracaș, *O veche monografie a Munteniei de dr. Constantin Caracaș (1800–1828)*, ediție de Pompei Samarian, București, 1937.

2. P. Gh. Samarian, *op. cit.*, II, p. 549.

3. Vezi I.C. Filitti, *op. cit.*, pp. 328–329.

care ajung la un moment dat în Principate joacă un rol esențial în procesul de modernizare al societății românești. Mai mult, ei contribuie la formarea clasei de mijloc. Din activitățile lor se va acumula acel capital economic care a fost investit apoi în capitalurile sociale ale burgheziei care a cerut, a susținut „schimbarea“ și constituirea unui alt tip de societate.

În ce măsură fii de boieri întorși de la studii își găsesc un loc în domeniile ocupate de specialiști străini? Este nevoie de ei? Se dorește aportul lor la procesul de modernizare a societății românești? Mai întâi de toate, trebuie spus că unii tineri au plecat la studii doar din dorința de a învăța și nu cu intenția de a practica meseria pentru care au fost instruiți.

Arno Mayer susține că aristocrația alege cu precădere meserii de prestigiu și prea puțin meserii lucrative. Se preferă armata, diplomația, politica. Un exemplu ar fi Dumitru Sturdza, educat în Germania și Elveția și devenit marele hatman al armatei moldave. De bună seamă, că ar fi putut ocupa această poziție și fără educația sa, tatăl său nefiind altul decât Mihail vodă Sturdza. Dar și ceilalți membri ai aristocrației preferă să ocupe slujbe în aparatul de stat, decât să îmbrățișeze vreo profesie.

Prima mărturie îi aparține lui Nicolae Krețulescu; el surprinde foarte bine atât împotrivirea clasei din care face parte, cât și pe cea a societății în care trebuie să practice o profesie. Mai întâi de toate, aristocrația judecă legătura dintre educație și profesie cu totul diferit. Profesia poate fi înscrisă cel mult pe o diplomă, dar de aici până la a fi practică este o cale lungă. Să-l ascultăm pe Nicolae Kretzulescu, întors de la Paris cu o diplomă de doctor, în anul de grație 1840: „puțin după sosirea mea în București am prezentat și eu într-o seară comisiunii medicale diploma mea de doctor în medicină. Membrii comisiunii și-o trecură din mână în mână, uitându-se la dânsa cu multă atenție și cu multă curiozitate. Ca toată lumea în București se mira și ei cum un fecior de boier

mare a putut să-și lase pozițiunea în societate și să se facă doctor“. Pozițiunea în societate de care vorbește Krețulescu este încă foarte importantă pentru această aristocrație.

Ce „lovitură cumplită“ fu pentru această aristocrație alegerea lui C.A. Rosetti! În 1847, C. A. Rosetti, fiul lui Alexandru Rosetti și al Elenei Obedeianu, deschide la București, împreună cu E. Winterhalder și E. Grant, o „bibliotecă“, unde se vând cărți, dar și șampanie, hârtie și cașcaval. Se spune că mătușa sa, cucoana Obedeianu, ieșind la plimbare, ar fi zărit din trăsură, atârând pe una dintre prăvăliile de la Cișmeaua Roșie o firmă: „Librăria Rosetti & Wintherhalder“. Dincolo de leșinul teatral, sentința pusă acestei „isprăvi“ oglindește foarte bine atitudinea acestei aristocrații: „Auzi, auzi! Rose-tache negustor! Ne-a făcut familia de răs.“¹

Nicolae Krețulescu, povestește că, odată, aflându-se împreună cu Alexandru Goleșcu-Arăpila, alt boier mare cu diplomă pariziană de inginer în drumuri și poduri, pe un drum de provincie, la Băicoi, sunt recunoscuți și compătimiți pentru alegerea făcută. „Uite-te de vezi ce-au ajuns astăzi feciorii de boieri, un Goleșcu care măsoară drumurile și un Krețulescu doctor“, spun doi negustori, aspiranți la statutul de boier și departe de a înțelege gestul. Chiar și așa, fiii de boier „profesionalizați“ reușesc destul de greu să obțină un post în domeniul în care s-au pregătit. Nicolae Krețulescu este sfătuit de vodă Ghica să „lase în lături medicina“ și să urmeze „cariera părinților și moșilor săi“, cu alte cuvinte dregătoria și politica. Va trebui să insiste, să uzeze de alte relații pentru a înființa școala de chirurgie de la spitalul Colțea, sau pentru a primi un post de medic¹.

1. Dumitru Teleor, *Cucoana Obedeianca. C. A. Rosetti poet. Sonete patriarhale*, București, Minerva, 1916, pp. 8–9.

2. Nicolae Krețulescu, *Amintiri istorice*, Tipografia și Fonderia de Litere Thomas Basileșcu, București, 1894, pp. 56–59.

În aceeași situație se află și Ion Ghica, descendentul unei alte mari familii boierești, rudă cu Alexandru vodă Ghica și Grigore vodă Ghica. Întors de la Paris, în 1841, cu o diplomă de inginer de la Școala de Mine, Ghica visa să se implice în exploatarea salinelor sau să obțină un post de profesor. Deși avea rubedenii cu slujbe importante în aparatul de stat, lui Ghica nu i se oferă un post, ci o isprăvnicie: „adresând o cerere de catedră, m-am pomenit chemat de nenea mare (așa-i ziceam în familie lui Mihalache Ghica, fratelui celui mare al lui vodă), care-mi propune să-mi aleg o prefectură orișicare, afară de cea de la Craiova și de la Focșani“. Ghica declină „onoarea“ ce i se face, invocând lipsa de experiență, ceea ce-l va cataloga drept revoluționar și îl va obliga să plece la Iași, unde obține catedra mult dorită¹. Nu însă pentru mult timp. Mihail Kogălniceanu practică, o vreme, avocatura, dar posibilitatea de a părăsi această carieră se întrevede în contractul încheiat cu Eufrosina Balș și Ecaterina Vlădoianu (născută Ghica) prin care se angajează (cu 10 % din valoarea averii redobândite) să recupereze niște moșii în instanță „dumnealui Kogălniceanu se îndatorește a apăra acest proces cu toată râvna, activitatea și cinstea și a nu să dipărta din această însărcinare până când pricina nu se va precurma prin această înaltă hotărâre“¹.

Carierele tinerilor boieri în profesiile alese inițial nu sunt însă de lungă durată. Ele vor fi părăsite de îndată ce se va ivi prilejul, iar viața politică fiind, de fapt, adevărata carieră. Nicolae Krețulescu este ministrul justiției, Ion Ghica este, de mai multe ori, prim-ministru, apoi ministru de interne și externe și, în fine, ambasador la Londra; Mihail Kogălniceanu va fi prim-ministru etc.

1. I. Ghica, *op. cit.*, p. 90.

2. Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente Kogălnicești între 1528–1878)*, Institutul de Artă Grafică, Iași, 1933, p. 237, 5 septembrie 1851.

Tranziția lasă loc și parveniților, al căror acces la privilegiile protipendadei se realizează nu prin avere, uneori inxistentă sau mult prea mică, ci prin „educația” care permite intruziunea într-un domeniu cu căutare sau de prestigiu.

Marghioale și marghiolii

Termenul de marghiulie/marghiolii înseamnă, în epocă, viclenie și vicleșuguri. Așa îl explică dicționarul vornicului Iordache Golescu, așa este el folosit de către popor în jalbele sale¹. Cocoana Marghioala Rosettoaia este personaj principal într-o comedie de la începutul secolului al XIX-lea, unde, alături de alți boieri, țese mai multe intrigi. Numele este derivat din Maria, ca și Marița, Marica, Mărioara. Ar fi nedrept a le considera pe toate Marghioalele aprige, gata de vicleșuguri și comploturi, dar Marghioala Rosettoaia, din piesa *Comedie în două fapte pentru tarafurile cele ce așază domnia*, se dovedește demnă de numele pe care îl poartă. Probabil nu întâmplător, autorul (anonim) i-a ales prenumele. În casă ei se adună complotiștii, aici țeș ei intrigi și, mai ales, aici se află cele mai noi știri, fiind că Marghioala știe să le culeagă, se pricepe să tragă de limbă, are intrare în mai toate casele. Acest „talent” o transformă într-un personaj nu prea plăcut, dar foarte util, care „poartă plosca cu minciuni din casă în casă”¹. Marghioala Rosettoaie ar putea fi doar un personaj de comedie, și atât. Realitatea arată că ea este mai prezentă decât s-ar crede, mereu amestecată în intrigile politice ce se țeș în aceste epoci tulburi și de ocupații militare. Marele vistier Constantin Filipescu își țese planurile ajutat de fiica sa, mai întâi amantă și apoi, potrivit lui Dionisie Eclisierhul și lui Zilot Românul, soție a generalului rus Miloradovici. El este

1. I. Golescu, *op. cit.*, pp. 339–340.

2. I. Golescu, *op. cit.*, pp. 132–140.

ajutat și de nora sa, Ecaterina Balș. Aceasta și consulul francez Ledoux ajunseseră, se pare, să conducă întreaga țară, ducându-l de nas pe general, după cum comentează Langeron, care își întărește spusele cu notițele marchizului Sainte Aulaire (1809)¹. Și tot în această perioadă (1806–1812) „se remarcă” Lucsandra Bărcănescu, măritată Guliano, care, devenind amanta bătrânului Kutuzov, ajunge să preia frâiele puterii, numind și desfăcând dregători: „pentru 3000 de ducați, doamna Guliano a numit în postul de seamă de cai-macan – sau guvernator general al Olteniei – un conte Dudesco – cunoscut ca cel mai infect român, periculos, chiar pentru opiniile și legăturile sale”; „doamna Guliano a făcut să fie dată slujba de agă sau șef al poliției Bucureștilor vărului ei, un Filipescu, cunoscut spion al turcilor”; „n-am reușit să-l facem pe Varlaam vistier decât pentru că doamna Guliano era nepoata lui”¹. După plecarea lui Kutuzov, Lucsandra Bărcănescu va deveni amanta unui alt rus important, Cristof Frederic Engelhart, vicepreședinte al divanului Țării Românești (între martie 1809 și 16 mai 1812), iar mai târziu amanta diplomatului grec Al. George Levendi, dragoman al consulatului rus din București, pe vremea când Alexander Pini era consul (1817–1822). Lista doamnei Guliano este însă mult mai lungă, cuprinzând mai mulți „amici, generali și negenerali, ruși și neruși”, cu ajutorul cărora ea reușește să „așeze” dregători și să „culeagă” roadele acestei munci asidue¹. Multe dintre boieroaice au sprijinit direct sau indirect apropierea de ruși. Chiar și deplânsul vistier Varlaam și-a căsătorit fiica,

1. *Călători străini*, serie nouă, I, p. 340.

2. *Călători străini*, serie nouă, I, pp. 354–357. La 9 iunie 1818, stolnicul Nicolae Guliano cere separarea de soția sa Lucsandra Bărcănescu, invocând „pricini știute de obște”. BAR, 648, ff. 147^{r-v}.

3. *Ibidem*, pp. 947–948. Consulul austriac Kreuchely, în raportul său către von Miltz din 13 februarie 1821, confirmă observațiile generalului Langeron.

Maria, cu generalul Bulgakov. Povestea se repetă sub noua ocupație rusă (1828–1834) și de fapt sub fiecare altă ocupație rusă, din lungul șir înregistrat în încercatul secol al XIX-lea. Catinca Ghica, soția banului Mihalache Ghica și cumnata domnului Alexandru vodă Ghica, „s-a amoretat” mai întâi de generalul Kisselef, apoi a trecut în brațele baronului Uxküll, căpitan de husari în armata rusă, căsătorit cu Anica Văcărescu. Energică, Furtunoaia¹ pune mâna pe corespondența amanților și, deghizată în curier rusec, pătrunde în loja lui Vodă Ghica, în timpul unei reprezentații de teatru, și-i pune în brațe plicul cu „bilețuri”. Dar Vodă nu este atent și „bilețurile” se revarsă în sală zburând peste capul spectatorilor și oferind publicului dovada infidelității și un subiect de bârfă pentru multă vreme¹. Baronul Rückman, numit consul la București, hotărât să impună politica Rusiei, devine în scurtă vreme din „leu neîmpăcat” „miel” blând datorită farmecelor Mimicăi Bălăceanu, soția lui Constantin Glogoveanu. „Diplomația cea naivă, dar energică a românilor”, după cum o califică colonelul Lăcusteanu, dă roade¹. Cam aceeași situație se petrece și la Iași, unde cancanurile, căsătoriile ruso-române, urmate, deseori, de divorțuri, au animat mult timp discuțiile din saloanele de pe dealul Copoului.

S-a vorbit mult despre Zinca Golescu, dar s-a scris puțin despre ea, mama fraților Golești. Corespondența cu copiii săi, Ana, Ștefan, Nicolae, Radu și Alexandru, ne-o arată prezentă acolo unde datoria și dragostea de mamă o cer. Când doi dintre fii săi sunt închiși la Brusa, din cauza participării la revoluția de la 1848, Zinca li se alătură, sperând că-l poate convinge pe vizir să-i elibereze. Obține cu greu o audiență

1. Poreclă pe care a moștenit-o de la tatăl său, vornicul Teodorache Văcărescu Furtună.

2. *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate și adnotate de Radu Crutzescu, comentariu istoric de I. C. Filitti, București, 1935, pp. 75–76.

3. *Ibidem*, p. 79.

și merge la palat la ora fixată, plină de încredere în izbândă, dar „ce indignare, când fusei lăsată singură, într-o odaie, trei ore ucigătoare, după care îl văd ieșind pe vizir fără să-mi spună un singur cuvânt de mângâiere”. Când dragomanul vizirului a vrut să afle motivul audienței, mândra cucoană i-a replicat că „n-a venit să se plângă dragomanului, ci Înălțimii sale Vizirului însuși”¹.

Ca și soții lor, multe dintre boieroaice sunt foarte mândre de numele pe care îl poartă, dar mai ales de grupul social din care fac parte. Această cunoaștere și asumare a statutului social se integrează foarte bine într-un comportament social. O mare boieroaică descendentă dintr-o „ilustră” și veche familie pretinde și impune respect și autoritate. „Frate, giubeaua cocoanei Benjascăi, care am scris dumitale să o trimiți cu om cu plată, până acum n-au mai sosit; și de nu va veni de sfântu Petru, n-am trai în Craiova”¹, scrie un negustor confratelui său de la Craiova. Descendentă a Băjeștilor, această cucoană impune recunoașterea unui statut și mai ales acțiuni conturate în jurul acestuia. Alte cucoane nu se mulțumesc doar cu atât, și, aflându-ne în epoca în care totul se construiește, ele se îngrijesc, înaintea soților, de fabricarea unor genealogii fabuloase să le pună în valoare orgoliile nobiliare. De pildă, Elena Ghica, căsătorită cu Alecu Sturdza, s-a străduit să demonstreze că familia sa descinde din marii domni ai țărilor române, coborând până la Vlad Dracul, și se înrudește, fără tăgadă, cu conții Turzo, de origine maghiară. N-a precupețit nici un efort uman și financiar, alcătuiind comisii, alergând la curtea de la Viena pentru a valida fabuloasa și falsă genealogie. Dar, dacă în Moldova lucrurile merg bine și chiar Mihai vodă Sturdza se lasă păcălit de autenticitatea zapisului ce lega neamul Sturdzeștilor de Vlad

1. G. Fotino, *op. cit.*, p. 340.

2. D. Furnică, *op. cit.*, p. 99, 18 iunie 1779.

Dracul, dacă Adunarea Obștească validează un fals fără să bănuiască nimic, dat fiind că arhivele, la vremurile acelea, se aflau atât de departe, la Viena cucoana dă piept cu o realitate documentară care îi spulberă toate fumurile nobiliare. Nu se dă însă bătută, semnând până la moarte Elena Sturdza-Turzo¹. Această doamnă își asumă calitatea de opozant a soțului său față de domnia lui vodă Sturdza și-l sprijină prin articole publicate în *Augsburger Allgemeine Zeitung*. De altfel, opoziția moldavă se adăpostește în saloanele sale¹.

Anicuța Balș Lătescu ne este cunoscută din amintirile atât de pitorești ale lui Radu Rosetti. Livrelele englezești ale țișanilor și îndemnul „Vorbește englezește, cioară!” îi vor fi amuza pe mulți dintre locuitorii Iașului¹. Portretul, păstrat astăzi la Muzeul Național de Artă al României, emană, prin fiecare trăsătură a feței și prin postură, mândria socială, dovadă de netăgăduit al descendenței din vestitele familii ale Moldovei.

Multe dintre aceste boieroaice se implică în activități sociale, singurul mijloc, în vremea aceea, prin care puteau ieși din anonimatul domestic. Frecventarea saloanelor le ocupă o mare parte din timp. Datorită acestei forme de sociabilitate reușesc să se pună în valoare, să-și etaleze cunoștințele, să fie de folos. Dar foarte puține femei au această șansă, multe rămân în anonimatul istoriei, iar analfabetismul și accesul atât de lent la educație le defavorizează și mai mult. În lumea elitelor sociale, multe dintre boieroaice se „emancipează” datorită vieții sociale din saloane, care se dovedesc utile și în lupta politică. Am amintit salonul Elenei Sturdza, ar mai fi de ținut și salonul reținut de Anica Manu la București. Implicarea femeilor în opere culturale, sociale este tot mai frecventă: zidiri de spitale, întreținere de școli, ținerea și

1. R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 198–200.

2. I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 465.

3. R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 145–146.

organizarea balurilor de caritate. Soțiile marilor boieri implicați în viața politică sunt din ce în ce mai prezente în spațiul public. Înființarea primei școli pentru fetele sărmene se datorează, de pildă, Saftei Știrbei: „Dumneai marea logofeteasă Safta Știrbei, pătrunsă de durerea de a mai vedea în patria sa că o mulțime de fete sărmene din pricina lipsei mijloacelor de a-și câștiga hrana, apucă cele mai rele drumuri, în care nu găsesc decât ticăloșii, și cele mai multe își pierd și ființa, printr-o chibzuire înaltă, vrednică de nobilele sentimente ce poartă, a hotărât, ca cu ajutorul a mai multor persoane binevoitoare, de foloase Obștii să pună temelii unui așezământ pentru fetele sărmene”. Anunțul din *Vestitorul Românesc* de la 14 mai 1843 este urmat de altele și de altele, pentru că un astfel de așezământ are nevoie de mulți bani pentru a se pune pe picioare și mai ales pentru a avea continuitate. De aceea, folosindu-se de poziția sa socială, încearcă prin diferite metode să atragă în această operă caritabilă și educativă alte personalități ale urbei, alte nobile doamne preocupate de „rolul lor” în societate. Devenită întemeietoare și patroană, Safta Știrbei își urmărește și își protejează cu asiduitate opera participând la toate activitățile școlii, făcându-i o publicitate excesivă în presa vremii, săvârșind opere de caritate și îndemnându-i pe toți cei din jur să se implice.

Femeile acestei epoci sunt încă prizonierele unor mentalități destul de restrictive care le rețin în spațiul privat, unde se ocupă de familie, copii și de economia gospodăriei. Depășirea acestor granițe nu prea este văzută cu ochi buni. Îndemnul colonelului Odobescu – „Furca, muiere, furca! Nu te amesteca în politică!” – este mai real decât am fi tentați să credem, chiar dacă revoluția de la 1848 va consacra câteva figuri feminine. Intervenția Catincăi Odobescu pe lângă soțul ei, pentru a-i tempera zelul, îi va împărți pe martorii scenei în două tabere: soldații îl vor aclama pe șeful intransigent și pe

soțul autoritar, iar poporul va striga „Să trăiască Odobeasca!”¹. Dar femeia devenită pentru o clipă eroină este aclamată atât pentru feminitatea sa, pentru ipostaza de mamă a poporului năpăstuit, protectoare a celor mulți, pentru curajul gestului, cât și pentru faptul că era soția unui puternic al zilei pe care mulțimea ar fi dorit să și-l apropie. Dacă s-ar fi amestecat cu adevărat în politică, i s-ar fi spus „Furca, muiere, furca!” și poate mai mult decât atât.

*

Analiza arhivelor a scos la iveală faptul, confirmat de istoricii Gheorghe Platon, I. C. Filliti sau Paul Cernovodeanu, că înnobilările au avut loc mai ales în rangurile cele mai de jos. Puțini au reușit să urce către mijlocul ierarhiei. Marile familii au continuat să dețină ranguri și slujbe din clasele I–V (de la mare ban până la mare postelnic)¹. Cei care vor reuși să provoace o breșă o vor face doar urmând o carieră în armată. De altminteri, „plevușca” se va ridica din punct de vedere social doar în acest domeniu. Numai aici vom găsi nume noi, membri ai păturii de jos care reușesc să parvină datorită perseverenței și poate și meritului. Boierimea mare s-a adaptat întotdeauna vremurilor. Cu alte cuvinte, s-a adaptat la noile condiții ale modernizării și a fost pregătită să devină moșierimea din preajma unirii și a votului cenșitar. Convenția de la Paris (19 august 1858) desființează privilegiile și rangurile, după ce, în adunările ad-hoc din 1857, boierii renunțaseră la ele. Dar avea această renunțare o valoare reală? Oare calitatea de mare boier nu fusese atașată

1. G. Lăcusteanu, *op. cit.*, pp. 151–152.

2. Un almanah publicat la 1858 arată că importante funcții în stat sunt ocupate de boierii din vechile familii. Ei sunt secondai de boierii de dată mai recentă, iar în funcțiile subalterne de ceea ce am numi „burghezie”. Vezi analiza almanahului în Paul Cernovodeanu, „L'almanach de 1858 de la Principauté de Valachie”, în *RIS*, II–III, 1997–1998, pp. 283–294.

persoanei mult prea mult pentru a se șterge cu totul în perioada imediat următoare?

Că setea de ranguri nu se stinge o dovedește dorința de a primi un titlu cu orice preț. Dar, mai presus de toate, se reflectă în dorința boierilor de a se deosebi unii de alții. Concurența, în interiorul aceleiași clase sociale, atinge apogeul când Mihail vodă Sturdza înființează titlul de baș-boier pentru a satisface vanitatea unchiului său Teodor Balș, vornic și caimacan al lui Ioniță Sandu Sturdza. Mihai vodă Sturdza obține pentru ruda sa ordin „Nișan Iftihar” în briante, ceea ce va spori și mai mult orgoliul bătrânului boier. La rândul său, Gheorghe vodă Bibescu înființează același rang de baș-boier pentru marele și bătrânul boier Gheorghe Filipescu (6 decembrie 1843). Cei doi se situau astfel în fruntea ierarhiilor stabilite deja prin legi și decrete. Titlurile nou înființate nu se leagă de o clasă socială anume, ci de o persoană. Ele au fost create înadins pentru a satisface vanitatea unor apropiați ai domnilor. Ce l-a determinat pe vodă Bibescu să-l facă pe Gheorghe Filipescu baș-boier?

Marele boier se adaptează și nu se opune valului de schimbări inerente care se petrec în întreaga Europă, mai ales în aceste vremuri, când are acces la ele și când acestea îl năpădesc. Însă nu e de acord cu toate și nu în întregime. Nu se poate spune că s-a îmburghezit, nici măcar despre boierimea de mijloc, dacă avem în vedere că, deși mult mai permeabilă la noile idei și mai grabnică să se transforme, mentalitățile rămân aproape neschimbate¹. Observația istoricului Alexan-

1. Gh. Platon arată că o unii dintre membri acestei categorii, deși s-au dovedit deschiși ideilor liberale și au propovăduit schimbări profunde în societatea românească, atunci când a fost vorba de relațiile lor personale cu țărani care le erau supuși sau contribuabili, s-au comportat conform mentalității boierești, cerând uneori intervenția puterii în conflictele cu supușii. Și exemplele oferite sunt dintre cele mai spectaculoase și neașteptate: Mihail Kogălniceanu, Damaschin Bojincă, Costache Negruzzi (Gh. Platon, *op. cit.*, pp. 120–122).

dru-Florin Platon este corectă și sprijină și teoria noastră cu privire la „vocația de castă” pe care această boierime și-a păstrat-o, în ciuda modernizării¹. Ea s-a raportat și s-a condus întotdeauna după valorile care o defineau care și i-au asigurat permanent vizibilitatea în plan social sau politic. Desființarea rangurilor n-a adus și desființarea privilegiilor, chiar dacă acestea au evoluat în alt tip de capital simbolic. Membrii propiendadei, înrudiți cu boierimea de mijloc, vor fi încă multe decenii la cârma treburilor politice, deținând funcții importante și prestigioase în aparatul de stat¹. Oare pare vetustă atitudinea marelui vornic Iancu Manu când, la desființarea rangurilor, strigă „Mare vornic am fost, mare vornic voi rămâne până la moarte”, titlu cu care avea să semneze până la 1865? Ori este doar reafirmarea unei identități și a „orgoliului feudal”, așa cum crede Andrei Pippidi¹? Sau cum poate fi interpretat răspunsul marelui logofăt Alecu Balș din Divanul ad-hoc cu privire la actului Unirii, când își afirmă opoziția raportându-se tot la valorile acestei elite încă dominante. „Cine este împotriva?”, se întreabă. „Ia eu, marele logofăt Alexandru Balș, proprietar a 50 000 de fălci”, răspunde fără să ezite¹. Sau

1. Al. F. Platon, *op. cit.*, p. 287. Vezi și A. Mayer, *op. cit.*, *passim*. Despre permanenta adaptare a boierimii vorbește și D. Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică*, pp. 233–238.

2. Vezi, în acest sens, guvernele din vremea lui Cuza vodă și apoi ale regelui Carol I, în care o pondere însemnată este încă deținută de descendenții celor care au populat istoria noastră vreme de un deceniu și jumătate. Ioan Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866–1916*, Silex, București, 1994; vezi, de asemenea, excelenta analiză a Silviei Marton, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie (1866–1871)*, Institutul European, Iași, 2009.

3. Andrei Pippidi, „Lecturile unui boier muntean, acum un veac: Ioan Manu”, în *Revista de teorie literară*, tom 20, 1, 1971, pp. 105–119.

4. Marele logofăt Alecu Balș deținea una dintre cele mai mari proprietăți din Moldova. Avea șapte moșii și se găsea pe locul al treilea între proprietari, urmat de alți membri ai familiei Balș, la fel de bogați în proprietăți funciare. Vezi M. Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 315.

dorința și lupta înverșunată a marelui hatman Anastasie Bașotă de a obține titlul de *mare logofăt*, în condițiile în care este deja șeful Ministerului Lucrărilor Publice (1852)? Să fie aceste afirmații și comportamente doar cântecul de lebadă al unei lumi ce apune? Sunt, mai degrabă, tușe ce întregesc tabloul unei aristocrații ce-și cunoaște identitatea și-și afirmă cu orice prilej valorile. Urmașii acestei aristocrații vor ști să le prelucereze astfel încât să se regăsească permanent în maniera de verbalizare a propriului statut¹.

1. Și aici ne departajăm clar de teoriile lui Ștefan Zeletin care susțin clădirea burgheziei pe ruinele marii boierimi, deja inexistentă la 1866, decăzută din cauza unei risipe excesive, vezi *Burghezia Română. Originea și rolul ei istoric* (1925), Nemira, București, 1997, pp. 116–119.

II: Provincialii și modernizarea

Am analizat până acum cu precădere marea boierime pentru că aceasta ne-a servit ca model de agent al modernizării. De fapt, boierii sunt purtătorii de torță, oricât de puțin am vrea să credem acest lucru. Marea boierime este destul de permeabilă la modificările aduse de modernizare. Micii boierii, locuitori pe moșiile lor, nu au nici banii, nici disponibilitatea necesară pentru o schimbare rapidă și de proporții. Evoluția lor este mult mai lentă și uneori sunt atât de închistați în tradiție și obiceiuri, încât ar putea fi considerați piedici în desfășurarea acestui proces.

Ce înseamnă, până la urmă, modernizarea? Un proces ce presupune accesul la capital, la informație, la cultură. Dacă modernizarea s-ar lega de capitalism și industrializare, atunci acest fenomen s-ar manifesta în societatea românească abia peste un secol. Prezentul demers studiază mai degrabă reacția societății românești în fața avalanșelor de schimbări „impuse” de noul veac. Or, provincialii (înțelegându-se aici mica boierime de provincie, chiar dacă aceasta, la un moment dat, roiește în jurul capitalelor) au o reacție care diferă adesea de cea a marii boierimi. Dacă, la București sau la Iași, figura unui Iordache Filipescu este singulară pe la 1852 și trece drept pitorească, nu același lucru se poate spune despre boierii din provincie. Craiova sau Botoșani, Galați sau Brăila, Ploiești sau Focșani sunt orașe măricele, legate într-un fel sau altul de viața din capitală, dar, aici, agitația

mondenă pălește în fața monotonei cotidiene. De pildă, Helmuth von Moltke îl găsește pe boierul Iancu Oțetelișanu în pat, „căci era ora 4 după-amiază și își făcea siesta”, dar gazda îl primește cu ospitalitate, oferindu-i dulcețuri¹.

La oraș sau la conacul de la moșie, boierul rămâne credincios vechilor obiceiuri, în pofida veștilor de schimbare care sosesc din când în când din Capitală. Schimbarea costumului, de pildă, nu mai este atât de rapidă, interesul nu mai este același. Comunitatea se organizează mult mai mult în jurul acestui boier, figură locală importantă. Costumul oriental îi asigură o vizibilitate și nu are de ce să renunțe la el. Legătura cu centrul se face mult mai greu, banii sunt mult mai puțin. Vodă Ghica emite ordonanțe prin care îi cere acestei lumi să-și lase de-o parte hainele orientale și să treacă la costumul „europenesc”¹. Dar are și mijloacele financiare să facă această schimbare? Are și motive temeinice să accepte o astfel de prefacere?

Gheorghe Sion își trăiește adolescența taman în provincie: pe moșie, când la Laza, când la Hârșova, studiind cu dascăli prea slabi pentru a putea progresa, ocupându-și timpul cu treburile moșiilor când i se cere. A fost salvat de cei doi ani de școală Sfântul Sava, în București, și de dorința de a învăța, chiar și singur. Totuși, departe de Iași, tânărul Sion nu poate afla noutățile, nu-și poate îmbogăți lecturile, nu poate deprinde regulile de conduită ale protipendadei, care este modelul tuturor provincialilor și nu numai a lor. Venirea la Iași, prin anii 1840, și intrarea în cariera administrativă îl pun, zi de zi, în contact cu viața din capitală și cu reprezentanții ei cei mai de seamă. În saloanele și a casele boierești pe care le frecventează se vorbește franceză, „obligatoriu”, iară manierele sunt cu totul diferite de cele ale provincialului Sion.

1. *Călători străini*, serie nouă, III, p. 391.

2. ANRBZ, Pretura Plasei Gura Dimienii, 23/1834.

Contactul cu această lume îl schimbă, în bine și îl pune în ton cu „moda“, după cum singur recunoaște: „relațiunile acestea îmi făcură mult bine. Mai întâi mă mai degroșiră: mă desfăcui de gesturile și apucăturile mitocănești sau provinciale și mă conformai manierelor bunei societăți. Pe lângă acestea, aflai ocaziune a mă familiariza mai mult sau mai puțin cu limba franceză, pe care până acum abia o înțelegeam din citire“¹.

La Târgu Jiu sau la Focșani, la Pitești sau la Bârlad, provincialii se străduiesc să fie în pas cu noutățile, să-și educe copiii ca la oraș, să angajeze profesori străini, să aducă un pian în casă, să ajungă din când în când la Iași sau București și, de ce nu, la Paris.

Mosiu Șarlă și Madama: despre educația la „țară“

Limba franceză este unul dintre elementele noii civilizații. Interesul pentru franceză se vede foarte bine și în numărul mare de profesori prezenți mai ales în capitală, acolo unde trăiesc cei mai mulți deținători de capital și sunt gata să invesească. Andrei Dezire, venit de la Lion, de opt ani, Jan Dubier, venit, de 11 ani, de la Vilner (!), Vandam, venit, tot de opt ani, de la Pa-di-Cali (!), Victor Lefevru, venit direct de la Paris și așezat pe malurile Bahluiului de șapte ani pentru a preda ceea ce știa mai bine, limba franceză; Friderih Bel, vine de la Baiernu (!), din Sveițarie (!), pentru a sluji ca „dascăl în limba franțuzească la dumnealui logofătul Dimitrachi Sturza“, Tomas Paul din Picardi este și el tot dascăl de „franțozească“ de 16 ani, Șarlă Loran din Lunovil (!), alt dascăl, pentru aceeași limbă, de vreo șapte ani¹. Acestea sunt numai câteva nume adaptate de limbajul moldovenesc și înregistrate

1. Gh. Sion, *op. cit.*, p. 415.

2. Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, *Documente statistice privitoare la orașul Iași, vol. II (1824–1828)*, Editura Universității „Alexandru Iona Cuza“, Iași, pp. 480–509.

în statistica ieșeană de la 1824. Mai sunt și altele care vor fi stârnit invidia, dorința celor din jur și vor fi contribuit la dezvoltarea unei mode. Deoarece printre marii boieri este la modă să-și educe copiii cu Mosiu Șarlă și cu Madamă, cei cu dare de mână fac și ei la fel.

Cât se chinuiește armaș Buzetel să găsească un profesor de franceză pentru fiica lui! Vai ș-amar! Totul începe pe la 1837, când Sultânica de la Fundata vrea franțuzește și nemțește pentru fiica ei, Elenica. Bietul armaș se pune pe căutat și, la 15 februarie 1837, reușește să tocmească „dascăl franțez la Eleni pe Mosiu Șarlă“ cu 50 de taleri pe lună. Dar dumnealui Mosiu Șarlă nu este pe placul familie, așa că, două luni mai târziu, este „îndepărtat“. Căutările sunt reluate și, repede, repede, armașul tocmește o guvernantă, „pe Madam Janet“, ca să o învețe pe Eleni „nemțește și franțuzește“. Nici nu trecu luna și Madam Janet fu dusă nu se știe unde („la împlinirea lunii au fugit, fără plată“), iar armașul improvizează, plătindu-l pe „feciorul lu Bonei“ (presupunem că este vorba de doica devenită bonă) să o învețe totuși franțuzește pe Eleni, până găsește pe altcineva. Este iunie 28, anul 1837. În iulie, guvernantă este „Madam Maria din Brașov“, îndepărtată în septembrie. Nici cu „Șarlă franțezul“ nu are mai mult succes: tocmit la 15 iunie 1838, acesta pleacă în septembrie, când este înlocuit cu „Iancu Vremos“, „depărtat“ în decembrie, ca să fie înlocuit abia în martie 1839 cu „Șnel cel ce învață copilele vătafului Ispas“. E greu de spus câtă franceză va fi învățat sârmana Eleni în tot acest vârtej de Șarlă, Janet, Șnel, Mosiu, Madam, ce se dovedesc profesori de ocazie, lipsiți de cunoștințele necesare, șarlatani. Fidelă îi rămâne cuconiței doar „Matmozel Anica Rusca“, tocmită la 1 aprilie 1835 să-i țină de urât¹.

Presa vremii îi ajută mult pe acești „profesori“ să-și găsească de lucru. Madame de Orleans sosește la București

1. ANR, mss. 1268, ff. 142^r–148^r.

cu dorință de a intra guvernantă la o casă de boieri, are „atestaturi“, bune „sintementuri“, știe franțuzește, evident, dar și nemțește, se pricepe la cusături și e tânără de 30 de ani, gata să servească cuconițele (*Cantor de avis*, 25 noiembrie 1838). Samuil Botezatu își pune cunoștințele de limbă „neamțească, datină și moldovenească“ în slujba caselor boierești, oferindu-se să „paradosească“ aceste învățături (*Albina românească*, 30 august 1831). *Vestitorul românesc* publica la 12 februarie 1844 următorul anunț: „O madamă ce au venit acum de la Viena are știință de felurimi cusături, precum de facerea hainelor și feluri de bonete, dorește a intra într-o casă de boier ca camariera sau crescătoare de copii. Doritorii să îndreptează la redacția *Vestitorului românesc*“.

Alții se pot îndrepta direct către pensionatele private, precum cel deschis de slugerul Teodor Burada cu a sa soție și care se face cunoscut publicului prin intermediul gazetei *Albina românească*. „Pansiona de nobile demoazele, fiice de boier“ urmează să primească „pe lângă toate îndemnările cuviincioase“ și „o deplină educație în moral, învățătura limbii grecești și franțuzești, în știință și în muzică“. Prețul unui an de studiu se ridică la 60 de galbeni. La momentul anunțului, 20 august 1831, pansionul avea deja înscrise următoarele „demoazele“: „fica dumisale vornicului Sandu Krupenschi, două nepoate dumisale vornicesei Casandrei Negel, două fiice a dumisale aghii Mihail Veisa, fiica dumisale spătarului K.V. Rocsandra Mălăiasa“, dar din cele 15 locuri, câteva rămân disponibile. Cu mare vâlvă, Etienne Caliva anunță, în numărul din 19 aprilie 1843 al *Vestitorului românesc* un alt pension: „Le soussigné à l'honneur de soumettre à la connaissance de la haute noblesse et du Respectable Public, son intention d'établir une école privée, dans sa demeure. On y enseignera le Valaque, le Grec moderne, le Grec littéral, le Français et l'Italien. Outre ces langues, les élèves apprendront aussi

l'histoire de la Valachie, l'histoire universelle, la Géographie, l'Arithmétique, la Calligraphie, le dessin, les Mathématiques“. Promite că anual va primi și „pansioneri“, care „vor dobândi o bună creștere despre purtarea și moralul lor“.

Mulți dintre „profesori“ acceptă orice fel de slujbă, la oraș sau pe moșie, de valet sau preceptor. Deosebirea dintre cele două este destul de mare, dar pretențiile sunt pe măsură. Iar provincia devine o zonă expusă la compromisuri de tot felul. De pildă, la 24 februarie 1844, *Vestitorul românesc* publica un anunț prin care un tânăr „neamț“ se oferea să „între“ într-o casă de boier ca „camardiner“ sau ca „dascăl“, de nu se va putea la București, poate să meargă și „la țară în orice județ“, doar că ar trebui să i se găsească un loc și soției, mare meșteră în cusături și în haine fel de fel.

De la Târgul Jiu la capitală

Lumea lor, lumea provincialilor, ajunge să nu le mai fie suficientă. Mulți dintre boieri locuiesc mai mult în oraș decât pe moșiile lor, iar cei cu averi importante și ranguri pe măsură își clădesc case în capitale. Orașul este centrul de inspirație, centrul sociabilității. Bărbații și femeile își petrec în acest centru cea mai mare parte a timpului, refugiindu-se pe moșiile de la țară doar pentru a se ascunde de căldura verii. Mulți visează să locuiască pe Podul Mogoșoaiei sau pe Dealurile Copoului, însă nu toți izbutesc. Și, atunci, orașul devine o miză importantă în povestirile fiecăruia.

Pentru Tița Clinceanu, căsătorită de 18 ani cu Nicolae Clinceanu, capitala este tărâmul făgăduinței. Târgu Jiul, unde soțul își are slujba, casa și averea, pare lipsit de farmec și mai ales de importanță. Mic boier local, cu treburi în județ, Nicolae nu-și poate părăsi casa doar pentru a-i face pe plac soției. Încearcă, la un moment dat, luând casă cu chirie la București, să se împartă între datorie și dorințele cucoanei,

dar soluția se dovedește o afacere ruinătoare. Om cu slujbe și moșii, Nicolae are nevoie de Târgu Jiu pentru a asigura existența familiei sale, dar mai ales pentru a se menține într-o rețea aducătoare de venituri. Acolo, la Târgu Jiu, se află toți și toate ale lui. La extrema cealaltă, Tița, iubind sociabilitatea strălucitoare a orașului, refuză constant să revină la „țară“, deși acolo trăiau neamurile ei, acolo se afla casa ei. Când este adusă cu forța la țară, fuge din nou la oraș¹.

Uneori, schimbările, chiar și când se petrec, par lente pentru locuitorii provinciei, care țin însă permanent legătura cu marile orașe. Obligată să locuiască la Craiova, unde îl însoțește pe soțul ei, ispravnicul Alexandru Racoviță, Ana, născută Golescu, nu încetează să se plângă de lentoarea provincială, de ignoranță, de lipsuri, de lumea ce parcă stă pe loc. „M-am scârbit de Craiova, trăind și având întotdeauna frica morții, fiindcă în caz de boală n-avem doctor să ne caute“, scrie, la 8 aprilie 1835, Ana Racoviță fratelui ei, Ștefan Golescu¹. Departele rude și prieteni, Ana se simte izolată și condamnată la nefericire și plictiseală. Sarcina, tocmai încheiată cu nașterea unui băiat, îi induce și spaima legate de sănătate. Aceleași temeri găsim și în alte mărturii, unde Craiova apare ca un capăt de lume, cu medici ignoranți. Pentru a-i aduce pe cei buni, de la București e nevoie de o cheltuială în plus.¹

Cei care nu pot părăsi provincia se mulțumesc să imite orașul, să nu scape nimic din ceea ce ar putea să-i aducă, cel puțin imaginar, mai aproape de orașeni. Radu Rosetti povestește farsele ticluite pe seama unor provinciali, dornici să placă, să imite, să arate că pot fi și altfel și că praful provinciei nu le-a acoperit gusturile. În iarna lui 1840, când Răducanu Rosetti, ajunge la Botoșani, asaltat de tinerii

1. BAR, mss. 649, ff. 39v–40v, 13 aprilie 1829.

2. G. Fotino, *op. cit.*, II, p. 12.

3. *Ibidem*, pp. 82–83, 143.

dornici de noutățile capitalei, acesta se gândește să le tempereze entuziasmul printr-o farsă: „a venit la bal într-un frac negru, jiletcă de catifea neagră, numai în trei bumbi, pantaloni negri strimți și pantofi de lac, cămeșă cu jabou, guler moale înalt, împrejurul căruia cravata albă se învârtea de vro trei ori, întocmai după moda de atunci, dar cu colțuni de mătăasă, albastră la piciorul drept și roză la piciorul stâng, cu mănășă roză la mâna dreaptă, albastră la mâna stângă“. Astfel de costumație stârni curiozități, dar când li se spuse botoșănenilor că așa este moda la Paris se conformară și la balul următor toată lumea adoptă costumația ridicolă fără să le treacă prin minte că ar fi o farsă¹.

Provincialul devine ținta ironiilor tuturor, iar presa vremii publică numeroase portrete caricaturale. Printre malițioși se numără Costache Negruzzi, Alecu Russo și chiar Mihail Kogălniceanu.

De la Cerneți la Paris

Descoperirea fericită a unor scrisori ne dezvăluie lumea provinciei, dornică să cunoască și să imite. Între septembrie 1856 și iunie 1857, Grigore și Catinca Miculescu, locuitori pe moșia lor de la Cerneți, întrețin o asiduă corespondență cu cumnatul, respectiv fratele Dimitrie Zătreanu, cu casă la Craiova:

„Sărut mâna nenișorule,

De multe ori am vrut a vă scrie, vrând a vă întreba chiar din partea nenechi (de când m-am îmbolnăvit eu iar de răceală), ce atâta tăcere din partea că n-am primit nici măcar o scrisoare, până într-una care a primit-o Grigore, împreună cu a lu neni Ioniță Caragic. Dar alta n-am mai primit. Și nene<a>ca era tot tristă că poate iar vei fi bolnav, își închipuia

1. R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 147–148.

ca și când nu ne scriai. Dumneaei a luat frică și bine ar fi să ne scrii cel puțin o dată pe săptămână ca să fim toți liniștiți. Despre răceala mea a fost. Ce am nu știu. Cum vrând să mă fac bine m-am făcu mai rău, că a venit un doctor turc, Mamat, și nene<a>ca auzind l-a și chemat, și Grigore fiind la Schintest, a zis turcul că el mă tămăduiește, să prinde pe capul lui, fără a-mi da băuturi pe dinăuntru, numai că pune ce știe el la junghiu și să-mi taie și de gălbinare sub buza de sus. Decât zicea că când o veni Grigore, de la Schintest ca să se tocmească și pe urmă să să apuce să mă caute, zicând că cel mult în 20 de zile mă face sănătoasă. Așa încredințându-ne toți în el, afară de mine, hotărâră să vină a doa zi cu dohtoriile ce are de pus la junghiu. Când veni cu o turtă de bumbac cu spirt și o tigaie, și-a pus și canfor în el și tocmai după ce să răcise spirtu, și-l pune la junghiu, și leagă peste turta de vată. Eu îi spusei că este rece, el zice „nu e nimic că se încălzește“, dar toată zioa am avut fiori de frig, și din asta am răcit atât de rău, că unde nu mă ținea junghiu decât prea puțin mă întărise de nu puteam răsufla. Și în trei zile și trei nopți mă tot păleam cu călduri încât nu mai puteam, dar tot din pălituri mi-a alinat după trei zile și trei nopți. Dar de atunci am rămas tot slăbită, negrozavă. Ieri și azi mă simțescu puțin mai împuternicită.

Nene<a>ca și toți ceilalți sunt sănătoși; nene<a>ca fu azi la sora, și-mi spuse că-ți scrise o scrisoare, dar îmi spuse că uită a-ți scrie să pui băieții din curte să puie bob în grădină, dar să nu-l puie tot pe unde a fost, că fiindcă a pus dumneaei alte lucruri, ci să-l puie în alt loc. Asemenea să puie să facă un răzor în grădină și să puie usturoi și ceapă.

Nenișorule, te rugasem să-mi cumperi o colivie și am tot așteptat să mi-o trimiți prin cineva, dar am așteptat degeaba, căci că ți-ai uitat, ori n-ai vrut să cauți astfel de bagatel. Dar, te rog, nenișorule și acum să-mi cauți o asemenea colivie cum te-am rugat printr-atâtea scrisori. Alt neavând, te rog, arată

rudelor celor mai mari sărutări de mâini, iar celor mai mici complimente.

A dumitale soră, Catinca Miculescu¹⁴.

Departa de oraș, izolată pe moșia de la Cerneți, Catinca Miculescu scrie și tot scrie... Această scrisoare din februarie 1857 nu este decât un exemplu dintr-o corespondență numeroasă în care, aici, Catinca, în altă parte soțul ei, Grigore, altădată neneaca, mama și soacra, își exprimă dorințele, își dau sfaturi, își mărturisesc nevoia de informații. Catinca este atrasă de Craiova, de București, de... Paris. Dorește să fie în ton cu moda și cere colivii, pălării, rochii... „Nenișorule, te rog, să nu te superi de osteneala care te roagă Grigore ca să scrii Brăiloiului sau nevesti pe care am rugat-o pe vapor am face o pălărie la București, pe care îmi spunea că mi-o trimite peste o săptămână și au trecut și trei și încă tot nu mi-a mai trimis-o“¹. Pălăria n-avea să mai ajungă, probabil dumneaei Brăiloiuca „cheltuiase bani“ și uitase de cunoștința ei din Cerneți. Totuși, pe la acest mijloc de secol, Catinca nu este deloc izolată, circulă. Nu atât de des cât și-ar dori, dar pleacă ici și acolo. Iar când nu poate pleca, își cheamă mama, să-i țină de urât. Aceasta vine de la Craiova cu noutăți, cu lucruri de povestit. Dar nici ea nu-și petrece prea mult timp la Craiova, ci mai mult pe moșia sa de la Socoteni, iar când pleacă, lasă în urmă multe treburi de făcut, pentru care îi roagă pe ceilalți:

„Dumitrache,

Îți trimesei cheia de la lada cu lânec, să pui să scoată niște nilituri (?) și scoarțe, cum și o plapumă să pui să le mai întindă

1. ANR, Fond Achiziții Noi, MMDLXXXII/96, 19 februarie 1857, Cerneți.

2. ANR, Fond Achiziții Noi, MMDLXXXII/92, 19 septembrie 1856, Cerneți.

ca să nu le roadă moliile. Dar celelalte mărunțișuri să nu le scoți. Și fiindcă nu ești totdeauna acasă să pui peceti la lăzi și pe cele ce le vei scoate din ladă să le dai cu număr Ștefani, ca să le scuture mai des. Viile crez că le vei fi săpat, dar trebuie și legate, îngrijește pentru toate. Pentru banii scutelnicilor să-i ceri regulat, că nu i-am luat de un an. Să șezi la ladă până va scoate din ea și să închizi iar, să faci o foaie de cât scoți.

A dumitale iubită maică, Zmaranda Zătreanca“.

Mai presus de toate, Catinca și Grigore doresc să evadeze din această lume a provinciei, în care doctorii sunt cum sunt, iar plictiseala toropește orice inițiativă. Așa că se grăbesc să plece la Paris: „Îți scrisesem că poate să ne ducem pe la Miculești, dar vremea a fost așa de urâtă, cu frig și vânturi, încât de-abia ne-am dus numai până la Schintești. Acum am putea pleca în Franța, dar după cum am auzit de la mai mulți că dincolo de Vidin, la un sat, s-a descoperit un izvor unde mulți pătimiși de deosebite boale s-au dus... Catinca dorește prea mult să vizităm mai întâi acest loc. Așa am rugat pe Canfora de a scris cumnată-său, Nicolache la Vidin, și acesta prin răspunsul său arată că sunt adevărate toate câte le-am auzit. Se duc de aici mai mulți, pleacă și Străhăianu mâine. Ne vom duce dar și noi pentru puține zile, și, întorcându-ne, vom pleca îndată la Paris“, îi scrie Grigore Miculescu cumnatului său pitarul Dimitrie Zătreanu¹.

Deși în provincie, la Mehedinți, cuplul Catinca și Grigore Miculescu este la curent cu multe întâmplări din jur. Se pare că citesc foile locale, din moment ce cunosc efectele unei cure și binefacerile apelor minerale, la modă atunci și beneficiind de o mare publicitate în gazetele vremii. De altminteri, atât Grigore Miculescu, cât și cumnatul său Dimitrie Zătreanu își

1. ANR, Fond Achiziții Noi, MMDLXXXII/101, 7 iunie 1857, Cerneți.

publica în această presă contribuții proprii, deseori versuri, sau tipăresc diferite broșuri de popularizare a diferitelor subiecte la modă¹.

1. Într-o scrisoare din 16 octombrie 1856, Grigore Miculescu îi mulțumește cumnatului pentru versurile trimise, dar anunță că n-a reușit să le publice din cauza „smintelii“ ce pare să se apropie. Se referea probabil la efectele războiului Crimeei (ANR, Fond Achiziții Noi, MMDLXXXII/94). La 7 iunie 1857, același Miculescu ruga să fie iertat pentru greșelile făcute într-o broșură ce tocmai o tipărise, cerând să le îndrepte tacit (ANR, Fond Achiziții Noi, MMDLXXXII/101).

PARTEA 2

Comunitate, sociabilitate și identități sociale

I

Vecini, reputații și control social în societatea românească a Vechiului Regim

Vecini și vecinătăți

La sat sau la oraș, familia constituie nucleul principal, dar unul integrat într-un larg țesut social alcătuit din vecini, prieteni, tovarăși de afaceri, de care are nevoie în fiecare moment al existenței sale. Ce este vecinătatea? Pentru parizienii secolului al XVIII-lea, vecinătatea semnifică simpla conviețuire în același cartier, faptul că îi cunosc pe ceilalți și sunt la rândul lor cunoscuți de alții¹. În aceeași epocă, pentru români, vecinătatea joacă un rol esențial în structurarea relațiilor sociale de zi cu zi. În documente întâlnim două sensuri ale termenului de vecinătate cât se poate de apropiate: unul care restrânge vecinătatea la forma sa geografică imediată și altul care îmbracă forma sa socială și cuprinde aproape întreaga comunitate. Primul sens se referă numai la vecinii care locuiesc în apropiere și este folosit chiar de actorii sociali când își declină calitatea de a face o mărturie. Un martor știe și cunoaște foarte bine faptele sau vorbele pentru că este „vecin dintr-un păréte“, „vecin dă alătura“, „vecin dă peste drum“. Așadar, este vorba de o vecinătate foarte restrânsă, întâlnită mai ales în spațiul urban. În același timp, vecinătatea capătă

1. Pentru detalii, vezi David Garrioch, *Neighbourhood and community in Paris, 1740–1790*, Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, 1986, p. 27 și Arlette Farge, *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*, Hachette, Paris, 1986.

un sens ceva mai larg, referindu-se la toți cei care trăiesc și se află la un moment dat în același loc. În cadrul unui proces, de exemplu, cartea de blestem se adresează „tuturor vecinilor mahalagii“, iar ancheta se face „în fața locului“ printre „mahalagii, vecini și alți oameni cinstiți... și preoți ai mahalalei“. Apartenența la aceeași comunitate, locuirea în aceeași mahala sau în același sat, frecventarea și folosirea în comun a acelorași locuri, uneori purtarea acelorași tipuri de haine, împărțirea acelorași feluri de mâncare definesc vecinătatea.

Lumea rurală nu cunoaște decât foarte puțin mobilitatea interioară. Credința că satul lor este centrul universului îi animă pe mulți țărani. Totuși ei își părăsesc casele și vecinătățile când li se oferă vreun prilej. Arhivele judiciare dezvăluie o anume agitație, chiar dacă mai redusă decât în mediul urban. Tensiunile alternează cu liniștea, conflictele din vremea sărbătorilor cu calmul zilelor de lucru obișnuite. Din când în când, comunitatea este vizitată de negustori ambulanți, moașe și doftorese, călugări cu moaște făcătoare de minuni, ghicitori și ghicitoare care spun viitorul în schimbul unui pahar cu vin, saltimbanci și vagabonzi. Strigătele unui marchitan adună femeile și fetele dornice să schimbe câteva ouă pe zece nasturi, trei panglici sau un șir de mărgelile de sticlă. Toți acești străini sunt descusuți, obligați să povestească, să ofere noutăți sau numai simple povești.

Dacă în mediul rural vecinătățile sunt cât de cât fixe și controlate, în mahalale vecinătățile sunt fluide, familiile stabile conviețuiesc cu cupluri sărace mereu în căutare de ceva mai ieftin, cu celibatari care vin și pleacă, cu artizani și servitori. În același timp, boierii pleacă la moșiile lor, departe de aglomerația, praful și căldura verii, și revin în oraș pentru a împărți cu ceilalți lungile nopți de iarnă. Liniștei aparente a lumii rurale i se opune agitația cotidiană din mahalalele orașului: strigătele vizitatorilor se amestecă într-una cu cele ale vânzătorilor de mărunțișuri, trăsurile aleargă pe podurile

ulițelor și mai lovesc din când în când un trecător neatent, straja ridică un cuplu de amorezi dintr-o pivniță din Popa Nan, un petrecăreț doarme lângă ulucile boierului Dudescu, clopoțele slujbei de dimineată adună cerșetorii la ușa bisericii, cârciumile își deschid ferestrele, curvele trag obloanele, în timp ce cârciumăresele blestemă sosirea soarelui înainte de a ațipi măcar un pic, băcanul își potrivește șorțul, calfa mătură în fața prăvăliei, bombănind și ridicând nori de praf. Așa începe o nouă zi, iar orașul se trezește la viață când nici bine nu adormise.

Mărturiile vecinilor sunt un important izvor de informații despre organizarea unei mahalale. Aflăm astfel, de exemplu, că mahalaua Zlătari este populată de negustori și meșteșugari, proprietari de ateliere și prăvălii sau numai simpli simbriași. În centrul mahalalei se găsește biserica în care dascălul Mihalache îl ajută pe preot la slujbe, iar în zilele de sărbătoare îi învață câte ceva pe copiii dornici de carte ai mahalagiilor. În aceeași mahala, Neaga sârba ține cârciuma, Mihalache și Izguri au băcănii, în timp ce Ștefan grecul și Dumitru Papazoglu au alte prăvălii și afaceri. Mai sunt amestecați printre ceilalți mahalagii Chiriac lipscanul negustor după cum o arată și numele și Maria Velisăroaia, care învârte mici afaceri imobiliare. Printre acești vecini, parteneri de afaceri și prieteni, își desfășoară existența cotidiană Mihalache băcanul, soția lui, Catrina, și fiul de 11–12 ani, calfă în prăvălia tatălui. Atmosfera este cât se poate de agitată, cu oameni care cunosc prețul timpului și al muncii. Vecinii se întâlnesc la prăvălia lui Chiriac lipscanul sau la băcănia lui Ștefan grecul, beau împreună la cârciuma Neagăi, împrumută bani de la Maria Velisăroaia, iar în zilele de sărbătoare copiii lor se adună în chilia strămtă a dascălului Mihalache ca să învețe buchile ceaslovului sau se joacă în praful uliței de-a puia-gaia¹. În acest univers, unde oamenii se ciocnesc și

1. Stănescu Dumitru, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, București, 1906, pp. 435–444.

se ating zi de zi, nu există secrete, dorința de intimitate este încă un concept difuz, efemer și fără prea mare importanță.

Așezarea într-o comunitate presupune integrarea persoanei într-un grup social distinct, respectul, acceptarea și aprobarea valorilor și regulilor grupului. Ele se concretizează într-un set de obligații specifice și difuze, regăsite deseori în sentințele ce urmează unui proces. Astfel, vecini și vecine se angajează că: „vor trăi bine ca niște vecini cu pace și fără vrajbă“, „se vor învoi“, „se vor împăciui între ei“, „se vor avea bine“, „vor trăi în dragoste fără prigonire și cârteală“ „nu se vor ocără“, „nu se vor gâlcevi sau să se împizmească“, „să fie pace și dragoste“. Acestea sunt secretele „artei de a trăi împreună“ așa cum o înțeleg oamenii, așa cum o găsim și în recomandările puterii politice și ecleziastice, unde liniștea, ordinea și compasiunea sunt criteriile unor bune raporturi între oameni. Regulile de bună vecinătate nu sunt scrise, ci se impun cu fiecare zi ce trece în cadrul procesului de socializare, prin permanenta lor utilizare, prin constrângerile inerente folosirii acelui spațiu, prin reacțiile celor din jur, precum și prin controlul puterii locale și centrale. În fapt, experiența socială este cea care creează raporturile de bună sau rea vecinătate, de prietenie sau de rudenie de sânge și spirituală, raporturi identificate și sancționate imediat ce „opinia publică“ recunoaște acordul și investiția protagoniștilor.

Familiaritatea este cheia unor bune relații între vecini¹. Când vecinii vorbesc despre ceilalți, sensibilitatea, limbajul familiar, referințele intimității explică relația afectivă ce-i leagă. Viața de zi cu zi în același spațiu, întâlnirile cotidiene creează raporturi foarte strânse, dar care nu implică în mod necesar și prietenia. De altfel, oamenii știu foarte bine să sesizeze diferitele nuanțe ce separă simpla vecinătate de

amiciția convivială și mai ales de prietenia adevărată. Iana-che rahtivan din mahalaua Sfântul Gheorghe Veche, București, chemat ca martor în judecarea neînțelegerilor dintre Anastasia și Nicolae căpitan, marchează clar această distincție, spunând, simplu, că „fiind vecin, adesea aude atât gâlcevin-du-se ziua și noaptea, iar pricina ce va fi între ei nu știe“¹.

În construirea convivialității, frecventarea și contactele cotidiene dețin un rol esențial. Sociabilitatea este foarte importantă pentru orice comunitate. La sat sau în mahala, vecinii se frecventează, se vizitează, se întâlnesc în mijlocul uliței, se strigă peste gard, se ajută, se anunță, când ceva se petrece în apropiere, se apără. Invitațiile la masă par cât se poate de firești și se fac cu ocazia sărbătorilor sau în zilele de duminică. Ioan ceaș din mahalaua Popa Soare îl invită deseori la masă pe vecinul său Ianache bărbierul cu familia sa, mai ales că-l știe sărac și cu „casă grea“². Mihalache, din mahalaua sfântul Gheorghe cel Vechi, recunoaște singur că deseori își ia copiii și mănâncă când la soacră-sa, când prin „alte părți“ și nu acasă cu soția sa, așa cum ar dori aceasta³; într-o zi din vara anului 1769, Turda ceaș îi invită pe Vasile lipscanul și pe soția acestuia „să ospăteze bucate“, când un alt vecin pătrunde în curte și le întrerupe liniștea ospățului „făcând pricină de vorbe“⁴.

Bărbații și femeile își spun glume, își fac curte, se flatează, se oferă, se târguiesc, se ating, se îmbrățișează, se sărută, flirtează. Această galanterie se joacă de multe ori în umbra unui pod, pe scările unei pivnițe, la fântână, în spatele copacilor, în tufișurile din grădină, în locuri obscure de unde nu scapă nimic despre vulgaritatea cuvintelor sau despre violența gesturilor. Bărbații și femeile participă în

1. C. J. Calhoun, „Community: toward a variable conceptualisation for comparative research“, în *Social History*, vol. 5, nr. 1, 1980, p. 117; D. Garrioch, *op. cit.*, p. 16.

1. ANR, Fond Manuscrise, mss. 143, ff. 205r–v.

2. ANR, Fond Mitropolia Țării Românești, CCCLX/1.

3. BAR, mss. 638, ff. 15v–16r.

4. BAR, mss. 634, ff. 46r–v, 23 august 1769.

egală măsură la întreținerea acestui joc al corpurilor, al privirilor, al sentimentelor, al vorbelor efemere care le furnizează plăcerea de a trăi. Stana povestește cu dezinvoltură cum călugărul Gavrilă îi face curte ori de câte ori merge să-i plătească chiria, propunerile lui cu clară conotație sexuală n-o sperie însă, ci doar o amuză¹; Ioana, slujnică la popa Neculae, în peregrinările sale prin mahala, ba după vin, ba după alte cumpărături, îl tot întâlnește pe Podul Calicilor pe unul Anton, cu care schimbă glume și „feluri de vorbe”²; Popa Zamfir își face de treabă zilnic în casa lui Constantin gelepul numai pentru a se întâlni cu nevasta acestuia, cu care se amuză, pe care o ciupește și o sărută cu foc, lăsându-i semne pe obraji³.

Vecinătatea oferă protecție mai ales femeilor singure, celibatate sau văduve, ori celor ale căror soți sunt plecați în țară cu afaceri. Părăsită de soț, devenită roabă pentru a acoperi datoriile acestuia, Irina stârnește mila vecinilor, care se mobilizează și reușesc să adune suma de 700 de taleri pentru răscumpărarea ei: „am strâns milostenii, noi mahalagii” și „am dat banii aceluia turc, făcându-le pomană și am scăpat-o din robie”⁴, mărturisesc locuitorii din mahalaua Sârbilor la 1 octombrie 1784. Alteori, vecinii oferă sfaturi, influențând luarea unei decizii, amânarea unei afaceri sau respingerea unei oferte: „*spuindu-i oameni de cinste ca să-i zică să o lase*”, mărturisește un soț avertizat de vecini asupra comportamentul imoral al soției⁵. Sau „mai ales după îndemnările unora și al-tora, l-am primit iarăși de bărbat”. afirmă Nița, care e în proces cu soțul ei⁶.

Uneori, ajutorul se rezumă la forme banale de împrumut: o jurubiță de tămaie, o lumânare, un fus, o sită de mălai, un

1. BAR, mss. 637, f. 198r.

2. BAR, mss. 646, ff. 158r-v.

3. BAR, mss. 645, ff. 224r-v.

4. BAR, mss. 637, ff. 30v-31r.

5. ANR, mss. 140, ff. 46r-47v.

6. BAR, mss. 651, ff. 50v-54r.

tăciune din vatră pentru a aprinde focul. Calița, din mahalaua Sfânta Vineri, împrumută de la vecina ei Dumitrana un ghem de ață pentru că avea nevoie să țeară „un tort de pânză”¹. Popa Soare din satul Broșteni, județul Teleorman, își împrumută vecinul și colegul de breaslă, pe popa Constantin, când cu bani, când cu „alte lucruri care adeseori i-ar fi făcut cerere a-i da” și îl „trage la judecată” când acesta „îl prelungește” și-l amăgește „că azi, că mâine” îi va restitui obiectele și mai ales banii².

Proximitatea naște deseori suspiciuni, rumoare, rivalități, invidii. Neacșa, din mahalaua Mihai Vodă, o bănuiește pe Marica, vecină, că „ar fi având a face păcatul curvii cu bărbatul ei Iancu”³. Dobre și Ștefana, Dinu și Stancea sunt buni vecini, se vizitează adesea, fac „ziiafeturi” împreună, mânăncă sau numai se cinstesc la zile de sărbătoare, dar această convivialitate se năruie în ziua în care Ștefana observă că relația dintre soțul ei, Dobre, și vecina Stancea, a depășit limitele unei bune vecinătăți. Dacă, în primul caz, Neacșa își cere iertare pentru zvonul neîntemeiat, în cel de-al doilea intervenția puterii este fermă, interzicând orice formă de contact: „de acum înainte nicidecum să nu-l mai primesc în casa mea, sau la ziiafeturi, sau a-i da mâncare, vin de o pare”, se angajează Dobre, rupând orice legătură cu Dinu care ar fi cerut să fie și soția prin preajmă⁴. Astfel de cazuri se întâlnesc deseori în arhivele judiciare.

Micile furtișaguri între vecini se întâlnesc la fel de des în documentele vremii. Frecventarea, apropierea oferă posibilitatea de a cunoaște avutul, casa, plecările și venirile celui alt. Chiar dacă ușa este încuiată, se intră pe fereastră, ușor de spart, știind că este acoperită cu hârtie, iar dacă fereastra are zăbrele un copil se strecoară cu abilitate printre ele pentru a

1. BAR, mss. 638, ff. 167v-169r.

2. BAR, mss. 649, ff. 14r-16r.

3. BAR, mss. 637, ff. 149v.

4. BAR, mss. 646, f. 9r.

trage zăvorul și a-i deschide ușa adultului. În absența stăpânilor, se cotrobăiește în bucătărie, în ladă, în pod, în pivniță, în hambar. Se fură în grabă, cu teama de a nu fi prins, se fură orice se află la îndemână și poate fi ușor de ascuns și transportat: mâncare, haine, bani. Întemeiate sau nu, bănuielele se îndreaptă către cel din imediata apropiere; o spune foarte bine Anastasie, când este acuzat de Păuna că i-a furat „o teacă de fildeș îmbrăcată cu argint“, afirmând că toată „pâra îi curge din patosul vecinătății“¹. Furturile de noapte sunt însă mai bine organizate și se săvârșesc cu o minimă premeditare. Întunericul nopții le dă hoților îndrăzneala de a căuta o pradă mai mare: un cal sau un bou, un sac de grâu sau mălai, lada „cu scule“. În acest caz, ca să dispară repede orice urmă, e nevoie de complici. De asemenea, de pe proprietățile vecine se fură din recoltă: porumb din lan, fân de pe pășune, prunedele din livadă, strugurii din vie².

Raporturile dintre vecini și vecine sunt total diferite. Femeile se adună mai ales în casă, în uliță, în grădină, la clacă, la fântână, la biserică, la prăvălie. Își spun glume, schimbă noutăți, se amuză, bârfesc. Preotul Ion din satul Clinceni, plasa Sabarului, o zărește printre femeile satului „adunate la vorbă“ în mijlocul uliței și pe diaconeasa Minca a diaconului Gheorghe, cu care nu prea se înțelegea. Se folosește de prilej ca să o insulte și să o defăimeze în fața vecinelor, strigând-o „curvă și cum mi-a venit la gură“, recunoaște preotul. Supărat că fe-

1. Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, *Departamentul de cremenalion. Din activitatea unei instanțe penale muntene (1794–1795)*, Nemira, București, 2002, pp. 113–114.

2. Numeroase exemple se regăsesc în George Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418–1800)*, Târgoviște, 1972; *Acte judiciare din Țara Românească, 1775–1781*, ediție întocmită de Gheorghe Cront, Alexandru Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, Editura Academiei Române, București, 1973; Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, *Departamentul de cremenalion*, ed. cit.

meia nu reacționează, „nici deschizând gura“, popa Ion sare la bătaie. Vecinele îi vin în ajutor și o ajută pe Minca să fugă, dar baba Nița și fiica ei se aleg cu vânătași și cu hainele rupte¹.

Bărbații se adună mai ales în grădină, la cârciumă, la cafenea, la spițer sau la bărbier. Încheierea unei bune afaceri este de asemenea pentru ei un bun prilej de a se arăta generoși, dar și de a-și manifesta bucuria, oferind de băut celor din jur. Să refuzi unui pahar care ți se oferă poate fi socotit un afront. *The natural place for people to turn in all sorts of situations*, cârciuma reușește să coaguleze o mare parte din formele sociabilității².

O cârciumă se găsește în fiecare parohie, indiferent de mărimea acesteia. Cârciumarul vine în principal vin, dar mai poate oferi trecătorilor sau clienților de zi cu zi de mâncare, distracție, plăceri trupesti. La cârciumă se consolidează prietenile, se încheie afacerile, se exprimă antipatiile, se rezolvă conflictele, se răspândesc zvonurile. Cârciuma este o prelungire a uliței, dar spațiul închis, mușterii care beau alcool îi conferă o oarecare idee de protecție, de intimitate. Este un teritoriu neutru, dar comun și familiar în același timp: un loc al contradicțiilor, care aparține comunității³. Aici se împarte aproape totul: vinul, hrana, timpul, poveștile, informațiile, laudele, sfaturile, ajutorul, uneori femeile. Puterea folosește cârciuma și pe slujbașii acesteia pentru a culege informații: cârciuma din mahalaua Zlătari se dovedește a fi un izvor nesecat, datorită abilităților lingvistice ale proprietăresei, Neaga sârba, care ascultă, intervine, spionează, înțelege conversațiile clienților, fiindcă știe și română, și greacă, și sârbă, și turcă⁴.

Femeile se ceartă, se insultă și se păruiesc în uliță, în timp ce bărbații își reglează antipatiile la cârciumă. Uneori documentele

1. BAR, mss. 644, ff. 230r–230v.

2. D. Garrioch, *op. cit.*, p. 26.

3. *Ibidem*, p. 27.

4. D. Stănescu, *Viața religioasă la români*, pp. 435–444.

ne vorbesc de femei care merg la cârciumă, și nu este vorba de femeile din familia cârciumarului sau de prostituate, ci de neveste căzute în „patima beției”. Comunitatea nu privește cu ochi buni această inversare de roluri; prezența femeii la masă alături de bărbați intrigă vecinătatea. Spre sfârșitul secolului, în peisajul bucureștean cafeneaua își face apariția, provocând o explozie a jocurilor de noroc.

Dacă toate aceste forme de sociabilitate sunt mai puțin vizibile și necesită o analiză fină și atentă a surselor, intervenția vecinilor în problemele familiale este mai frecvent prezentă în arhivele judiciare datorită intensei folosiri a probei cu martori. Au nevoie de proba cu martori atât părțile în proces, cât și vecinii: și unii, și alții încearcă potolirea unui conflict și restabilirea normalității. Chiar înainte de sosirea străzii sau a ispravnicilor, vecinii reușesc să potolească disputa, să se interpună ca arbitri și chiar să ofere un compromis. „Sărind noi vecinii în multe ră<n>duri am scos-o din mâinile lui”, povestesc deseori vecinii, completați de vecinele brutalizate: „de nu ar fi sărit vecinii și duhovnicul m-ar fi și omorât”¹. Intervenția vecinilor este necesară și reclamată cu tărie de soțiile maltratate, de părinții neputincioși în fața autorității violente a fiilor, de copiii striviți de violența cotidiană.

Comunitatea restrânsă este centrul preocupărilor fiecăruia, iar fragilitatea raportului dintre interior și exterior face ca mare parte din viață să fie trăită în spațiul public. Mai toate activitățile au loc în curte, în grădină, pe uliță, la cârciumă, în fața prăvăliei. Interiorul servește mai ales iarna, dar și atunci vecinii și vecinele se adună să lucreze sau numai să bârfească. O vigilență exacerbată face ca fiecare gest, detaliu, cuvânt să fie reținut, interpretat, comentat. Ferestrele, ușile întredeschise, gaura cheii, gardurile sunt locuri de supraveghere, puncte de observație. Pereții sunt subțiri,

1. *Ibidem*, pp. 252–352.

iar țițetele sau numai simpla ridicare a tonului pot răzbate „dincolo”, acolo unde niște priviri și urechi curioase așteaptă cu nerăbdare să prindă din zbor frânturi de fraze și scene. În plus, nenumăratele războaie și insecuritatea cotidiană transformă corpul individului într-un ceas ce declanșează alarma la fiecare zgomot necunoscut, la fiecare foc de armă, la fiecare țițăt. Noaptea se doarme iepurește, cu ciomagul, cuțitul sau pușca la cap. Strigătele de „hoții, hoții” în miez de noapte trezesc vecinătatea. Chiar dacă nu trimit întotdeauna la sensul original, ele sunt un semnal de alarmă care creează teamă și curiozitate. Vecinii aprind lumânările și cei mai curajoși dintre ei se încumetă să străbată întunericul nopții ca să afle ce le-a tulburat somnul, dacă este un pericol, dacă trebuie să intervină sau dacă este vorba numai de un simplu tovarăș care chefuiește. Vasile brutarul și Istrate sunt deseori treziți din somn de vecinul lor Gheorghe, care „aruncă pistoale noaptea pă la trei ceasuri și-și bate soția”¹. De patru ani, sătenii din Poienari, județul Muscel, veghează asupra vecinului lor Micu, sin Roșca, care, bețiv și scandalagiu inveterat, tulbură liniștea satului, pedepsindu-și soția ziua și noaptea. Iată una dintre multele scene, povestită chiar de săteni: „în primăvara asta, auzindu țițete mare la m<i>ezul nopții și un om strigându la hoții, mai pă dăparte dă dealu, și auzindu noi țițetele și strigările hoții, au sosit întâi eu Pătru Cosacă, și el (Micu Roșca) fugind cu toporu în mână m-au lovit cu toporu dă trei ori goldu, și dădu și josu. Și sosindu și eu Bucur sin popa Dragomir ca să vedem ce pricină este, și văzând pă Pătru josu, i-am zis: ‚Ce pricină este?’ Iar Micu au zis: ‚Tu ești Bucure?’ Eu am zis: ‚Ce pricină este?’ El au zis: ‚Fugi că te tai’ Iar Pătru au zisu: ‚Sări că mă omoară!’ Și apucându toporu, l-am legat și ducându-l la ve<ci>ni, și părintele popa și alți o<a>meni, și puindu-l în heară până

1. ANR, mss. 140, ff. 46r–47v.

dimineata, ca să vedem unde este muerea lui. Și dimineata aflând-o bătută de el mai moartă¹. Chiar dacă bănuiesc sursa țipetelor, oamenii ies totuși din curțile lor pentru un semen care are nevoie de ajutor. Amestecându-se în aceste conflicte, de multe ori viața lor poate fi pusă în pericol. Pe de-o parte, observăm cum Micu, cuprins de o criză de furie, devine un real pericol pentru săteni, lovind cu toporul la întâmplare, și numai datorită curajului celor câțiva vecini este imobilizat, iar liniștea nopții este redată satului. Pe de altă parte, se remarcă solidaritatea tuturor vecinilor, care sosesc rând pe rând, se apără și se sprijină unul pe altul pentru a readuce liniștea și a-l salva pe unul dintre ei. De asemenea, trebuie remarcată solidarizarea sătenilor cu soția bătută, pe care au adăpostit-o de multe ori în nopțile geroase, pe care acum o caută, îngrijorați să nu fi pățit ceva. Cei care se tem pentru propriile vieți nu intervin, ci îi cheamă în ajutor pe alții, anunță straja sau doar se mulțumesc să privească și să comenteze a doua zi dimineată. Unul dintre ei este Toncea unchiașul, din mahalaua Fântâna Boului, care povestește cum „că într-o seară, în păsimesi pe la două ceasuri din noapte fiind întâmplându-se trecerea lui pe lângă casa pârâtului [Dumitrache] și auzind țipete în casă s-au abătut în curte unde apropiindu-se de fereastra casii de jos au văzut pă Nița jăluitoarea spânzurată de grindă. De care el, sperindu-se, îndată de frică, au și fugit². Zi sau noapte, vecinii intervin și rețin cu acuratețe cuvinte, imagini sau orice alte amănunte pe care apoi le reproduc în fața oricui vrea să asculte. Voica povestește cum Sima greul o bate pe Antița pe ulițele mahalalei Biserica Albă, trăgând-o de păr, rupându-i hainele de pe ea, cum numai intervenția lui Costea Deliu o poate salva; un alt vecin, Ion, martor și el la scenele din mijlocul străzii,

1. ANR, Fond Mitropolia Țării Românești, CCCLXXXVIII/1, 2, 3, 29 iulie, 12 august, 13 august 1819.

2. BAR, mss. 651, ff. 50^v–54^r.

adaugă că l-ar fi auzit pe soț strigând „că le va pune foc caselor“ dacă nu-l lasă în pace, în timp ce Necula spune și el cum soțul s-a jurat la cârciumă „că va să o junghe și să-i taie mâinile și nasul¹. Astfel de vorbe se spun deseori la cârciumă sau în uliță, dar, deși obișnuiți cu un astfel de limbaj, oamenii le acordă importanța cuvenită, dată fiind gravitatea amenințărilor și posibilitatea transformării lor în fapte.

Există bineînțeles și o „curiozitate patologică“, cum o numește David Garrioch, când ascultatul la uși și privitul prin ferestre la viețile altora devin ocupația principală a unui vecin². „Am auzit gâlceavă și mergând eu aproape de casă“, „că săzând el în casa-și ar fi auzit gâlceavă pe uliță și mergând să vază ce pricină iaste“ sunt fraze care îmbină vigilența, interesul, teama cu nevoia de a cunoaște, de a se alătura celorlalți, de a se solidariza. Neacșu din București, jignit de nenumăratele ocări al vecinei, „au pus gând s-o piarză“, astfel încât, afară de el, mai e un fecior care o pândeste zi și noapte. Până când, de „sărbătorile Crăciunului“, „pe la un ceas au venit acel copil al lui de i-au dat de veste“ că Maria se află cu amantul în timp ce soțul este dus la lucru. Repede se scoală din așternut și aleargă la strajă, apoi la postul de gardă al soțului și dă tuturor de știre³. Alteori curiozitatea merge până la a crea ad-hoc puncte de observație: Stamate portarul, apropiindu-se de casa Mariei Musulingione, bănuiește proxenetă, din cauză că nu fusese primit, sparge „cu degetul“ o fereastră și își potolește curiozitatea văzând cine-i înăuntru, privind ce se întâmplă și luând aminte ce se vorbește⁴.

Dorința de a domina un anumit spațiu, de a se impune, naște rivalitățile cotidiene, iar conflictul este o formă importantă

1. BAR, mss. 636, ff. 81r–82v.

2. D. Garrioch, *op. cit.*, p. 32.

3. ANR, mss. 140, ff. 140v–141r.

4. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1892, vol. IV, pp. 198–199.

de socializare¹. Disputele dintr-o comunitate pot fi privite ca un semn de autoreglare interioară², de reasezare a ierarhiilor, de restabilire a echilibrului. Ele trebuie analizate în contextul epocii și mai ales ținând cont de întregul joc din interiorul comunității locale. Conflictul se poate declanșa din orice: un împrumut nerestituit, nerespectarea timpului de odihnă, nerespectarea proprietății, un șanț ce trece prin curtea celui alt și îi inunda straturile cu ceapă, jgheaburile de la casă prin care apa de ploaie se varsă pe pereții de humă ai celui alt, o «umblătoare» rău plasată care strică aerul de dimineață până seara, un salcâm ce ține umbră vară și face prea multe frunze toamna. Diaconul Gheorghe din mahalaua Vlădicăi se ceartă cu Trandafira „pentru căci vecină fiind, au rupt nuele din gard”³; Nița din mahalaua Foișor îl reclamă pe popa Voicu pentru niște lucruri ce i le dăduse spre păstrare și refuza să i le înapoieze⁴; Iordache Piersiceanu îl reclamă pe Alecu Filipescu pentru niște ferestre și niște jgheaburi care „dă câțiva ani, dăschizând ferestre la sofragerie, la bucătărie și la plimbare care privesc în locul său, să scurge și lăturile dă la cuhne și spălătorie pă locul său”. Mirosul și mizeria „zăticesc mușterii” și îi produc pagubă⁵. Grigorașcu Asan și Sandul Vărzarul din Căzănești, județul Argeș, se ceartă pentru un vad de moară. Primul susține că, din invidie, Sandul Vărzarul i-a înfundat vadul, în timp ce acesta dă vina pe natură: zăpada și sloiurile de gheață „au înecat roata cea de jos a morii”⁶. Alteori conflictele se prelungesc ani la rând și reușesc să tulbure liniștea întregii

1. Vezi definiția sa la Lewis A. Coser, «Conflict : Social Aspects», în *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, 3, 1968, pp. 232–233.

2. D. Garrioch, *op. cit.*, p. 33.

3. BAR, mss. 637, f. 184r.

4. BAR, mss. 640, f. 62v.

5. George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București, 1821–1848*, Editura Academiei Române, București, 1975, p. 85.

6. *Acte judiciare din Țara Românească*, pp. 277–278.

comunități, care, incapabilă să-și regleze disputele, cere cu insistență intervenția unei părți „neutre”. Frații Vârgolici sunt însărcinați de satul Bălăbănești, ținutul Tutova, să le rezolve conflictele care tulburat întreg echilibrul vieții de zi cu zi. „Nu mai putem trăi la un loc cu un popa Dumitrachi și cu neamul lui”, strigă sătenii, precizând că „au cuprins locul în sat tot cu tot neamul lui, cu case, cu grădini, cu livezi, și cu arii, cum și dealul cu vii, și au prins și toate izvoarele din sat”¹.

În fapt, fiecare actor dorește să fie privit și tratat ca un egal. Pe soții Trandafira și Neagu Cazacu din mahalaua Vlădicăi, îi supără cu adevărat aroganța diaconului Gheorghe, care încearcă să mute hotarul dintre cele două proprietăți plantând niște sălcii. Pe el îl supără atitudinea vecinilor, care ar trebui să-i recunoască superioritatea care i se cuvine slujbei sale „diacon”. Or vecinii nu-l consideră decât unul de-al lor, un egal, care nu are voie nici să-i ocărăască, nici să-i îmbrâncească și, mai ales, nici să le încalce dreptul de proprietate. Plantării sălcilor, îi răspund cu priponirea vacilor de gard și cu slujirea pomilor, insultelor cu alte insulte, pumnilor cu pumni. Judecata restabilește echilibrul social, cerându-i fiecăruia să-l accepte pe celălalt, „să trăiască în dragoste”, ca niște buni vecini². Când diferențele sociale sunt vizibile, puterea este chemată să-l apere pe cel slab împotriva celui puternic, pe cel sărac împotriva celui bogat. Săracul îi cere să-l reprezinte, să completeze propria „lipsă socială”, pentru a echilibra lupta juridică. Prezintăându-se ca „om sărac”, Iordache Prisăceanu se încredințează puterii care are misiunea de a echilibra jocul și a-l ajuta să lupte împotriva marelui boier.

Totodată, există și latura negativă a unei rele vecinătăți. Un vecin rău „scornește și poartă zvonuri”, îi calomniază pe

1. Iacov Antonovici, *Documente bărlădene*, Bârlad, 1924, vol. IV, p. 237, 7 decembrie 1796.

2. BAR, mss. 637, f. 184r.

ceilalți vecini, îi ocărăște, se îmbată și provoacă scandal, tulbură liniștea cu chefuri, urlete, muzici de lăutari etc. Constituindu-se într-o singură voce, sătenii din Măgureni, județul Ilfov, cer mitropolitului alungarea preotului Vasilie, care nu le „iaste plăcut“. Cei 23 de semnatori ai jalbei se angajează să-i plătească și casa și împrejurimile acesteia, atâta cât fac, numai „să să ridice din sat, să să ducă la altă parte“. Chiar dacă „urmările“ numitului preot nu i se par atât de grave, mitropolitul le respectă dorința pentru a evita o eventuală revoltă¹. Rada și Dumitru Budulac din satul Gura Văii, județul Vlașca sunt alungați din sat, din cauza „netrebnicelor urmări cu care se poartă“ femeia. Ispravnicii primesc poruncă domnească să găsească un sat de munte din județul Argeș unde să-i așeze și să-i supravegheze².

Vecinătatea prezintă două extreme: acceptare și refuz. Noii veniți sunt priviți cu neîncredere, dar nu izolați. Treptat, vor fi integrați în rețeaua de sociabilitate a comunității. Încrederea se câștigă, ea nu se acordă oricui, iar nou-veniții trebuie să arate că o merită. În 1798, popa Nedelco este invitat de mahalagii să se așeze în parohia Pantelimon, pentru a le fi păstor: „și l-am poftit noi mahalagii ca să vie mai aproape de noi“ și „i-am dat loc de lângă casile noastre de și-au făcut casă“. Chiar și în aceste condiții, de acceptare totală, preotul nu scapă de rutina supravegherii. E adevărat că statutul său diferă de cel al unui străin oarecare, iar cerințele sociale sunt altele. El trebuie, așadar, să fie un protector, un bun exemplu, un bun păstor. Mahalagii țin seama totuși, în acest caz, de aspectele sociabilității cotidiene și mai puțin de poziția sa în ierarhia socială. Ei creionează tocmai necesitatea unor bune raporturi între vecini, subliniind nemulțumirea generală dacă regulile sunt încălcate. Așezarea preotului și a

1. BAR, mss. 636, f. 109r.

2. V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 427, 21 martie 1805.

soției sale s-a făcut cu acordul tuturor mahalagiilor, dar cu condiția respectării normelor nescrise al bunei vecinătăți. Preotul se dovedește a fi mai întâi un soț „înărăutătit“, ce-și bate și înjură soția, „strigând-o în tot veacul de curvă“, apoi un foarte rău vecin: „și pe noi cu feluri de gâlcevuri și ocări ne-au necinstit“, mărturisesc doi dintre vecinii lui. Conduita sa tulbură liniștea mahalalei: oamenii sunt treziți în toiul nopții, vecinii sunt cuprinși de teamă, sentimentul de permanentă nesiguranță crește. Preotul bate la ușile oamenilor în miez de noapte și le cere de băut, îi amenință că le dă foc la case, îi înjură, se amuză trăgând focuri de arme, îngrozește pe toate lumea. Pe scurt, „toate urmările lui și petrecerile lui i-au fost necuvioase“. „Desfrânarea“ l-a împins până la a-și nega propria religie: „s-au și ras, zicând că va să să și turcească“. După patru ani de conviețuire dificilă, vecinii nu-l pot susține în fața tribunalului ecleziastic, când acesta își reclamează soția, ba, mai mult, îl denunță dezvăluind deteriorarea lui socială, morală și spirituală¹. Comunitate care odinioară l-a primit cu brațele deschise acum îl reneagă, desolidarizându-se de și izolându-l din cauza încălcării normelor bunei-cuviințe. În plus, cazul preotului relevă legătura intrinsecă obligatorie între un bun soț, un bun vecin și, în cele din urmă, un bun creștin. Cele trei ipostaze se îmbină, pentru a forma imaginea bunului supus dorit atât de Biserică, cât și de stat.

Construirea reputațiilor

Nimeni nu poate trăi în afara unei „instituții“, în afara unui grup social sau în afara unor categorii sociale deja stabilite. La nivelul parohiei, ierarhiile se construiesc și se definesc în funcție de avere și de poziția socială. În interiorul parohiei, acest partaj social este bine evidențiat când sistemul suferă

1. BAR, mss. 644, f. 65v.

o mică fisură. De exemplu, pe 21 septembrie 1783, Maria și Ilinca Greceanu îl reclamă pe preotul Sin că nu le-a tratat cu respectul cuvenit rangului lor, lăsându-le să aștepte „la sărbători și duminicile când vor să se miruiască”. Gestul devine vizibil mai ales când, în mijlocul mulțimii adunate în biserică, preotul se arată preocupat să le miruiască „*altele mai proaste*”, lăsându-le întotdeauna la sfârșit. Sfidarea în public le jignește profund pe boieroaice, care consideră că apartenența socială le dă dreptul să intre în rândul notabilităților din mahalaua Mihai Vodă și, mai ales, să pretindă respect și întâietate¹. Însă, dincolo de puterea economică sau de statutul social, fiecare este obligat să-și țină rangul cu ajutorul și prin intermediul celor din jur. Buna reputație devine în aceste condiții o valoare immanentă ce trebuie întreținută, păstrată, etalată. „Un tezaur potențial” apărut cu avarie, promovat cu insistență și care constituie „marfa” cea mai disputată, potrivit lui Yves Castan, care avea în vedere Languedocul secolului al XVIII-lea². „Om de cinste”, „ipochimen și obraz de cinste”, „bună politie”, „ipolipsis” sunt cuvinte care desemnează bunul renume și buna reputație a unei persoane în societate. Totuși „reputația” este un bun greu de descris în cuvinte, greu de câștigat, ușor de pierdut. Adjectivele pot trece foarte ușor la extrema cealaltă: „necinstit”, „om înrăutățit și bețiv”, „de proastă politie”, „cu politie defăimată”.

Oamenii au întotdeauna o grilă de apreciere, întocmită prin raportare la cel care se află pe o treaptă mai înaltă a ierarhiei sociale, dar și la cel care se află pe una mai joasă. Preotul Manole are această grilă în minte când declară că protopopul a atentat la cinstea sa, asimilându-l cu „o curvă sau o cârciumăreasă”. Îndrăznește chiar să-i ofere mitropolitului un exemplu, foarte recent, care îi servește foarte bine

1. BAR, mss. 638, f. 133v.

2. Yves. Castan, *Honnêteté et relations sociales en Languedoc (1715–1780)*, Plon, Paris, 1974, p. 13.

cauza, relatând următorul eveniment: „aducându-mi aminte că mai în trecutele zile că un polcovnic dator au necinstit pe o femeie ce vindea vin pentru oareșcare împotrivire. Și nesuferindu-se fâmeia au jăluit Măriei Sale lui Vodă și ș-au aflat dreptatea cu îndeustulare”. Dacă o cârciumăreasă aflată pe treapta cea mai de jos a scării sociale își poate apăra cinstea făcând apel la justiție, cu atât mai mult el ca bărbat și mai ales ca preot are dreptul să-și apere cauza, cinstea, reputația¹.

În fruntea ierarhiei sociale se află boierul, a cărui prezență se evidențiază mult mai bine în lumea rurală datorită permanentei interdependențe dintre el și supușii de pe moșiile sale. Datorită poziției sociale, onoarea sa este aproape de neatins în ochii norodului. În sânul aristocrației, capătă însă alte valențe și impune anumite constrângeri².

Orice mic dregător își arogă un statut social ce derivă din prestigiul funcției publice și care îi conferă rangul de mic boier. Dar, dacă această poziție nu este însoțită de o bună reputație, comunitatea îl sancționează și se întoarce împotriva lui. Logofătul Sima, bătut în public de către preotul Voicu, se plânge boierului Crețulescu de „necinstea” adusă. Marele boier intervine imediat, trimițându-l pe preot sub escortă la Mitropolie și cerând pedepsirea lui. După cinci zile de așteptare, sătenii din satul Crețulești, județul Ilfov, se solidarizează și-și cer preotul înapoi sub pretextul că „șade biserica închisă și satu tot fără de preot ca oile fără cioban. Și sânt și oameni bolnavi, și copii și femei, și au și murit”. Ei contestă intervenția boierului Crețulescu, care a acționat fără să cerceteze și mai ales fără să-i întrebe pe martorii oculari la desfășurarea întregii pricini. În plus, după părerea lor, logofătul nu merită atâta considerație, în tot cazul ei nu i-o acordă, știindu-l bețiv, gâlcevitor, lipsit de respect față

1. ANR, mss. 141, ff. 149r–150v.

2. Vezi Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic*, ed. cit., pp. 303–320.

de părinți și rude. Faptul că nu s-a prezentat la judecată o dovedește, de altfel. Jalba este semnată de șapte săteni, în frunte cu părcălabul satului, dar se menționează că toți sătenii s-au deplasat la București pentru a depune mărturie și a-și apăra preotul. În fața unei asemenea presiuni, mitropolitul îl eliberează pe preot, sub angajamentul că nu va mai „urma niciodată astfel de fapte”¹.

Preotul are strânse legături cu enoriașii pe care îi păstorește. Împreună transgresează regulile stabilite de Mitropolie sau de Domnie, se „amestecă” și se sprijină în diverse situații. Foarte repede, preotul reușește să dobândească un prestigiu mult prea mare, de care, la un moment dat, puterea ajunge să se teamă. I se cere „să nu se mai amestece cu mirenii”, să nu-i mai sprijine, să nu-i mai ajute, să nu-i mai sfătuiască când vor să înfrunte puterea politică. Popa Florea din satul Butimanu, județul Ilfov, este acuzat că s-a amestecat „cu lăcuiitorii mirenii”, însoțindu-i și reprezentându-i pe la judecățile ispravnicilor, sfătuindu-i să fugă sau să se revolte împotriva boierului moșiei². În timp ce popa Ioan, din satul Bolentin, același județ, îi sprijină pe săteni împotriva marelui logofăt Băleanu în probleme de proprietate, îndrăznind chiar să „dreagă cu condeiul suma stânenilor din doao cărți ale moșnenilor”. Se hotărăște ca, pe lângă destituire și canon bisericesc, preotul să fie pedepsit cu excluderea din sat, pentru a rupe astfel orice formă de solidarizare³.

Preotul Manole din orașul Târgoviște surprinde foarte bine miza unei bune reputații în interiorul unei parohii. Memoriul său din 3 octombrie 1798, adresat mitropolitului, poate fi socotit „un document reprezentativ” și ne ajută să înțelegem rolul și locul preotului în societate. Această „biografie minusculă”, dincolo de amănuntele anecdotice și pitorești

1. BAR, mss. 644, ff. 144r–145r, 24 noiembrie 1802.

2. BAR, mss. 636, f. 32v, 14 martie 1781.

3. BAR, mss. 636, f. 139r, 6 octombrie 1781.

pe care ni le oferă, poate fi considerată un „revelator al complexității sociale”. Totodată, acest individ modest, preotul, oferă posibilitatea cunoașterii unui grup social, dar și a „unui întreg strat social dintr-o perioadă istorică determinată” (Ginzburg, 1997, 16).

Conflictul izbucnit între preoții din Târgoviște evidențiază foarte bine rivalitatea dintre membrii aceleiași „bresle” și dorința de a „monopoliza” un număr cât mai mare de enoriași pentru a câștiga bani și putere. Sunt implicați în scandal doisprezece preoți. Preoții Vasile, Pahomie, Ștefan, de la biserica Sf. Ioan, Gheorghe, Necula și Constantin, de la biserica Sf. Vineri, se plâng la Mitropolie de comportamentul preotului Manole. În cealaltă tabără se află Matei de la biserica Sf. Gheorghe, Androne, Ștefan, Stan de la biserica Sfinții Ierarhi, Radul, de la biserica Neguțătorilor, și Manole, de la biserica Sfântul Dumitru.

Pentru Manole, preoția este dintre „toate tagmele <cea> mai de cinste”, dar constată cu tristețe că acest „cin” este făcut „*de batjocoră*” nu de către cei din afară, cum s-ar crede, ci chiar de preoți. Povestea lui începe într-o marți, 21 septembrie 1798, când, murind un negustor, toți preoții orașului sunt chemați să ia parte la înmormântarea acestuia. Gândindu-se că ar putea câștiga ceva, Manole merge a doua zi la cimitir, amestecându-se cu norodul, și, cu patrahirul pus și cu crucea în mână, încearcă să iasă cât mai mult în evidență. Excesul său de zel îl supără pe protopopul orașului, care îl admonestează în fața mulțimii și își pune să-i dea o lecție. „M-au luat de păr și m-au bătut purcărește cu un ciomag de corn al Barbului, cât i-au fost cheful”, povestește Manole, care consideră întâmplarea umilitoare și dezonorantă: „*într-acea întâmplare unii plângea mortul, eu plângeam de ciomege și de necinste, alții râdeau de batjocoră*”. După o asemenea întâmplare, „*cine să mă mai cunoască de preot, cine să mă mai miluiască*”? Rușinea, crede Manole, nu poate fi spălată decât

printr-o judecată dreaptă în fața ispravnicilor și a preoților din oraș. Pentru el, meseria de preot reprezintă totul: „*că toată bogăția mea este patrahirul, îmi hrănesc trei copii nevârstnici, îmi chivernisesc viața, îmi plătesc birul*“. Însă practicarea acestei meserii presupune o bună reputație. O proastă reputație poate aduce caterisirea sau suspendarea din funcție, ceea ce înseamnă sărăcie: „*că dacă nu am preoția cu cinste, nici pâine nu am să dau la copii miei, că de acum înainte și până în 20 de ani nu să șterge acest răs de co<m>-prămis*“. Considerând că statutul său social este total diferit de cel al unui om de rând și că nu se poate compara cu „o cârciumăreasă“ sau cu „o curvă“, Manole nu contestă bătaia primită, ci modul în care a fost administrată; ar fi preferat ca totul să se petreacă mai „cu perdea“ și nu „în vileag spre privegherea tuturor“. Mitropolitul nu știe ce să mai creadă, situația devenind și mai confuză din cauza jalbelor lui Manole care curg la Mitropolie una după alta. Pentru a limpezi apele, ordonă efectuarea rapidă a unei anchete la fața locului, dar până la aflarea adevărului preotul este suspendat din funcție¹.

Observăm, așadar, că miza acestei dispute o constituie reputația, acuzațiile preoților se construiesc în jurul comportamentului preotului Manole și a onoarei prost administrate. La rândul său, Manole încearcă să se apere, construindu-și apărarea în jurul unei bune conduite. Dincolo de retorica extraordinară și rar întâlnită în documentele de acest tip, preotul expune valorile unei categorii sociale ce pot fi extinse la scara întregii societăți. Fiecare membru al comunității are un statut social, un rang, dar acestea nu sunt bunuri achiziționate o dată pentru totdeauna. De eforturile personale și de relațiile sociale ale fiecărui individ depind menținerea și chiar depășirea propriei condiții. Onoarea devine însă un „joc“ și o miză în mâinile dușmanilor. Ea poate

1. ANR, mss. 141, ff. 149^r–150^v.

fi întotdeauna criticată și contestată fie din răutate, fie din interes¹. Viața unui preot nu este deloc ușoară, numai buna reputație îi asigură veniturile și bunăstarea întregii sale familii. Spre deosebire de un mirean, un preot trebuie să fie tot timpul un model pentru cei din jur, iar abaterile sale de la bunele moravuri sunt mult mai repede și mai ușor reperate.

Negustorul², meșteșugarul și micul prăvăliaș au nevoie de o bună reputație pentru a-și apăra propriile afaceri, pentru a se bucura de stima vecinilor și respectul întregii comunități. În numeroasele conflicte consemnate în arhivele judiciare se observă miza importantă deținută de „cinste“ în bunul mers al unei afaceri, al menținerii echilibrului în interiorul familiei, în fine, în interiorul comunității. Reputația poate fi atacată de un tovarăș de afaceri pentru a diminua profiturile celui alt și pentru a-și spori propriile beneficii. Devine obiect de șantaj mai ales când o persoană are o situație sau ceva de oferit. Văduva Arghira din mahalaua Colțea din București cunoaște foarte bine avantajele unei „bune politii“, încrâncenarea cu care fiecare individ încearcă să și-o apere, dar și vulnerabilitatea ei. Fostă amantă a ciubucului Ispas, îl șantajează ori de câte ori are ocazia, amenințându-l cu scandal în public, cu jalbe la mitropolit și la domn. „Ipo-chimen de cinste“, cu casă și prăvălie, la început Ispas cedează și, pentru a evita scandalul și dezonoarea, îi dă 50 de taleri. Știind că poate obține mai mult, văduva creează scene după scene, în funcție de împrejurări. Aflând că Ispas s-a căsătorit, Arghira îi face o vizită. Iată cum o descrie reclamatul: „m-am pomenit la săptămână cu numita la casa mea,

1. Nicole și Yves Castan, *Vivre ensemble. Ordre et désordre en Languedoc (XVIIe – XVIIIe siècles)*, Paris, 1981, p. 22

2. Pentru construirea statutului social al negustorului, vezi Gheorghe Lazăr, „Lux și ostentație la negustorii din Țara Românească (secolul al XVIII-lea–începutul secolului al XIX-lea)“, în *RI*, tom XV, nr. 3–4, 2004, pp. 171–178.

unde după ce înaintea soției mele, luați de o săptămână, m-au ocărât și m-au necinstit căutând am sparge casa“. Arghira nu se descurajează când jalbele ei sunt respinse, una după alta, atât la Mitropolie, cât și la Divan, ci merge mai departe, mizând pe impactul vizual al scandalului și pe defăimarea cotidiană. Așa că îl „înfricoșează“ cu „supărări și necinste la prăvălia lui“. Îl pândește dimineața devreme, când acesta deschide obloanele, iar când clientela începe să se adune, sosește și ea ca să-și împrăstie acuzațiile, insultele și blestemele. Scenele adună trecători și mai ales vecini, care nu scapă nici un detaliu: „ducându-se pârâta Arghira la prăvălia lui în târgu, și el prinzând de veste, fiindu-i rușine de neguțatori s-au ascuns, iară pârâta l-au necinstit cu feluri de ocări nesuferite, făcându-l de rizil în mijlocul neguțătorilor, în uliță, căutându-l și pân prăvălie, și încă cu mare strigare întru auzul și al soțului lui, și a mușterilor dinprejur“. După toate aceste scene, Ispas se vede nevoit să facă apel la justiție, care surprinde foarte bine jocul Arghirei: „<gânde> că cu acest fel de pornire îl va înfricoșa pă jăluitoare de a-i da oricând îi va cere de cheltuială ca să nu-și strice ipolipsul“¹. Prăvălia trebuie, așadar, să trăiască „bine“ atât în „interior“, cât și în „exterior“: viața cuplului să fie liniștită, soția „să-și poarte cinstea“, iar soțul să nu provoace „evenimente“ care ar putea să-l dezonoreze, „să-l facă de batjocora oamenilor“.

Mersul afacerii constă și în avea o bună „politie“. Economicul este strâns legat de social, căci, odată „făcut de rizil“, clientela, tovarășii de afaceri, vecinii se îndepărtează de persoana în cauză. O spune preotul Manole, o repetă Ispas ciubuciu, o afirmă un țăran bogat din Bărăști².

1. BAR, mss. 3934, ff. 70r–71v, 17 iulie 1803.

2. Vezi exemplul în Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, Humanitas, București, 2011, p. 292.

Reputația unei femei este la fel de importantă ca și cea a unui bărbat. Soție, mamă, fiică, soră, femeia poartă onoare familiei. Ea trebuie „să-și poarte cinstea“, să-și păstreze castitatea, să fie modestă, fidelă și supusă. În cadrul cuplului sau în afara sa, pe uliță, numeroase dispute au ca protagoniste femeile, iar miza este cinstea lor, ce poate fi ușor distrusă de o vecină invidioasă, de un soț gelos sau de o slugă nemulțumită. Soții, tații, frații sunt chemați adesea în ajutor, pentru a apăra onoarea familiei, mergând până la a-l înjura, bate ori chiar a-l înjunghia pe cel ce le-a dezonorat casa.

Celibatarul, celibatară, văduva, holteiul, fata au un statut incert, îndoielnic, ce se poate schimba de la un moment la altul. Cât timp sunt integrați într-un grup familial și deci sub responsabilitatea părinților, pot fi ușor controlați. Situația se schimbă când părăsesc mediul familial în căutarea unei slujbe. Îndreptându-se cu precădere spre oraș, flăcăile și fetele „ies“ de sub tutela familiei și se lasă antrenați într-un șir de aventuri ce le scapă deseori de sub propriul control și care necesită intervenția puterii. Ca servitori, slugi sau ucenici, ei trec de la un stăpân la altul, au conflicte de muncă, stârnesc rumoare printre ceilalți servitori, scornesc zvonuri, rătăcesc fără rost pe ulițele mahalalelor. Unei fete i se cade „să-și păzească cinstea fetii ei“, „să nu umble ca o dezmetică“, să-și controleze trupul și dorințele, să nu cedeze ispitei „de a-și face voile trupului“, să se ofere „curată“ și pură viitorului soț. Ea se află sub controlul familiei, dar și sub supravegherea comunității. Abaterile ei știrbesc însăși autoritatea tatălui, care este apostrofat de putere, încurajat și susținut în demersul său de menținere a ordinii domestice. De bărbatul încă necăsătorit responsabil tot tatăl este. O persoană care iese din aceste tipare sociale, care nu se lasă „încadrată“, are parte de neîncredere. Înainte ca puterea să reacționeze, comunitatea însăși încearcă să impună reguli și să introducă, chiar cu forța, pe fiecare individ într-un grup:

fie că este familie, fie că este vecinătate, fie că este parohie. Când grupul nu-și mai poate controla membrii, când mecanismele de constrângere se dovedesc inefficiente, abia atunci cere ajutorul puterii.

Străinul are o poziție bizară atât în lumea rurală, cât și în cea urbană: dorit și alungat, iubit și renegat. Dregătorii și trimișii domnești trec deseori prin sate, unde se stabilesc pentru o perioadă oarecare. Ei sunt acceptați și integrați mult mai ușor mai ales dacă se dovedesc o potențială partidă pentru fetele nemăritate din sat sau din mahala. Negustorii ambulanți, ce trec adesea prin sate și mahalale, reprezintă o sursă nepuizabilă de informații, pentru că, o dată cu marfa, ei își descarcă și „tolba” cu povești. Sunt purtători de mesaje ale fiilor către părinți, ale soților către soții, aducători de corespondență, de bani sau de alte obiecte necesare în viața de zi cu zi. Ștefan arnăutul îi transmite soției, prin diverșii străini ce poposesc la Focșani, să se mărite și să nu-l mai aștepte, că el și-a luat altă nevastă acolo, în Moldova. Doi negustori ajunși în mahalaua Sfânta Ecaterina îi redau Mărioarei, cuvânt cu cuvânt, mesajul soțului ei, fără să uite amenințările sau micile detalii despre noua viață, noua soție sau mersul afacerilor fostului soț¹. Ion Dedulescu, aflat în „exil” la Brașov, îi transmite soției rămase acasă toate instrucțiunile necesare îngrijirii unei gospodării așa de mare ca a lor și mai ales aflată sub amenințarea „lui Neculae Vodă”. Pentru că trebuie să știe ce se întâmplă cu familia, cu avutul, cu copii, vistierul Dedulescu se folosește de oricine are drum spre Țara Românească și insistă ca Maria să-i trimită vești la fel de repede „cu cine ar veni mai curând”².

Femeile abandonate aleargă la acești străini ca să afle știri, să întrebe dacă bărbații lor mai trăiesc, dacă au trimis ceva,

1. BAR, mss. 636, ff. 23v–25r, 31 ianuarie 1781.

2. ANR, Fond Achiziții Noi, CLXXIX/2, 12 august 1726.

dacă se mai gândesc la familiile lor ori s-au însurat, ori s-au turcit, dacă mai există speranță. Populația orașelor este deja obișnuită cu toți acești mici meșteșugari și negustori care circulă între mahala și sat, între Țarigrad și Ploiești, Craiova sau Târgoviște, Adrianopol și București. Confesiunea ortodoxă, faptul că țin aceleași sărbători, ca respectă aceleași ierarhii religioase îi apropie. Arhivele nu au păstrat vreo dovadă a unei reacții de ostilitate colectivă în fața așezării lor într-o mahala sau într-un sat. Ei sunt acceptați cât timp respectă regulile comune. Totuși, față de orice străin, există o suspiciune continuă, o barieră mentală, invizibilă, dar permanentă. Ea este manifestă și declarativă când străinul are o religie diferită. Chiar dacă acceptați, turcii, evreii, „nemții” sunt tot timpul suspectați de localnici că au venit să le ceară bani, să-i înșele, să-i „jupoaie de vii”. Cu străinii nu se pot încheia alianțe matrimoniale, nici nu pot fi de încredere într-o tovărășie de afaceri. Chiar și convertiți la ortodoxie, străinilor li se spune tot „Petru botezat”, „Rușa ovreica”, „Eva papistașă”, „Andrei nemțu”.

În orașe (București, Craiova, Ploiești, Târgoviște), foarte mulți trăiesc „în marginea” ierarhiilor sociale cunoscute, „sunt fără loc”¹. Ei nu pot fi „clasați” în nici o categorie socială, nici nu pot fi integrați într-o breaslă, într-o vecinătate, într-o parohie sau într-un grup familial. „Fără lege și fără Dumnezeu”, ei provoacă teamă, incertitudine, insecuritate. Săracii, cerșetorii, vagabonzii, tâlharii, nebunii, prostituatele alcătuiesc această populație refugiată la periferia orașelor, pe poduri și sub poduri, pe treptele bisericilor, la ușile tribunalelor, la porțile cimitirelor. Orașul oferă mult mai multe surse de subzistență decât lumea rurală, dar și locuri unde se pot ascunde de poteră, de strajă, de propria familie, de partenerii de afaceri. Marginalii alcătuiesc o populație greu

1. Arlette Farge, *La vie fragile*, ed. cit., p. 153.

de supravegheat și asupra căreia planează totdeauna bănuiala de necinste, de escrocherie, de libertinaj, de încălcare a „legilor“.

Pentru menținerea unei bune reputații, pentru difuzarea „cinstei“, a bogăției, a poziției sociale, boier, negustor, țăran, meșteșugar, toți au nevoie de privirile și comentariile celor din jur. Vecinii, mahalagii, sătenii duc mai departe „faima“ unei persoane, susținându-i și întreținându-i în fapt prestigiul în mijlocul comunității. O serie de evenimente se desfășoară în public tocmai pentru a „realimenta“ și reîntări renumele fiecăruia. Botezul, negocierea zestre, logodna, nunta, înmormântarea au loc în public și cu participarea publicului. Purtarea zestre într-un ritual public, transmiterea darurilor de nuntă prin intermediul călțunarilor, ce traversează cu zgomot comunitatea, sunt evenimente care îi cheamă și-i atrag pe ceilalți, invitându-i să privească, să rețină, să comenteze, să ducă mai departe „faima“ familiilor implicate. În același timp, publicitatea contribuie la legitimarea unui act social, pentru că oamenii secolului al XVIII-lea au nevoie de acordul comunității, exprimat prin reacții și opinii. Există bineînțeles și o latură afectivă: necesitatea de a împărtși cu ceilalți bucuria, succesul, tristețea, nefericirea. „Laudele“ au rolul lor în alegerea unui partener, în construirea unei rețele, în încheierea unei afaceri. Or, pentru difuzarea lor, orice persoană are nevoie de ceilalți.

Reputației pe care o are fiecărei categorii sociale i se asociază mândria pe care fiecare individ o afirmă în orice moment. Orice mică atingere adusă cinstei personale provoacă nemulțumire care se manifestă prin violență verbală și chiar prin violență fizică. Dacă un țăran sau un meșteșugar „înghit“ o umilință din partea unui boier sau acceptă cu stoicism o bătaie de la vreun reprezentant al autorității politice, nu același lucru se întâmplă când umilința vine din partea unui

semen, a unuia aflat doar cu o treaptă mai sus, cu atât mai puțin din partea unui inferior. Numeroasele procese de calomnie sunt dovadă acestei sensibilități a fiecărui individ în parte, mai ales că, indiferent de avere, fiecare are o onoare a lui pe care știe să și-o afirme și, mai cu seamă, „s-o poarte cu mândrie“. Orice afront, orice insultă îl îndreptățesc pe individ, indiferent de poziția sa socială, să ceară „reparații morale sau materiale“, să încerce să-și facă singur dreptate sau să trimită o jalbă autorității politice. În același timp, ele oglindesc raportul dintre reputație și cuvinte: reputația este construită din cuvinte și poate fi distrusă cu ajutorul cuvintelor. Din arhivele judiciare reiese că sunt diferențe clare între calomnia în rândul femeilor și calomnia în rândul bărbaților. Certurile între femei se petrec aproape în fiecare zi și pot fi privite ca un factor esențial în construirea socialității cotidiene¹. Ele au o importantă componentă verbală – insultele – și degenerază destul de des în bătaie cu mușcături, părueli, zgârieturi, sfâșierea hainelor, dar nu duc decât rareori la moartea uneia dintre protagoniste. Preoteasa Maria începe „gâlceava“ insultând-o pe preoteasa Sora. Cum aceasta nu se lasă intimidată, sare la bătaie, „zmulgându-i și o viță de păr din cap“².

Folosirea excesivă a cuvintelor transformă conflictele femeilor în întâmplări derizorii, pe care atât bărbații, cât și puterea le desconsideră și cărora nu le acordă importanță decât atunci când li se cere intervenția sau când ordinea internă a parohiei este pusă în pericol. Considerată drept „limbută“, „nestatornică“, „iute la fire și spornică la limbă“, „proastă firea fâmeiască“, „muere rea, limbută și gâlcevitoare, spornică la vorbe fără de rușine“, femeia provoacă deci dispute mai puțin grave, ce sunt calificate drept „dihonie femeiască“

1. Robert Muchembled, «Anthropologie de la violence dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècles)», în *Revue de synthèse*, nr. 1, 1987, p. 32.

2. BAR, mss. 640, f. 23r.

sau „prigonire între muieri“. Totuși, insultele constituie o mare atingere adusă reputației. „Curvă“, insulta cea mai des proliferată atât de bărbați, cât și de femei, și în orice context, provoacă reacția imediată a persoanei ofensate. Deși des întâlnită, o asemenea acuzație este foarte gravă și pune în discuție castitatea, fidelitatea, onoarea fetei, a nevastei sau a văduvei. Aruncată în public și în repetate rânduri, insulta se propagă săpând la temelia relației dintre soți și apoi a relației cuplului cu restul comunității. Persoana ofensată nu se poate apăra decât cu ajutorul puterii, chemată să oprească procesul de defăimare prin pedepsirea propagatorului și restabilirea reputației feminine.

Bărbatul, a cărui forță fizică îi dă o anumită autonomie, proliferază amenințări în public, ca adversarul să fie conștient de pericol: „s-a lăudat că ne va pune foc caselor“, „că bagă cuțitul în ea și va să fugă“, „că-i taie nasul și buzele“, „că-l împușcă și-n calecă să fugă“. Yves Castan constată că toate aceste dispute masculine sunt departe de a avea „precizia unei provocări la duel“, bărbatul încearcă mai degrabă să pună în scenă „*un art de se faire redouter*“¹. Astfel, omul se folosește de subtilitate și de amenințări, așteptând ocaziile favorabile, pândindu-și adversarul la ieșirea din cârciumă sau noaptea, pe un drum pustiu, atacându-l pe la spate, fără ca această tactică să fie tratată cu dispreț². Cuțitul, ciomagul și pistolul sunt armele prezente în fiecare casă, iar folosirea lor pare cât se poate de naturală. Conflictele spontane sunt stârnite de o vorbă spusă la întâmplare, de o insultă, o grimasă, un gest de neluare în seamă, ignorarea unui salut, o palmă, o ură mai veche. Ele se desfășoară în uliță, în fața prăvăliei, la cârciumă sau la cafenea, în jurul mesei de joc, în prezența publicului, pentru că miza este importantă: marcarea statutului social. De data aceasta contează lupta corp

1. Y. Castan, *Honnêteté et relations sociales en Languedoc*, p. 183.

2. *Ibidem*, p. 184.

la corp, iar pumnii, mușcăturile, hainele sfâșiate o apropiere de conflictele feminine, însă având un grad mult mai mare de agresivitate. Trebuie de asemenea menționat că, în multe cazuri, alcoolul provoacă sau accelerează o dispută, iar cârciuma sau cafenea sunt „decorurile“ privilegiate în care indivizii au curajul să-și exprime ranchiuna sau invidia, să ceară socoteală pentru o ofensă, să interpreteze un gest drept o sfidare. Robert Muchembled consideră că toate aceste conflicte, violente sau nu, sunt „o expresie publică a virilității, un spectacol“³ în care bărbatul se manifestă, punând în joc propriul trup, curajul și forța fizică. Bărbații își dau ghionturi sau palme, se îmbrâncesc, își smulg bărbile, își rup ante-riile, apoi trec la picioare și pumni, iar în final scot cuțitul, sabia, iataganul, pușca⁴. Dacă în primul caz intervenția celorlalți este minimă datorită premeditării, în cel de-al doilea caz desfășurarea în locuri publice necesită intervenția publicului. Dacă autoritățile sancționează foarte dur uciderea unei persoane⁵, celelalte acte de agresivitate fizică sau numai verbală sunt sancționate tot cu pedepse care presupun suferință fizică: toiege la tălpi, bătaie la falangă, „la piatră“ sau „la scară“.

Jalba pentru calomnie pune în evidență un „cod al onoarei“ față de care fiecare reacționează în felul său; jalba devine o „oglină a aspirațiilor sale sociale“⁶ care îi dă reclamantului

1. Robert Muchembled, *La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle*, Editions Brepols, 1989, p. 35.

2. Vezi procesul dintre popa Costache și reprezentanții puterii politice, logofătul Zamfirache și logofătul Gheorghe, unde ancheta încearcă să scoată în evidență formele fizice și verbale ale înfruntării. BAR, mss. 637, ff. 206r-207r.

3. *Îndreptarea legii (1652)*, Editura Academiei Române, București, 1953, pp. 234–236.

4. Hugues Lecharny, „L'injure à Paris au XVIIIe siècle. Un aspect de la violence au quotidien“, în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tom XXXVI, oct.-dec., 1989, p. 568.

dreptul să revendice respectul de sine. Insulta, expresie verbală cotidiană și banală, traduce în fapt tensiunile dintre membrii unei comunități, constrânși la respectarea unor reguli și constrângeri sociale. Interferențele zilnice, conflictele socio-economice, respectul sau încălcarea relațiilor sociale duc la permanenta construire a raporturilor umane. În plus, între oamenii de condiție diferită se manifestă un dispreț social, o puternică conștiință de apartenență la un grup, la o ierarhie, la un statut social. Proclamarea în public a acestei „mândrii sociale” provoacă, inevitabil, conflicte și insulte. Revolta poporului în fața acestui eșalon social, uneori dificil de integrat și de respectat, se manifestă prin sfidarea ordinii sociale și se exprimă prin insulte și agresiune fizică. Apostrofarea în public are ca efect iritarea persoanei, care nu suportă umilința, chiar dacă vine din partea unui superior¹. Admonestat, în fața bisericii, pentru „multele sminteli” ce le face în mahalaua Apostol, preotul Mihai, la început, se abține și nu-i răspunde lui Dumitru, slujitorul de politie. Dar într-una din zile, găsindu-l „la o adunare de oameni”, își varsă tot amarul, înjurându-l și făcându-l „cum i-au venit la gură”. Chemat la ordine de către superiori, preotul refuză să se prezinte la judecată și continuă să insulte și să amenințe, bravând și strigând „că nu-mi este voie să știu”. Pentru a-l potoli, Este nevoie de intervenția mumbașirului, care îl potolește „ridicându-l fără de voia lui”².

Control social și ordine politică

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Domnia și Biserica își unesc eforturile în vederea preluării „monopolului violenței” prin reiterarea neconținută a autorității. Că este vorba de un amplu proces de civilizare

1. Vezi exemplul preotului Manole.

2. BAR, mss. 644, ff. 230v-231r.

sau de „criminalizarea omului modern”, că este vorba de afirmarea unui stat ce încearcă să-și consolideze propria autoritate, puțin importă¹. Ceea ce se observă este începutul unei noi etape, în care individul face din ce în ce mai des obiectul preocupărilor puterii politice și ecleziastice. O serie de ordonanțe se adresează norodului, care trebuie instruit, format, „civilizat” în spiritul ordinii și al disciplinei sociale. Ordonanțele ating aproape orice subiect legat de viața cotidiană a supusului: de la măturatul ulițelor până la sexualitatea fetelor, de la comportamentul preoților până la prestarea jurământului, de la mersul la biserică până la respectarea posturilor, de la cheltuirea averilor până la folosirea „sulimanurilor”. Iar puterea știe să folosească cu abilitate familia, vecinătatea, comunitatea pentru a impune și a menține ordinea politică.

Ordinea domestică, ordinea socială, ordinea politică sunt intrinsec legate, iar una nu poate fi menținută fără cealaltă. Familia, comunitatea, puterea se sprijină reciproc, pentru că toate trei au un interes comun: asigurarea stabilității și a securității necesare în supraviețuirea de zi cu zi. Voi încerca să observ, în cele ce urmează, permanenta întrepătrundere ce se realizează între individ, familie, vecinătate, comunitate, Biserică, Stat.

O primă formă de control se realizează în interiorul familiei, unde soțul și tatăl are o mare putere asupra soției și copiilor săi. Controlul familial nu este întotdeauna suficient, pentru că individul își desfășoară o mare parte din activitate interacționând cu persoane din afara familiei. În acest caz, legătura dintre individ și colectiv se dovedește esențială. Să începem cu construirea identităților.

În sat sau în mahala, fiecare persoană face parte dintr-un „țesut social” la care se raportează când își declină identitatea, la care face apel în cazul unui litigiu, cu care împarte

1. Arlette Farge, *La vie fragile*, ed. cit., pp. 206–217.

experiența unei victorii sau nefericirea unei înfrângeri. Aparținerea la o comunitate îi asigură persoanei stabilitate, legitimitate și, de ce nu, un statut afectiv. „Este mahalagiu de al nostru“, „este sătean din același sat cu noi“, „îl cunoaștem încă din copilărie, că trăiește în același sat cu noi“, „îl știm că este vecin lângă casele noastre“ sunt afirmații care dovedesc legătura strânsă dintre membrii aceleiași comunități.

În declinarea identității, vecinătățile joacă un rol foarte important, mai ales în absența actelor de identitate, a numelor de familie și în condițiile în care nici străzile nu au denumiri, nici casele nu sunt numerotate. Individul se legitimează precizând numele, apartenența la o familie (numele tatălui și meseria acestuia, numele mamei, numele altor rude, care sunt pomenite numai dacă au vreo legătură cu litigiul în care este implicat), meseria, localitatea etc. Nevoia de precizie, de înscriere într-un cadru ușor reperabil, îl obligă să ofere o serie de detalii cu privire la peisaj (o fântână, un arbore, o răscruce, o biserică, o cruce, o cârciumă), vecinii și prăvăliile din jur, numele unui proprietar deja cunoscut (de obicei casele care se disting de celelalte prin mărime, culoare sau decorații), un mic detaliu familiar întipărit în memoria colectivă datorită vizualizării cotidiene.

Maniera de verbalizare a propriei identități și de descriere a mediului înconjurător demonstrează familiaritatea acestei relații de vecinătate unde este normal ca oamenii să se cunoască și să-și vorbească. Se poate observa, în același timp, că ei se adresează unei puteri locale care știe să-și asume și să repereze toate aceste borne de identificare. Iar puterea se folosește de această „familiaritate“ pentru a repera individul, a-l forța să intre într-un tipar, într-un grup stabil, să accepte și să se supună constrângerilor grupului. Identitatea, mărturia, cartea de blestem, chezașia, procesul în sine, toate se construiesc în jurul individului ancorat în mijlocul unei comunități. Puterea sancționează această

ancorare a individului în colectiv făcând frecvent apel la mărturia comunității. Adesea un proces se judecă ținând cont de reputația persoanelor printre membrii vecinătății, chemați să depună mărturie. Preoții, judecătorii, zăpcii sunt trimiși să cerceteze, să interogheze vecinătățile: „i-am trimis acolo să afle printre vecini de le este politia bună sau defăimată“. Ajunși în fața instanței, acuzatorii și acuzații asigură puterea că sunt „oameni de cinste“, „fără patimă“, „fără ponos“, cunoscuți pentru bunul lor renume „de toată mahalaua“, „de tot satul“, „de toți vecinii“. Vorbele lor n-ar avea nici o valoare dacă n-ar fi confirmate și susținute de vecini, mahalagii, săteni.

În interiorul comunității, vecinătățile exercită propriul control, aprobând tacit bunele conduite și sancționând zgomotos devierile. Mahalaua în sine devine un personaj colectiv cu suficientă autoritate pentru a supraveghea, sancționa, gira sau a pedepsi oamenii și comportamentele lor: „știe toată mahalaua“, „râde toată mahalaua“, „a nemulțumit toată mahalaua“. Ea se dovedește a fi „o umbră amenințătoare, o răscruce a reputațiilor, unde se fabrică onoarea și dezonoarea“¹. Lumea rurală inventează la rândul ei un personaj imaginar, difuz, autoritar, un ochi public ce veghează zi și noapte la ordinea socială și morală: „gura satului“. Bârfa, atât de răspândită în sate și în mahalale, reprezintă o formă de control social, comunitatea emite un mesaj în centrul căruia se află „analiza“ unui comportament judecat ca abatere de la norma cunoscută. Discuțiile avertizează persoana vizată de nemulțumirea generală față de conduita sa considerată ca „proastă“ sau „defăimată“. De altfel, bârfa, purtată pe ulițele comunității, adevărată sau nu, duce deseori la conflicte. Insinuările cotidiene, șușotelile vecinilor, grimasele sau numai simplele priviri malițioase deteriorează raporturile de

1. A. Farge, *La vie fragile*, p. 25.

prietenie, relația de cuplu, tovărășia de afaceri. În fața acestei avalanșe de cuvinte și gesturi, soțul, soția, stăpânul, calfa, negustorul, clientul cedează și se lasă antrenat în vârtejul zvonurilor incontroleabile. Ele se conturează mai ales în jurul comportamentului masculin, a sexualității feminine, a relațiilor conjugale. Comunitatea își afirmă și totodată își apără valorile, sancționând prin bârfă devierile vizibile și nesupunerea în fața regulilor de conviețuire cotidiană care asigură coerența, stabilitatea și securitatea. Popa Cozma nu poate nega „bănuielile cu care îl categorisește satul” (Cojești, județul Ilfov) că are o relație sexuală cu soția unui enoriaș și are de ales între a-și schimba comportamentul sau a fi izgonit din sat¹. În fapt, sătenii se simt amenințați că, abuzând de prestigiul slujbei sale, preotul ar putea atenta și la „cinstea caselor lor”, corupându-le soțiile; ei reacționează bârfind, astfel încât persoana în cauză să afle și să se teamă.

Bârfa cotidiană fabrică ceea ce este gândit ca „normal”, ca „așteptat să se întâmple din partea membrilor”, sancționând ceea ce este gândit ca anormal. Teamă de a nu se afla în „gura lumii” duce inevitabil la conformitate, la dorința de a respecta regulile, de a fi respectat de ceilalți. Prin folosirea bârfei, comunitatea își afirmă și reafirmă autoritatea asupra propriilor membri, își vizualizează valorile pe care verbalizându-le le întărește. Este, așadar, o formă de control care aparține comunității și prin care se încearcă reglarea conflictelor și disputelor din interior fără să se facă apel, întotdeauna, la autoritatea politică. De altfel, abia când devine zvon, bârfă este direcționată către centrul de putere cel mai apropiat.

Vorbele spuse la mânie, la beție, la întâmplare, în mijlocul uliței, la clacă sau la cârciumă, capătă importanță pentru comunitatea restrânsă. Ele circulă cu rapiditate de de la o

1. BAR, mss. 646, ff. 349r-v.

persoană la alta, iar simplele șușoteli între vecine se amplifică, părăsind parohia și ajungând la urechile agenților puterii locale și, în sfârșit, la urechile agenților puterii centrale. Că este vorba de o simplă bârfă, că este vorba de o gravă nesupunere, puterea intervine. Comportamentul preoților din mahalaua Biserica Albă este de mult cunoscut și contestat de mahalagii, dar în Săptămâna Luminată, când toți trei s-au îmbătat, uitând să slujească Sfânta Liturghie, nemulțumirea s-a amplificat, a crescut, iar zvonul s-a răspândit cu repeziciune: „făcându-se vorbă între mahalagii, au mersu vorba până la auzul Prea Sfinției Sale părintele mitropolit”¹. Puterea reține zvonul din sfera vorbelor și a faptelor necontrolabile, pentru că trebuie să cunoască în orice moment starea de spirit a supușilor. Vorbele purtate de ici-colo în orice parohie o ajută să cunoască, să supravegheze, să intervină, să controleze, să ia pulsul fiecărui eveniment.

Peste controlul familial și controlul comunitar se suprapune controlul politic. Perchezițiile în pivnițe, în poduri, în cârciumi sau în hanuri, în casele oamenilor au loc în orice moment, mai ales în spațiul urban. Straja poate intra oriunde, are dreptul să ridice pe oricine care este suspect sau care se opune controlului, are dreptul să trezească oamenii din somn, să întrerupă partide de amor, să ceară socoteală, să amendeze, să bată, să închidă. Denunțurile vecinilor, ale soților înșelați, ale soțiilor geloase, ale slugilor invidioase, ale clienților nemulțumiți o ajută să cunoască, să îndrepte, să restabilească echilibrul social. În miez de noapte, ceaușul agiesc bate la ușile lui Neculae cizmarul și lui Ivan cojocarul, din mahalaua Gorganului, vecini de „părete” cu Maria, și le cere să asiste la prinderea acesteia în pat cu ibovnicul, în timp ce soțul îi este plecat cu afaceri la Iași. Dar zarva iscată îi avertizează pe cei doi. Femeia se refugiază în podul

1. BAR, mss. 637, f. 120r, 3 aprilie 1783.

unei brutării, iar ibovnicul, după ce primește câteva picioare și pumni, reușește să sară gardul și să se piardă în grădina mănăstirii sfântul Gheorghe¹. Tot noaptea sunt pândiți și urmăriți de ceauși, spătărei și căpitani Anca și amantul ei. Pânda a fost organizată câteva zile, întreaga gardă a fost pusă la treabă, iar dumnealui Iamandi Deșliu biv za căpitan za lefegii a dirijat afacerea din umbră, însărcinându-i pe ceaușul Hristofi și pe logofătul Gheorghe, însoțiți fiecare de către un zapciu, să supravegheze casa Ancăi, mișcările amantului, orele de întâlnire, să-i ridice din așternut fără a fi simțiți².

Intervenția puterii este brutală, arbitrară și creează deseori confuzie în rândul populației. Treziți din somn sau întrerupți din diferite activități, oamenii încercă să se opună arestării, să se apere sau pur și simplu să fugă. „M-au închis la spătărie fără de nici o vină” sau „m-au bătut dumnealui aga cât i-au fost voia”, se plâng actorii la tribunal, în fața lui Vodă, cerând explicații sau numai denunțând brutalitatea gratuită a slujbașilor puterii. Din cauza unei neînțelegeri cu vecinul, Antonie grecul de la Craiova este închis trei luni. La judecată, marele vornic Badea consideră că de fapt polcovnicul Craiovei a acționat abuziv, dar, cum faptul este deja consumat, nu poate decât să-l constate și să-l consemneze³. Alteori, complicitățile dintre agenții executivi și norod sunt evidente, împiedicând punerea în aplicare a unei măsuri sau pur și simplu respectarea ordinii politice. Ion căpitan preferă să-și însușească prada celor trei hoți prinși, cărora le dă drumul, în loc să-i pună la închisoare, să-i ducă în fața judecății și, astfel, să-și îndeplinească datoria față de un stat care îl numise în dregătorie⁴. De altfel sistemul este atât de corupt, încât aproape orice măsură se oprește la jumătatea drumului.

1. BAR, mss. 638, f. 212r.

2. BAR, mss. 635, f. 13r-14r.

3. *Acte judiciare din Țara Românească*, pp. 271–273, 17 ianuarie 1777.

4. L. Livadă-Cadeschi, L. Vlad, *Departamentul de cremenalion*, p. 111.

Corpul este principalul instrument de care puterea se slujește ca să-și exercite controlul. Punerea în scenă a unei pedepse devine un spectacol al fricii, un spectacol în care brutalizarea corpurilor trebuie să inducă supunerea. În fiecare zi, în fața Divanului, la Mitropolie, la Spătărie, la Agie, la Isprăvnicie, sau în alte centre al puterii locale, corpuri umile, corpuri docile sunt expuse, la „scenă deschisă”, privirilor publice. Bătaia la falangă, „bătaia la scara” Mitropoliei sau „bătaia la piatră”, „darea prin târg”, „punerea în jug”, tăierea mâinilor, spânzurarea sau tăierea capului se desfășoară în piața publică, în fața bisericii, pe ulițele mahalalei sau ale satului, la răscruce de drumuri, în târg, oriunde oamenii se adună în mod natural pentru a-și desfășura activitățile. De altfel, din cauza „efectelor” pe care trebuie să le producă asupra vinovaților, dar mai ales asupra spectatorilor, administrarea unei pedepse nu poate fi concepută în afara spațiului public. Publicitatea pedepsei face parte din sistemul repressiv al puterii¹, iar utilitatea pedepsei-spectacol constă în faptul că ea ar trebui să-i potolească pe cei care suferă și să-i avertizeze pe cei care privesc. Puterea insistă pe „efectele laterale” ale pedepsei, cum le numește Michel Foucault, deoarece pedeapsa „trebuie să aibă efectele cele mai puternice asupra celor ce nu au comis greșeala”². Într-o societate a oralității, în care cea mai mare parte a populației este analfabetă, reprezentarea pedepsei devine o necesitate. „Să fie pildă și altora”, cu aceste cuvinte se încheie aproape toate hotărârile departamentelor de judecată. Caracterul public al pedepsei are ca miză o învățătură și asigură difuzarea acesteia în rândul norodului purtat de curiozitate în fața supliciului. Vizibilitatea pedepsei presupune umilirea condamnatului și implică

1. Arlette Lebigre, *La justice du roi. La vie judiciaire dans l'Ancienne France*, Editions Complexe, Paris, 1995, pp. 133 – 134.

2. Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Humanitas, București, 1997, p. 149.

colaborarea publicului, care îi asigură un caracter moralizator. În acest mod, „spectacolul pedepsei este integrat cotidianului”¹, iar condamnatul este „vestitorul propriei lui condamnări”². Intenția puterii nu reușește însă întotdeauna. Fiecare individ crede în propriul adevăr, îl afirmă, îl susține: acceptarea unui compromis nu înseamnă că persoana a abandonat ideea de „dreptate” revendicată. De aici reluarea conflictului, imediat ce ușile tribunalului s-au închis în spatele actorului social; el n-a obținut ceea ce a considerat că i se cuvine, ci ceea ce puterea i-a oferit crezând că asta i se cuvine. Supușii și puterea au o interpretare diferită a ideilor de justiție și adevăr („să mi se facă dreptate”, „să se afle mai cu adevăr”) și, astfel, obiective diferite în viitorul apropiat: primii vor răzbunare, fie că este materială, morală sau simbolică, puterea dorește impunerea și recunoașterea propriei autorități, a propriei forțe politice. De altminteri, unul dintre împrișinați o spune răspicat: „și eu ticălosul răgaz nu am avut, *ca să-mi arăt și eu dreptățile mele*, ci cu un cuvânt sânt osândit”³. Când puterea reușește să îmbine sensurile diferite ale celor două obiective găsește în sfârșit calea către „sufletul” norodului.

Puterea menține, în fapt, o graniță difuză între public și privat și nutrește dorința de a ști tot ce se desfășoară în cel mai întunecat colț al mahalalei, în cel mai îndepărtat sat. Judecătorii insistă pe lângă actorii sociali să li se adreseze ori de câte ori au o problemă, să vină să spună ce li se întâmplă, să povestească fără reținere toate detaliile scabroase ale unei aventuri, să reclame și să ceară ajutor. Femeile sunt certate când își părăsesc soții fără să treacă mai întâi pe la Mitropolie, bărbații sunt pedepsiți când își fac singuri

1. A. Lebigre, *op. cit.*, p. 136.

2. M. Foucault, *op. cit.*, p. 86.

3. BAR, mss. 640, ff. 80^{r-v}.

„dreptate” fără să aibă medierea unui reprezentant al puterii, toți sunt invitați să treacă prin „sita” puterii pentru a lăsa o urmă, a oferi o informație. Interesul pentru problemele oamenilor se observă în multitudinea intervențiilor cotidiene în cele mai neînsemnate litigii. Informații pe care le dobândește astfel îi dau posibilitatea să cunoască starea de spirit a populației. Prin intermediul vecinilor, informațiile se adună în centrele principale: Mitropolia, divanul, departamentele de judecată. Vecinătatea apare ca un „jurnal necris” ce poate fi consultat în orice clipă, pentru a afla fie întreaga viață a unei persoane, fie numai un mic fragment care a produs un fapt, un eveniment. Când Micul, din satul Crângurile, îl acuză pe Radu că i-a sedus fata, puterea îi cere o scrisoare semnată de toți sătenii „întru care să cuprindă că s-au auzit vorbe în sat că pârâțul Radu a avut a face cu fata”¹, așadar, că satul cunoaște și poate să povestească și să redea prin cuvinte gesturile și atitudinile celor doi tineri care au dus la nașterea unui asemenea zvon. Contactul, chiar și individual, cu propriul norod ajută puterea politică și puterea ecleziastică să-l „educe”, să-l formeze în spiritul valorilor creștine, în care supunerea ocupă locul principal. Și Biserica, și Statul au nevoie de buni supuși care să plătească dările, să respecte ierarhiile și ordinea socială, să meargă la biserică, să nu devină subiecți politici capabili să conteste sau să pună la îndoială autoritatea puterii.

Totuși, controlul nu este nici prea eficient, nici prea extins. Statul și Biserica se contrazic sau se suprapun în punerea în aplicare a aceluiași măsuri. Ambiguitatea, incoerența, brutalitatea caracterizează intervențiile celor două puteri care, abia spre sfârșitul secolului, încep să construiască diverse mecanisme necesare în impunerea și menținerea ordinii politice.

1. BAR, mss. 4024, ff. 18v–19r.

II

Biserica în epoca schimbărilor:
tradiție sau modernitate?*Biserica și Regulamentele Organice*

Puterea ecleziastică nu mai aparține doar Bisericii. Trep-tat, laicul se amestecă în treburile bisericiești prin impunerea unui anumit control, prin preluarea de competențe sau trăsarea altora noi. Prin Regulamentele Organice se fixează reguli și se elaborează regulamente în această sferă, motivate de necesitatea de a înlătura „tot abuzul ce s-au fost introdus în ierarhia bisericească”. Primii pași ai secularizării se fac destul de repede, cu reticență din partea unora, cu resemnare din partea altora¹.

Mai întâi de toate, mitropolitul este secondat de un reprezentant al puterii laice în persoana marelui logofăt al principilor bisericești, care verifică și aprobă cheltuieli și decizii. Având un rang important în sfatul administrativ, marele logofăt supraveghează de aproape „ca tot clirosul din Valahia să se poarte cu bună orânduială și să nu calce pravilile și legiurile așezate” (RO, 329–333).

1. Bogdan Moșneagu a deschis un șantier referitor la secularizare, posibil o teză de doctorat. Studiul citit însă este foarte inegal: deși constă într-un model teoretic bun, când îl aplică Bisericii se pierde, din păcate, în generalități mult prea cunoscute și mult prea folosite și de alți autori. Vezi Bogdan Moșneagu, „Biserica Ortodoxă română și modernitatea. Procesul de secularizare și Caracteristicile sale”, în *Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca*, tom. XLVII, 2008, pp. 107–122.

Un alt pas către modernizarea Bisericii și inclusiv către secularizarea sa îl constituie preluarea unor atribuții ținând până atunci exclusiv de domeniul său: alegerea mitropoliților și a episcopilor este încredințată puterii laice, respectiv Adunărilor Obștești Extraordinare; ploconul cârjei este fixat printr-o lege laică – „ploconul să hotărâște acum pentru totdeauna”, scrie articolul 362 din Regulamentul Organic al Țării Românești; prin remunerarea lor, protopopii sunt integrați în sistemul administrativ și birocratic; veniturile mănăstirilor neînchinat au o destinație: casele făcătoare de bine și educația; veniturile acestor mănăstiri se integrează într-un proces de arendare publică (RO, 329–333). Biserica pierde în fața modernității și când este vorba de competențele judecătorești cu privire la proprii slujbași: pricinile clerului nu mai sunt judecate doar de un tribunal ecleziastic, cum fusese până atunci, ci, în teritoriu, preotul se află în subordinea protopopului, dar și în subordinea stăpânului moșiei; în fine, litigiile „politicești” trebuie judecate în fața unui tribunal laic.

Țara Românească trece destul de lent spre acest proces de secularizare, fără prea mari și substanțiale proteste. La început se înregistrează refuzul mitropolitului Grigore de a semna recunoașterea unui astfel de așezământ; între 1829 și 1833 se află mai mult într-un exil benevol la mănăstirea Căldărușani. La 22 august 1833, generalul Kiseleff, guvernatorului rus în Principat, acceptând unele modificări cerute de mitropolit, îl îndeamnă să revină asupra deciziei, să-și reia scaunul: „Foarte m-am bucurat primind acum prin comunicația Voastră de la 15 ale acestei luni încredințarea înduplecării Voastre asupra acestor așezământuri, că numai ele pot de acum înainte a face fericirea acestei țări, cu neîngăduială așteptăm să se primească această încredințare din pofta mare ce avem a vă aduce cu un ceas mai nainte la

turma Voastră¹. Dar invitația de a reveni la „Scaun“ n-avea să se mai concretizeze, chiar dacă propunerile îi fuseseră acceptate.

După adoptarea Regulamentului Organic, episcopul de Râmnic, Neofit (locțiitor al mitropolitului Grigore), adresează o scrisoare-protest generalului Pavel Kiseleff, în care invocă drepturile vechi de secole ale Bisericii, care potrivit documentelor păstrate în arhive, nu pot fi schimbate. Și încă de la 7250, de pe vremea lui Mihai vodă Racoviță, Biserica și-a păstrat autonomia. Tradus în rusește, hrisovul este trimis spre dovadă generalului cu următorul comentariu: „îndestulare-vă de drepturile și chiriariheceasca putere ce au avut din vechime acest arhipăstoresc Scaunul al Sfintei Mitropolii de aici, atât întru ale sale cât și asupra tuturor fețelor duhovnicești, i asupra mănăstirilor și treburilor bisericești de aici din țară, care aceste drepturi și puteri fiind întemeiate pe soborniceștele sfintele canoane i pe pravile și porunci împărătești și pe vechiul obicei al țării, precum și în mai sus numitul hrisov pe larg și cu deslușire se arată, deși s-au păzit acestea până acum, de obște știut“. Și cere, nici mai mult, nici mai puțin, ca nici una dintre reformele ce ar viza Biserica să nu se pună în practică: „nici de acum înainte nu numai să nu se facă în vreun chip vreo strămutare sau vreo schimbarea acestor vechi legiuri și orânduiei“. Dimpotrivă, dacă orânduiala cea nouă o va fi contaminat pe cea veche, să fie numaidecât îndepărtată, stăruind să „se păzească legile și drepturile Bisericii“². Mai apoi însă, mitropolitul Neofit va trece prin metamorfoze greu de înțeles, chiar și pentru cei din jur.

Opoziția Bisericii se face simțită, dar, de cele mai multe ori, are mize prea puțin importante sau care îndepărtează

1. Constantin Erbiceanu, „Documente inedite privitoare la istoria națională, politică, și bisericească a românilor“, în *BOR*, XVII (1893–1894), 7, pp. 507–508, 22 august 1833.

2. *Ibidem*, pp. 483–484, 10 februarie 1832.

ușor de adevăratele sale probleme. De pildă, inițiativa inventarierii bunurilor bisericești aparține puterii politice, care, alcătuind un proiect privind „alegerea și lămurirea documenturilor proprietăților mănăstirilor închinat și neînchinat“, îl trimite spre lectură mitropolitului care... îl pierde. Dar vodă nu se dă bătut și cere iarăși și iarăși mitropolitului să treacă la înscrierea în condici nu numai a bunurilor, ci și a documentelor pe baza cărora se bazează posesia (ANR, IX/I, 625–628, 23 ianuarie 1840).

În Moldova, punerea în aplicare a Regulamentului Organic întâmpină rezistența mitropolitului Veniamin Costachi. Sunt în joc aici averile mănăstirilor, pe care vodă ar dori să și le însușească, însă mitropolitul se opune din toate puterile controlului laic adus de noile reguli. Știind că nu poate trece peste hotărârile Regulamentului Organic, mitropolitul Veniamin redactează un proiect de organizare a averilor mănăstirești (1835) prin care să susțină seminariile și casele făcătoare de bine, așa cum este stabilit; chiar de la început, Veniamin cere o perioadă de grație de șapte ani, în care Biserica se angajează să plătească mai întâi imensele datorii, și abia apoi să fie capabilă să gireze programul¹. De marele logofăt bisericesc sau de soarta averilor Mitropoliei sau episcopiilor nu suflă o vorbă. Vodă are propriul program de reformare a Bisericii², în care încercă să integreze și averile mănăstirilor neînchinat, punct nevralgic, care agită spiritele atât în interiorul Bisericii, cât și în exterior, dar greu de atins din cauza Rusiei, devenită peste noapte protectoarea ortodoxiei și implicit a Locurilor Sfinte. Mai vroia vodă Sturdza să elimine cu totul

1. Hurmuzaki, *op. cit.*, I5, pp. 224–227, 28 aprilie 1835.

2. Deși în prima fază vodă Sturdza a fost de acord cu legea propusă de mitropolitul Veniamin Costachi. Chiar insistă ca Rusia să acorde o decorație (Sf. Vladimir, clasa a treia), vistierului Nicolae Canta, cel fără de care „je n'aurais jamais espéré d'obtenir un aussi complet résultat“ (15 martie 1835, Mihail Sturdza către Timkowsky, Hurmuzaki, *op. cit.*, I5, pp. 191–192).

prezența clerului de pe scena politică, care n-ar mai face parte din Adunările Obștești, iar averea imensă să fie dată pe mâna unor laici¹. Opoziția mitropolitului întârzie însă introducerea măsurilor prevăzute. Este nevoie ca mitropolitul să plece, ca să-și poată pune vodă în aplicare legiurile². După demisia mitropolitului mai trec doi ani până când Obicinuita Obștească Adunare votează „Legiuirea pentru regularizarea averilor Mitropoliei și a Episcopiiilor“. Ceea ce Veniamin încercase să evite se întâmplă acum: destinația veniturilor averilor Bisericii este stabilită de către puterea laică, care veghează la punerea în aplicare cu ajutorul logofătului bisericesc: „toate veniturile Mitropoliei, precum și ale Episcopiiilor, vor intra într-o ladă de unde se vor da potrivit cu dispozițiile de mai sus“; lada, chiar dacă se va păstra în incinta Mitropoliei, va avea două chei: una la mitropolit și alta la șeful Departamentului Treburilor Bisericești“ (MAPM, II, 263). Pentru acest logofăt se contruiește un întreg Departament. Ofișul domnesc din 21 martie 1844 îi fixează atribuțiile, nu cu mult diferite de cele din Valahia vecină, trasează și schița cancelariei, cu amplasamente necesari și lefurile aferente (MAPM, II, 265–268). Aici se stabilește, prin „Regularea averilor și veniturilor Mitropoliei și ale episcopiiilor“, ca acestea să acopere nevoile interne ale personalului și să susțină instituția (RO, 664–669, martie 1847). Averea mănăstirilor închinat rămâne un obiect de dispută (MAPM, II, 263)³.

1. Hurmuzaki, *op. cit.*, I6, pp. 354, 402–417.

2. Vezi demisia mitropolitului din 18 ianuarie 1842 în Hurmuzaki, *op. cit.*, I6, pp. 362–367.

3. Când vodă Sturdza dorește gestionarea averilor mănăstirilor închinat, Rusia îi reamintește că aceasta este o afacere care trebuie reglată între puterea protectoare și puterea suzerană, iar Moldova nu trebuie decât „à suspendre ou à prévenir toute disposition et toute mesure de contrainte à l'égard de ces couvents“ (14 martie 1835, Minciaky către Mihail Sturdza, Hurmuzaki, *op. cit.*, I5, pp. 190–191; vezi și răspunsul de repleiere al domnului din 22 martie 1835 în *Ibidem*, pp. 195–196).

Același lucru se petrece și în Țara Românească, unde soarta averilor imense, dar prost gestionate ale Bisericii încinge spiritele. La Râmnic, de pildă, mulți dintre egumeni trec direct la vinderea averilor, fără să ceară voie și fără ca aceste vânzări să fie în folosul Bisericii, ci a propriului buzunar¹. Iar când se trece la arendare... corespondența cu Logofeția Pricinilor Bisericești arată toată această stare de suspiciune și de abuzuri inerente². Cert este că opoziția și implicit închiderea în vechile tradiții vor persista în interiorul Bisericii.

La 1859, mitropolitul Sofronie al Moldovei revine asupra acestor vechi drepturi garantate de „legile și canoanele Bisericii“, de „dreptul roman“, de „dreptul firesc“ și încearcă să desființeze recentul decret al lui Alexandru Ioan Cuza, prin care administrarea bunurilor mănăstirilor este pusă sub controlul unei comisii laice, care este, cu alte cuvinte, primul pas spre secularizare³. Reacția este de-a dreptul virulentă, mai ales că Biserica nu se aștepta la o asemenea măsură tocmai din partea lui Cuza. Rezultatul ar fi unul catastrofic: „să surpă cu totul moralitatea, să deschide drum nelegiuirii, se atacă și se nimicește dreptul și dreptatea“. Răspunsul mitropolitului Sofronie este o pledoarie bine argumentată și mai ales foarte combativă bazată pe un raționament de genul: dacă „Măria Ta“ îți bazezi decretul pe abuzurile comise de Biserica în administrarea averilor mănăstirilor, apăi atunci ar trebui să știi că „abuzuri s-au făcut din partea guvernului Moldovei de la 1844 încoace și până astăzi în administrarea averilor monastirești și bisericești într-o măsură mai mare decât de către călugări“; pe scurt: „au păcătuit și călugării, și guvernul“. Gestul mitropolitului atrage inevitabil reacție, la fel de virulentă, a lui vodă, care, prin

1. ANRBZ, Pretura Plasei Râmnicul Sărat, Subocârmuirea Plaiului Râmnic, 15/ 1832

2. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 111/ 1833–1836; 21/1836; 31/ 1836; 45/1840.

3. *Monitorul Oficial al Moldovei*, nr. 174/1860.

intermediul lui Manolache Costache Epureanu, președintele cabinetului, îi transmite, zece zile mai târziu (20 septembrie 1859), un „răspuns”: „Măria Sa Domnitorul... m-au trimis ca să vă spun că nu vă primește această anafora și să v-o arunc în obraz și pe viitor să vă mărginiți cu asemenea căci veți păți de la Înălțimea Sa ca un monah prost.”¹

Mitropolitul îi răspunde pe măsură, dar, la fel ca omologul său Veniamin Costache, va sfârși în exil, la mănăstirea Slatina.

Profesionalizarea clerului între seminar și simonie

Prin Regulamentul Organic, Biserica primește misiunea de a se îngriji sistematic de educația viitorilor preoți. Hotărându-se înființarea de seminarii teologice pe lângă mitropolii (București și Iași) și pe lângă fiecare episcopie (Argeș, Buzău, Râmnic, Roman, Huși, Suceava), cu scopul de a pregăti personal „calificat” pentru fiecare eparhie, Biserica trebuie să se ocupe singură de ridicarea clădirilor acestor școli și să sprijine din punct de vedere financiar și profesional atât seminariile, cât și pe elevii lor.

Toți mitropoliții sunt conștienți de importanța acestui proiect de educare și profesionalizare a slujitorilor Bisericii, dar vor întâmpina mereu probleme financiare. De pildă, mitropolitul Veniamin este preocupat de buna funcționare a seminarului de la Socola, care, în 1841, avea nevoie de încă 35 000 lei pentru a se descurca cât de cât. Suma „împovăratore” nu poate fi asigurată de către bugetul public, așa că, pentru o vreme, se găsește soluția să fie pusă pe seama episcopilor de Huși și Roman (APR, X/I, 495, 4 martie 1841). Exemplul degringoladei prin care trece acest seminar este unul cât se poate de elocvent pentru începuturile învățământului teologic din țările române.

1. *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a națiunii române, Iassy*, Imprimeria Adolf Bermann, 1866, pp. 1–26, 10 septembrie și 20 septembrie 1859, 24 martie 1860.

Înființat de mitropolitul Veniamin și reformat de Mihai Sturdza (23 ianuarie 1848), seminarul de la Socola nu se mai bucură de aceeași simpatie din partea mitropolitului Meletie, zis Brandaburul, și problema finanțării devine acută. Dear fi fost numai asta. Raportul întocmit de consulul rus Vasili Tumansky, la cererea colegului său, consulul rus la București Karl Evstafievici Kotzebue, reflectă micile neînțelegeri locale care fac ca lucrurile să nu se miște în nici un fel, chiar și atunci când banii există. La această dată, rector al seminarului este arhimandritul Filaret Scriban, pe care mitropolitul nu-l prea place și căruia îi subminează orice inițiativă, orice activitate. Ca să întrerupă activitatea seminarului de la Socola, mitropolitul cere și obține de la Mihail vodă Sturdza înființarea unui alt seminar, pe lângă mănăstirea Neamț, special pentru pregătirea clerului inferior. Odată aprobat, mitropolitul îl propune ca rector al acestui nou seminar pe Filaret Scriban, dorind astfel să-l îndepărteze de la Iași. Cum arhimandritul pretinde că este bolnav și că nu poate pleca din capitală, iar mitropolitul nu dorește numirea altcuiva în fruntea seminarului de la Neamț, activitatea celor două școli, înființate tocmai pentru a forma clerul de jos, este blocată. Această stare de provizorat, la care se adaugă caracterul anxios al arhimandritului Filaret, va duce la un permanent conflict, mai întâi cu mitropolitul și mai apoi cu profesorii seminarului. Filaret va adresa tuturor forurilor nenumărate jalbe în care amintește de tot felul de comploturi și atentate la viața sa, dovedite de multe ori imagine. Cursurile sunt, așadar, suspendate. Un alt ofis al lui vodă Sturdza (23 ianuarie 1848) care prevedea că, de va fi nevoie urgentă de preoți, candidații trebuie să fie trimiși la Socola pentru câteva luni, special pentru a-și însuși elementele de bază ale practicii, creează o altă discrepanță, între cei care urmează regulat cursurile seminarului și cei doar în trecere, dar care sunt totuși hirotoniți. Se adaugă simonia de care se face vinovat însuși arhimandritul Scriban, care își aduce multe rude la seminar, pe care apoi le sprijină să obțină o bursă

la Kiev, ceea ce va provoca vociferări, proteste, intrigi. Elevii se arată nemulțumiți și de lipsa unei perspective după absolvirea seminarului. După patru ani de studii, puțini sunt dispuși să accepte să fie fi preoți în cine știe ce obscură parohie de țară: „tinerii seminariști sunt puțin dispuși să mai urmeze cursurile acestui seminar, căci mulți dintre cei care au terminat studiile la Socola, văzând că nu au nici o speranță în obținerea unor slujbe și a unor demnități compatibile cu cunoștințele lor, au abandonat cariera ecleziastică”¹. Pesimismul se răspândește printre toți elevii seminarului care nu văd de ce și-ar sacrifica inutil timpul pentru studii care nu le aduc nici un profit. Slujbele sunt date oricum, dar și pe merit: „simonia și cupiditatea clerului înalt din Moldova primează întotdeauna atunci când este vorba de distribuirea de slujbe și demnități ecleziastice și chiar și atunci când este vorba doar de simpli preoți de sate”, comentează același consul rus. La 18 martie 1849, când se întocmește raportul, seminarul de la Socola cu greu reușește să-și adune elevi: „numărul de elevi, fixat la 200, n-a atins niciodată nici măcar jumătate din această cifră și continuă să se diminueze considerabil”². La rândul său, consulul rus la București, fost consul la Iași, Karl Kotzebue, scriind cancelarului rus Karl Vasilievici Nesselrode, vorbește de condițiile precare în care își

1. Admiterea și urmarea cursurilor de la Socola sunt legate de obligativitatea de a urma o carieră eclezistică după absolvire

2. Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Editura Arc, Chișinău, 1998, pp. 451–453. Aici raportul exagerează. Prin regulamentul de organizare a seminarului de la Socola, din 23 ianuarie 1848, numărul elevilor este fixat la 80, adică mult mai puțin (MAPM, II, 363). Raportul vorbește și de proasta administrare a resurselor deținute de seminar, din cauza rectorului și a comportamentului său bizar, dar și din cauza conflictului cu mitropolitul. După moartea mitropolitului Meletie, Filaret Scriban, în relații bune cu noul mitropolit, numește în funcțiile de profesor multe dintre rudele sale. Ceea ce îi aduce o oarecare liniște, iar el nu mai poartă jalbe ici și colo.

desfășoară activitatea seminarul de la Socola, de care vinovați sunt oamenii, cu atitudinea lor: faptul că seminarul și-a schimbat regulamentul de funcționare de trei ori în doar câțiva ani, discrepanța dintre obiectivele educaționale și rezultatele obținute, numeroasele conflicte de autoritate, proasta alegere a unui efor (la această dată Gheorghe Asachi, criticat că „ar face orice pentru a avea avantaje numai pentru sine”), rectorul Scriban, care se lasă antrenat în tot felul de conflicte, provocând deseori, în mod gratuit, situații jenante (MAPM, II, 459–460, 5/17 aprilie 1849)¹.

Când dreptul de hirotonire este controlat și de puterea laică, prin intermediul marelui logofăt al pricinilor bisericești (RO, 334), Biserica se opune cu toate forțele, neglijând formarea propriului personal și construirea unei școli teologice. Or, ocârmuirea are tot dreptul să se amestece, având în vedere numeroasele abuzuri, în urmă cărora a rezultat un număr foarte mare de preoți, mulți fără vocație, și mai mulți fără cunoștințele necesare, ajunși slujitori ai Domnului doar pentru a se bucura de scutiri de bir. În conflict cu episcopul Veniamin, vodă Sturdza îl acuză că ar fi vândut darul preoției la 470 de persoane, acumulând suma de 7 648 ducăți. Ancheta dusă în episcopia Roman de către însărcinatul administrației princiare a adunat mărturii de la toți preoții, care au declarat suma plătită pentru a obține hirotonirea. Simonia este o „crimă”, decreteează vodă, drept pentru care episcopul este decăzut din toate drepturile sale².

Se poate fi mai elocvent decât statistica lui Nicolae Suțu, care, în 1849, număra 8 948 de clerici și parohi, corespunzând unei populații de 1 462 521 de locuitori. La aceeași dată,

1. Toată această situație este susținută de documentele oficiale care redau situația prezentată de către cei doi consuli ruși. A se vedea, în acest sens, MAPM, II, 358–376, 28 martie 1841, 13 noiembrie 1843, 13 iunie 1846, 22 februarie 1847, 23 ianuarie 1848.

2. I. Varta, *op. cit.*, 10 ianuarie 1849, pp. 438–439.

aceleiași populații îi corepund 104 profesori și medici¹. În Țara Românească, mitropolitul (sau locțiitorul Neofit, devenit apoi mitropolit) poartă anafrale peste anafrale și cere reprimirea acestui drept. Domnul îi cere și el să se ocupe de seminar, să-i școlească pe viitorii candidați și apoi să-i trimită spre hirotonire. Numai cei ce vor fi ascultat cursurile seminarului vor fi vrednici de a fi preoți, sună ofisul domnesc din 29 mai 1835, în condițiile în care seminariile fuseseră deja înființate la 11 aprilie 1834, prin ofisul Adunării Obștești². Se acordă o îngăduință de patru ani pentru hirotonirea celor ce doar vor fi ascultat cursurile, urmând ca după opt ani nimeni să nu mai poată deveni preot dacă nu este absolvent de seminar teologic. Mitropolitul nu se dă bătut și propune o soluție de compromis: o sumară pregătire de șase luni pe lângă un dascăl special adus la Episcopia de Râmnic și apoi hirotonirea³. Cererea este respinsă, dar Neofit va tergiversa cât va putea organizarea și reorganizarea învățământului teologic.

În Moldova, reorganizarea învățământului bisericesc are loc abia în 1851, sub păstoria proaspătului mitropolit Sofronie Miclescu (1851–1861) și prin *Legiuirea pentru reorganizarea învățăturilor bisericești în Moldova votată de către Divanul Obștesc și întărită prin Ofis Domnesc* (MAPM, II, 376–380, 7 iulie 1851).

Mai trebuie spus că acest punct nevralgic al modernizării românești, educația, nu este un proiect pentru toată lumea; întâmpină piedici din toate părțile, când este vorba de formă, conținut, public. Cui să se adreseze, cine să fie beneficiar,

1. Nicolae Suțu, *Opere economice*, p. 142.

2. La 22 mai 1835 se hotăra înființarea seminarului central din București, în 1836 avea loc înființarea seminarului de pe lângă Episcopia Râmnicului, la 14 septembrie 1836 s-au deschis cursurile seminarului de pe lângă Episcopia Argeș, la 15 august 1836 se deschide seminarul de pe lângă Episcopia Buzău.

3. C. Erbicănu, „Documente inedite“, p. 486, 20 septembrie 1837.

sub ce formă? Opiniile sunt împărțite. În frunte se află mitropolitul Grigore, care se opune cu regularitate proiectelor de educație. De partea cealaltă se află alți capi ai Bisericii, care, prin atitudinile lor mult prea independente și alegerile lor „liberale“, „agresează“ nevoia de cenzură a puterii. Unul dintre ei este protosinghelul Neofit Scriban, profesor la seminarul de la Socola, cititor de Voltaire, iubitor de vioară, ceea ce îi atrage apostrofarea lui Mihai vodă Sturdza și mai apoi exilul la mănăstirea Neamț, unde se va pocăi până la 2 februarie 1842, când i se ridică pedeapsa, pentru a fi trimis la Fălticeni, nu încă la Iași¹. Altul este Eufrosin Poteca, care se folosește de orice discurs în public pentru a atrage atenția asupra nevoii stringente a instruirii, mai ales a instruirii preoților. Atitudinea lui atrage nemulțumirea mitropolitului. „Iar mai ducându-mă să-mi iau ziua bună, mi-au zis numai du-te, dar mâna nu mi-au dat-o să i-o sărut, nici nu să uita la mine. Eu eram foarte păcătos înaintea lui, nu atâta pentru că mâncam și beam, nu pentru că nu păzeam la beserică băbește, nu pentru că mă uitam cu dragoste la fete, pentru că așa trăiesc toți oamenii cei înțelepți, ci pentru că propovăduiam neîncetat legea dreptății, ertarea robilor și învățătura preoților“, își amintește Poteca de ziua aceea din 1828, când, înainte de a pleca la Pesta, trecuse să ceară binecuvântarea mitropolitului Grigore². Cu un an în urmă, același mitropolit refuzase să-i aprobe cuvântarea ce urma s-o susțină de Paște. Supusă cenzurii mitropolitane, ea va fi conținut prea multe referințe la necesitatea educației și mai ales la obligativitatea schimbărilor, măsuri nu tocmai agreate de cei din jur.

1. Mihail Gr. Poslușnicu, *Istoria muzicii la români: De la Renaștere până în epoca de consolidare a culturii artistice*, Cartea Românească, București, 1928, p. 98.

2. BAR, mss. 1564, f. 16^v.

Preotul – „apostolul” modernizării?

Reformarea Principatelor are nevoie de pioni în teritoriu; puterea are nevoie de legături cu norodul pentru a-i transmite ce are de făcut, pentru a primi informații despre ce se face, cum se face etc. Or, singura categorie profesională care poate servi scopurile acestei misiuni de reformare o reprezintă tagma preotească. Puterea are o masă importantă de personal „format”, cu ajutorul căruia va putea transmite în rândul populației discursul moralizator și „civilizator”, atât de necesar în vremuri de schimbare. Misiunea cu care îl încarcă este uriașă: preotul se ocupă de trup, de suflet, de minte. Cu alte cuvinte el trebuie să îndeplinească atribuțiile sale religioase, dar primește și atribuții de educator, practicând, în foarte multe sate, și meseria de dascăl. Deseori e și felcer, și moașă. În *Învățătorul Satelor* se face o adevărată pledoarie pentru acest rol multiplu al preoților.

În caz de epidemie, și nu numai, puterea face apel la puterea de convingere a preotului, la prestigiul său, pentru a transmite măsurile de igienă și profilactice necesare ieșirii din impas. De aceea, în condițiile în care formarea de învățători sau medici cere timp și resurse, asigurarea unei oarecare bunăstări a preotului devine indispensabilă. La acest început de drum, puterea încearcă să construiască o categorie socială pe care să se poată baza și care să-i fie de folos.

Astfel, un sat cu o populație de 50–100 de locuitori are doi preoți, un diacon, doi dascăli, satele mai mari, de până la 400 locuitori, primesc 4 preoți, doi diaconi și doi dascăli. Aceștia sunt aleși dintre bărbați „încuviințați și destoinici”. Îngrijirea lor este lăsată pe seama proprietarului moșiei; fiecărui preot ar trebui să i se dea (aici este vorba de Moldova, dar măsura este aceeași și pentru Țara Românească) un loc de casă cu grădină, trei fâlci de arătură, trei fâlci de fâneți, o falce și jumătate de imaș. Preotul se va îngriji doar de sămânță, de lucrat vor lucra locuitorii. Diaconul primește casă, mai puțin cu o falce din fiecare categorie de teren agricol și se va bucura

de ajutorul locuitorilor, în timp ce dascălul beneficiază doar de o falce de arătură și una de fâneță, pe care are obligația să le lucreze singur. Scutirea de biruri și dijme se menține, astfel încât cei trei să aibă timp să țină slujbele religioase și să acorde asistență gratuită enoriașilor. Nu au voie să ceară, ci să se mulțumească doar cu ceea ce „fieștecare se va proerisi a-i da”. Se reglementează chiar și proveniența vinului de împărțășanie și a făinii pentru prescuri: „pentru prescuri și vinul trebuitoriu la biserică de slujit, fiindcă prin darea orănzilor pe la jidovi, care dovedit este că ei jidovii pricinuescu multă necurătenie în băutură, vor fi îndatoriți proprietarii prin vechilul... a avea toată îngrijirea, atât pentru vin, cât și pentru făină curată de prescuri, lumânări de ceară, undilemn pentru candelă și tămâie” (MAPM, II, 437–438).

Odată cu numărul celor pe care ar trebui să-i păstorească, cresc și „pretențiile” legate de calitățile lor educaționale și morale. „Ca să nu pricinuiască vreun feliu de zeticnire la slujbele bisericesti”, preotul este scutit de alte munci, careva-săzică timpul și statutul său sunt valorizate în așa fel încât să-i construiască autoritatea morală necesară în educarea norodului. Astfel, preotul „niciodată nu se va socoti în numărul clăcașilor” și nu va presta activități agricole. Iată argumentul din Regulamentul Organic al Țării Românești: „preoții ca unii ce port obraz apostolesc, urmând a-și ținea al lor caracter la treapta cinstei de care s-au învrednicit ca niște dascăli ai norodului, de la care se așteaptă învățătura moralului și duhovniceștele povățuiri întru ale credinței, nu este de cuviință a se îndeletnici acești slujbași bisericesti întru lucrarea pământului de rând cu muncitorii plugari” (MAPM, II331). Pentru a completa această misie, Regulamentele se străduiesc să stabilească numărul preoților din fiecare eparhie și mai ales să găsească soluții viabile la excluderea lor de la alte munci¹.

1. Vezi listele întocmite pentru fiecare județ și strădania de a exclude din tagma preotească pe toți cei care eludează legile, obținând

Prin aceste norme, se creează bazele unei categorii sociale și profesionale destul de bine încheiate și de eficiente în misiunea reformatoare. Aplicarea acestor norme, publicate în 1832, ca legi hotărâte prin Regulamentele Organice, întâmpină destul de multe dificultăți, mai ales din partea enoriașilor. Aplicarea este departe de legea scrisă.

Să urmărim, spre exemplificare, ce s-a ales de aceste articole în Moldova. În 1835 se cere, iarăși, „îndestularea preoților de către proprietari cu pământ“, după cum prevedea Regulamentul Organic... În plus, neînțelegerile la nivel comunitar sunt din ce în ce mai dese: pe 8 mai 1837, preoții din satul Vadurile, ținutul Neamț, se află în conflict cu locuitorii; cinci zile mai târziu, locuitorii târgului Fălticeni se revoltă împotriva iconomului Stamate Iftimi; în septembrie este rândul locuitorilor din Răpciuni să se arate nemulțumiți de preotul Grigorie, pentru ca, în octombrie, să se înregistreze conflictul din satul Stroiești¹. An de an, aceste tensiuni se adâncesc, culminând cu reclamații ca aceasta: „fețele ce jăluiesc că preoții se împotrivesc a săvârși cele convenite prin casele lor“². În 1840 se constată că hotărârile Regulamentului Organic „n-au slujit de alt folos precum se vede decât pentru povățuire la darea locurilor de hrană de către proprietari“, căci locuitorii refuză să muncească gratuit așa cum se fixase, deși doresc să primească asistență gratuită; la rândul lor, nici preoții nu prea vor să officieze gratuit, deși așa se hotărâse din moment ce se bucură de atâtea înlesniri. Vodă Sturdza este solicitat să intervină: „acum însă Prea

hirotonirea peste Dunăre la Vidin. ANRV, Prefectura județului Vâlcea, 115/1832 și 121/1832. ANRBZ, Pretura Plasei Pătârlagele, Sub-ocârmuirea Plaiului Despre Buzău, 42/ 1834.

1. Exemplele păstrate de Arhivele Mitropoliei Moldovei și Sucevei sunt mult mai numeroase. Am oferit doar câteva dintre ele: ASI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 8B/ 8 mai 1837, 68B/ 18 octombrie 1837, 72B/ 13 mai 1837, 110B/ 6 septembrie 1837.

2. ASI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 3B/ 26 aprilie 1839.

Înălțatule Domn binevoind a porunci să urmeze stăruință ca să se aplicarisească în totul, adică de a se îndatori atât pe locuitori ca să le lucreze locul, cât și pe dâșii preoții a împlini către lăcuitori toate îngrijirile ce datoria îi privesc fără a mai cere osebită plată“. Obligați să se hrănească, clericii neglijează atât slujba, cât și lăcașele, devenind „ță-rani“ și preoți de ocazie, refuzând să mai fie „scriitori de sate“, obligându-i pe săteni să mai suporte economic un alt „funcționar“. Nici în Țara Românească, o astfel de misiune nu este respectată, nici de o parte, nici de alta. Arhivele locale dezvăluie o lume deloc dispusă să se conformeze și să urmeze poruncilor unei puteri centrale care știe atât de puține despre traiul zilnic. Astfel, „contractul“ nu are nici o valoare, chiar dacă e stabilit prin reguli. Sătenii se plâng de preoți și preoții de săteni, ambii părți fiind nemulțumite de obligațiile „contractuale“, pe care însă nu le respectă nici una, nici alta¹. Se dă, în acest sens, chiar și o circulară prin care se anunță pedepsirea tuturor preoților care officiază slujbele cu „un galben“ și nu așa cum se prevăzuse². De pildă, în 1849, sătenii din Bălțișoara, județul Gorj, se plâng că, deși lucrează pământul preotului, acesta nu vrea să le officieze slujbele gratuit, așa cum se stabilise, ci are propriul tarif și percepe: „de morți 4 sfanțihi, de cununat un sfanțih, de botez un sfanțih, de molitvă o jumătate sfanțih, de maslu asemenea“. Dacă așa se poartă cu cei care au o situație economică care le per-

1. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 148/ 1833. O permanentă tensiune între preoți și enoriași este prezentă și în alte părți. Plata datorată serviciilor religioase constituie unul dintre motivele importante ale acestor tensiuni. Vezi mai ales Eugen Weber *Peasants into Frenchmen. The modernisation of Rural France, 1870–1914*, Stanford University Press, 1976, pp. 357–374; Alain Corbin, *Archaïsme et modernité en Limousin au XIXe siècle, 1845–1880*, vol. 1 *La rigidité des structures économiques, sociales et mentales*, Marcel Rivière, Paris, 1975, pp. 641–677.

2. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 21/ 1833.

mite să plătească în avans și chiar în natură, cu vin și rachiu, atunci „la om mai scăpătat nici nu voiește a merge ca să-i facă orice slujbă îi va fi de trebuință ca unui creștin zicând că de unde să-i plătească slujba fiind că este sărac“. Preotul Constantin din satul Bălțișoara se bucură de protecția protopopului, mituit din când în când cu de ale gurii, pentru a trece sub tăcere nerespectarea regulilor: „fiindcă pomenitul preot să are a da bine cu părintele protopopul și orice rău și greșeală va face nu să bagă în seamă pentru că totdeauna îi aduce păstrăvi cu ocalele, unt și orice alți pești“¹.

Dincolo de Milcov, o nouă „țirculară“ se plimbă, dar tot fără folos: și în 1852, un alt ofis domnesc este dat pentru a

1. Valentin Hănulescu, *Moravurile societății românești la începutul secolului XIX, între lege și cutumă*, pp. 127–128, în http://www.muzeul-valcea.ro/buridava/buridava_6/16.%20Hanulescu/Hanulescu%20Valentin%20-%20Moravurile%20societatii%20romanesti%20in%20prima%20jumătate%20a%20sec.%20XIX%20intre%20lege%20si%20cutuma.pdf [4 mai 2010]. Citează ca sursă Arhivele Episcopiei Râmnic, dosar 8 și 9, filele 1–5, 1849. Vezi și alte exemple la ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 21/1836; 45/1840; 67/ 1842–1843; 31/1849; 60/1850. Studiind arhivele departamentului Limousin, Alain Corbin vorbește deseori despre „decreștinarea“ acestei populații ce afișează un „anticlericalism“ pronunțat. De altminteri, comunitatea religioasă din Limousin nu este departe de cea din țările române când vine vorba de practica religioasă. Un singur pasaj este elocvent pentru felul în care sunt descriși preoții și enoriașii lor în 1853 de către un contemporan: „Cu excepția câtorva sfinți și cu rare excepții, clerul din departament este avar, fără milă, irnoral și enervant. Nici măcar nu îndrăznesc să vorbesc de moravuri, pete fără număr. Preoții cântă, beau și braconează câteodată. Aroganța nu le este străină, de când guvernarea împăratului le acordă o atenție particulară. Se vede bine că religia este divină, că altminteri ar fi pierit pe așa mâini. Mă consolez, gândind că dacă toată lumea va trăi creștinește în comună, preotul va fi obligat să facă la fel“ (Alain Corbin, *op. cit.*, 1, p. 645). În timp ce Philippe Boutry crede că religia în secolul al XIX-lea își schimbă „statutul“, trecând de la un „fapt de mentalitate“ către o „opinie religioasă“ (Philippe Boutry, *Prêtre et paroisses au pays du Curé d'Ars*, Cerf, Paris, 1986, p. 11).

reglementa o stare de fapt ce se tot reglementează de 20 de ani: „Agiungând însă la cunoștința Domniei Noastre că preuții, dieaconii și ceilalți servitori bisericești sânt astăzi lipsiți în cea mai mare parte de asemenea înlesniri cum și de lucrul lăcuitorilor, acel legiuit, încât nevoiți fiind a-și căuta pentru cele de trebuință întru ținerea familiei lor, nu îngrijesc de biserică și de celelalte îndatoriri“. Se constată că lucrurile se mai schimbaseră pe ici, pe colo: unii dintre preoți sunt „înzestrați“, carevasăzică formați în seminariile teologice înființate pe lângă episcopate, și pot pretinde ajutor din partea ocârmuirii, amenințând cu îndreptarea spre altă „carieră“: „acii ce au săvârșit învățăturile în seminarii sau pe la catiheții din țăputuri, și de la care ca unii ce's înzăstrați cu cunoștințele cerute, se poate aștepta cu deosebire însuflarea moralului religiei în duhul locuitorilor, văzând neînlesnirile și nevoile ce duc acii de astăzi preuți, vin în descurajare și în hotărâre a îmbrățișa altă carieră, în chip că cheltuielile ocârmuirii și silințele sale întru ajungerea scopului arătat în mare parte se paralizază“. Vodă Ghica hotărăște o cât mai grabnică și strictă intervenție pentru „întocmai aducere în aplicația a celor legiuite“ (APR, X/I, 440–441).

Despre necesitatea unei cât mai bune educații morale a preoților vorbește și mitropolitul Veniamin Costache. Pe la 1841, el consideră că numai școlirea la seminarul de la Socola poate contribui la „câștigarea stimei“ de către tagma preoțească. Propune ca numai cei ce au trecut pragul acestui seminar să fie hirotonisiți, asigurându-se astfel că vor fi „cu deplină știință a dogmelor duhovnicești, și tot odată împodibiți de un bun moral“ (APR, X/I, 495, 4 martie 1841). Astfel, încerca să țină sub control formarea slujitorilor, care au un rol foarte mare în menținerea și rezolvarea crizei morale prin care trecea societatea.

Îndemnul este preluat și de foile vremii, care subliniază implicarea preoților în educarea norodului. De pildă, *Învățătorul Satelor* laudă, în numărul său din noiembrie 1843,

virtuțile acestei categorii profesionale fără de care „omul nu poate nici să se nască, nici să moară”. Atrage însă atenția asupra importanței acestei misiuni care aduce prestigiu, dar și asumarea unei enorme responsabilități: „preotul trebuie să fie în faptele sale totdeauna pildă vie a Sfintei Evanghelii”. La rândul său, doctorul Constantin Vârnav subliniază încă din primele numere ale *Foii societății de medici și naturaliști* rolul capital și decisiv pe care l-ar putea ocupa preoții în formarea populației rurale. Acest rol este condiționat de propria formare, „însușiți-vă științele cu care puteți fi folositori acestei trepte, prin pilda voastră vă puteți îndemna spre o mai bună petrecere, prin învățăturile voastre puteți desrădăcina rălele lui năravuri”¹.

Milostenii și Case făcătoare de bine – asumarea misiunii sociale cu poruncă de la Stăpânire

În această epocă se încearcă atașarea la misiunea pastorală a Bisericii a unei misiuni sociale constând în grija ce urmează s-o aibă față de „sărmani”, utilizând veniturile care prisosesc. Biserica încearcă tot timpul să evite orice implicare în social. Preferă să se țină la distanță și să se bucure de enormele „pomeni”, fără însă a se arăta grijulie în privința amenajării, exploatării, întreținerii lăcașurilor de cult².

Biserica participă la administrarea sărăciei, dar rareori este contribuitor direct. În 1813, boierii decid ca doctorii și dascălii din Vâlcea să nu mai fie plătiți cu bani din Cutia milelor, aflată în administrarea Episcopiei de Vâlcea, ci direct din veniturile Episcopiei. Clerul nu-și asumă această obligație socială, iar județul rămâne și fără școli, și fără doctor

1. *Foaia societății de medici și naturaliști din Principatul Moldovei*, anul I, no. 1, 1851, p. V.

2. Un raport din 1837 constată că unele sfinte lăcașuri se aflau în stare jalnică și propune o evaluare a lor (APR, VII/I, 542–544).

până la 1815. În urma jalbei locuitorilor, ancheta, condusă de boierii Grigore Brâncoveanu și Constantin Nestor, constată că „părinții arhieriei cu totul au conținut plata dascălilor, nevrând să se îndatoreze la această plăcută și sfântă sinesforea”, ba mai mult „nu s-ar fi cuvenit Prea Sfinției Sale (episcopul Râmnicului – n.n.) ca să împruțineze rodurile învățăturilor, ci mai vârtos a le spori cu adaus, pentru a eparhiei podoabă și folosul obștii, iar mai vârtos că se cade și în faptă a-și arăta râvna și filotimia către cei săraci străini și lipsiți, împlinindu-și cu aceasta și datoria cea păstorească, cu îngrijirea ce se cuvine a o avea pentru binele norodului și cinstea eparhiei, când va fi împodobită cu astfel de înfrumusețări folositoare”. Frumoasă retorică, dar nu și pentru episcopul de Râmnic, care, deși are de unde, nu are de ce să facă un act de generozitate. E nevoie de porunca lui vodă, care, la sugestia boierilor, îl obligă să plătească nu numai leftele dascălilor și doctorilor din orașul Râmnic, ci „încă de la toate orașele celelalte din eparhie”¹. De va fi plătit sau nu episcopia Râmnicului e mai greu de știut. Cert este că Biserica se implică în opera socială promovată de stat doar ca administrator al Cutiei milelor, dovedindu-se însă de cele mai multe ori beneficiar. Boierii mai știu că Episcopia este îndeajuns de „îndestulată” ca să susțină financiar leafa dascălilor și doctorilor.

Prin Regulamentele Organice, dimensiunea socială și caritabilă a activității Bisericii este prevăzută cu precizie, ne mai fiind lăsată la voia întâmplării sau a hazardului „divin”. De pildă, Regulamentul Organic al Valahiei hotărăște, prin articolele 67 și 123, că Mitropolia și episcopiile sunt „datoare să contribuiască la cheltuielile statutului pentru așezări publice și pentru faceri de bine”. Printre așezămintele ajunse acum la „mila” Bisericii și sub stricta coordonare a marelui

1. V.A. Urechia, *op. cit.*, X/A, p. 390, 5 august 1815.

logofăt al pricinilor bisericești se numără școli, spitale, orfanotrofii, casa cerșetorilor, casa ajutoarelor pentru săraci. Fondurile pentru toate milosteniile ar trebui să provină din arendarea veniturilor mănăstirilor printr-un contract public (Regulamentul Organic, 340–347).

Pentru început, Biserica se folosește de pretextul lipsei unui cap, fiindcă mitropolitul Grigore nu se mai află în slujbă, ceea ce ar presupune că nu are cine să se mai ocupe. Acesta chiar condiționase revenirea sa în scaunul mitropolitan cu renunțarea la această măsură¹. Apoi, obligativitatea vărsării unei sume de bani către casele făcătoare de bine este convertită de generalul Kiseleff în angajamentul deschiderii unui seminar, la propunerea mitropolitului Grigore, pentru ca în 1840 să se hotărască ca Biserica, folosind fonduri provenite din arendarea moșiilor bisericești, să-și asume organizarea a două seminarii și desfășurarea unui program de „mile” (un fel de asistență socială) acordate săracilor, aleși de mitropolit. În 1843, când diplomatul german C.A. Kuch își redactează lucrarea, notează că Biserica din Valahia are în grijă, la această dată, un orfelinat, un azil și un spital. În orfelinat sunt îngrijiți anual 400 de copii². Reamintesc că și Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei, a trenat cât a putut implicarea Bisericii în administrarea sărăciei.

Deși Biserica se numără printre cei mai importanți proprietari de pământ arabil, păduri, livezi, vii, cârciumi, prăvălii, este mai totdeauna în căutarea de mile. De fapt, ea face concurență laicilor prin prezența ei pe listele de mile instituționalizate. Pe o astfel de listă se află nu mai puțin de 39 de biserici și 20 de schituri miluite, la rugămintea mitropolitului și cu susținerea logofătului bisericesc, cu sume cuprinse între 20 și 2000 de lei (APR, VII, 233–234). Preciza-

1. C. Erbiceanu, „Documente inedite”, pp. 509–511, 23 august 1833.

2. *Călători străini*, XIX/4, p. 232.

rea că multe dintre aceste biserici, schituri și mănăstiri supraviețuiesc datorită ctitorilor este foarte utilă. Multe trăiesc și înfloresc odată cu boierul, negustorul, comunitatea care îi asigură venituri permanente și consistente. Și, ca orice afacere, averea trebuie bine administrată, pentru a produce venituri. Unii egumeni se dovedesc departe de această povară a sacului cu bani. Doctorul Ștefan Episcopescu vorbește în memoriile sale de proasta administrare „bisericească” și de agățarea permanentă de un venit deja asigurat. El are în grijă schitul Golești, ctitorie a familiei, căzut în ruină când mama sa s-a îndepărtat de atribuțiile sale de ctitor, dar preluarea și administrarea averilor acestui schit îl vor duce spre ruină. Neînțelegerile cu starețul, apoi cu beneficiarii direcți ai acestor proprietăți și mai ales cu cei care au luat în arendă, sub diverse forme, diferitele pământuri ale schitului vor crea în continuu probleme, mergând aproape de faliment¹.

Moravuri și... moravuri

Am arătat în altă parte cum familia scapă puțin câte puțin de controlul Bisericii. Schimbările, atât de dese și de profunde, nu au cum să nu afecteze familia, iar Biserica nu are cum să nu observe toată această derivă pe care o consideră o eliberare excesivă. În Țara Românească, *Vestitorul Bisericesc* (1840) atrage deseori atenția asupra acestei „eliberări” morale în care reperele se conjugă diferit, iar aparențele se impun: „este un lucru fioros dacă vede cineva o mulțime de mascarade a face din biserică în unele ceasuri sală de dant; te doare inima când vezi pe cei mai mulți bărbați și muieri că nu vin la biserică pentru ce trebuie să vie, ci numai ca să-și arate hainele, găteala și ca să hotărască ceasul întâlnirilor de seară”. Biserica

1. BAR, mss. 5225, f. 1v–22v.

mai fusese ea loc de „priveală”; asupra acestui aspect atrăsese atenția și mitropolitul Antim Ivireanul, la început secolului al XVIII-lea, într-un alt moment de criză morală. Dar parcă deriva valorilor morale n-a fost niciodată atât de mare, dacă ar fi să-l credem pe arhiepiscopul Dionisie Romano. El atrage atenția mai ales asupra rolului negativ jucat de femei în popularizarea unor comportamente publice care le îndepărtează de locul sacru al căminului. Cochetăria și frivolitatea vor lua locul îndatoririlor conjugale și al respectului pentru vechea instituție a căsătoriei. Iată femeia întruchipată de o frivolă Mărioară dornică să placă și, plăcând, să se bucure de efemeritățile flirtului atât de păgubos. „Se gătea bucuros, căuta, de câte ori avea o haină nouă, căuta zic, locurile publice, plimbările, nici un bal, nici un club, nici un picnic, nici o soare, nici o sărbătoare de hram nu era în care să nu se fi aflat Mărioara ca să-și arate pălăria cea nouă, salopu său cel nou”, scrie din nou atunci când trage un semnal de alarmă cu privire la mondenele, prea mondenele preocupări ale tinerelor (*Vestitorul Bisericesc*, 7, 1840).

Mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei se arată la fel de îngrijorat de vârtejul nesfârșit al mondenităților cărora le-a căzut pradă familia. Pe 5 martie 1839 adresează lui vodă Sturdza un memoriu în care descrie situație rea a Moldovei: „cu sufletească durere, văzând mărimea răului următor din adesea dispoziție a căsătoriților care din zi în zi sporește, lățindu-se ca și o epidemie fără stavilă de la cei mari până la cei mici a norodului, și iarăși prevăzând că înfiorătorul acest rău va să aducă pe norodul acestei țări la cea mai mare demoralizare și sleire, dacă Înălțimea Voastră ca Domn și Stăpânitor, ca ocrotitorul, apărătorul și sprijinitorul legii nu veți binevoi a pune stavilă mărginitoare înfricoșatului acestui rău”. Mitropolitul nu imaginează soluții pentru înlăturarea „răului” cel mare, ci cere doar respectarea Pravilelor, a codurilor și a Regulamentului Organic cu prevederile lor referitoare

la casnici. Or, acest joc cu normele și obiceiurile se face în defavoarea năravurilor: „cu nepăzirea pravililor hotărâte pentru dispoziții nu se face altă decât se deschide mai mare medean răului, se slobode mai mare frâu desfrânaților, și prin urmare se înfige o săgeată otrăvită în inima moralității norodului, care rău sdruncinător moralității se poate lesne mărgini și desrădăcina, dacă de către giudecători se va păzi cu scumpătate hotărârea pravilelor întru asemenea; și cu cuvânt de obicei nu se poate încungiuia legiuirea pravilelor statornicite pentru că unde este pravila rostitoare acolo nu poate avea glas obiceiul ca unul ce numai în lipsă de pravilă poate să prind loc”. Doar o dezbatere asupra acestei probleme ar putea să aducă rezolvarea, prin adoptarea de legi care să impună respectarea pravilelor, crede mitropolitul. Cum o astfel de rezolvare are nevoie timp de reflecție și analiză, mitropolitul cere suspendarea proceselor de divorț pe o perioadă de un an: „în curgerea unui an, până la viitoarea sesie să nu se sloboadă nicicum cărți de despărțenie”. După câteva zile, Adunarea Obștească analizează cererile și propunerile mitropolitului și îi dă dreptate. Mai întâi de toate nu se poate face o lege așa peste noapte: „spre a se putea face o temeinică încheiere întru aceasta se cere o gândire mai cu scumpătate și mai îndelungată”. Așadar, se amână dezbaterea până la sesia următoare. Apoi, până se va hotărî ce va fi, mitropolitul este rugat să nu mai „sloboade” cărți de despărțire (APR, IX/II, 464–465, 5–11 martie 1839). Proiectul din 1840 hotărâște ca pricinile dintre casnici să se afle încă sub competența unui consistoriu bisericesc (este vorba doar de desfacerea legăturilor sfinte) care să-l aibă în frunte pe mitropolit. De pricinile dintre clerici se ocupa o dicasterie. Ambele se organizează și se susțin financiar de către Mitropolie (APR, IX/I, 1018–1038). Or, criza familiei ocupă un rol major în criza prin care trece Biserica, o Biserică de care populația se îndepărtează cu indiferență, lăsându-se tentată de alte sfere ale

vieții publice. Este, de altminteri o problemă a întregii Europe, și chiar a Rusiei, ajunsă acum putere protectoare¹. *Predicatorul Ecclesiastic*, jurnalul Bisericii ortodoxe, publicat de-a lungul anului 1857, în primul său număr din ianuarie, crede că această criză a familiei nu este decât rezultatul direct al împrumuturilor de tot felul, a limbii franceze, a „modelor” de aiurea. Și, „foarte puține familii sânt la noi care știu să respecte astăzi sfântă legătură a căsniciei și să rădice amândouă părțile conjugale sarcina căsniciei și să o poarte până în sfârșit”. Rezultatul imediat: multele divorțuri pe care Sfânta Mitropolie „nu mai poate să le prindă”. Cauza: „efectul civilizării noastre”. Este foarte interesant că acest jurnal educativ oferă și soluții, nu doar critică, propunând o serie de lecții pentru luminarea norodului, împărțind rolurile în lupta pentru adevărata „civilizare”.

Același mitropolit Veniamin Costachi insistă și încearcă să combată un alt fenomen moral cu implicații canonice foarte mari: injuria. Această luptă o începuse deja mitropolitul Antim Ivireanul, care criticase cu virulență „năravul prost” al românului de a înjura de mama focului invocând deseori cele sfinte: „că ce neam înjură ca noi, de lege, de cruce, de comunicătură, de morți, de comandare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovidanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserică și ne ocărăș și ne batjocorim înșine légia?! Cine din păgâni face aceasta, sau cine-ș măscărește légia ca noi?”¹ În aceeași epocă, mitro-

1. Gregory Freeze analizează această perioadă (1760–1860) în care Biserica Ortodoxă rusă trece prin cele două extreme: întărirea puterii ecclesiastice când reușește să implementeze o serie de măsuri referitoare la reglarea problemelor matrimoniale și criza morală prin care trece familia datorită acestei rigidități religioase care va provoca o „criză a ortodoxiei”, „Bringing Order to the Russian Family: Marriage and Divorce in Imperial Russia, 1760–1860, în *The Journal of Modern History*, vol. 62, nr. 4, 1990, pp. 709–746.

1. Antim Ivireanul, *op. cit.*, pp. 23–24.

politul Iacob Putneanul (1757) notează năravul amestecării crucilor și icoanelor printre ocările ordinare: „Aceasta nici păgânii nu o fac să-și suduiască legea sau pre Dumnezeu lor. Iată dar că creștinii cei ce ce suduiesc legea, sufletul, Crucea, Precistania, botezul, județul, și alte odoare din dogmele credinței, unora ca aceștia le este năpastă numele de creștin”¹. Un secol mai târziu, mitropolitul Veniamin Costache, asociindu-și doi episcopi, Meletie al Romanului și Sofronie al Hușilor, își arată nemulțumirea față de același obicei al pomenirii obiectelor sfinte în injurii, „sudălmii și huli”. În enciclica „Pentru cei ce hulesc cele sfinte”, mitropolitul spune că moldoveanul s-au obișnuit rău a folosi „sudălmile i atâta desfrânare și slobozenia... încât nu iaste vârstă, nu se află mai nici un sâtean și târgoveț care să nu suduie: bărbați, bătrâni, tineri... până și mamele, până și copiii și copiii cei mici învățându-se de la părinți”. Adaugă locurile unde sudălmile se aud mai abitir: „prin târguri, prin sate, pe la locuințele lor, pe la crășme, pe la adunările rele și răsvrătite, cu păreri mincinoase, tot cuvinte putrede de sudălmii și hule”. Le cere „să-și înfrâneze limba”, să se teamă de Dumnezeu și pentru că toate acestea sunt mult prea „mici” pentru un norod obișnuit să suduie blestemul cel mare se revarsă asupra capetelor lor. Bubele lui Ghezei, urgia lui Dumnezeu sunt mobilizate pentru a provoca frica. Preoții sunt chemați să ia aminte și să pedepsească prin scoaterea nesupusului în afara spațiului sacru: „preoții să nu fie volnici a merge în casa lui, nici să-i lucreze nimic de ale preoției, încă nici la moarte trupul lui să nu-l prohodească, nici la biserică să nu-l îngroape, ci să-l îndepărteze cu totul de Biserică ca pre acela ce nu ascultă de Biserică”². Această lipsă de respect față de cele sfinte nu poate fi socotită o formă de

1. Constantin Erbiceanu, „O enciclică a ierarhilor Moldovei combatând injuriile”, în *BOR*, XVIII (1894–1895), 6, pp. 443–445.

2. *Ibidem*, ianuarie 1829.

secularizare a credinței; este, după părerea noastră, mai degrabă vorba de maniera în care se practica credința, o credință populară mult prea departe de dogma oficială și mult mai aproape de valorile vieții cotidiene. Și apoi ar fi și dificil de pus în aplicare măsurile acestea când același mitropolit, ca și înaintașii săi, se străduiește pe cât posibil să-i aducă pe enoriași la biserică.

Să ne amintim că în tot secolul al XVIII-lea, Domnia și Biserica se străduiesc să-l țină pe credincos legat de acest timp al bisericii. Măsurile sunt diverse și pornesc de la simple sfaturi pentru a ajunge la pedepse în toată regula. În 1783, Mihai vodă Suțu (1783–1786), secondat de mitropolit și de cei doi episcopi, trimite „cărți de porunci” în toată țara spre a fi citite „prin toate orașele și satele”, dar și spre „a fi auzite și înțelese de toți”, trasând datoriile creștinului: „să păzească sfânta biserică, duminicile și sărbătorile, să-și facă cuviincioasă închinăciune și rugăciune la dumnezeieștele slujbe și liturghii, să vă ispovidiți, să vă grijiți”. Poruncile se extind și asupra întregii vieți, unde ziua trebuie să înceapă cu „închinăciune”. Punerea în aplicare a acestei porunci se face chiar și cu forța, dacă „blândețea și învățătura” nu dau roade: „să-i siliți, să-i înfricoșați cu jug și cu alte cercetări, ca pe lângă lucru pământului să nu uite biserica în zilele cele cuviincioase”¹. Pitacul domnesc nu are impactul dorit, chiar dacă vodă recurge și la jug. Jugul este pus în fața bisericii, existând unul și la Mitropolia din București. Persoana vinovată este imobilizată în jug duminica și în zilele de sărbătoare pentru a fi văzută de cât mai mulți enoriași. Sunt pedepsiți cu „punerea în jug” îndeosebi cei care nu merg la biserică, nu respectă sărbătorile religioase, sau cei care, prin comportamentul lor, aduc o gravă atingere vieții religioase, cum ar fi, de pildă, soții violenți, bețivi și risipitori, fiii care

1. V.A. Urechia, *op. cit.*, I, 1891, pp. 371–372, 10 decembrie 1783.

nu-și respect părinții¹. Instalat la poarta bisericii parohiale, jugul poate fi văzut ca un stâlp al infamiei². Pedepsa, care se aplică doar când și când, nu-i va aduce pe creștini la biserică, dovada fiind reluarea circulării un an jumătate mai târziu, cu aceeași veșnică reiterare a obligațiilor și datorilor legate de conduita unui bun creștin³.

Un an mai târziu, sub un alt domn, se duce aceeași luptă pentru așezarea creștinului în cadrul unei stabile vieți comunitare; căci ce este până la urmă această luptă dacă nu o manifestarea dorinței de ordine, dată de înscrierea supusului într-un timp și într-un spațiu ușor de controlat? Vodă Mavrogheni (1786–1790) acționează pe două planuri complementare: măsuri care să simuleze implicarea și participarea activă a clerului și pedepse care să aducă creștinul la biserică. Până atunci, măsurile îl aveau în vedere doar pe credincios, presupunându-se că Biserica este pregătită să-l primească și să-l îndrume, că biserica îl așteaptă cu porțile deschise, că preotul este totdeauna acolo gata să-l sfătuiască. Or, mărturiile epocii insistă mai degrabă pe relația strânsă între preoți și enoriași când vine vorba de ocolirea tuturor poruncilor, trimise fie de puterea politică, fie de autoritatea

1. De pildă, pe 19 noiembrie 1781, Calin din mahalaua Dichiuului „a fost canonisit cu băgarea în jug”, întrucât apucându-se de băutură și de „curvășărie” își necinstește părinții și trăiește rău cu soția. Reclamația vine chiar din partea tatălui (BAR, mss. 636, f. 91r). Sau Dragul din mahalaua Precupeții Vechi este „băgat de gât în jug” ca să-și „vină în simțire”, deoarece amenință că își va încuia nevasta în casă și îi va da foc (BAR, mss. 638, f. 220r, 1 iulie 1784. Vezi și mss. 637, ff. 5v–6v, 3 octombrie 1784).

2. La Sibiu, în Transilvania vecină, stâlpul infamiei avea să fie instalat la 1550 în Piața Mare pentru a fi înlăturat la 1783. Alături de stâlpul infamiei, mai era folosită și așa numita „cușcă a nebunilor” pentru toți cei care tulburau liniștea publică (Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu 1100–1929*, Honterus, Sibiu, 2006, pp. 17, 33, 41).

4. V.A. Urechia, *op. cit.*, I, 1891, pp. 372–373, 8 august 1785.

ecleziastică¹. Biserici deschise zi și noapte, preoți ținând slujba la orice oră, vecerniile și utreniile contopite într-o singură slujbă de seară, pentru a nu irosi timpul creștinului, acestea sunt poruncile lui vodă, verificate prin descinderi inopinate, și sub anonimatul pe care îl conferă deghizarea într-un preot oarecare sau într'un călugăr refugiat, la vreme de seară, pe treptele unei biserici dintr-o parohie aleasă la întâmplare. Credincioșilor li se cere participarea activă la acest program, fiind „sfătuiți“ să treacă pragul bisericii seara când se întorc de la muncă. Acest program este specific populației urbane, ocupată cu artizanatul și comerțul și obligată să ia parte la liturghiile de duminică și de sărbători. Orice încălcare de la acest program se pedepsește cu bătaia în public a „vinovatului“. La început, aplicarea acestor măsuri atent supravegheată de vodă va da roade. Un martor ocular constată: „și așa să umplea bisericiile de oameni de frica poruncii, iar nu pentru dragostea lui Dumnezeu“².

Măsurile domnești sunt cât se poate de vizibile în lumea urbană, și mai ales în orașele mari, ca Iași și București, unde autoritățile politice și cele religioase se află în permanent contact cu supușii. Lumea rurală scapă acestui control, iar amănunte despre practicile religioase aflăm doar când acestea sunt într-o contradicție flagrantă cu o conduită așteptată. E nevoie ca din când în când atât lumea rurală, cât și în cea urbană să fie traversate de adevărate procesiuni de relicve și icoane ale tuturor sfinților, pentru a liniști o populație care are o imensă nevoie de siguranță. Rămâne în afara

1. Parcurgerea arhivelor judiciare dezvăluie imaginea unor preoți parohiali foarte activi în viața comunităților păstorite: mediază conflictele cu cei mari sau pe cele din cadrul familiei, oferă sfaturi, citesc sau redactează diferitele acte și scrisori ale enoriașilor, le redactează testamentele, se află în fruntea diferitelor răzmerițe locale.

2. Dionisie Eclesiarhul, *Hronograful (1764–1815)*, ed. Natalia Trandafirescu, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 25.

câmpului cercetării populația care nici nu merge la biserică și care nici practică religia din „ignoranță și indiferență“, dacă ar fi să preluăm sintagma folosită de Keith Thomas¹. Este un fenomen specific mai ales lumii rurale, care se găsește departe de orice factor central de putere. Documentele vorbesc despre lipsa lăcașurilor de cult și preoților din această lume, dar și despre o populație preocupată de supraviețuire, aflată într-o permanentă mobilitate spre locuri ferite de controlul vreunei autorități.

Pentru această populație, mitropolitul Veniamin Costache redactează un catehism (catihis). Încearcă să-l impună cu ajutorul lui Mihai Sturdza, supunându-l aprobării acestuia la 19 noiembrie 1834 și făcând mențiunea că a fost alcătuit pentru „lăcuiitorii satelor“ și cuprinde „prințipiile de învățătură“. Care sunt aceste acestea? Ca și altădată, creștinilor de pe la sate li se amintește stăruitor de „datoria către Dumnezeu, către sine și către aproapele, a lucra pământul, a mânca pâinea sa, a cinsti pe Dumnezeu, a se supune stăpânirii și Domnului rânduit“. Li se spune apoi că numărul mare de sărbători este pricină de „lenevire și de petreceri zadarnice“. Tocmai de aceea, pentru prima dată, mitropolitul suprimă câteva dintre ele. Urmează ca acest catehism să fie adus la știința țăranilor, prin protopopi și preoți care, „în toate duminicile, după Sfânta Leturghie mai înainte de împărțirea nafuralei“, ar fi citit cu voce tare poruncile mitropolitului. Cam vreo trei mii de exemplare vor fi fost distribuite în țară. Porunca domnească din 27 aprilie 1835 reia cerința mitropolitului: „să nu lăsați vreo duminică au praznic din cele mari fără a merge la biserică și fără să ascultați cu toată luarea aminte rugăciunile și învățăturile bisericesti“. Altădată jugul, acum bătaia în mijlocul satului este folosită spre a-l aduce pe credincios la biserică: „în mijlocul satului

1. Keith Thomas, *Religion and the decline of magic: studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*, Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 189.

pe asemenea neascultători câte cu zece lovituri spre pilda și îndreptarea celorlalți pentru buna pitrecere a lor pe pământ, și mântuirea cea sufletească“ (MAPM, II, 677–678).

Observăm un secol și jumătate de continuitate, în care doar pedeapsa îl ține pe credincios aproape de Biserică și în care libertatea individuală nu există nici măcar în teorie. Secularizarea, deși începută, se organizează totuși pe principii diferite de cele din alte state¹, având efecte diferite și neterminându-se cu adevărat niciodată. Statul, care încă nu este pregătit să-și asume misiunea civilizatoare a supusului său, se asociază cu Biserica, sperând încă în autoritatea sa morală.

Scopuri mărețe pentru o Biserică mult prea ancorată în tradiție și mult prea reticentă la schimbările ce se produc atât de repede. Dar nu numai clerul, ci și boierii se vor reticenți, chiar dacă manifestările sunt diferite. Modernizarea îndepărtează însă treptat Biserica de misiunea asumată cu tenacitate de-a lungul secolului al XVIII-lea. Codul civil definitivează acest proces transformând căsătoria într-o instituției laică: „căsătoria se va celebra în public înaintea oficerului stărei civile al domiciliului uneia din părțile care se însoțesc“; separarea trece tot în competența instanțelor laice: „oricare ar fi natura faptelor sau a delictelor, care ar provoca cererea de despărțenie pentru cauză determinată, o asemenea cerere nu se poate face decât numai la tribunalul civil al districtului, în care soții își au domiciliul“². Or, până atunci, familia fusese exclusiv în competența Bisericii.

1. René Remond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX*, Polirom, Iași, 2003. Alain Corbin vorbește de un proces acut de „decreștinare“, luînd în calcul indiferența față de un timp al Bisericii prin neimplicarea într-o practică religioasă, prin necunoașterea principiilor credinței, prin apelul la superstiții. Vezi A. Corbin, *op. cit.*, 1, pp. 621–625.

2. *Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare. 1856–1907*, ed. Constantin Hamangiu, București, 1907, vol. I, *Codul civil*, articolele 151 și 216, pp. 132 și 138.

Dimensiunea politică

Implicarea reprezentanților Bisericii în viața politică este, în perioada regulamentară, cât se poate de evidentă. Veniamin Costachi și Neofit sunt două voci care țin cu orice preț să fie ascultate când se face politică. Puși, prin Regulamentele Organice, în fruntea Adunărilor Obștește, mitropoliții se implică activ în frământările epocii, uitând parcă de adevărata misiune a Bisericii.

Iată-l pe mitropolitul Neofit, nemulțumit de politica domnitorului Ghica, alăturându-se boierilor și scriindu-i personal reprezentantului rus la București, contele Nesselrode. Erijându-se în „apărător al celor săraci“ pe lângă domn, mitropolitul se vede ignorat și consideră că sfaturile sale sunt privite cu aroganță. Astfel, „les misères publiques“ s-au extins, când ar fi fost atât de simplu să fie îndreptate datorită operei binefăcătoare a Regulamentului. Starea țării este jalnică, după părerea mitropolitului. Ne vom opri doar la chestiuni ce se află în competența Bisericii: educația și religia. „Școlile, scrie mitropolitul, după zece ani de existență, n-au produs decât fructe amare; fără nici un plan, abandonând tinerimea declamațiilor profesorilor străini, ignorante și rău intenționate, și lecturii unor opere obscure, produsele presei incendiare din Europa Occidentală“¹. Cultul e de asemenea într-o situație deplorabilă: „forme sunt, dar sentimentul dispare zi după zi“. Și, ceea ce este mai important, mai toți vor să se înfrupte din bunurile Bisericii prin „exploatarea pământurilor clerului valah“, devenit „unic obiect de speculație scandaloasă“. Nu uită să menționeze că slujbele și favorurile sunt inegal distribuite, că venalitatea care prezidează

1. Trebuie notat aici că nu este vorba doar de o poziție conservatoare a Bisericii Ortodoxe. În aceeași epocă, încercările de alfabetizare a populației franceze se lovește de aceleași reticențe venite din partea Bisericii catolice. Vezi, în acest sens, A. Corbin, *op. cit.*, I, p. 662–665.

alegerile din administrație sunt izvor de dezordine, că justiția este și ea venală și arbitrară etc. Așadar, un tablou urât al unei societăți prinse în „mondenități” și care nu mai lasă loc credințelor religioase. Reprezentând „vocea țării” și exprimându-și fidelitatea față de Curtea protectoare („je m’empresse de vous assurer en même temps, Monsieur le Comte, que de ma part je n’ai à vous offrir en toute occasion qu’une entière et sincère soumission aux ordres de la Cour protectrice”), mitropolitul cere nici mai mult nici mai puțin decât o intervenție și o supraveghere cât mai activă din partea „Augustului Protector”¹.

E nevoie de intervenția rece și tranșantă a contelui Nesselrode, care spune că, de fapt, „răul nu este atât de mare, nici atât de general, cum vreți Dumneavoastră să credeți” și că „judecata Dumneavoastră este prea aspră cu privire la oamenii și lucrurile din Valahia”. Ba mai mult, că, de la introducerea Regulamentului Organic, „a avut loc o îmbunătățire considerabilă a afacerilor Principatului”, că mai sunt încă „injustiții”, „dezordine”, „abuzuri” deplorabile, dar „legile, oricât ar fi de bine făcute, nu pot să schimbe peste noapte caracterul și moravurile unei nații”. Și că responsabili de această situație sunt marii boieri ai țării, care ar trebui să fie mai devotați și mai grijulii în a asigura prosperitatea țării lor, și mai puțin atenți la propriile interese². Dar nici n-apucă să se usuce bine cerneala pe răspunsul contelui, că mitropolitul Neofit se grăbește să-i scrie, de astă dată, consulului general Daschkoff, acuzându-l pe domn că atacă Adunarea fără motive întemeiate și doar pentru a motiva gestul „arbitrar și inutil” privitor la exilul boierului Manoil Băleanu³.

Dar nu numai mitropolitul, ci și episcopii sunt cuprinși de frenezia politicii. Vodă Ghica constată următoarele: „Iubi-

1. Hurmuzaki, *op cit.*, S/14, pp. 501–503, memoriu din 31 decembrie 1840.

2. *Ibidem*, pp. 505–509, 20 februarie 1841.

3. *Ibidem*, pp. 509–510, 26 februarie 1841.

torii de Dumnezeu, Episcopii al Argeșului și al Buzăului, au început mai vârtos de la o vreme încoace să se facă supărători printr-un șir de urmări ieșite cu totul din calea covenită Sfinției lor.” Care sunt însă aceste urmări supărătoare pentru vodă, „acoperite” o vreme cu speranța îndreptării, dar devenite „vătămătoare”? Mai întâi „stăruirea Sfinției lor a nu se arăta la Curtea Domească după datorie la zilele însemnate de adunarea notabilității Statului în Domneasca curte, însoțită cu publica necuviință de a primi vizitele obicinuite în acele zile”, atitudine care poate fi clasificată drept o „stăruitoare nebăgare de seamă către stăpânire”. Apoi „sîlința ce își dau orice prilej să prefacă cuvântul lui Dumnezeu, pe carele Sfinția lor sunt chemați să propovăduiască, în cuvinte politicești și de atingere” dovedește foarte clar „abaterea din datoriile ce le sunt însușite”. Părintele mitropolit are datoria să-i cheme în față, să-i povățuiască și să le aducă la cunoștință că sunt pasibili de pedeapsă din moment ce atăță norodul cu „rătăcirii anarhicești”¹. Cum ar putea oare mitropolitul să-și certe subalternii, când el însuși se află în fruntea celor nemulțumiți?

Am crede că mitropolitul Neofit are o problemă personală cu vodă Ghica, la a cărei cădere a contribuit din plin, dar iată că, abia ridicat vodă Bibescu, este reluat șirul memoriilor vorbind de starea jalnică a țării, de nerespectarea promisiunilor făcute înainte de urcarea pe tron, de necesitatea intervenției etc. Generalul Kisseleff îi cere să aibă răbdare, mai ales că îl știe pe vodă Bibescu drept „un honnête homme, d’une intégrité à toute épreuve, doué d’un esprit juste et éclairé et d’un caractère assez ferme pour écarter tous les obstacles qu’il peut rencontrer sur son chemin, lorsqu’il s’agit du bien-être de sa patrie”. Așadar, ar fi bine să dea dovadă de supunere, să încurajeze și să susțină măsurile luate de către domn. Nemulțumit de un atare sfat, mitropolitul răspunde, legându-se de amestecul prea „intempestiv

1. *Ibidem*, pp. 510–511, 12 martie 1841.

și inoportun al autorității suzerane, care nu face decât să demoralizeze spiritul public“. Memoriile devin atât de numeroase, că generalul Kisseleff nu mai găsește timp să răspundă, infuriindu-l și mai tare pe mitropolit, care se plânge acum de faptul că nu este ascultat și încheie într-un stil admirabil: „Le Métropolitain de Valachie ne peut plus rien désormais. L'intimidation et la corruption l'ont isolé. La calomnie, l'humiliation et l'outrage ont été prodigués à sa tête blanchie au service de son pays; il ne lui reste plus qu'à verser des larmes sur sa patrie“¹. Să amintim că mitropolitul Neofit are o răfuială personală cu vodă Bibescu, legată de divorțul, pe care nu-l încuviințează, de Zoe Brâncoveanu și dorința de a se recăsători cu Marițica Ghica².

Anul 1848 îi găsește pe mitropoliți și pe episcopi amestecați în politică. Nici nu ar fi putut evita implicarea în vârtejul evenimentelor, dat fiind statutul lor de membri importanți ai forurilor politice ale epocii și de personalități marcante ale societății.

Chiar și Eufrosin Poteca este împotriva revoluției, în ciuda faptului că îi anunțase cândva cu multă sinceritate principiile³. „Revoluția“ vine, iar lucrurile nu mai par atât de simple, întrucât punerea în practică a enunțurilor se face prin răsturnarea ordinii și a unor stări de fapt. Mitropolitul Neofit este consecvent doar în inconsecvența sa și în râvna cu care întreține corespondența cu mai-marii zilei de la Sankt Petersburg. Ajuns în fruntea guvernului provizorii, el scrie îi împăratului Nicolae I, și apoi consulului K. Kotzebue, demonstrând legitimitatea revoluției, o revoluție „calmă și plină de demnitate“, o revoluție determinată de „o tristă experiență

1. *Ibidem*, p. 566, 24 iulie 1847.

2. Vezi toate aceste memorii și răspunsuri în *Ibidem*, pp. 535–566, 17 martie 1844, 15 decembrie 1844, 14 septembrie 1844, 27 martie 1846, 23 mai 1847.

3. Eufrosin Poteca, *Scrieri filosofice*, AIUS, Craiova, (ediție critică de Adrian Michiduță), 2008, pp. 106 și 129.

de 17 ani“, în care Regulamentul Organic s-a dovedit o iluzie. Însă în aceeași zi, într-o altă scrisoare, adresată tot lui K. Kotzebue, se plânge de intransigența capilor revoluției, ajunși acum în guvernul provizoriu, incapabili de moderație, ignoranți în treburile țării: „les individus qui gardent le pouvoir, trop compromis par leur conduite, se refusent à toute mesure de modération et se surexcitent entre eux en annonçant les plus sinistres projets“¹. Când evenimentele iau o întorsătură mai puțin favorabilă, rămâne în mijlocul mulțimii, ca reper de stabilitate și de securitate, ca să asigure calmul unei populații care este surprinsă de un val de schimbări greu de înțeles. Totdeauna alături de Rusia, insistă în mesajele sale publice ca poporul să se arate recunoscător armatelor turcuse, care chipurile ar fi restabilit ordinea necesară. „Je m'empresse en annonçant cette heureuse nouvelle“, se bucură Neofit, când armatele celor două putere se apropie de frontieră². Defilează maiestos printre soldați și răzvrătiți, încercând să pacifice pe toată lumea, deși revoluția fierbe în propria nesiguranță: „Mitropolitul s-au dat jos din caretă, investit cu omoforul mitropolitan, și trecând pe dinaintea oștirii, îi blagoslovea și îi ruga să se înfrățească cu poporul“. Până la „înfrățirea“ cea dorită nu mai este decât un pas: „văzui preoții sfântului altar al Bisericii ortodoxe călări pe tunuri“, își amintește colonelul Grigore Lăcusteanu, participant activ la „revoluția ștregarilor“³. Inconsecvența mitropolitului Neofit, niciodată mulțumit, îi va atrage antipatia tuturor, astfel încât, aflându-se în situația de a fi ales domn, Barbu Știrbei

1. I. Varta, *op. cit.*, sf. iunie 1848, 23 iunie 1848, pp. 140–144.

2. *Ibidem*, 29 iunie 1848, pp. 155–156.

3. G. Lăcusteanu, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, p. 155. Despre implicarea clerului în revoluția de la 1848 a scris Nicolae Mihai, „Revoluția în sutană: clerul și evenimentul politic în Principatul Țării Românești (prima jumătate a secolului al XIX-lea“, în *AO*, 24, 2010, pp. 91–111.

trece printre cererile sale și destituirea acestuia. Mitropolitul este acuzat cu asprime de anarhie, de demoralizarea poporului, de intrigă și fraude, pe care le-a săvârșit folosindu-se pe cât a putut de cârja sa episcopală. Rusofilia mitropolitului se dovedește inutilă. Generalul rus Al. Duhamel notează în marginea memoriului lui Știrbei: „la présence du Métropolitain à la tête du clergé est effectivement un grand scandale”¹.

În Moldova, episcopul de Roman, Veniamin Rosetti, se aliază cu „revoluționarii”, aruncă anatema asupra celor care ar gândi altfel, refuză să pronunțe numele domnitorului Sturdza în predicile sale. Primul care îi cade victimă este ispravnicul de Roman, care se plânge Vorniciei Dinlăuntru că s-a trezit cu o depeșă a episcopului, prin intermediul protopopului, în care îl anunța că este excomunicat. Motivul: arestarea unui diacon care aducea, în mijlocul uliței, un elogiu revoluției din Muntenia. La ordinul episcopului, bisericile și preoții nu-i mai acordă serviciul religios convenit unui creștin. Vodă Sturdza, informat, îl supune judecății Consiliului Administrativ Extraordinar, avându-l în frunte pe ministrul Departamentului Treburilor Dinăuntru, Alexandru Balș, care decide că episcopul „s-a îndepărtat de îndatoririle sale, și nu și-a îndeplinit deloc misiunea pastorală ale cărei atribute esențiale sunt pacea, supunerea față de Otcârmuire și o permanentă dorință de a menține ordinea publică”, că, dimpotrivă, a „abuzat de influența sa politică și de calitatea sa de membru al Adunării Obștești, de autoritatea sa spirituală”, purtându-se drept exemplu pentru „rebeliune”. Pe scurt, să fie destituit și exilat la vreo mănăstire. Ajunge la Soveja, de unde, la rândul său, se plânge rușilor, cerând generalului rus Al. Duhamel îmbunătățirea situației sale

1. I. Varta, *op. cit.*, pp. 299–401, 31 decembrie 1848. Vezi și răspunsul mitropolitului prin care încearcă să se apere din aceiași zi 31 decembrie 1848 la pp. 409–420.

de „prizonier” sub condiții foarte grele, „privat de toate cele necesare vieții, și chiar fără hainele trebuincioase iernii”, cu o sănătate precară și fără medic¹.

Nu se putea ca Biserica să se țină departe de năravurile societății. Alegerea mitropoliților sau a episcopilor se face prin trafic de influență, mită și favoritism. Eufrosin Poteca descrie felul în care se alegeau episcopii. Prezent la ședințele Adunării Obștești din octombrie 1848, arhimandritul de Motru povestește atmosfera acelor alegeri în cadrul cărora „dregătoria” de episcop se negocia ca ori care alta: „îmi spunea și unii dintre boierii cei mari că episcopi se vor alege, dar nu fără bani, ci care vor da mai multe mii de galbeni, și vor fi mai buni pentru guvernul prințului Gheorghe Bibescu, a nu-i face băgări de seamă”. Și cum dregătoria se tocmește cu oricine, Eufrosin Poteca devine un potențial candidat: „Ce dai mi-au zis, și negreșit vei fi episcop. [...] Măcar 7-8 mii galbeni să dai și vei fi protimisit unde alții nu vor putea cu atât”. Dar de unde atâta bănet? Și pentru ce, se întreabă arhimandritul Poteca, care, în august 1850, când au loc în sfârșit alegerile, suferă o înfrângere covârșitoare: „pentru mine n-au [i]leșit nici măcar o bilă, dar nici eu nu făgăduisem la nimeni nimic, nici măcar nu mă rugasem de cineva să mă aleagă”². Practica vânzării slujbelor își făcuse loc, inevitabil, și în Biserică. O remarcă și Radu Rosetti, care povestește că Meletie Brandaburul ar fi dat nu mai puțin de patruzeci de mii de galbeni pentru a obține slujba de mitropolit. Cunoscând cupiditatea lui Mihail vodă Sturdza, suma pare a nu mira pe nimeni: „multe mii, cucoane Grigore, multe mii!”, avea să ofteze Meletie confesându-se unui boier³.

1. *Ibidem*, 15 august 1848, 18 august 1848, 22 decembrie 1848, pp. 223–224, 235–236, 396–397.

2. E. Poteca, *op. cit.*, p. 109.

3. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 177.

Vestitorul Besericesc

Într-o epocă a schimbărilor de tot felul, Biserica se adaptează, pe cât se poate, la noile realități. Când, în jur, apar diverse gazete, propune, la rândul său, publicații, în care își expune propriile puncte de vedere, menite să combată măcar anumite direcții, sau să dezmințăm anumite informații. Presa devine un instrument util și de mare forță în sfera publică, iar Biserica nu întârzie să îl folosească.

Pe 18 decembrie 1838 se lansează, la Buzău, *Vestitorul Besericesc. Gazetă religioasă și morală*. Justificarea apariției sale se află în cuvântul-înainte, numit „înștiințare”: „O nație este tare când e tare în religie și puternică în moral. Fără temeiul religiei și fără temeiul moralului, puterile fizice a unei nații, fie măcar cât de tari și mari, sunt slabe”. O argumentație înaltă, am spune, dar, citind mai departe, aflăm că, de fapt, concurența acerbă venită din spațiul public nu are cum să treacă neobservată: „gustul de cetire s-a întins și se întinde din zi în zi mai mult, precum în clasele celelalte și între cler”. Iată, așadar, pericolul cel mare al științei de carte în rândul a cât mai mulți. Or, știitorii de carte trebuie îndumați și „controlați” într-un fel și nu lăsați „pradă” lecturilor de tot felul: „un număr de gazete politicești ce avem pot mulțumi dorința publicului cetitor, de o parte. O foaie de colorul acesta ne lipsia până acum. De aceea, sub însemnării socotesc că întreprinderea aceasta să nu fie fără vreme și se linguesc cu nădejdea că foaea lor va fi bine venită înaintea publicului iubitor de cetire”. „Însemnării” sunt doi: ierodiacon Dionisie Romano, „profesor național”, și G. Munteanu, „profesor seminarului”. Revista își propune să apară săptămânal, sâmbăta, cu următorul sumar: „povestiri, anecdote, sentenții și tot felul de articole religioase și morale și alte înștiințări din lăuntru și din afară care se ating de sfera ei, ori au raport cu scoposul care și l-a pus: de a hrăni duhul religios și moral ce a caracterisit totdeauna nația românească”.

Pentru un galben împărătesc pe an, oricine poate avea un abonament la această revistă. Setea de lectură nu va fi însă îndeajuns de mare încât să asigure supraviețuirea gazetei, care, după doi ani, va înceta să apară¹.

Multe dintre subiecte au au caracter religios, dar, ca și în alte gazete ale timpului, traducerile de prin presa străină ocupă locul central. Articolele, niciodată semnate (autorul fiind Dionisie Romano), sunt însă scrise cât se poate de „lejer”, fără să fie pătrunse de suflul greu al habotniciei sau al conservatorismului religios. Dimpotrivă, mai totdeauna, povestioarele sau „dialogurile” au un scop moral, încearcă să ofere un drum „drept”, unde cinstea, dreptatea, iubirea, fidelitatea, înțelepciunea sunt valorile esențiale. Deja legătura dintre celula familială și stat s-a sudat, deja ordinea domestică este însăși esența „statului”. Pe 13 mai 1839, unul dintre autori o spune răspicat când își apostrofează un „prietten spărgător de case”: „știi bine că acela care vătămă năravurile unei familii vătămă statul”. Or, isprava lui Costache, eroul spărgător de case, se dovedește un minunat pretext pentru o lecție morală cu trimitere directă la „trupul nației”: „răul în care ai împins pe o familie nenorocită nu se va mărșini la jertfa aceasta. Va mânca împrejur și va cangrenisi trupul între. Pilda cea rea a iubirii tale va trage după sine tovarășile junii sale, prietena ta va găsi, în puțină vreme, următoare păcatului său între prietenele sale și așa răul se va lăți. Socotești, Costache, câți și câte ar fi putut să rămâie viirtuoși fără pilda cea rea ce ai dat-o tu. După câteva sute de ani se vor mai naște poate oameni în care să curgă încă umezeli otrăvite prin amăgirea ta” (*Vestitorul Besericesc*, 13 mai 1839).

1. La sfârșitul anului 1839, mulți dintre cei care ceruseră un abonament nu achitaseră suma, astfel încât „redacția” introduce o înștiințare prin care încearcă să-și recupereze banii. Vezi nr. 48, 2 decembrie 1839.

Tot ceea ce, până atunci, fusese spus între zidurile bisericii sau în chilia duhovnicului devine public. Creștinul primește, în pilde și dialoguri, reperele moralei și valorile ortodoxiei. Mai mult, *Vestitorul Bisericesc* pledează ca educația fetelor să nu se mai facă strict în familie, ci în școlile publice. Bineînțeles că viziunea ierodiaconului Dionisie Romano este tributară mai degrabă timpului său decât învățăturilor Bisericii, dar este de remarcat faptul că *Vestitorul Bisericesc* pledează pentru educație, sfătuindu-i pe cititori ca fetele să nu primească în școli „învățăturile” care le-ar putea face rău: „nu trebuie să învețe acele științe care nu le pot fi de trebuință și care pot a le vătăma”. Iată care sunt acele „învățături” dăunătoare naturii feminine: „ele nu au să cârmuiască statul, nici să facă războiu, nici să intre în slujba celor sfinte, așa pot prea bine a fi lipsite de niște cunoștințe întinse de politică, de meșteșugul militer, de jurisprudență, de filosofie și teologie, precum și cele mai multe din meșteșugurile mehanice le sunt nefolositoare și necuviincioase”. Ce rămâne? Păi natura a înzestrat femeia cu „iubire de osteneală, curățenie și economie” (*Vestitorul Bisericesc*, 22 aprilie 1839).

Să ne amintim că mitropolitul dezaproba educația oferită tuturor, învățarea limbilor străine de către toți tinerii și toate tinerele, căci, astfel, ar fi ajuns la cunoștința lor fel de fel de idei. Or, *Vestitorul Bisericesc* pledează exact pentru ceea ce, până atunci, nu-i fusese pe plac Bisericii: „în zioa de astăzi fără cunoștința limbilor streine nu ne putem rădica la o treaptă mai înaltă de științe, de aceea mai nainte de toate (afară de moral, care niciodată nu se va începe prea de timpuriu) de învățatura limbilor străine să se apuce tânărul”. Și se insistă: „folosul limbilor vii, ale acelor mai vârtos care în soțietate au ajuns prea obicinuite, se recomandă tănărului de sine prin trebuința lor”, scrie *Vestitorul Bisericesc* în numărul său din 22 aprilie 1839.

*

Epoca de tranziție a afectat inevitabil Biserica, iar secularizarea de pe vremea lui Cuza este tocmai efectul incapacității sale de a se adapta vremurilor. Capii Bisericii se văd mai tot timpul amestecați în problemele țărilor, participanți activi la treburile politice, lăsând de multe ori să treacă pe lângă ei adevăratele probleme ale instituției pe care o păstoresc. Preoții sunt pe tunurile revoluției pașoptiste, în timp ce mitropoliții se prind în jocul politicii. Noile legiuri vor încerca să facă din preot un „apostol” al modernizării, un apostol educat, cu știință de carte, apărător al dogmelor, apărător dedicat al „adevăratei credințe”, un apostol cu atribuții multiple în lumea rurală. Proiectul ar fi contribuit la luminarea satelor, dar n-a reușit decât parțial și foarte puțin. Preotul a fost un reper pentru lumea rurală, dar n-a izbutit să iasă din limitele unei educații sumare și deloc compatibile cu schimbările care se produceau în lumea urbană. Mulți dintre preoți n-au reușit nici acolo să depășească nivelul unei educații minime, lăsându-i pe credincioși la îndemâna „noutăților” de tot felul. Însă toate aceste schimbări au știrbit foarte puțin din autoritatea morală pe care Biserica a exercitat-o și a continuat s-o exercite mult timp de aici înainte. Dar „simbioza”, pentru a folosi termenul lui René Remond, dintre puterea laică și cea religioasă, considerată unanim, până atunci, naturală¹, devine dintr-o dată mai puțin legitimă. Și dacă reprezentanții Bisericii se consideră încă îndreptățiți în intervențiile lor, chiar și atunci când nu se mai află pe teritoriul sacral, reprezentanții puterii politice îi apostrofază, restrângându-i de fapt într-un cadru deja bine delimitat.

„Prea Sfinția Ta să te amesteci și să fii chiriarh numai în cele bisericești; în cele politicești și în ale oblăduirii nu voi să am tovarăși; șade și rău, Părinte, să-ți pui mintea cu

1. R. Remond, *op. cit.*, p. 39.

copiii“, îi atrage atenția, în 1823, vodă Ghica mitropolitului Grigore, care nu este de acord cu simplificarea alfabetului propusă de Ion Heliade Rădulescu și mai ales cu dorința de trecere spre alfabetul latin¹. Acest moment marchează foarte bine îndepărtarea celor două lumi, în care atribuțiile și îndatoririle nu mai sunt aceleași.

1. Citat în Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, Humanitas, 2006, pp. 93–94.

III

Aceeași comunitate, alte valori, câte schimbări?

Chiar dacă societatea începe să treacă printr-o oarecare schimbare, chiar dacă Regulamentele Organice propun legi fundamentale capabile să schimbe, uneori radical, statutul individului, comunitatea continuă să dețină un rol activ în definirea identității. Micile rețele de solidaritate și sociabilitate în care individul se regăsește și de care uzează în orice împrejurare domină lumea rurală, iar în lumea urbană își păstrează eficiența până spre mijlocul secolului al XIX-lea. De altminteri, prin Regulamentele Organice, comunitatea este încurajată să-și păstreze rolul de supraveghetor al membrilor săi, pentru că Statul, care abia se construiește, încă nu are resursele necesare pentru preluarea acestei atribuții. Până acum, cheazășia funcționa ca o instituție informală, așa cum este ea definită de Richard W. Scott¹, dar ea prinde contur și se instituționalizează prin înscrierea sa într-o lege organică a statului: „hălăduitorii din fiecare sat să îndatorează a să lua în cheazășie unul pe altul, și vor fi răspunzători toți pentru fiecare dintrânșii“. Această răspundere colectivă se instituie pentru a proteja comunitatea, pentru a crea, prin recursul la stabilitate, aparențele unei anume securități. Supravegheați sunt cei aflați în trecere prin comunitate, care se opresc o vreme la cârciumă, altă plagă a societății moderne. Dar și localnicii, care, prin contaminare,

1. Richard W. Scott, *Instituții și organizații*, Polirom, Iași, 2004, p. 74.

la un moment dat pot destabiliza comunitatea: „vor fi cu îngrijire a priveghea asupra purtării fiecăruia dintre dânșii, precum și asupra cârciumarilor de obște, ca dacă s’ar întâmpla a fi prin satele lor câte unii, sau având aplecare la rele năravuri, sau dând bănuială din înclinările lor și din mișcări pentru care nu’și pot da seama, să dea în cunoștință Subtocârmuirii ce fapte netrebnice și păgubitoare să va întâmpla într’un sat va cădea învinovățirea și răspunderea asupra a tot satul“. Personajele cu moralitate îndoielnică sunt repede nominalizate și individualizate: cârciumarii, hangii, ciobanii, văcarii. Ei se află la granița dintre legal și ilegal, dintre moral și imoral: cârciumarii și hangii din cauza adăpostului frecventat de mult prea multe personaje obscure și cu identitate ascunsă, ciobanii și văcarii din cauza mobilității și prezenței lor în locuri prea greu accesibile pentru a fi permanent supravegheați. Aceste personaje vor fi obligate să garanteze, cu chezași, că nu vor fi „niciodată în fapte de hoție, sau gazde de hoți“. Fără aceste „certificate“ nu pot practica meseria (RO, 154). Cerințele necesare într-o societate fără prea multe „granițe“ și fără prea mari puteri financiare pentru a prelua controlul violenței și al moralității publice vor fi apoi iterate printr-o serie de circulare trimise peste tot în țară, în ținuturi și județe, la micile Subocârmuiri.

Vecinătăți vs rudenie – mahala vs comunitate

Parohia în care își duce existența Grigore Andronescu este pentru noi exemplară în privința schimbărilor induse de reformele inerente acestui proces de „modernizare“. Memoriile sale cuprind aproape o jumătate de secol; Grigore Andronescu este prins în activități mărunte, cotidiene, indispensabile supraviețuirii, ocupă diferite slujbe, la fel de mărunte, dar este legat indisolubil de comunitatea restrânsă a mahalalei, pentru care are nutrește diverse sentimente: dragoste, ură, suferință, bucurie, extaz, amărăciune, solidaritate, so-

ciabilitate, conflictualitate, prietenie, amicitie, dușmănie. Născut 11 ianuarie 1781, în mahalaua Popescului din București, fiul stolnicului Șerban și al Zamfirei va fi legat de urbe prin citorirea unei biserici, Sfântul Nicolae, și de memoria părinților săi, aflați în atât de „aproape“, chiar în biserică. Slujbaș mărunț, cum aflat deja, Grigore își țese o întreagă rețea de alianțe la nivelul mahalalei sale, pentru a le extinde apoi la scara întregului oraș. Este un om al trecutului, dar și al prezentului, știe că nu poate trăi singur, că nu poate urca treptele ierarhiei fără ajutorul celorlalți, că oamenii din jurul său pot deveni piese importante în orice tip de relații. Or, relațiile sale se bazează foarte puțin pe rudenie și foarte mult pe vecini, cunoștințe, prieteni. Din jurnalul său, aflăm, pe zile și săptămâni, mai ales când este vorba despre cei pe care i-a cunoscut, programul înmormântărilor, nunților, botezurilor, împrejurările în care se săvârșesc adulterele, datele la care au loc despărțirile, momentele izbucnirii epidemiilor de ciumă din mahala. Este prieten bun cu mahalagioaica Ancuța, femeie de „ispravă“ cu care „bine petrece“, și dușman cu popa Stanciul, care „era să mă omoare cu barda din puțină pricină“. Zamfirache Petrescu îi este „dulce prieten“, la fel și Scarlat Brătășanu, o prietenie umbrită de o soție „foarte iute“ etc. De departe se întrevăd obrazele desfigurate de rușine și ciudă ale doctorilor politiei, Estiotis și Gusi, încornorați cum nu se poate mai rău cu boierii de seamă ai Obștii, Scarlat Rosetti și Costache Faca, figura voioasă a Mariuței, vecinica de peste drum, tovarășa de joacă a copiilor, inițiatoarea băieților în tainele sexualității, chipul acru al Mariței Furtunoaia, fugită de „traie bun“ din casa bărbatului pentru a muri „în casă streină“, slujnica Maria, moartă de ciumă și îngropată în grădină printre straturile de flori și zarzavaturi¹.

1. Grigore Andronescu, *Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947.

La polul celălalt se află lumea descrisă de un alt serdar, Teodor Vârnăv. Născut într-un sat din Moldova, Vârnăv își trăiește copilăria, adolescența și apoi viața de adult printre rude, indiferent de gradul de rudenie. Copilul și mai apoi adultul Vârnăv se tot mută, a-și „aranja” viața, la Florești, Tecuci, Iași, București, Bacău, Tâmpaști, Fălticeni, Hotin, Cernăuți sau Chișinău. Copil sărac, el și mama lui își pun speranța în rudeniile cu dare de mână dispuse să ia sub protecție o rudă scăpătată. Unii nu-și doresc asta și o fac din obligație: „eu în ograda Ciurii eram lepădat ca un copil sărac, și fără părinți, nimeni pentru mine nu căta, nimeni nu se îngrijea”, notează Vârnăv, ajuns la unchiul mamei sale, slugerul Fotachi Ciurea; de aici ajunge la un alt unchi al mamei, căminarul Tudorache Ciurea, iar apoi la Iordachi Brăiescu, tot unchi, unde „petrece foarte vesel”. E din din nou pe drum, în ținutul Hotinului, către fratele mamei, cu „bună petrecere”, dar „m’ă ecpediat și de la dânsul”, pentru a ajunge la stolniceasa Safta Leonarda, această „făcătoare a mea de bine”, „bună și milostivă”, care îl expediază totuși la București pentru a se „școli” pe lângă marele negustor Constantin Lada. Moartea negustorului îl va sili să ia din nou drumul pe la rudeni și în Basarabiei. Adult deja, Vârnăv își va începe ucenicia în ale vieții, dar, ca întotdeauna, ajutat de rude¹.

De fapt, cele două modele nu sunt incompatibile, ci cât se poate de complementare. Ele descriu o lume încă adânc ancorată în tradiție, în care familia lărgită și comunitatea restrânsă reprezintă punctul de întâlnire pentru orice eveniment social, economic, familial și chiar politic.

Populația crește și, odată cu ea, se dezvoltă și comunitatea umană. Deja pe la 1850, mahalalele se găsesc către periferia orașului, înglobând o populație tot mai numeroasă, dar ele

1. Teodor Vârnăv, *Istoria vieții mele. Autobiografie din 1845*, București, Minerva, 1908, p. 23.

continuă să se comporte ca mici comunități individuale capabile să controleze și să sancționeze moravurile și reputațiile. Locul lor este luat ba de așa-zisele „culori”, ba de alte forme administrative cu care succesivele regulamente înzestreză lumea urbană. Din zone rezidențiale, ele devin zone periferice¹. Orașul își schimbă forma, aspectul, statutul. Mahalaua (și rolul ei de control) se pierde și se îndreaptă spre periferie, acolo unde comunitatea păstrează multe din formele de organizare ale lumii rurale din care provin locuitorii săi.

Fără îndoială, presa, în special presa oficială, a contribuit foarte mult la prelucrarea mentalităților, la generarea de noi idei, la impunerea unui alt tip de control. „Cu plăcere vedem că în limba noastră să fac de oarecare timp o mulțime de lucrări literare. Numărul gazetelor sporește, dezertațiile, romansurile, versurile isvorăsc cu îmbelșugare. Întru aceasta să cearcă a imita lucrările de acel felu care se fac pă aiurea, dar în mijlocul zborului se alege mai mult calea plăcerilor decât cea a folosului”, scrie *Albina Românească* în numărul său pe 29 mai 1838. Or, aceste publicații cresc neîncetat și ajung să transmită o linie de urmat, dar, mai ales, să dea seamă despre ce e bine și ce e rău într-o comunitate. Gura lumii rămâne stăpână de necontestat peste comunitate, dar pentru lumea urbană reputațiile încep să fie narate mai degrabă în paginile gazetelor. Într-o epocă a oralității, fără prea mare acces la lectură, fără gazete, fără scrieri, bârfa și gura lumii reprezintă un lucru esențial nu numai în controlul moravurilor, dar și în transmiterea informațiilor. La începutul secolului al XIX-lea se dezvoltă accelerat presa scrisă, se înmulțesc tipografiile, cabinetele de lectură, sporește numărul cărților, știutorii de carte sunt tot mai mulți. Apărarea și susținerea reputației nu se mai face doar cu ajutorul

1. O discuție în acest sens la Simion Câlția, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al XVII-lea la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Universității București, București, 2011, pp. 422–434.

comunității, ci, într-o formă și mai acută, cu ajutorul „publicității” pe care o oferă gazetele. Iată un mic incident în jurul reputației: un oarecare Alexandru Nicolau, comerciant de carne, posibil măcelar, dar membru al Sfatului Orășenesc ieșean, ține să-și rezolve un conflict de reputație prin intermediul gazetei, insistând chiar pe publicitatea „onoarei reparate”:

„Alexandru Nicolau, unul din mădularele Sfatului Orășenesc, pre carele dumnealui sărdar Gavril Avram îl învinovățează că ar fi luat rușfet 20 galbeni de la un jidov ca să fie îngăduit până la sfântul Gheorghie a vinde carne de mel cu bucata iar nu cu oca, orânduind cercetarea pricinii aceștia prin agie s-au dovedit că nedreaptă ar fi arătata hulă. Drept care spre satisfacția cinstei numitului Alexandru Nicolau să aduce la cunoștința publică a sa nevinovăție.”

Anunțul este publicat de către Departamentul Ministerului Pricinilor Dinlăuntru la insistența acuzatului, pentru ca, dându-i-se astfel satisfacție, să-și a recâștige clientela și să-și reconsolideze reputația (*Albina Românească*, 42, 29 mai 1832, S12).

Numărul populației este într-o continuă creștere, orașele se măresc, oamenii se îndreaptă către alte tipuri de sociabilități, care nu mai sunt integrate în enorie. Mersul la biserica din mahala sau la cârciuma de alături nu mai este o prioritate, când orașul este populat cu alte și alte locuri ale sociabilității. Iar identitatea, dependentă până atunci de vecinătăți, comunități, familii, rudenii, prinde acum o nouă viață, „de hârtie”.

„Identitatea de hârtie”¹

Catagrafiile, inventarele și recensămintele, condicile de stare civilă fac parte din modernizarea românească. Individul începe să fie scos din anonimul prin inventarierea sa

1. Sintagma a fost preluată din cartea profesorului Lazăr Vlăsceanu, *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Polirom, Iași, 2007, p. 150.

în diferite liste. Anumite categorii sunt mai prezente decât altele: boierii apar în arhondologii și liste electivă, negustorii și prăvăliași sunt trecuți alături de dughenele lor, scăpătații apar pe listele pomenilor oferite de Cutia milelor, toți ar trebui să intre în programul de recenzare a noilor stăpâniri etc. De pildă, la 1 aprilie 1838, vodă Ghica justifică amânarea deschiderii sesiunii Adunării Obștești prin dorința de a le prezenta catagrafia ce nu vroia să se încheie. Aflase însă, de la Departamentul Treburilor Dinlăuntru, că „lucrările pomenitei catagrafii se apropie către sfârșit”, doar în județul Vâlcea se mai află încă „trei orașe și târguri nelămurite”, dar „în grab” se va săvârși (APR, VII, 33).

După adoptarea Regulamentelor Organice, rapoartele statistice de tot felul devin aproape o necesitate. An de an se elaborează rapoarte cu privire la starea de sănătate a populației, rapoarte cu privire la diferitele epidemii, epizootii, în fiecare județ, ținut, plasă, isprăvnicie, subocârmuire etc., catagrafii cu numărul de preoți, diaconi, țârcovnici, catagrafii cu născuții, cununații, decedații din nou pentru fiecare secțiune administrativă etc., rapoarte cu privire la mortalitatea infantilă, la vaccinare, la vitele deținute de populație, la liniștea publică etc. Preocuparea firească a stăpânirii este deseori zădărnicită de lipsa de participare a populației care fie refuză să se lase inventariată, fie sabotează orice încercare de catagrafiere declarând date false. Când este vorba de raportarea recoltei sau a numărului de vite, această situație este frecventă: „adevărul spre a descoperi cinevașilea ființa producturilor este peste putință, fiind obișnuit lucru a nu-și arăta nimini avutul său, precum să poate și judeca de oricine”, raportează la 17 decembrie 1834 ocârmuitorul județului Teleorman, aflat în imposibilitatea de a trimite statistica exactă cerută de stăpânire cu privire la producția anului curent¹.

1. ANR, Vornicia Dinlăuntru, ds. 3604/1834, II, f. 153, citat și de Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Române, București, 1969, p. 209, nota 85.

Dar și atunci când este vorba de inventarierea populației, stăpânirea se lovește de lipsa de reacție a populației. Odată instalată la Iași și la București, Puterea Protectoare are nevoie de o evidență cât mai exactă a populației pentru a cunoaște resursele financiare ale celor două provincii, dar și a celor care, într-un fel sau altul, se bucură de „privilegii”. Hotărăște, de pildă, inventarierea categoriilor de „privilegiați”, printre aceștia se numără și preoții care vor beneficia de o evidență destul de amănunțită acum, în 1828¹. Același Stat încearcă să reglementeze și statutul celorlalți privilegiați ai puterii: boierii, beneficiari de multiple scutiri și introduși, grație Regulamentelor, în sistemul de pensii. Dincolo de aceea condică a deceselor pe care ar fi trebuit să o țină Biserica, și ea, Otcârmuirea are nevoie să țină socoteala populației sale. Numai că oamenii, ca și bunurilor lor, se lasă foarte greu de prins în orice statistică. Porunca din 6 iulie 1832, trimisă isprăvniceii din Iași, prin care se cerea ca toți boierii de pe la ținuturi să prezinte la Vistierie situația lor, cu documente originale, are nevoie de o serie de reveniri și mai ales de amenințări. Devenită realitate abia în 1834, această inventariere trezește suspiciuni în anii următori și e nevoie să fie reluată și mai ales verificată².

Situația este determinată de numeroși factori, printre care și dificultatea de adaptare la o practică nouă, niciodată utilizată până atunci. Boierii, chiar și țărani, preoții sau membrii oricărei alte categorii sociale nu prezintă documente decât dacă acestea au o strânsă legătură cu o nevoie personală, o autentificare, un litigiu, o hotărnicie, o schimbare de

1. Mihai-Răzvan Ungureanu, „O catagrafie din 1828 a clerului ieșean”, în *Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”*, Iași, XXXI, 1994, pp. 407–442.

2. Despre toată această istorie a se vedea Mihai-Răzvan Ungureanu, „Izvoare genealogice inedite: vidomostile deceselor boierești (I), AG, I (VI), 1994, 1–2, 297–316.

domnie care presupunea reîntărirea privilegiilor, altminteri documentele, acolo unde există, se păstrează. Mai este vorba de inevitabila suspiciune, de frica unei impuneri fiscale, de anularea de privilegii, iar forma curentă de opunere nu poate fi decât o permanentă ocolire a unei porunci prin diferite și multiple tipuri de eschivări.

Regulamentele Organice vor aduce schimbări majore în drumul urmat de Biserica: atribuțiile se schimbă, prioritățile sunt altele. Până în 1864, Biserica va păstra și în Codul civil dreptul de a desface „taina cununiei”, dar va primi noi atribuții, care ar fi trebuit să-i schimbe modul de a reacționa, de a gândi, de ieși din tradiție, de a se adapta în statul modern. În primul rând, primește sarcina de a alcătui acte de stare civilă¹. Înainte de 1831, Biserica începuse o mișcare timidă de ținere a unor evidențe; ele nu au aspectul unor acte de stare civilă, ci sunt pur și simplu „tabele” ținute de fiecare preot interesat de perceperea banilor pentru cununii. Pe 10 ianuarie 1828, preotul din plasa Cotmeana, județul Teleorman, alcătuiește un „catastih de câte cununii s-au făcut”, dar evidența este săracă în informații, preotul consemnând doar numele în-suratului, numele tatălui, satul de proveniență. Iată un exemplu:

„Satul Malul

Până sin Mihai

Neculae sin Radu Curelea

[...]

Cununii:

103: însă acum trec cununii ce s-au făcut pă acest următor an. Protopop Toma⁴².

1. Până la această dată nu există acte de stare civilă și nici măcar acele registre parohiale ale lumii occidentale, introduse în Transilvania de către administrația austriacă (Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, pp. 64–65, 82, 90).

2. ANR, Fond Mitrop. T. Rom., DXI/1.

Evidențele devin mai detaliate în următorii ani:

„Sud Muscel, catastih de toate nunțile cât s-au făcut pă acest an cu leat 1830.

Sud Muscel: 1830

Catastihul nunților de câte s-au făcut pă acest an de la începutul lui ghenarie și până acum în decemvrie prin care ne-am încheiat socoteala cu canțalaria Sfintei Mitropolii după suma ce se cuprinde mai jos, însă:

Cun<unii>:

Ioan Chirița văduva, biserica <din> mahalaua Pavel

Gheorghe văduvul Canda, <satul> Glambocele

Radul Ioana, <satul> Țigănești

Dragomir Dumitra, <satul> Brătești

Florea Luxandra, <satul> Băleni

Ioan Dobra, <satul> Călinești

Ioan Maria, <satul> Domnești

[...]

Total: 618 nunți pentru care s-au ridicat taleri 1854¹

Astfel de „catastihuri“ sunt ținute aproape pentru fiecare județ, pe sate sau mahalale, scopul lor fiind practic o evidență a banilor cununiilor ce urmează a fi predați Mitropoliei². Un exercițiu util, în urma căruia Biserica este deja pregătită în 1831, când, prin Regulamentul Organic, primește misiunea de a alcătui acte de stare civilă³. Cerințele sunt însă altele: „înscrierile stării civile slujesc spre dovada celor trei mai de frunte întâmplări ale vieții omului, adică nașterii,

1. ANR, Fond Mitrop. T. Rom., DVII/10.

2. Vezi în acest sens și alte documente de acest fel: ANR, Fond Mitropolia Țării Românești, DVII/2, DXI/5, 24, 25, 29.

3. La 29 septembrie 1829, Mitropolia Moldovei trimite „instrucțiuni preoților pentru întocmirea vidomostiilor de toți cei născuți, căsătoriți și morți“. Urmând ca astfel de instrucțiuni să fie trimise și în anii următori: ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 2A/ 29 septembrie 1829 sau 3A/ 1 martie 1831.

însurării și morții“. Având acest scop, bineînțeles că datele ar trebui să fie mult mai amănunțite, se dorește „cunoașterea stării civile a fiecărui om“, ceea ce înseamnă locul, rangul în comunitate, pentru a i se fixa obligațiile și atribuțiile, „când se însoară și când devine părinte“. Mitropolitul și episcopii primesc această misiune, urmând a o pune „neîntârziat“ în practică prin intermediul preoților, cu consecvență și responsabilitate (Regulamentul Organic, 361–364)¹. În ședința din 9 februarie 1832 a Adunării Obștești, logofătul dreptății anunță că, în conformitate cu anexa 3 a Regulamentului Organic, Mitropolitul, „râvnitor întru lucrarea acestei legiuite reguli, au făcut toată cuviincioasa punere la cale trimitând pe la toate bisericile din țară câte trei condici îndoite, spre a se trece într-însele științele cerute, cum și o cătățime de bilețuri a se da drept încredințare celor ce se vor boteza și se vor cununa“². Deși Biserica se arată pregătită și dornică să treacă la îndeplinirea poruncii, condicile de stare civilă reflectă gradul de cultură al preoților și simțul datoriei, pe care îl aveau sau nu-l aveau, și mai puțin dorința puterii. În perioada imediat următoare ele nu se vor deosebi cu nimic de vechile „catastihuri de cununii“. Iată o astfel de condică:

„Catastihul de cununiile ce s-au făcut pă anul opt sute treizeci și cinci, ghenarie-decembrie

Chircă june cu Paraschiva fata, mahalaua Popa Nan, ghenarie 10

Ion june cu Lucșița fata, mahalaua Radu Vodă, ghenarie 10

Banciu june cu Ilinca fata, mahalaua Apostolului, ghenarie 10

1. Preotul care s-ar fi lenevit sau nu s-ar fi îngrijit de ținerea condicilor urma a fi pedepsit. Pentru „actele de stare civilă“ în Moldova în perioada anterioară, vezi Gheorghe Ungureanu, „Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organic“, în *RA*, 1, 1958, nr. 1, pp. 82–92.

2. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, București, 1934, vol. II, p. 419.

Ion june cu Tinca fata, mahalaua Vergului, ghenarie 10
Mihai june cu Paraschiva fata, mahalaua Popa Nan, ghenarie 12

Radu june cu Maria fata, mahalaua Foișorului, ghenarie 12
Ștefan june cu Uța fata, mahalaua Foișorului, ghenarie 12⁴.

Condica e ținută până la 31 decembrie și înregistrează cele 315 cununii care au avut loc în capitală, transcrise fiind de protopopul Pantazi¹. Aceste catastihuri sunt prezente pe perioada 1833–1835². După cum se poate remarca, doar cununiiile sunt scrise, nu și nașterile sau decesele. Aveau să urmeze și acestea și, încet, încet, statisticile încep să prindă contur. Condicile stării civile întâmpină multe dificultăți, legate de probleme economice, dar și de educație. În următorii trei ani, ele se țin destul de sporadic și destul de inegal.

Încep să apară totuși „certIFICATELE” de botez sau de cununie, eliberate deseori la cererea părinților și în anumite contexte³. Oamenii nu prea știu însă le ce le sunt de folos astfel de acte. Dacă un mare boier e mândru să-și scrie numele, cu scitadă, de față cu nași și alte notabilități, țăranul nu iese din tradiție. Martorii și satul sunt lucruri arhisuficiente pentru a atesta parcurgerea unui ritual. Așa că țărani, când mai primesc și-un petec de hârtie... îl pun în geam. Sau îl aruncă pur și simplu, nefiind conștienți de importanța și utilitatea acestuia. Iarăși altă circulară citită în mijlocul satului și la biserică prin care săteanul este îndrumat să păstreze totuși „bileturile” primite de la preoți⁴. Conștientizarea acestei iden-

1. ANR, Fond Mitrop. T. Rom., DVIII/3.

2. ANR, Fond Mitrop. T. Rom., DVIII/1–16; DIX/15, 17–26; DX/1–5, 8–15, DXII/24, sunt numai câteva din condicile ținute în această perioadă.

3. O cercetare punctuală va putea să afle dacă aceste documente sunt eliberate la cererea părților și ce tip de evenimente necesită folosirea unui act de botez sau unui act de cununie.

4. ANRBZ, Pretura Plasei Pătârlagele, Sub-ocârmuirea Plaiului Despre Buzău, 17/ 1835.

tități de hârtie este însă departe de a se petrece. Puțini sunt cei care acordă vreo importanță actului scris. Departamentul Dinlăuntru trimite circulare, pe care, spre folosul tuturor, le publică și în presa vremii, vorbind mai întâi de toate de celelalte nații, mult mai deștepte și mai disciplinate în folosirea acestor „hârtii”. „Bileturile ce se slobod din partea preoților Bisericii pentru cei ce se nasc și se căsătoresc, toți lăcuiorii orășani și săteni din staturile Europei, fiind pătrunși de folosul sfârșitului, pentru care li se dă la mână niște asemenea acturi trebuincioase la multe împrejurări le primesc cu toată mulțumirea, păstrându-le apururea în desăvârșită întregime”, scria în 1843, marele vornic Barbu Știrbei, șeful Departamentului Treburilor Dinlăuntru. Pe la noi, dimpotrivă, lucrurile stau nu rău, ci foarte rău, oamenii arată dispreț și refuză să primească hârtia, iar când sunt obligați s-o primească „unii dintr’înșii le leapădă, alții le dă drept jucărie copiilor, alții lipesc ferestrele cu dânsle, iar alții, în sfârșit, le ard”. Iarăși se fac cerințe cerințe și se iau măsuri de aplicat și de trimis pe la județe, unde trebuie spus că toate aceste „acturi” și „înscrisuri” sunt de „trebuiță”, iar locuitorii trebuie să fie „îndemnați” a le primii cu „plăcere și bunăvoință și mulțămire” și a le păstra întotdeauna „subt cea cu denandinsul îngrijire” (*Învățătorul Satelor*, 15 noiembrie 1843). Totuși, în 1844 aceste acte de stare civilă capătă „formulare” foarte amănunțite. Așa cum arată, redactate de către Secretariatul de Stat al Moldovei, formularele sunt radiografii necesare cunoașterii amănunțite a populației. Oralitatea, atât de utilă în stabilitatea unui individ, este acum traspusă în scris. Actul de botez, de pildă, aduce în prim-plan nu atât copilul, cât universul în care se va regăsi: părinții cu meseriile lor, satul, preoții, martorii, biserica (MAPM, I, 658–659).

Până în 1865, când a fost adoptat Codul civil, actele de stare civilă nu au continuitatea și periodicitatea impusă de ritmul natural al nașterilor, cununiiilor sau deceselor. Încă

din 1832, logofătul pricinilor bisericesti are printre atribuțiile sale și pe aceea de a priveghea ca aceste „condici de acturile civile să se ție, cât va sta cu puțință, întru cea mai bună orânduială” (RO, 361-364). În 1849, când Nicolae Suțu redactează *Noțiuni statistice asupra Moldovei*, este nevoit să precizeze că „aceste acte <civile – n.n.> nu sunt obligatorii”, așadar, nici statistica oferită nu poate fi „de ultimă exactitate”¹.

„Fără de căpătai”: identitate, mobilitate, comunitate

A călători, cu treabă sau fără de treabă, nu se mai face la voia întâmplării, ci cu pașaport, „bileți” și răvașe. Aceste documente sunt folosite mai ales în perioada ocupației rusești din anii 1806–1812. Se elaborează chiar un nizam al trecătorilor cu obligativitatea alcătuirii de răvașe de drum pentru cei „ce vin și merg de aici” (adică din Valahia) și apoi o regulă cu privire la folosirea pașapoartelor (pașusuri)². Regula funcționează cel puțin în vremea ocupației rusești, când personalitățile vizibile ale Principatelor cer astfel de documente pentru a părăsi țara. De altminteri, cum ar fi reușit marele vornic Barbu Văcărescu sau marele vornic Iordache Slătineanu să ajungă în Țara Nemțească, trecând prin punctele de control ale armatei ruse fără documente? Desigur, foarte greu. Astfel începe reglementarea diferitelor acte, printre care pașapoartele și răvașele de drum ocupă locul central.

Multe dintre aceste noi documente sunt introdus și din cauza nevoii de bani, tot mai mare, a statului modern. Răvașele de drum sau pașapoartele nu sunt doar instrumente de control al mobilității populației, ci și un prilej de a percepe taxe. Departamentul din Lăuntru al Moldovei stabilește, pe

1. Nicolae Suțu, *Opere Economice*, Editura Științifică, București, 1957, p. 148.

2. V.A. Urechia, *op. cit.*, XI, pp. 761–762, 13 septembrie 1807.

17 august 1850, obligativitatea poliției de a ține o condică de „trei conțuri hârtie” în care să fie trecute toate răvașele de drum „slobozite” sau pașapoartele vizate, ca pe acest temei să i se ceară socoteală cu privire la „taxia adunată”. Astfel, un răvaș de drum slobozit de poliția Iașiului aducea o taxă de o jumătate de sorocovăț, iar avizul pe un pașaport costa un sorocovăț întreg. Fiindcă această măsură fusese deja experimentată și adusesese ceva foloase visteriei Eforiei orașului, se hotărăște ca toți călătorii „pe jos de prin târguri, în a lor purtare prin țară, să fie datori a-și lua răvașe de drum de la Isprăvnicii”. Hotărârea duce la trecerea identității în forma tipărită, ocârmuirea fiind datoare să alcătuiască un model valabil pentru toată lumea, care trebuie să le fi inspirat și pe celelalte departamente locale. Iată acest model:

„POLITIA CAPITALIEI IASII

BILETU DE DRUM

185... în...

Masa pașaporturilor

N0

Fisionimia

Vârsta Infățășito ... acestui ... ce voește a merge ... cu trăsura ... pe vade ... și

Statul dar după chizășiea ce au dat ... i s-au dat acest bilet pentru sloboda

Fața mergire și întoarcere, fiind lucrătoriu numai în sorocita vade.

Ochii șeful Poliției

Sprincenile Director

Părul capului (L. P.)

Nasul șeful Mesei

Gura

Mustețile

Barba

Portul

Colorul feței

Osebite semne“.

Bineînțeles că documentul păstrează și argumentul ordinii și al prevenției săvârșirii de rele, dar „lipsa de bănești mijloace ce au atât Eforiile, cât și osebitele cutii a târgurilor“ duce la extinderea măsurii asupra întregului teritoriu. Răvașe de drum și pașapoarte primesc acum folosințe obligatorii și detaliate (MAPM, I, 147–149, 511, 556).

Făcătorii de rele nu sunt numai pe drumuri, ci chiar în mijlocul cetății și profită de lucrurile bune făcute de Ocârmuire spre a trage foloase. Un alt motiv de fixare cât mai exactă a identității individului se leagă de necesitatea înlăturării înșelătoriilor, atât de prezente. Puterea se servește încă de comunitate pentru fixarea individului în cadrele sale rigide, fie că este vorba de vecinătate, fie că este vorba de o asociație a meseriașilor sau slujbașilor, fie că este vorba de o categorie etnică. Chezășia este „reactivată“, iar rolul comunităților, mai ales rurale, sporit prin dreptul pe care îl primesc asupra membrilor lor. Astfel, cel greșit nu se poate întoarce acasă, după ce și-a ispășit pedeapsa, decât cu acordul satului, care se pune chezaș pentru viitorul său. Lăsat la voia statului, fără ancorarea lui în comunitate, greșitul poate fi dat afară, peste hotare. O manieră facilă de a scăpa de indezirabili. Iar anaforaua domnească din 14 iulie 1839 stabilește că vagabondul este individul ce nu plătește o dare către stat, pentru care nu poate garanta nimeni, care este în afara unei bresle. În această reglementare, evreii par cei mai „reglementarișiți“.

Abia termină de reglementat uniformele tuturor slujbașilor (tot un mijloc de recunoaștere, identificare, plasare a fiecăruia acolo unde îi este locul), ce numai lucru ușor nu se poate numi, și vodă fu înștiințat că „mulți și feluri de vagabonți“ cutează „a purta sămnele uniformei statului țivile,

și sub masca acelor numindu-se pe cine amplotat ai Ocârmuirii, fac felurite necuviințe, cu care aduc și publicului neliniște și Ocârmuirii nemulțumire“. Cum poate statul să înlăture o astfel de situație? Făcând alte uniforme? Renunțând la ele? Prin impunerea foilor de identitate: slujbașul poartă uniformă, dar are și o foaie care nu numai că atestă calitatea, ci conține informații și despre fizionomie: „tuturor adevăraților amplotați să le sloboade bileteuri arătătoare fiziognomiei amplotatului, locul lăcuinței și a îndatoririi ce poartă“. Actul trebuia eliberat în două exemplare: unul la purtător, altul spre identificare și control la Poliție. Se cere grabă în aplicarea măsurii, semn că numărul falșilor amplotați nu este de neluat în seamă (MAPM, I, 577, 27 mai 1841).

Vagabondul este noua plagă a societății. Neprins niciunde, fără loc și fără nume, fără posibilitatea de a fi controlat, hoinărind ici și acolo, cerșind, comițând diverse infracțiuni, tulbură liniștea unei populații stabile, lăsând în urmă mizerie și dezordine. De acest vagabond se vor ocupa mai multe acte, întrucât „cei fără căpătâi“ devin preocuparea principală. Prinderea celor fără de căpătâi, întemnițarea, pedepsirea, expulzarea lor fac obiectul multor circulare¹.

1. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 37/1844.

PARTEA 3:
Norodul între „*lipicioasa* sărăcie“
și *ifosul* rangului

I

Slujbe și slujbași: de la Otcârmuire la Birocrație

Plevușca: micii boieri

Cu meșteșug sau fără meșteșug, cu stare sau fără de stare, românul visează la boierie. Gheorghe Lazăr a arătat foarte bine cum negustorii nu reușesc să se transforme într-o categorie socială aparte tocmai din cauza acestei apetențe pentru ranguri¹. Dar, având în vedere numărul mare de înnobilări care au loc între 1750 și 1858, este foarte clar că negustorii nu rămân singurii visători ai societății. De ce această dorință? Ce le oferea? De ce domnia se lasă implicată în acest proces? Înobilarea unui cojocar nu-i oferea acestuia mare lucru din punct de vedere social. Devenit serdar sau pitar, el avea puține șanse să urce treptele ierarhiei sociale până la demnitatea de mare ban sau cel puțin de mare serdar, acolo unde se aflau cu adevărat puterea, veniturile, orgoliile. Ajuns serdar, cojocarul de ieri n-avea nici o șansă să-și mărite fiica după un Brâncoveanu sau un Bălăceanu; nici să o aibă de noră pe fiica unui Balș sau Rosetti-Roznovanu. În plus, pentru a dobândi titlul de serdar, cojocarul trebuia să plătească o taxă destul de consistentă către domnul ce numai astfel își revarsă bunăvoința asupra neamului. Taxa nu este chiar de neglijat în economia unei familii¹.

1. Gh. Lazăr, *Les marchands*, ed. cit.

2. Pentru a avea o idee despre cuantumul taxei și al plocoanelor ce se fac cu acest prilej oferim informația transmisă de stolnicul Șerban

Această taxă îi împinge pe domni să acorde ranguri oricui era dispus să le cumpere. Vodă Mavrogheni se numără printre acești domni și „boeriia cu sila pe cei ce afla că au ceva bani; le trimitea caftane și cărți domnești cu ciohodari, și ori pe unde îi afla îi înbrăca și le lua bani“. Se pare că printre cei căftăniți în această manieră se află și „negustori“ ce țin mai mult la banii lor decât la caftanul lui vodă. Dar cum vodă este interesat mai mult de bani, decât de voința supușilor, îi boierește și fără de voie: „iar care nu să supunea și nu primiia, îi ducea arnăuții la nazâr și la Dârviș aga, cari era caimacami, și-i pune la grosul vartei, în putoare; și așa nevrând, primiia caftanele de pânză și da la bani“¹. Astfel, de la băcani la țărani înstăriți, de la indivizi merituosi la cei mai puțin merituosi, românii au devenit boieri cu caftan. Fiind acordate peste o mie de titluri, în urma plângerii marilor boieri, și nu a celor căftăniți, a fost nevoie intervenția sultanului ca să fie anulate².

Domniile pământene constituie o altă etapă în vânzarea fără seamă a titlurilor. Potrivit consulului austriac Wallenburg, Ioniță Sandu Sturdza distribuie într-o singură zi nu mai puțin de 390 de pitace. Cine sunt cei boieriți? După „Condica boierilor făcuți în vremea Măriei Sale Ioan Sandu Sturdza vv. începându-se de la nov 1822“, au fost înaintați sau confirmați în rang 354 de boieri și înnoilați 497. Istoricul Gheorghe Palton constată că cei înaintați aparțin „stării de jos“ și exemplul cel mai concludent îl constituie cei doi psalți ai Mitropoliei,

Andronescu, pr care, în 9 septembrie 1793, vodă Constantin Moruzi l-a „cinstit“ cu medelniceria: „taleri: 65, metarhaneaoa după foie. 15, ipac peste foie. 30, copiilor dăna casă la cafea, tutun, dulceată. 30, oamenilor dumnialui postelnicului. 160, o tabacheră și doao diamantele l-am dus postelnicului havaet. Total: 300 <taleri>“ (*Însemnările Androneștilor*, p. 38).

1. Dionisie Eclisiarhul, *op. cit.*, p. 38.

2. Mustafa Mehmed (ed.), *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791–1812, București, Editura Academiei, pp. 14–16; vezi și Gh. Platon, Al. F. Platon, *Boierimea din Moldova*, p. 87, nota 141.

deveniți prin pitac domnesc unul comis și celălalt pitar¹. Cei ridicați „din proști“ (C. Sion) sunt destui, unii cu moșii, alții fără. Această inflație este aspru criticată de contemporani, printre ei numărându-se și Constantin Sion, care-l acuză pe Ioniță vodă Sturdza că „au început a tăvăli boieriile“, iar pe vodă Mihail Sturdza că „au batjocorit și au făcut de răs boieriile și noblețea țării“². Mihail Sturdza a reușit să se impună și să atragă simpatia boierilor mari tocmai datorită criticii sale acerbe cu privire la politica de înnobilare practică de precedesorul său. Însă, odată ajuns pe tron, nu s-a putut opri să nu reia vânzarea rangurilor, pe care le-a oferit fie pentru bani, fie drept recompense pentru diferite servicii sau „ca să câștige domnul majoritatea glasurilor l-au făcut sardar“ la alegerea deputaților pentru Adunarea Obștească³.

Grigore vodă Ghica (1849–1853, 1854–1856) folosește aceleași „decrete“ de boierie pentru a „cumpăra“ bunăvoința populației față proiectul de unire, oferind, ca recompensă, celor ce încă aveau dubii un rang. „Pe lângă alte nebunii, îi mai venisă în cap să unească pe moldoveni cu munteni, să facă crăiie și capitală nouă“, notează Constantin Sion, oferindu-ne detalii cu privire la procedură: „ca să dobândească în fața lumii că doresc toți moldovenii a să înnodea, au trimes pe la toate ținuturile apostoli cu hirtii, ca să le iscălească și care n-ar vré să iscălească, să le deie decrete de boierii, pe care cu gemandanili le-au purtat prin țară și cu ochii închiși le-au împărțit în dreapta și în stânga“⁴. De la „geamandanul“ lui Ghica, „pitacele“ boierești coboară și mai mult în derizoriu sub caimacamul Vogoride. Este deja 1858, marii

1. Gh. Platon, Al. F. Platon, *op. cit.*, p. 93 și 151, nota 5.

2. C. Sion, *Arhondologia*, p. 11.

3. Este vorba de Grigore Motaș, moldovean „mazil și răzăș de la ținutul Vasluiului“ ridicat de vodă Sturdza, la 1847 la rang de sardar (C. Sion, *op. cit.*, p. 167).

4. *Ibidem*, p. 287–288.

boieri din adunarea Ad-hoc renunțaseră la ranguri, dar acestea continuă să-i atragă pe unii și pot fi procurate de la debitele de tutun, ca oricare altă marfă¹.

Am văzut cum personaje diverse, unele cât se poate de obscure, se grăbesc să obțină un titlu, oricât de mic. De ce o fac? Ce presupune deținerea unui pitac? Ce le aduce, în afară de o cheltuială, urmare a taxei? Pitacul înlocuiește competența? Este echivalentul unui certificat sau al unui calificativ? Ce putea să mai ofere, mai mult decât un suvenir, acum când cine nu dorea nu-l avea? „Protecția” pare a fi răspunsul magic. Boierit, cojocarul de altădată se află la adăpost de abuzurile semenilor săi. Apoi, cojocarul devenit serdar se poate descurca mai bine în afacerile sale cu patalamaua de înnobilit, ușile se deschid mai repede, privilegiile, puține dar existente, îi aduc ceva înlesniri, fără a mai vorbi și de prestigiul și mândria asociate rangului, oricât de mic ar fi fost². Iată-l pe grecul Neculai Cucule, venit cu neguțatorie pe la 1832, care, zece ani mai târziu, își cumpără un decret de paharnic, „ca să fie apărat de bir și bice, și să-i și zică la cafine «arhon paharnițe»”, sau pe Călin Kirilovici, croitor bulgar, care, „văzând că darea patentei pe fiecare cifertă să încarcă, pentru că mulți din patentari pe toată ziua să boierea, unii murea și alții fugea, au hotărât să piardă din capital una sută cincizeci galbini, și așa cu acia s-au cumpărat un decret de sărdărie și acum zice bogdaproste domnului Mihai că, pe lângă că au scăpat de bir, apoi s-au făcut și cucon, nu numai el, ce încă și copiii și băcălița lui se numește cuconița Măricuța”³. Dincolo de ironie și malițiozitate, Constantin Sion observă aviditatea de recunoaștere socială a acestei categorii.

1. Apud Gh. Platon, Al. F. Platon, *op. cit.*, p. 127.

2. Vezi în acest sens și explicațiile oferite de Al. Florin Platon, *op. cit.*, pp. 277–278.

3. C. Sion, *op. cit.*, pp. 138–139.

Un alt răspuns ține de mitul îmbogățirii rapide, prin comiterea de abuzuri, în spatele unei haine de dregător. Iară marele logofăt Dinicu Golescu oferă o radiografie lucidă a felului în care este privită „necesitatea” deținerii unei slujbe în aparatul de stat. Dacă vodă vinde dregătoriile cele mici, dregătorii cei mari vând slujbele cele mici. Termenul de „vânzare” nu este deloc impropriu, orice serviciu capătă un preț, fie că acest preț se reflectă în bani, în bunăvoință sau într-o răsplată pentru anumite servicii. Înainte de a-și căftăni neamurile, slugile și clienții, marii dregători se întrec în a face negoț cu ranguri și mici dregătorii: „un boier, ce lua spătăriia, băga în casă-i o mare sumă, vânzând po[l]covnicii, căpităanii și alte asemenea iraturi, care, ca niște speculanți neguțători”, iar un vistier, ajuns în scaun, vinde „isprăvnicii, sameșii, până și zapclicuri”. Boierul trebuie să recupereze într-un fel banii pe care i-a plătit pentru propria slujbă. Neguțătoria slujbelor este încurajată de schimbarea lor anuală și de practica vânzării lor „de la cea dântâi treaptă, până la cea mai din urmă”. Recuperarea sumei include abuzuri inerente, „căci cumpărătorii, polcovnicii Craiovii, armașii, polcovnicii Cernețului, tretii Divanului Craiovii, izbășia Divanului, toți vâtașii de plaiuri, toți conducarii, toate judecătoriile, toți po[l]covnicii și căpităanii, toți calemgii și sameșul visterii, isprăvniciile, sameșiile și zapclicurile, dorobonția, ceușia, polcovniciile, toate vânzându-se zic, cine poate zice că cumpărătorii nu iau din toată țare, pe tot anul, o sumă foarte mare și fără dreptate”. În toată lumea, spune Golescu, care are în minte modelul vienez, un slujbaş este răsplătit cu leafa sau, pentru vreo „deosebită slujbă”, este cinsit și înnobilit. Mai mult, ascensiunea nu este întâmplătoare, ci respectă competența, practica și experiența acumulată din treaptă în treaptă. Dar, pe la noi, ajung în slujbe mulți ce nu știu nici măcar „carte românească”, darmite pravila țării sau cum ar trebui redactată o anafora¹. Iată motive suficiente

1. D. Golescu, *op. cit.*, p. 80.

pentru ca un „pohtitor“ cu ceva cheag să nu aibă de ce să-și dorească a învăța arta meșteșugului când poate să se chiver-nisească foarte bine cu o slujbuliță de zapciu pe plaiurile Sa-barului. Nu cere știință de carte, nu implică responsabilitate, nici muncă prea grea, ci doar noroc și privilegii de drept sau atribuite, că doar brațul scurt al dreptății n-ajunge nici până pe plaiurile Focșanilor.

În umbra puterii: slugile boierești și clientelismul

„Gardul fără propteale nicicum poate sta,
iar cel cu propteale niciodată piere“
Iordache Golescu¹

Boierii își creează o rețea clientelară de care se folosesc ori de câte ori au nevoie. Nu se poate spune că este o relație unilaterală, ci atât stăpânul, cât și supusul se implică activ. Supusul are nevoie de protecție și sprijin, stăpânul are nevoie de ajutor și un grup cât mai mare care să-i susțină și să-i propage măreția, prestigiul, renumele. În jurul unui centru de putere și influență roiesc personaje diferite – rude sărace, amici, slugi – care își oferă serviciile, obediențele, lingușirile și așteaptă o răsplată sub diferite forme. Boierul, pe moșia sa sau în conacul de la oraș, este înconjurat de un număr important de astfel de „clienți“. Numărul acestora se stabilește în funcție de statutul social, bogăția, prestigiul, influența deținute de boier. La rândul său, boierul se află în sfera altor relații clientelare. Dar, dacă la vârful ierarhiei sociale rudenia deține ponderea principală în construirea unui grup de solidaritate, cu cât se coboară spre bază schimbul de servicii, recunoașterea și respectarea autorității celui mai puternic devin dominante. Rudele prea sărace, pentru

1. Iată întreaga explicație a acestui proverb: „Gardul fără propteale, nicicum poate sta (adică, cel fără nici un ocrotitor), iar cel cu propteale, niciodată piere (adică, cel cu buni ocrotitori). I. Golescu, *op. cit.*, p. 186.

a servi de motor în ascensiunea socială, se inserează totuși în aceste rețele, dar în „calitate“ de „profitoare“ și susținătoare ale acestora. Rudenia își are importanța sa, dar în astfel de rețele acceptarea dominației și necesitatea supunerii sunt esențiale. Acceptarea unui „minimum de supunere“, remarcă Max Weber, include un „interes“, fie că este vorba de un interes material, afectiv sau „ideal“¹. Iar această docilitate își găsește explicațiile în „*raisons d'opportunité, imposée par des intérêts matériels particuliers, acceptée comme inévitable par des individus ou des groupes entiers du fait de leurs faiblesse et de leur impuissance*“². Așadar, slăbiciunea și cutuma legitimează existența unui astfel de raport de dominație regăsit destul de des în societatea românească și transgresând modernitatea, așa cum vom vedea.

Pentru a funcționa, curtea boierească (ca și curtea domnească) are nevoie de servitori și slujbași. Boierul îi recrutează din rândul țăranilor săi (sau din rândul robilor țigani) mai ales când atribuțiile lor se restrâng strict la serviciul domestic, unde nu au nevoie de „specializare“ sau de „competențe“. Dar pe măsură ce curtea boierească se mărește, iar economia conacului cere logofeți sau vornici, recrutarea nu se mai face din masa supușilor direcți, ci din rândul micilor boieri sau al tuturor celor care posedă „arta“ de a citi și a scrie. Într-o epocă în care alfabetizarea este atât de puțin răspândită, a citi și a scrie constituie elemente importante de recomandare. Boierii cer deseori semenilor lor „recomandarea“ unor persoane care să fie posesoarele unei oarecare „educații“. Dar ca elemente la fel de importante se adaugă acceptarea supunerii, fidelitatea, respectul, onestitatea. Acestea sunt și calitățile pe care le are în vedere Sion când povestește cum și-au început cariera frații Negruzzi. Logofătul Constantin

1. Max Weber, *Économie et société*, 1. *Les catégories de la sociologie*, Plon, Paris, 1995, pp. 285–286.

2. *Ibidem*, p. 288.

Balș Ciuntu îi cere vecinului și finului său, banul Toma Stămatin, „să-i găsească doi băieți de boiernași curăței și cuminiți” pe care să-i folosească în treburile gospodăriei de la Trifești, reședința boierului. Acesta nu alege la voia întâmplării, ci îl știe pe Negruț tatăl „ca megieș și om de treabă”. Astfel, alegerea se oprește asupra celor doi băieți, cu ceva știință de carte („ca copii de mazil ei știau carte”), muncitori și ascultători, pe care logofătul Balș îi trece imediat în serviciul domestic: „pe Dinu l-au făcut cafegiu, și pe Gheorghe sofragiu”. Nu scapă însă din vedere „procopseala” lor: „totodată le-a hotărât să învețe bine a scrie și i-au dat în seama vătavului de curte, să aibă îngrijire pentru ei a cetii și a scrie în toată ziua”. Este o investiție pe care logofătul o va recupera în timp; cei doi frați se dovedesc ascultători, harnici și utili. În doi-trei ani, Dinu este suficient de școlit pentru a deveni logofăt, iar Gheorghe obține încrederea stăpânului pentru a fi chilnaș. Ceilalți frați, rămași acasă, beneficiază și ei de reușita celor mari. Odată construită o carieră de succes, ei se alătură grupului clientelar și intră sub protecția stăpânului – „apoi și-au adus și pe ceilalți doi frați mai mici, ce erau acasă, Manolachi și Enachi” – și dovedind aceeași obediență și cumpătate și-au făcut „mare stare”¹. Rețeta urmată de frații Negruzzi este una de succes, regăsită deseori în epocă. Pentru a face stare și carieră, fiul de boiernaș nu are nevoie de cine știe ce calități, ci doar de un patron puternic și de un minim de voință în acceptarea autorității celui alt. Această rețetă de „dominație tradițională” stabilește natura raporturilor dintre „stăpân” și „servitorii săi personali”, care sunt totodată „supuși”². Slugile sau slujbașii nu se supun

1. C. Sion., *op. cit.*, pp. 186–188. Protecția nu se oprește aici, logofătul Balș îi cunună pe cei doi frați, contribuie la înstărirea lor prin darea în arendă a diferitelor părți de moșie pe sume foarte mici, iar atunci când el este în dregătorie mijlocește pe lângă domni să-i ridice în dregătorii și pe protejații lui.

2. Max Weber, *op. cit.*, p. 302.

unor regulamente, ci unei persoane: stăpânul. În interiorul acestei rețele clientelare există diferite ierarhii de servicii prestate către stăpân și recompensate în funcție de importanță. Beneficiile depind atât de calitatea serviciilor, cât și de calitatea prestatorului. Până către începutul secolului al XIX-lea, stăpânul își plătește slugile mai ales în natură, cu alte cuvinte le asigură hrana, îmbrăcămintea, încălțămintea, un acoperiș, protecție. Aceștia trăiesc și mor în curtea stăpânului. Unii dintre ei sunt răsplătiți la moartea stăpânului cu părți de moșie sau locuri de casă, cu haine sau alte bunuri care să le asigure bătrânețea.

Slujbașii dintr-o altă categorie primesc, pe lângă aceste „beneficii” în natură, simbrerie și o serie de favoruri menite a le asigura ascensiunea socială. Ei își transferă „competențele” spre sfera nondomestică a activității domeniului boieresc, fiind mai legați de administrație decât de prestarea unor servicii. „Competențele”, în care zelul și fidelitatea dețin prioritatea, sunt răsplătite cu diferite favoruri: ridicarea în slujbă fiind cel mai important favor. „Curățel și cuminte” par a fi calitățile ce-l fac pe un slujbaș să capete atenția, protecția, favorurile stăpânului. Fiind „mai deștept”, răzeșul Savin Florescu de la ținutul Fălciului este ridicat la rangul de stolnic, prin mijlocirea boierului Șerban Negel, și-l răsplătește prin recomandarea nepotului către boierul Mihai Sturdza, care-l ia slugă în casă. Procopie Florescu, dovedindu-se „bun și cuminte”, este ridicat la grad de secretar și boierit în mai multe rânduri când stăpânul său ajunge domn și are grijă și de cariera supusului¹. Vodă Sturdza îi răsplătește astfel fidelitatea, „competențele” și îndelunga activitate într-o slujbă deținută în aparatul administrativ al statului².

1. C. Sion., *op. cit.*, p. 293.

2. În 1835 este ridicat la rang de căminar „pentru slujbă de secretar Sfatului Cărmuitoriu”; 1837 primește rang de comis pentru aceeași slujbă; în 1839 devine spătar „pentru asămine socotită în valita di director a Postelniceii”, apoi este urcat la rangul de agă; în 1848 urcă

„Slujba dreaptă și credincioasă“ este o a doua calitate care rezumă onestitatea și fidelitatea. Termenii sunt deseori destul de vagi și ascund la urma urmei arbitrarul și voința stăpânului în promovarea unui slujbaş. Boierul răsplătește aceste „calități“ ori de câte ori are ocazia. Clientul caută protecția, acceptă supunerea, încearcă să se facă remarcă, cere ajutorul, se „îndatorează“ și-și servește stăpânul chiar și atunci când nu-i mai este subordonat direct. Boierimea scăpată reprezintă masa din care un boier își recrutează slujbașii cu ajutorul cărora își propagă autoritatea și faima. Printre aceștia se află și alte personaje provenite din rândul preoților, meșteșugarilor sau negustorilor (mult mai puțini la număr). Toți știu că numai protecția și acceptarea obedienței le pot asigura o „carieră“, relativ ușor de construit și o serie întreagă de alte beneficii și privilegii. Sub pălăria unui stăpân puternic și influent, viața e mult mai ușoară, chiar dacă îngreunează întrucâtva personalitatea și libertatea. Și, până la urmă, de ce ar avea nevoie de atâta slobozenie sau personalitate, când accesul la putere și la dregătoriile înalte este deja stabilit, iar bunăstarea contează mult mai mult. Prin susținerea supusului, boierul își asigură nu numai prestigiul, ci și serviciile celui promovat. Promovarea nu are nici o legătură cu o „pregătire“ a slujbaşului (adesea ajuns într-o slujbă total diferită de cea pe care o ocupase până atunci), căci un slujbaş domestic nu are nici o formare profesională, ci își datorează poziția mai degrabă unui favor și unei nevoi a stăpânului. Acesta are nevoie de un om de încredere într-o anume slujbă și își asigură informația și celelalte venituri materiale sau simbolice ale slujbei prin numirea unui om de încredere. Astfel, marii boieri ajung să dețină monopolul numirilor în slujbele inferioare și să-și asume o parte din profitul acestora. Același

la rang de postelnic datorită slujbei de „secretar la Sfat și director Postelniceii (M.-R. Ungureanu, *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835–1856)*, Iași, 1997, pp. 118–119).

lucru poate fi observat și la nivel local, unde boierii înstăriți din provincie își construiesc rețele clientelare de putere. Cu cât sistemul administrativ crește, cu atât se înmulțesc slujbele. Veniturile nu presupun numai simpla deținere a unei importante dregătorii, ci și popularea întregului aparat cu oameni loiali, datori și dependenți. Ajuns în fruntea unui departament, dregătorul-ministru este însoțit de întreaga sa clientelă. Marele hatman al Moldovei, Teodor Balș, răsplătea serviciile subalternilor, boiernași și oameni boierii prin influența lui care-l urmau când la putere, când în opoziție, cu posturi în viitorul departament pe care urma să-l ocupe. O excentricitate a acestui boier dovedește familiaritatea cu cei care îl slujeau: îi primea în fiecare dimineață „pe scaunul lui cu bortă“ (adică pe umblătoare) în lungi ședințe¹. Un alt mare hatman, Anastasie Bașotă, se comportă cât se poate de legitim când, numit șef al Ministerului Lucrărilor Publice, populează întregul departament cu oameni ce până mai ieri slujiseră în curtea conacului: în fruntea unei secții se află vechilul său Costescu (acesta iscălește: „le bano Costesco, chef de la section“), iar avocatul său Iancu Drăghici și Evdochim Ianov, slujbaş la Pomârla, primesc slujbe în cancelarie. Lor li se adaugă alți clienți, cunoscuți ca apropiați ai noului ministru, numiți în diferite slujbe și blocând astfel accesul altor „protejați“². Această „desfășurare de trupe“ pe față stârnește nemulțumirea celorlalți competitori. Printre ei un alt mare împătimit al dregătoriilor, beizadeaua Nicolae Suțu, care îi contestă orice abilitate și cunoștințe marelui hatman. Sion dezvăluie că beizadeaua nu este străin de practica vremii, dimpotrivă, știe să-și creeze o largă clientelă (și să-și sporească averea), „boierind“ și oferind slujbe tuturor acoliților, grație influenței deținute pe lângă vodă: „mulțime de boieri au făcut

1. R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 196–197.

2. Vezi la M. Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 388.

din mazili, și din neguțatori patentari; mulțime de ispravnici, prezenți pe la judecătoria, cilenuri și-n Divanuri au făcut și le-au luat bani¹. Neamul Balș a „boierit” și nășit pe foarte mulți. Pe primul loc în *Arhondologia* lui Sion, se află Constantin Balș Ciuntu, care-și ridică multe din slugile sale la ranguri și mijlocește pentru introducerea lor în diverse slujburi prin cancelariile dregătoriilor sau departamentelor². În „clasamentul” lui Sion, urmează Rosetteștii, Sturdeștii, Ghiculeștii, Catargii, nici un mare boier al timpului nu pierde ocazia de a-și promova slugile. Alți își răsplătesc slugile pentru servicii mai puțin „publice”, pe listă aflându-se mijlocitorii („pezevenghe”) pentru relațiile amoroase ale stăpânilor, amanți, femei „frumoase” sau doar „rele de muscă”, care contribuie din plin la ridicarea soților sau fiilor, lăsându-se „netezite” de diverși boieri. Lista se întinde cu bucătari, amanți (homosexuali) sau, cum spune Sion, cu malițiozitate, și un măgar de ar fi vrut ar fi putut deveni „logofăt mare, numai bani să dea” ori să ofere alte servicii³.

1. N. Soutzo, *Mémoires*, p. 189. C. Sion, *op. cit.*, p. 241.

2. Iată câteva exemple: „Ioan Ghițescu fiind de casa logofătului C. Balș Ciuntu, posesorul moșiei Darabani, în domnia lui Scarlat Calimah s-au făcut serdar”; „Ioniță Mălcoci, slujind la logofătul Costantin Balș Ciuntu, l-au făcut șetrar în vremea domnului Ioan Dărdza”; „Iordache Străjescu de la ținutul Vasluiului, carele fiind slugă a casei logofătului Balș Ciuntu și rudă cu Negruștii l-au făcut căminar la 1818”, în C. Sion, *op. cit.*, pp. 59, 167, 246. Aproape fiecare mare boier Balș este pomenit în relație directă cu slugile ridicate și aranjate în diferite ranguri. Vom reține doar câteva exemple, ele fiind însă numeroase. Svanțic este neguțător de porci din Ardeal, stabilit și înșurat la Focșani, și, fiindcă socrul său „avea cunoștință cu mulți din boierii mari”, mijlocește pe lângă logofătul Alecu Balș să-i dea și ginerelui o slujburiță, ceea ce și face, căci o dată numit ministru dinlăuntru „l-au făcut sardar pe domnul porcar” (*Ibidem*, p. 259).

3. Costache Angonescu este răsplătit pentru „meșteșugul pezevenicului”; meseria fiind „plăcută tuturor boierilor mari a biete nenorocite Moldove”, Costache urcă la rangul de stolnic, apoi la cel de paharnic.

Urcă boierul, urcă și sluga. Cade boierul, cade și sluga și intră în „hibernare” până când stăpânul capătă o slujbă importantă. Dar chiar și în această perioadă șanse să se „procopsească” și să se „chivernisească” tot există. Pierderea unei dregătorii nu înseamnă neapărat ocuparea ei de către un rival al stăpânului. Dacă stăpânul are timp și bani să aștepte, sluga nu-și permite întotdeauna să facă acest lucru. Cere ajutor, marele boier are oricând o relație, un alt tovarăș care îi este dator, deține destulă influență ori putere ca să poată interveni pentru o „slujburiță” cât de mică în marele aparat administrativ al statului. Ion Ghica redă cu mult umor rotirea slujbașilor în funcție de hatârurile prietenilor, iar slugerul Chiriac și pitarul Matache reprezintă emblema acestor intervenții atât de necesare în susținerea clienților¹.

La rândul său, „scăpătatul” caută această protecție. Această căutare este cel mai ușor reperabilă la nivelul rețelelor de rudenie spirituală. Boierii își fac „pomană” botezând și cununând pe oricine i se adresează. Cumetriile se țin la toate nivelurile, iar cel scăpătat încearcă, și deseori reușește, să obțină mai mult decât un dar simbolic în momentul ceremoniei. „Nu era casă boierească unde să nu se boteze, peste an, cinci-șase copii ai celor ce-i rugau”, povestește Dumitru Papazoglu, notând imediat și „interesul” acestei practici: „și aceasta ca să-i facă fini și să-i atașeze la casa lor”. Băieții sunt trimiși la școli și apoi „procopsiți” ca oameni de casă, fetele sunt măritate cu oamenii din curte, „procopsiți” „cu

Antonache Ambelicolu, plăcintar, este ridicat la rang de căminar cu ajutorul vornicului Tudorache Ghica, îngurduluit cu nevasta protejatului. Vasile Kodrinescu ține loc „de fimeie” egumenului Paisie de la mănăstirea Ocnii care-l ajută să acupe rangul de paharnic. Babic îi încântă cu bucatele lui pe beizadelele Sturdza, care îl răsplătesc cu rangul de serdar. *Ibidem*, pp. 6, 18, 40, 79, 80, 118, 129, 142, 145–146, 220, 285, 301, 320.

1. I. Ghica, *op. cit.*, pp. 214–215.

slujbe și caftane¹. Fenomenul surprins de Dumitru Papazoglu se practică, chiar dacă de el nu beneficiază chiar toți săracii botezați și cununați de un boier².

De reținut este că săracul caută această protecție și se mândrește atunci când ajunge în sfera de influență a unui mare boier. Are pretenția de fi susținut de „naș” în virtutea relațiilor de rudenie spirituale create. O spune Grigore Andronescu. Serdarul are o carieră aparte ce poate exemplifica foarte bine această nevoie de protecție și acceptare de a trăi în umbra unui stăpân.

Andronescu nu este decât la a doua generație de înno-bilați. Bunicul său, popa Andronie, este protopop și referendar în mahalaua Popescului, fiul preotului Mănăilă. Abia tatăl, Șerban, intră în cinul dregătoriilor și urcă până la rangul de vel stolnic. În construirea carierei sale, stolnicul Șerban știe să speculeze relațiile cu boierii importanți ai vremii, dacă ar fi să privim numai la ultima căsătorie: soție îi este Frusina, fiica biv vel slugerului Teodosie Țigara, naș de cununie îl are pe biv vel spătarul Costache slugerul, iar nunta se face

1. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 203. Grigore Botescu „l-au găsit lepădat pe o piatră la casa logofătului Toader Balș Frederic baș-boier”. Acesta îl ia în casă, din milă, îl crește, îl dă la învățătură și odată cu înființarea miliției îl introduce în armată. Și pentru că baș-boierul are mare trecere pe lângă Mihai vodă Sturdza, protejatul e ridicat la slujba de aghiotant domnesc și maior. Dar cariera nu se oprește aici, sub Ghica vodă, Botescu ajunge colonel și ispravnic de Vaslui (C. Sion, *op. cit.*, p. 32). Iată, așadar, o carieră de invidiat pentru un orfan, carieră care nu ar fi fost posibilă fără sprijinul și intervențiile „stăpânului”.

2. Vezi în acest sens și exemplul oferit de cuplul Iorgu Hartulari și Elena Plitos, cununați de Mihai vodă Sturdza, Elena fiind botezată de tatăl acestuia. Ori de câte ori se află la ananghie, Elena Hartulari aleargă la „protectorul” ei care se dovedește generos: „au botezat copilul Sturdza, cu al lui nume, iar la botez îmi dă mie una mie lei prezent și pe bărbatu-meu îl angajează de gramatic la el și stăruiește și-l pune vameș la Iași și ne făgăduiește protecsia lui”. Astfel de episoade sunt destul de numeroase, iar intervențiile pe măsură, Elena Hartulari, „Istoria vieții mele de la anul 1810”, în *CvL*, octombrie-noiembrie, 1926, p. 739.

în casa biv vel vistierul Ioan Damari¹. Călcând pe urmele tatălui, Grigore se „lasă” cununat de marele ban Manoil Băleanu, cu speranța certă că o astfel de protecție îi va fi de ajutor în avansarea socială. Dezamăgirea a fost destul de mare, întrucât marele ban nu s-a grăbit să-și ajute protejatul, așa cum acesta gândea că ar fi fost drept, și la moartea nașului notează cu năduf: „acest boier m-au cununat și m-au ajutat câte odată, dar prea puțin”². Adevăratul protector se dovedește a fi un alt mare ban, Grigore Brâncoveanu, care lucrează cu sârg la procopseala favoritului: „acest boier m-au așăzat în calemul jălbilor visterii, m-au făcut sârdar, mi-au dat îndată scutei cinului și m’au iubit cât au trăit, fără a-i slujî macar o sticlă de apă, m-au miluit cu acestea”. Și urmează temenelele recunoștinței celui mic și îndatorat: „și eu, și copiii miei sânt dator a cinsti slăvită casă a lui și a-i fi fierbinte rugător către milostivul Dumnezeu pentru iertarea păcatelor și viața a cocoani dumisale”³. Obsesia de a fi în permanență în umbra cuiva, gândul că numai așa se poate supraviețui sunt omniprezente. Când, într-una din zile, luleaua i se aprinde mai mult decât trebuie, Andronescu se duce cu gândul imediat la faptul că flacăra n-ar fi nimic altceva decât „vreo vorbă de om mare pentru mine”. Se pune pe așteptat și promite că va nota: „să vedem ce-o să fie și voi semna”. N-a fost să fie mai ales într-o epocă în care are nevoie de protecție și o caută peste tot. El știe s-o caute, fiul lui îi dă cu piciorul, deși acest noroc chior dă peste el. Fiul lui Grigore nu știe să

1. Vezi și comentariile lui I. Corfus din *Însemnările Androneștilor*, pp. 10–11, 40–41.

2. *Ibidem*, p. 98, nota de la „15 dichevmvrie 1842”.

3. Pentru comparație vezi și cazul marelui vornic Mihalache Manu. Însemnările acestuia cu privire la ocuparea dregătoriilor sunt deosebit de importante. Cel care îi face cel mai mare bine este vodă Constantin Ipsilanti, pe care marele vornic îl preaslăvește neconținut, pe care îl dorește în scaun, pentru care se roagă și pe care îl numește întotdeauna „Prea Înălțatul și Prea Binevoitorul meu Domn” (C.G. Mano, *op. cit.*, pp. 400–408).

fie la locul potrivit pe vremea înăbușirii răzmeriței de la Brăila, ci „din nenorocire-i“ umblă tot aiurea „pă drum“ și nu capătă „cinul de ofițer“, oferit de vodă drept recompensă participanților. „Noroc“ pe care îl invidiază și atunci când crede că alții au beneficiat din plin de el, chiar dacă îi sunt prieteni. Când moare „dulcele prieten Manolache Ralea stolnic“ nu se poate abține să nu-și exprime invidia, deși regretă moartea. „Noroc au avut mai frumos decât al meu în câștiguri de cin și bani“, care nu i s-ar fi convenit, dacă ținem cont că nu avea cine știe ce „cunoștințe de slujbe“¹.

*O slujbă cât de mică... da' la stăpânire să fie:
despre birocrăție și funcționarism*

Regulamentele Organice creează o puzderie de slujbe și slujbulițe, de cancelarii și departamente. Această „birocrăție“ ar trebui să fie construită în jurul a șase elemente, dacă folosim clasificarea propusă de Max Weber, pentru a fi și eficientă: specializare, ierarhizarea departamentelor, reguli și regulamente, competențe tehnice, impersonalitate, comunicare scrisă². Nu toate aceste elemente vor fi regăsite la prima noastră birocrăție sau cel puțin nu în forma propusă de Max Weber. Dar această formă ne va fi utilă în structurarea și depistarea schimbărilor necesare unor alte forme instituționale.

1. *Ibidem*, pp. 48, 57, 63, 77, 86, 98. Și alți mari boieri îi vor acorda slujbe și ajutor: în curtea banului Grigore Filipescu a „slujit vâtaf de curte“, sub marele logofăt Constantin Câmpineanu slujește „peste un an „în spătărie“, astfel că merită toată lauda: „acest boier au avut multe și bune daruri, folositoare și obștii, procopsit în învățătură, blând, temător de Dumnezeu, milostiv, voitor de bine patrii“. Câtă deosebire față de cel care îi „datora“ toate acestea, nașul său deloc „milostiv“!

2. Max Weber, „Bureaucracy“, în Malcom Watters (ed.), *Modernity Critical Concept*, vol. III, *Modern System*, Routledge, London, New York, 1999, pp. 351–367.

Fiecare departament, fiecare minister, fiecare cancelarie, fiecare tribunal, orice instituție locală, toate sunt populate de conțopiști, arhivari, logofeți, avocați, procurori, aprozi, scriitori, „reghistratori“, „șefi de mese“, casieri, cileni, supra-veghetori, ispravnici cu diferite grade de specializare, secretari, pedagogi, vâtafi, căpitani, comisari, „îngrijitori“ (slujbași orânduși cu îngrijirea odăilor“), rândași etc. Departamentele sunt organizate pe criteriul „specializării“, fiecare având atribuții specifice. Pe măsură ce modernitatea avansează, birocrăția crește și se specializează. Deja, în 20 august 1837, secretarul statului, Constantin Cantacuzino, trimitea Adunării Obștești un proiect „pentru adăogirea de amployați ce este trebuință a se face la canțelaria Secretariatului Statului“, argumentând că „masa jebilor“ a ajuns la „atâta înpoverare încât nu se poate birui numai de stolnacealnicul și pomojnicul său“. Urmând modelul, și nou înființatul departament al cenzurii cere mai mulți amployați, strigând că „îndeletnicirile sale sunt „multe și „grele“, „din pricină că și gazetele s-au înmulțit, în număr de patru deocamdată, și tipografii s-au întocmit cinci, și literatura națională mergând spre sporirea manuscriptelor se înmulțesc“. Firește că toate acestea trebuie „cercetate și întoarse la vreme autorilor“. Dar, mai presus de toate, cartea străină vine neconținut și în cantitate mare, mult prea mare pentru un singur cenzor. Pentru toate acestea, departamentul are nevoie de un stolnacealnic „cu cuvenita știință de limbi străine“ și de un scriitor etc. (APR, VIII, 383–385).

Pentru recrutarea slujbașilor publici se introduc câteva criterii care ar putea presupune o oarecare „specializare“, dacă privim slujbele create și lefurile aferente. Ei trebuie să aibă „însușirile cerșute pentru dregătoriile ce li se vor încredința“ (APR, VIII, 236); așadar, un „casier“ ar presupune o formație în științe economice, un „procuror“, o formație juridică, un logofăt, o bună caligrafie, dar și o cultură a scrisului. Toate acestea

nu sunt prevăzute ca atare, ci doar se cere absolvirea unei școli publice pentru intrarea în slujba de conțopist sau scriitor, iar de acolo începe promovarea¹. Pentru avansare este nevoie de „practică”, de stagii de trei sau patru ani, de „buna purtare” dovedită². Prin lege, slujbașului i se trasează un domeniu de „competențe” și o leafă fixă în funcție de poziția ocupată în ierarhie: președintele divanului de comerț are 2 000 de lei pe lună, primul cilean 1 200 de lei, iar al doilea cilean doar 800 de lei. Slujbele mai mici sunt și ele departajate de venituri: un casier are același venit ca și un „registrator”, 300 de lei pe lună, un scriitor doar 150, în timp ce un rânăș primește doar 60 de lei (RO, 89–119). Regulamentele și regulile de funcționare se rezumă doar la „buna purtare”; aceasta presupune cinste și bun comportament pentru care slujbașul depune jurământ³. Iată jurământul: „Jur în numele Prea Sfintei Troițe să slujesc la slujba ce mi s-au încredințat cu râvnă, cu credință și cu dreptate, fără de a mă abate datoriile prescrise, precum și de a păzi pravilile și de a respecta instituțiile patriei mele” (RO, 328). Pentru a se deosebi de ceilalți, toți dregătorii civili

1. Anaforaua Sfatului Moldovei din 25 octombrie 1842 încearcă să facă o „echivalare” („treptuire”) între studiile urmate la „școlile publice”, „școlile private”, în străinătate sau acasă cu preceptori particulari și să stabilească o „treptuire” „după care s se primească tinerii în slujba statului” (MAPM, I, 57–58).

2. Hurmuzaki, *op. cit.*, S/I5, p. 170.

3. Multe dintre atribuții și îndatoriri nu sunt cuprinse în Regulamentele Organice, ele urmând a fi stabilite ulterior în funcție de nevoi prin legi specifice. De exemplu, printr-un regulament de la 25 octombrie 1842 se prevede cum să se facă primiriile în slujbe și ce fel de „pregătire” trebuie să dețină fiecare angajat în parte. Astfel, un simplu scriitor se poate angaja doar cu „atestatul de patru clasuri începătoare”, dar cu examenele luate, pentru a deveni „șef de masă” trebuie să „înfățișeze atestatu de învățăturile gradului al II-lea”. Ieșiți de pe băncile școlilor publice sau private, tinerii doritori să lucreze la stat sunt obligați să treacă printr-un examen și un concurs, concurs anunțat public (MAPM, I, 57–58).

ar trebuie să poarte o uniformă, diferențiată de apartenența la un departament, dar și de poziția socială: cu rang sau fără rang¹. Anaforaua Sfatului Ocârmuitor, din 22 ianuarie 1835, împarte slujbașii pe litere, clasuri, postavuri, catifele, culori – negru, violet (doctorii și academicienii), roșu (boierii) –, pălării în trei colțuri, șepci, bumbi, cocarde, petlițe etc. (MAPM, I, 571–576).

Toți „dregătorii politicești și militarești” sunt răspunzători „pentru datoriile atingătoare de dregătoriile lor”. Cei „mari” se află în directă răspundere a Obicinuitei Adunări, datoare să raporteze domnului cu privire la orice „necuviință” (ROM, 151). Mărunții slujbași se află sub supravegherea directorului de departament, obligat să urmărească punerea în aplicare a sarcinilor și să sancționeze „amploiații” care „se îndeletnicesc cu molătate” în îndeplinirea atribuțiilor sau se „abat” spre lucruri mai puțin importante. El trebuie să-și avertizeze superiorul „prin graiu” și pentru „pricini mici” și în scris pentru „pricini deosebite” având în vedere necesitatea impunerii de „măsuri cuviincioase”. La rândul său este tras la răspundere pentru „scăpări din vedere”, „neorânduiești și abuzuri urmate la departament” (RO, 172–173).

Față de funcționarul onest și obedient, stăpânirea se îndatorează cu plata unei pensii: „stăpânirea socotește drept a sa osebă datorie a răsplăti slujbele ce să fac statului, când folosința și îndelungarea lor ce o asemenea mărturisire de recunoștință”. Astfel, toți cei care „au slujit patriei lor au dreptul a li se cunoaște slujbele din partea stăpânirii și pot, după felul și vremea slujbei, să ceară răsplată”. Se creează un fond de pensii pentru toți cei care au slujit „cu cinste” cel puțin „în curgere de opt ani”. Pensia se calculează în funcție de vechime: pentru opt ani, beneficiarul are dreptul de a pretinde „a treia parte din leafa ce primea în cea din urmă slujbă”; pentru 16 ani, pensia crește la „două părți”, iar pentru 24 de ani are

1. I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 98.

dreptul la întreaga leafă. Fiecare an de slujbă trebuie dovedit cu documente vrednice de credință. „Beteșugul” căpătat în timpul slujbei și pricinuit de slujbă și din cauza căruia slujbașul este nevoit să se retragă se „despăgubește” cu pensia aferentă vechimii. Aceeași pensie îi revine văduvei, dacă vremurile aduc moartea slujbașului. Cumulul pensiei cu leafa este interzis, pensionarul rămas în slujbă poate fi răsplătit cu „vreun dar” sau „alt semnu de cinstire”. Pensiile se acordă doar slujbașilor publici, nu și celor aflați în serviciul personal și privat al domnului¹.

Regulamentele Organice schițează atât profilul unei administrații birocratice, cât și pe cel al funcționarului care urma să slujească patria. Aceste contururi se vor dezvolta an de an printr-o serie de legi, menite a răspunde necesităților, la acel moment încă neprevăzute. De exemplu, la 12 iulie 1845, răspunzând unei propuneri a domnului, Sfatul Administrativ Extraordinar se ocupă de „regularea și completarea slujbașilor poliției din capitală”, analizând și dezbătând proiectul prezentat de șeful poliției (RO, 643).

Slujbele la stat, cu micile lor avantaje, vor deveni lucrul cel mai dorit de orice român². Marii dregători sunt dețină-

1. *Ibidem*, pp. 144–146. Aceste pensii aveau să creeze diverse situații, tot românul simțindu-se îndreptățit să ceară, mai ales că statul era cel care trebuia să plătească. Astfel că, la puțin timp de la înființare, statul are mai mulți „pensionari” decât funcționari, iar Adunarea Obștească se simte datoare să atragă atenția: „Văzându-se că fețele cu cereri de pensii se înmulțesc fără osebire spre a nu aduce vătămare scoposului întocmirii legiurii, Adunarea Obștească zice că să primească pensii doar cei care au deținut o slujbă publică și, dacă cumva din casa pensiilor va prisosi ceva, atunci să fie luate în considerare și alte cereri” (12 martie 1840, APR, IX/I, 194–195).

2. Afirmția este susținută de creșterea continuă a acestei clase de slujbași publici. Dacă, în 1859, Moldova are 2 188 slujbași publici, în 1903, regatul are nu mai puțin de 102 560 slujbași (Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, Humanitas, București, 1991, p. 140).

torii de drept al monopolului slujbelor mărunte, iar ei, datorită persistenței raporturilor de putere și dependență cu norodul, vor face regulile jocului birocratic. Până la urmă, o slujbă la stat înseamnă o minimă știință de carte, un loc cald într-un departament, efort minim pentru un salariu minim, dar o pensie pentru văduvă sau copii. Este calea cea mai sigură nu spre îmbogățire, ci spre supraviețuire. Or, mulți dintre românii acelei epoci nu-și propun să se îmbogățească, ci doar să supraviețuiască. Într-o societate cu ierarhii bine stabilite, saltul dintr-o categorie în alta nu se poate face ușor sau peste noapte. Trecerea de la sărăcie la bunăstare (nu bogăție) este posibilă, dar acceptând valorile sistemului. În capitolul precedent ne-am oprit asupra primei părți din mărturia lui Gheorghe Sion cu privire la ocuparea marilor dregătorii de către familiile importante. În partea a doua a mărturiei, Sion vorbește și despre maniera de atribuire a slujbelor mărunte: „Familiile de mâna a doua, precum Drăghicești, Pogori, Greceni, Coroi, Gănești, Sionești, Negruțești, Cazimirești, Cuzești, aveau drept să aspire la posturi de mâna a doua, precum casieri, membri de tribunale, directori sau capi de secțiuni prin departamente; numai dacă aveau legături cu familiile cele mari, sau se impuneau prin capacități marcante, ajungeau la funcții cu cele mari; iar la arhontologie urcau de la pitar până la spătar.”¹ Iar spusele lui Sion sunt confirmate de analiza oferită în prima parte a acestui capitol. Slujbele se obțin și se mențin cu ajutorul protecției și al dării de bani. Vechea ierarhie de ranguri se înlocuiește acum cu ierarhia slujbelor acordate nu prin concurs sau ținând seama de competență, ci după „obrazе”.

Pe treapta cea mai de jos se află cei mici, împărtașiți din posturile minore și cele mai neînsemnate: „Familiile cele mici, plevușca rădicată din neguțătorime sau dintre mazilime era

1. Gh. Sion, *op. cit.*, p. 418.

primită la funcțiunile inferioare și onorată abia cu ranguri de șetrari, vtori-logofăt, sau vtor-vist, ranguri care abia îi distingeau din plebe și-i scăpa de contribuțiunile fiscale¹. Această funcționărimă mărunță se recrutează din rândul celor mici, uneori abia înnobilați; alții vor fi înnobilați tocmai datorită slujbelor prestate, ca o compensație pentru „devotament” sau îndeplinirea atribuțiilor poate mai bine decât s-ar fi așteptat stăpânirea. De pildă, un Alecu Vasiliu este ridicat la rang de spătar (1852) „pentru îndatorirea de director <la> Poliția Capitalii”². Trebuie făcută precizarea că slujba este desprinsă de rang; întâi se obține slujba și abia apoi rangul; pentru mulți rangul apare ca o „distincție” socială, totuși inutilă dacă nu are în spate o activitate economică de care să beneficieze „proprietarul”.

Această clasă de funcționari, creată prin Regulamentele Organice, este departe de a se comporta ca un corp comun sau de a se supune regulilor, incipiente, dar existente. Îi lipsește, mai mult ca orice, instrucțiunea. Având în vedere criteriile selecției, ea nu are cum și de ce să se formeze, din moment ce obținerea unei slujbe, păstrarea ei, promovarea nu se făceau, și nu se vor face multă vreme, respectând litera legii sau stimulând valoarea, meritocrația. Drumul alunecos al protecțiilor de tot felul, al intervențiilor, al obediențelor și lingușirilor pare a fi preferat de români. Sau, pur și simplu, el este singurul pe care îl cunosc și singurul pe care acceptă să meargă. Or, el va începe să-și arate dezavantajele încă de la naștere, perpetuând și întronând abuzul, incompetența, „năravurile proaste”, ineficiența. Mulți dintre primii slujbași regulamentari refuză, de pildă, să presteze jurământul obligatoriu, preferând demisia și așteptând o altă ocazie; alții se eschivează de la o asemenea îndatorire³. Lipsa

1. *Ibidem*.

2. M.-R. Ungureanu, *Arhondologia*, p. 289

3. Hurmuzaki, *op. cit.*, X, 478.

de responsabilitate față de funcția prestată este invocată adesea. În 1836, când vodă Ghica vizitează cancelariile județelor, primește o serie de jalbe ale localnicilor cu privire la abuzurile săvârșite de cei trimiși să pună în aplicare Regulamentul. În anul următor, la Slatina, lui Vodă îi merge și mai bine: nu găsește pe nimeni la post și destituie întreg tribunalul¹. Un alt raport al lui vodă Ghica notează abuzurile săvârșite de slujbași, mai ales în teritoriu, unde se cred deplin stăpâni și se îmbogățesc prin tot felul de afaceri, în complicitate cu hoții, prin însușirea banilor statului. Concluzia este una singură: moralitatea clasei din care sunt ieșiți acești slujbași lasă mult de dorit². Unii dintre mărunții slujbași ajung la gazetă spre a fi pildă și altora. Toma Petreșcanul este unul dintre ei, ajuns în paginile gazetei *Învățătorul Satelor*, prin decretul de destituire al lui vodă Bibescu, din 28 decembrie 1843. El este unul dintre zecile de otcârmuitori (de data aceasta al plășii Ogrenenilor din județul Vlașca) care, ca și alții, a „hrăpit o sumă de bani, și o câătătime de orz de la lăcuiitorii a patru sate”, promițându-le că-i va apăra de căratul pietrișului la facerea drumurilor. Or, prin lege, sătenii sunt obligați, șase zile pe an, să lucreze la construirea drumurilor. Nimeni nu-i poate scuti de această corvoadă, cu atât mai puțin cel care ar trebui să supravegheze respectarea poruncii. Prilej de a itera toate eforturile făcute de stăpânire pentru a opri astfel de „incidente”: „luînd în băgare de seamă că cu toate povățuitoarele instrucțiuni și stăruitoarele măsuri întreprinse din partea stăpânirii, în feluri de chipuri, nu s-au putut încă stârpi cu deplinătate abuzurile și nepravilniceștile de asemenea fire”. Și mai ales se prevăd pedepse aspre pentru toți cei „greșiți” (*Învățătorul Satelor*, 30 decembrie 1843).

1. I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 26. Vezi și *Buletinul Oficial*, nr. 26/ 1836 și 28/1835.

2. *Ibidem*, pp. 70–71. Vezi și APR, X/I, 389.

Constantin Sion semnalează o serie de abuzuri ale micilor funcționari, săvârșite în Moldova, pentru care uneori sunt destituiți. De cele mai multe ori sunt însă reprimiți în slujbe și chiar promovați, nu datorită unor „competențe” superioare care să-i facă indispensabili, ci datorită aceleiași protecții care revine și trece peste orice. Ștefanache Florescu, scriitor la isprăvnicia Vaslui, este prins cu multe „blestămății” și „tâlării”; destituit și pedepsit – „au fost pus și în gros, în butuc” –, fostul scriitor revine, în timpul domniei lui Ghica vodă, „nu știu prin ce mijloc”, se arată nedumerit Constantin Sion, ca angajat al Departamentului Dinlăuntru, de unde este ridicat la rang de căminar¹. Un alt „șiret obraznic” este Costachi Roată, mazil și răzeș de la Galbeni, ținutul Neamțului. Acesta ajunge la 1830, „prin logofătul Todirașcu Balș”, samiș la Bacău, dar foarte repede „au făcut multe abuzuri”. Vistierul Alecu Sturdza, „încredințându-se de urmările lui, l-au dat afară și în heră l-au adus la Iași, unde l-au ținut cîțva închis”. Asta nu-l împiedică, după ce scapă, să-și cumpere un titlu de serdar (1840), să se apropie de beizadea Grigore Sturdza, care îl răsplătește cu slujba de cilen (1846) la judecătoria Roman². Toleranța se manifestă la toate nivelurile, nu pentru că se crede în schimbarea slujbașului greșit, ci pentru că el are întotdeauna în spate un protector. Acesta intervine și promite în numele „greșitului” îndreptare, supunere, onestitate. „Familia grea”, „lipsa”, „sărăcia”, „umilinta sunt mizele acestui joc uzitat, fie că au, fie că nu au vreo urmare. Dar nu este suficient, se adaugă îndatoririle față de protector, alierea cu acesta în împărțirea veniturilor slujbelor sau în comiterea abuzurilor. De peste tot se îndreaptă către auto-

1. C. Sion, *op. cit.*, p. 293. În Arhondologie, Ștefan Florescu este ridicat de două ori în rang: în 1853 devine sluger, iar în 1855, căminar (M.-R. Ungureanu, *op. cit.*, p. 119).

2. *Ibidem*, pp. 232–233, și M.-R. Ungureanu, *op. cit.*, p. 240.

ritatea centrală jalbe peste jalbe cu privire la numeroasele abuzuri săvârșite de slujbași locali¹.

În 1844, când vodă Bibescu ajunge prin Vâlcea, locuitorii din Cozia îl întâmpină cu mic cu mare, pentru a se plânge de subocârmuitorul Gheorghe Străichinescu, care și-a depășit de mult atribuțiile și care, ascuns sub haina slujbei, se poartă tiranic și fără limite². Cozia nu este singura zonă, tot județul se plânge lui vodă în august, în același an, iar jalbele nu sunt cu mult diferite³. Unii sunt pedepsiți, cum este cazul lui Dincă Pârâianu, care, acuzat că folosește „rău” puterea dobândită prin slujba de ocârmuitor, este trimis de vodă Știrbei în surghiun la mănăstirea Sadova spre a liniști astfel spiritele aprinse ale locuitorilor nemulțumiți din plasa Oltețului de Jos⁴.

Aceeși corupție și aceeași delăsare se întâlnesc și la nivelul departamentului judecătoresc. O spune logofătul dreptății Barbu Știrbei, la 27 iunie 1840, în raportul său adresat Adunării Obștești. Or, măsurile urgente și necesare pentru îndreptarea acestei situații au o legătură directă cu formarea profesională a slujbașului și implicarea statutului în educație. Numai instrucția poate să „prelucreze” moralitatea, să formeze o conștiință de grup și un prestigiu al meseriei: „după pilda neamurilor civilizate, slujba de judecător să închipuiască o meserie, să fie o vocație și să nu se primească în sânul magistraturii decât cel destoinic, iar odată primindu-se, să aibă încredințarea că, îndeplinind ale sale datorii se va înainta până la cele întâi trepte judecătorești”. Logofătul dreptății crede că aceste deziderate pot fi atinse printr-o

1. ANRBZ, Pretura Plasei Gura Dimii 14/1833; ANRV, Pretura Plasei Drăgășani, 21/1834; ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 99/1831–1836; 1–3/1835; 71/1836–1837; 59/1837–1838; 49/1839; 29/1840; 39/1840.

2. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 12/1844–1845.

3. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 24/1844–1845.

4. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 41/1850–1851.

școală de drept de bună calitate, care, în 12 ani, prevede cu optimism, va forma „amploiați cu desăvârșită știință de pravilele țerii, pentru toate posturile judecătorești”¹. Optimismul celui ce avea să devină domnul țării n-a prea dat roade. În 1852, adică după exact 12 ani, sistemul întâmpina aceleași probleme legate de lipsa de instrucție, de recrutarea deficitară, de corupție și abuzuri. Departamentul Dinlăuntru dă o circulară prin care încearcă, ca de fiecare dată, să potolească un pic vanitatea slujbașilor ce-și arogă mari drepturi odată ce au îmbrăcat uniforma statului. „În puterea influenței posturilor ce ocupă” și „în nădejdea aceea absurdă că stăpânirea n-ar avea mijloace de descoperirea lor”, slujbașii se „întind fără sfială în urmări nelegiute”, constantă Dimitrie Ioanid la 11 mai 1853. Dar măsurile întârzie și de data aceasta, fiind înlocuite cu „repetarea necurmatelor porunci date de la Departament”. Responsabilitatea este trecută asupra otârmuitorilor care primesc misiunea de a-și spiona mai „stăruitor” subalternii. Depistarea și pedepsirea unui slujbaș corupt trebuie să se facă înaintea reclamării abuzului la organul central cu argumentul că „vreme dar fiind acum a se pune stavilă vericăria nepravilnicii din partea slujbașilor și a stârni și a se precurma cu desăvârșire verice urma abuzivă, pripășită din obiceiuri întreprinse, din nenorocire, din vremile trecute”. În plus, se vorbește mult, în această circulară, despre „pătrunderea” slujbașului de „îndatoririle la care sunt chemați în posturile lor, de mulțumirea de a trage după dâșii când se vor conforma cu a stăpânirii părintească bunăvoință”. Se face o trimitere și la eventuale „pedepse”, fără a se insista pe gravitatea actului și sancționarea lui conform literei legii (*Vestitorul Românesc*, 39, 20 mai 1853). Cu alte cuvinte, o circulară destul de vagă pentru a stârpi un lucru grav. Doar „vremurile trecute” rămân, ca mai totdeauna, țap ispășitor pentru multe dintre comportamentele prezente.

1. I.C. Filitti, *op. cit.*, pp. 80–83. Vezi și APR, IX/I, 1118.

Acest aparat administrativ evoluează, dar trebuie să facă față unui număr mare și important de provocări, iar sistemul educativ, deși are nevoie de cea mai mare atenție, rămâne cel mai cel mai neglijat.

Regulamentele Organice vor avea în vedere și organizarea învățământului public, punând accentul mai ales pe învățământul secundar și primar. Cele câteva „cursuri speciale” sunt dedicate științelor juridice, științelor agricole și matematicilor superioare, cu ceva trimiteri la arhitectură. În ciuda regulamentelor și prevederilor detaliate, practica dovedește neputința de a le pune în aplicare. Deși recunosc că „cea mai dintâi trebuință și cea mai de căpătâi pentru pământul nostru” este „creșterea bună” și „cuvincioasă a tinerimii de orice stare”, domnii și miniștrii lor investesc prea puțin timp și bani în învățământul public și național. Având o oarecare vizibilitate și dezvoltare incipientă în capitale și în orașele mai mari, în lumea rurală școlile publice rămân doar un deziderat. Orașul beneficiază și de avantajul școlilor private, susținute de diverși străini, unde limba franceză și profesorii francezi ocupă un prim loc. Cu toate acestea, chiar autoritățile recunosc că pregătirea tinerilor este insuficientă dacă s-ar raporta numai la învățământul românesc, astfel încât mulți aleg să-și completeze studiile în străinătate, pe banii părinților sau trimiși cu burse guvernamentale. Școala de la Sf. Sava avea în plan pregătirea slujbașilor publici și mulți pașoptiști i-au trecut pragul, dar majoritatea n-au ocupat o slujbă decât după un alt stagiul, făcut la școlile europene. În Moldova, Academia Mihăileană ar putea fi considerată o instituție superioară pentru pregătirea tinerilor mai ales în domeniul dreptului și agronomiei, dar și aici nivelul studiilor sale este sub cel al studiilor în străinătate¹.

1. Alex Drace-Francis, *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity*, Taurus Academic Studies, London, 2006, pp. 102–103, 111.

Până la introducerea învățământului obligatoriu în timpul domniei lui Cuza, satul rămâne tributار Bisericii și preoților. Formarea școlarului este încredințată de obicei preotului, uneori unui profesor plătit de boierul din regiune, care susține financiar școala sau îi oferă cel mult un local. Condițiile sunt precare și departe de a produce slujbașii necesari noului sistem administrativ¹. Băjbăielile sistemului educativ sunt notate cu dezamăgire de Ion Ghica. Analiza pe care o face evidențiază multe dintre tarele societății românești în drumul ei spre modernitate. În scrisoarea sa din 1882, omul politic Ghica remarcă progresele făcute de învățământ: „gimnazii, licee, colegii, facultăți de litere, de științe, de drept, de medicină, nimic nu ne lipsește”; dar „nu se văd răsărind luceferi pe orizontul literelor”, din cauză că preferințele se îndreaptă spre avocatură și jurnalism, meseriile speculațiilor, și nu cele ale practicii. Școlile au în general rezultate slabe, bacalaureatul nu se poate compara cu cel dobândit în școlile Apusului. Motivul este unul destul de cunoscut, dar neluat în seamă – lipsa de seriozitate: „profesorii nu sunt destul de exigenți, nici destul de riguroși la eworkamene; gradul universitar se acordă prea lesne și a devenit accesibil inteligențelor celor mai mediocre”. Cei cu bani preferă să-și trimită copiii la învățătură în școlile străine, ceilalți să treacă târâș-grăpiș prin sistemul românesc, să se avânte în domenii cât mai speculative, fie că au talent, fie că nu, și să practice apoi o meserie pentru care n-au vocație sau pregătire: „a face oameni învățați este un bine, a face numai advocați sau jurnaliști este un rău”, conchide Ghica, punctând alunecarea sistemului spre trăncăneala ineficientă².

1. Nu insistăm prea mult asupra sistemului de învățământ pentru că el a beneficiat de o excelentă analiză datorată lui A. Drace-Francis, *op. cit.*, pp. 100–113, 143–159.

2. I. Ghica, *op. cit.*, pp. 132–133.

Fără un sistem educativ eficient, birocrăția românească este departe de a forma funcționari loiali slujbei, în care „vocația”, „datoria”, „stima socială”, „specializarea” să lucreze conștiința unui grup aparte. Slujbașul este tributар unei persoane și nu unei instituții impersonale care îl răsplătește pentru serviciile prestate și nu pentru alt tip de servicii (fidelitate, lingușeală, servicii private). El se află încă într-o „relație patrimonială de autoritate”¹ cu instituția angajatoare, personificată de cele mai multe ori de un protector.

Trocul cu slujbe nu face decât să recunoască și să consfințească ierarhiile tradiționale; marele boier își formează o clientelă utilă în orice împrejurare, dar își afișează slabe autoritatea, influența, prestigiul. Ca și alte simboluri specifice elitei, și această putere de intervenție se lipește de aristocrație. „L-au făcut”, spune Constantin Sion, „m-au făcut”, confirmă Grigore Andronescu, subliniind rolul esențial al marelui boier în căpătarea unei slujbe, a unui rang. Nepotism, simonie, favoritism, intervenție, mită, voie vegheată, mijlocire, tot atâtea termeni pentru a desemna marea autoritate boierului fără de care nimic nu se poate face, fără de care cel mic n-are nici o șansă să parvină, să supraviețuiască. Aceeași termeni desemnează totodată neputința unui sistem ce se perpetuează în ciuda reglementărilor, un sistem hulit și de cei mici, și de cei mari, și totuși acceptat, propagat, menținut, încurajat. Din rândul slugilor boierite se vor recruta funcționarii aparatului administrativ schițat mai ales de Regulamentele Organice, dezvoltat de o serie de instituții create acum sau mai târziu sub domnia lui Cuza sau Carol I. Deși legile s-au pus în pas cu Europa, recrutarea slujbașilor a continuat să se facă pe aceleași baze clientelare. Marii boieri de ieri, deveniți moșieri și miniștri, și-au promovat

1. Vezi M. Weber, „Bureaucracy”, p. 352.

și susținut clienții, rudele, slugile, amicii. Apariția partidelor politice va naște un alt tip de clientelă, ce va fi exploatată odată cu fiecare nou scrutin. Bineînțeles că dezvoltarea învățământului va spori într-o anumită măsură educația funcționarului, dar nu cu mult, ci doar o cu spoială de „cultură”. Altfel cum să explicăm raportul și analiza ministrului de interne¹, Vasile Lascăr, din 1901, în care incompetența, abuzurile funcționarilor, pe de o parte, intervenționismul celor mari în numirile în slujbă, pe de altă parte, sunt încă de actualitate? Despre același lucru vorbește și Andrei Sora în analiza sa asupra formării corpului prefectoral în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acum, practici vechi se adaptează la evoluțiile sociale sau politice, pentru ca o oligarhie locală să controleze accesul la funcții importante și, prin intermediul unei rețele, să-și croiască propriul aparat clientelar în teritoriu².

1. În 1901, Vasile Lascăr, ministru de interne, prezintă în Parlamentul României un raport cu privire la funcționarii ministerului. Constatările sunt sumbre: gradul de cultură al polițiștilor în slujbă este foarte scăzut; din cei 728 de polițiști din mediul urban, 357 au doar cursul primar, iar 288 au trei-patru clase de liceu. „Nivelul cultural al acestei țări este așa de jos astăzi, încât să fim nevoiți a încredința mai toate funcțiunile polițienești la oameni cari nu au decât patru clase primare?”, se întreabă ministrul. Apoi numirea în slujbă ține doar atât cât se menține la putere cel ce i-a numit, și dă exemplul Poliției Capitalei, unde din 271 angajați Partidul Liberal, venit la putere, a dat afară 230; când a venit rândul Partidului Conservator, acesta a concediat 250. Același lucru se petrece și la nivelul întregii țări. Cât despre abuzuri: „Poliția nu este alt decât o asociațiune de agenți electorali. Când sunt în slujbă luptă să nu cadă guvernul; după ce cade guvernul sunt dați afară cu grămada și trec în opoziție, unde formează garda de onoare a unora din oamenii noștri politici.” O situație specifică care s-a tot perpetuat până astăzi (Vasile Lascăr, *Discursuri politice*, ed. de Marius Thedorian-Carada, București, 1912, vol. II, pp. 606–610).

2. Andrei Sora, *Servir l'Etat roumain. Le corps prefectoral, 1866–1940*, Editura Universității din București, București, 2011, pp. 363–384.

A avea o meserie între procopseală și sărăcie

Străinul observă că în țările române nu există o clasă de mijloc; totodată el punctează că românul se îndreaptă foarte puțin către o meserie, lăsând locul liber alogenilor: „aproape toți muncitorii sunt străini – scrie consulul Reinhard în raportul său din 1807 –, atrași fie de o soartă nenorocită, fie de ușurința dacă nu de a face avere, cel puțin de a-și câștiga pâinea cu o muncă și mijloace modeste. Din pricina lenei și ignoranței – localnicii nefiind apți pentru industrie sau comerț regulat –, toate aceste ramuri au ajuns pe mâna străinilor, de la meseriile și profesiunile cele mai banale până la cele care țin de artă și știință”¹. Această observație poate fi considerată un topos ce s-a tot perpetuat în scrierile acestor „călători străini” (vezi Larry Wolf). Ea este însă reluată și în proverbele românești. Unul dintre ele, „Stăpân mă duc să-mi gălesc, d-ar da Domnul să nu gălesc”, este explicat astfel de Iordache Golescu: „se zice pentru cei ce nu vor să slujească”². Economistul și omul politic Nicolae Suțu analizează această lipsă de meseriași și conchide că „industria manufacturieră e ca și inexistentă”, iar „artele și meseriile nu sunt exercitate decât de străini”. Absența unei școli de meserii și mai ales a unui spirit de „industriaș”, „moldoveanul este orice altceva decât industriaș”, va contribui la menținerea în umbră a acestei activități și mai ales la slaba implicare a populației³. Doctorul Constantin Vărnăv face un pas înainte în explicarea preferințelor pentru agricultură și statutul de „cultivator”. El explică absența unei industrii autohtone prin specificitatea noastră românească: „pământul nostru cel roditor și lenea i nepăsarea lăcuiitorului nostru pentru viitorime”. Pământul mult și roditor asigură hrană suficientă și bogatului, și săracului, așa că nu prea are de ce să se gândească

1. *Călători străini*, serie nouă, I, p. 252.

2. I. Golescu, *op. cit.*, p. 232.

3. N. Suțu, *Opere economice*, pp. 184–190.

dească la investiția pe termen lung. Și face un calcul: în 39 de zile un țăran ară, seamănă, prășește și culege o recoltă ce îi asigură supraviețuirea, nu vrea mai mult și nu cere mai mult. „Mămăligă și rachiu“ este lozinca sub care își duce existența norodul, aflat moral și intelectual pe cea mai de jos treaptă a „ticăloșiei“. Doctorul Vârnăv își argumentează „axioma“ povestind experiența sa de cultivator: „atuncea în anii lipsei când dimerlia de popușoi se suise și pân' la 8 lei, găseam argați îndestui cu 120 lei pe an; coborându-se iarăși prețul la 2 lei, nu s-au coborât și prețul lucrului, ce dinpotrivă s-au suit peste îndoit“. Cu alte cuvinte „nevoia silește pe locuitor la lucru, iar nu dorința câștigului“¹.

Același Constantin Vârnăv identifică trei factori care ar sta în calea practicării unui meșteșug: lenea, beția și nepăsarea. Iată ce spune: „Afară de casapi, pitari, ciobotari, alămari și fierari, din care mai toți sunt țișani, mai că n-avem meseriași pământeni. Tot ce avem, fie pentru trebuințele de rând, fie pentru comoditate sau lucu, este sau din țări streine adus, sau făcut aici de către străini... Moldova în adevăr au făcut cercări și cu fabrici, însă... unde este fabrica de postav a lui Fraivald? Unde'i sticlăria de la Comănești? Ce s-au făcut cu fabrica de farfurii de la Scobâlteni? În sfârșit unde este fabrica de unelte agricole din Păcurari?“² Și, acolo unde există, fie este susținută direct de la buget, așadar fără prea mare impact, fie nu reușește să se impună în fața numeroaselor și ieftinelor produse de import. Nicolae Suțu exclamă: „La cei trebuiește domnului Asaki (este vorba de Gheorghe Asachi – n.n.) o presă mecanică dacă, din două foi care nu apar decât de două ori pe săptămână, una este subvenționată de Cărmurire și distribuită funcționarilor, iar cealaltă nu are mai mult de 200 de abonați?“³

1. Foaia Soțietății de Medici și Naturaliști din Principatul Moldovei, tipărită în Institutul Albinei, anul I, no. 1, 1851, p. V-VII.

2. *Ibidem*, nr. 5, 1851, p. 31.

3. N. Suțu, *Opere economice*, p. 185.

Coagularea acestor diverși artizani într-un grup social aparte va fi destul de anevoioasă. Breslele nu vor reuși să se concretizeze viabil, astfel încât să-i adune, să le dea o identitate, o conștiință de grup, ci ele însele se vor construi și reconstrui pe diverse principii¹. Puterea nu va fi mai niciodată interesată de asocierea lor în diferitele atribute politice sau economice; concurați de boierime și chiar de stat în practicarea diferitelor activități economice, le va fi imposibil să se ducă spre altceva, spre constituirea unui grup cum a fost, de pildă, starea a treia în Franța.

Minima știință de carte îi ajută pe unii să ocupe una dintre slujbele regulamentare. „Învățând carte“, Vasile Procopiu, feciorul casapului Procopi din târgul Botoșanilor, intră mai întâi în cancelaria isprăvniceii, pleacă la Iași, unde devine scriitor la agie, de aici la Departamentul Dinlăuntru, pentru a fi apoi boierit cu șetrăria (1835) și apoi cu stolnicia (1849). Ajuns boier, fiul casapului trebuie să-și adapteze și „porecla“: se „grecizează“ și devine Procopiu².

De pe la începutul secolului al XIX-lea, țările române își deschid porțile oricui dorește să vină și să practice o meserie. Meseriașii sunt mai mereu puțini. La 1 iulie 1815, frații Ianuș, negustori din Craiova, își deschid o zalhana, dar nu au „specialiști“ pentru a ține o asemenea afacere. Așa că îi scriu fratelui lor întru tovărășie, Ioan Mimi, să le găsească la București pastramagii, cervigii, cazangii și cârnățari, pe care să-i trimită cât mai degrabă la Craiova pentru a putea porni afacerea. Îl sfătuiește chiar ca, în cazul în care n-ar găsi, să-i „fure“ de la altă zalhana³.

Pentru mulți, Bucureștiul, Iașii, dar și alte orașe de provincie par o alternativă reală pentru supraviețuire. *Documentele statistice ale orașului Iași* ne pun în temă cu toți

1. Gh. Lazăr, *op. cit.*, pp. 68–101.

2. C. Sion, *op. cit.*, p. 219; M.-R. Ungureanu, *op. cit.*, p. 234.

3. ANR, mss. 695, f. 141v.

străinii aciuăți în capitală, monopolizând diferite profesii. Iacob Chicherali și Luiz Volponi sunt „fabricanți de macaroani“, Filip Pistol, „franțoz“, este „lăcătuș“, alt „franțoz“, Alexâi Lasărv, se declară „camardinier“, iar Ioan Varon muncește ca „slugă pe la unii și alții“ de vreo patru ani; mulți alți „franțози“ au meserii banale, dar necesare, de zugrăvi, grădinari, cârciumari, teslari sau vizitii, precum Stîșcher, înregistrat ca având pașaport de Odesa, dar statornicit la Iași de vreo patru ani. Bucătarul nu mai poate fi considerat un oarecare, căci trecerea spre alte gusturi cere noi „profesioniști“, cum e Anian Felixu, venit tocmai de la Paris, de șapte ani, spre a găti cui s-o nimeri¹. E de la sine înțeles că unii dintre ei se vor fi alăturat meșteșugarilor autohtoni sau celor ce-și vor fi găsit norocul pe ulițele și în dughenele valahe. Că vor reprezenta un model pentru această pătură urbană, că modul lor de viață, că stilul vestimentar „nemțăscu“, desosebit de „moldovinesc“ sau „țărănesc“, că atitudinile lor vor fi tot atâtea noi repere în noua stratificare urbană. Căsătoriți, cu moldovence sau cu fete de aceeași nație, ei vor contribui la reorganizarea vieții urbane și a populației. De altfel, *Documentele statistice ale orașului Iași* îi inventariază și îi stratifică tocmai pentru a afla dacă privilegiul de sudit n-ar trebui eliminat, astfel încât ei să treacă de fapt și de drept în rândul contribuabililor nației în care au reușit să se insereze și chiar să se integreze: „nația sa îl încredințează de străin, însă îndelungarea vremii de 17 ani și viaa de veci ci o are îl trag în dreptățile pământești. Pentru aceea, ori de una sau de alta trebui a să disfaci, iar acum mai mult se poati socoti de raie“, se specifică în dreptul lui Filix Barla, „taliian“, venit din Piemont să deschidă pe dealurile Copoului cofetărie cu „beliart“ și cârciumă².

Protipendada și casa regală cumpără mobilă de lux de la Friederich Bossel. Măcar pentru cei din clasă de sus, confe-

1. Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu, *Documente statistice privitoare la orașul Iași, vol. II (1824–1828)*, pp. 488–509.

2. *Ibidem*, p. 480.

turile nu au gust dacă nu sunt făcute de cofetari și patisieri străini. Cofetăriile cele mai renumite aparțin italianului Comorelli, sau polonezului Fialkowki, sau unui anume Pangalon, care, pe 15 mai 1846, onorează comanda lui vodă Ghica făcută cu ocazia primirii consulului francez Nion. Străzile Iașului se pietruiesc cu meșteri nemți și sârbi și, chiar dacă se mișcă încet, autoritățile îi prefră autohtonilor sau insistă să fie aduși alții, dar tot din străinătăți¹. Când vine vorba de partea tehnică, Adunările Obștești recunosc neputința țărilor române de a furniza specialiști, legând lipsa „canalizației“ în București de „pricina că nu se află în țară oameni cu asemenea științe hidrolice“. Așa că se cere lui vodă, dacă tot vrea să aibă canalizare, să „cheme din streinătate asemenea oameni cu destoinice științe“ (APR, VIII, 408, 18 iunie 1838). De multe ori, aceștia ajung în slujbe importante cu ajutorul „proptelelor“ și recomandărilor celor din jur. De pildă, la 5 mai 1840, Ștefan Vogoride cere ginerelui său, Mihail vodă Sturdza, să-i ofere unui protejat un post de profesor la Iași sau să-i găsească o altă slujbă. Ce îl recomandă pe acest pictor de ocazie? Portretul făcut socrului și... timpul pierdut cu asta. În rest, pictorul este „un homme d'aspect agreable et de bonne éducation“, calități mai mult decât necesare pentru a primi un post „au lycee de Iassi comme professeur“². Asemenea intervenții sunt o practică cotidiană, un drum sigur de urmat; protecția cuiva ține loc de recomandare; influența și puterea înlocuiesc competența.

Un croitor și un caretaș oferă informații esențiale despre practicarea unui meșteșug în țările române. Cunoașterea cu temeinicie a unei meserii constituie nu numai o sursă de prestigiu, ci și o importantă sursă de venit. Croitorul neamț Holt-haus ajunge în 1830 la București și-și găsește foarte repede de lucru, alături de alți conaționali ai săi, negustori germani

1. Vezi cererea ministrului Dinlăuntru Costin Catargiu din 27 ianuarie 1837 (APR, VII, 704).

2. Hurmuzaki, *op. cit.*, I6, p. 241.

așezați pe Ulița Lipsanilor¹. La fel se întâmplă și cu caretașul Döbel solicitat atât la București, cât și la Iași sau Galați. Pretutindeni însă poartă cu el „specialiști” străini, neavând timpul și resursele necesare pregătirii unor calfe autohtone².

Vodă Ghica înființează în 1835 școala de meserii de pe Podul Târgului de Afară. Dar ea începe să funcționeze abia în 1836, sub conducerea doctorului Zucker. Principalii elevi ai școlii (în jur de 40 pe an) sunt militarii în termen, care învață în meseriile de lăcătuș, fierar sau tâmplar. Dar și pentru alte meserii tot soldații rămân materia din care se recrutează elevii, prinși deja într-un sistem, disciplinați și mai ales obligați să-și folosească cumva timpul. Consulul Kuch laudă această inițiativă, dar mai ales buna pregătire care face ca meseriașii să întrecă în „gingășie și trăinicie mobilele fabricate în atelierele din străinătate”. În plus, produsele autohtone sunt cu mult mai ieftine³. Școala de meserii este o inițiativă bună, dar, ca și alte lucruri, se urnește destul de greu. Asta face ca ea să nu producă atât de mulți meseriași cât să acopere nevoile unor provincii în „lupta” lor cu modernizarea. Despre beneficiile școlii de meserii deschise la Iași vorbește și Nicolae Suțu; bursieri ai statului, elevii se îndreaptă către tâmplărie, tâmplărie de mobile, lăcătușărie, fierărie, rotărie, strungărie și dogărie⁴. Dar școala produce, sau ar fi trebuit să producă, cam 10 meseriași pe an, mult prea puțin pentru a acoperi nevoile unei populații

1. *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, coordonatori Paul Cernovodeanu, Daniela Bușe, Editura Academiei Române, București, 2005, serie nouă, vol. II (1822–1830), pp. 439–440.

2. *Ibidem*, pp. 467–468.

3. *Călători străini*, serie nouă, IV, p. 224. Vezi și opinia lui Louis Antoine de Grammont, *De l'administration provisoire russe en Valachie et ses résultats*, Bucarest, 1940, pp. 63–65.

4. N. Suțu, *Opere economice*, p. 191.

sporite. Și, până spre mijlocul secolului al XIX-lea, rezultatele sunt destul de slabe¹.

Ion Ghica pledează insistent pentru dezvoltarea învățământului practic: „dacă oamenii învățați sunt folositori, cei meșteri sunt indispensabili”. Îndreptarea spre școlile de meșteșugari nu place aproape nimănui: „ar fi fatal să nu avem dulgheri, tâmplari, zidari, croitori, cizmari și să avem numai oameni stropiți cu literatură și cu filozofie”, spune Ghica. El cere deschiderea pe lângă școli a unor ateliere care să dea posibilitatea tinerilor să-și găsească măcar un drum în viață, dacă nu vocația: „să se înființeze în fiecare oraș trei, patru, zece, douăzeci de ateliere, în cari copiii să învețe meseria la zi care se destină și totodată să aibă trei sau patru lecții scurte pe fiecare zi, în cari să poată dobândi cunoștințe de religie, de limba națională, de istoria țării, de calcul, de geometrie și de desemn aplicabil la meserie lui”. Iată, așadar, un program care ar putea forma meseriașii de care societatea are nevoie și ar acoperi nevoile unei industrii atât de râvnite și care se credea că „s-ar putea înființa fără meșteri și s-ar putea produce fără producători”. Acest sistem ar fi capabil să încurajeze talentele și le-ar propulsa spre „dispozițiuni literare sau științifice serioase”². E stare de fapt, crede Ghica: meșteșugurile nu prea au căutare, lăsate încă, poate pentru multă vreme, în mâinile alogenilor. Dar nu este prima oară când I. Ghica militează pentru formarea unei clase de mijloc. În 1848 scrie concret despre necesitatea formării unei clase de mijloc, identificată cu „națiunea” capabilă să susțină progresul și prefacerile unei societăți³.

1. A se vedea, Ilie Cojocaru, *Începuturile învățământului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967.

2. I. Ghica, *op. cit.*, pp. 133–134.

3. Ion Ghica, *Ce sunt meseriașii?*, București, 1848. Vlad Georgescu atribuie această broșură anonimă lui Ion Ghica. Vezi V. Georgescu, *op. cit.*, p. 101.

Pe drumul deschis de el se va plasa mai apoi Ion C. Brătianu, care va scrie sistematic despre virtuțile acestei burghezii în paginile jurnalului *Românul*.

Ideea de profesie este, după Max Weber, parte constitutivă a spiritului capitalist¹. Dar, în țările române, fără o școală și mai ales fără o tradiție în formarea unor profesii, această idee prinde contur foarte greu. Am arătat în alt capitol cum boierii, marii boieri, disprețuiesc practicarea unei meserii, considerată ca o totală nepotrivire cu statutul lor social. Am văzut, de asemenea, cum clasa de mijloc a boierilor se adaptează fără prea multă tragere de inimă la ceea ce Regulamentele Organice vor impune, îndreptându-se spre practicarea unor meserii doar pentru a supraviețui, în timp ce pătura de jos a societății, având o oarecare știință de carte, preferă să se îndrepte cu precădere și masiv către aparatul administrativ nou creat. Nu putea fi vorba, în această perioadă, de o specializare sau de o profesionalizare în deținerea unei slujbe într-o cancelarie, ci doar de un loc calduț, iar acest „loc calduț” din administrație va face carieră, fiind dorit și criticat în același timp.

„Noi, românii, fii adevărați ai patriei, lăsăm toate celelalte întreprinderi care pot să ne ferească atât pe noi, cât și pe muma noastră și năvălim din lenevire și trândăveală în canțelariile statului pentru o lefșoară de chiverniseală, și neîncăpând în aceste canțelarii ne facem pe urmă și cerșetori, pretinzând ca să ne hrănească alții de pomană ca pe niște orbeți”, scrie *Predicatorul Ecclesiastic* în numărul său din 5 decembrie 1857. Figura fantelui birocrat se conturează din ce în ce mai clar: un individ având o brumă de carte, dobândită într-o școală prost întreținută, uneori fără să-și ducă studiile la capăt. Amploiații, cățărați pe spinarea sta-

1. Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Humanitas, București, 1993, p. 178.

tului, se „chivernisesc cu condeiu”, adică trăiesc de azi pe mâine, și mai ales se fălesc umblând „înmănușați, frizați, fluierând în biciușcă și tâind câinilor frunză”. Iar acest chip ve deveni din ce în ce mai prezent în memoria epocii, invadând presa, caricatura, dramaturgia, dar mai ales realitatea.

*De la Lina țiganka la Madame Hélène:
despre „slugile particulare”*

Domeniul boieresc încearcă să-și formeze proprii slujbași pe care să-i păstreze și pe care să conteze în orice ar fi de făcut. Când nu-i are, îi tocmește, făcând apel la cei din împrejurimi. Note armașului Ioan Buzetel privind cheltuielile de pe moșia sa Fundata, județul Buzău, pun la dispoziție o serie de „contracte” (*tocmeli*) menite a face lumină asupra acestei probleme. Moșia are țigani și poslujnici, dar trebuințele se dovedesc mult mai numeroase decât ceea ce pot oferi resursele proprii, așa că boierul tocmește doiți, potcovari, fierari, vizitii, profesori, dulgheri, tâmplari, zugravi, vieri, slugi pentru treburi mărunte în casă etc. Are cu fiecare câte o înțelegere verbală, un fel de contract nescris, în privința atribuțiilor și a simbriei. Cum armașul ține o evidență strictă a tuturor evenimentelor petrecute pe moșie, și aceste „contracte” sunt trecute în condică. Iată cum arată un astfel de contract:

„1822 noiembrie 14: am tocmi pe Tudorache vier la vie dăn Fundata pe an tl 25”, după care urmează notarea simbriei: „3 tl, 30 bani i-am dat martie 3 1823; 6 tl., bani 30 i pac martie 20”.

În 25 decembrie 1822 face o altă tocmeală: „am tocmi pe Mihai potcovaru să-mi potcovească patru telegari, pe an câte taleri 11 de cal, îngrijind de dâșii și când să vor bolnăvi”. Mihai potcovarul este o slugă bună, iar „contractul” său se tot reînnoiește ani la rândul, până la moartea sa, când este înlocuit de un alt potcovar. Același lucru se poate spune și despre Mihai vizitiul, tocmi la 22 august 1823, cu 30 de taleri

pe lună. Așezate pe moșie, aceste slugi devin parte a marii familii boierești, unde caută protecție ori de câte ori au nevoie. Când rămâne fără lemne și mălai, Mihai vizitiul dă fuga la stăpân. Acesta nu-l refuză, dar ajutorul este scăzut din sim-brie: „5 tl., bani 60 i-am dat de și-au luat lemne și mălai, septembrie 20”¹.

Slugile bune sunt păsări rare, o spune indirect armașul, când notează experiențele neplăcute. La 1 iunie 1820 o toc-mește pe Sultana pe post de chelăreasă și doică – „dădacă la Iancul și să umble cu cheile la pivniță i la cămară, cum și alte îngrijiri ale casii” – la recomandarea unei alte slujnice din casă – „adusă de doica lu Năiță”. Simbria este pe măsura acestei sarcini: „pe an taleri 140, i o rochie de stambă, două cămăși, un fes și un testemel, i încălțăminte”. Slujba presupune o foarte mare încredere în persoana responsabilă cu administrarea resurselor unei gospodării. Cinste, îndemănare, hărnicie, autoritate sunt calitățile cerute pentru a rămâne stăpână peste cheile cămării. Sultana nu va dovedi că le are, iar două luni mai târziu va fi gonită de pe moșie. Aceeași soartă o are și Radul Holteiul din Vălenii de Munte, tocmît în noiembrie 1807 și fugit de cum s-a încălzit vremea cu o pereche de „iminei noi ai Neacșului țigan” (mai 1808); în toamnă fuge și Ștefan, după ce promise bani de cămăși și iminei (iunie–septembrie 1808); în timp ce Dumitrache din Târgoviște, tocmît fecior în casă, este „gonit” după o lună (iunie–iulie 1839). Nici Petre țiganul, tocmît să prepare bucate și „jimblă” (un fel de pâine), și soția sa Ilinca, tocmită „să lucreze în casă”, nu fac mai mulți purici, o lună, de la 18 decembrie 1809 și până la 11 ianuarie 1810, după care sunt „goniți”². Să nu ne închipuim acum că toate aceste slugi ajung să obțină un „contract” din momentul în care bat la

1. ANR, mss. 1268, ff. 65r, 66r, 69r.

2. ANR, mss. 1268, ff. 134r–155r.

poarta conacului. Au nevoie de recomandarea cuiva; de fapt, această recomandare contează cel mai mult. Printre cei an-gajați de armaș se numără frați, surori, fini, nași ai celor deja în slujbă, foste slugi pe la alte case boierești, venite astfel cu o experiență în spate, dar și cu un nume care să garanteze pentru ei, tineri de pe moșiile boierului, cunoscuți întrucâtva și legați de comunitatea care să dea amănunte despre con-duita lor. Unii rămân pentru totdeauna în casa boierului, alții își „etalează” repede nepriceperea sau caracterul, astfel încât Sultana Fundățeanu să-i poată judeca și alunga dacă nu corespund exigențelor. Mâna de lucru este din abundență și ieftină, astfel încât, până la găsirea celui potrivit sau a celei potrivite pentru o meserie ce nu necesită, deocamdată, cine știe ce specializare, se pot face mai multe încercări.

În secolul al XIX-lea apare nevoia de slugi cu o oarecare calificare. Se caută mai ales „bone” și „guvernante”. Țiganca nu mai pare să acopere o nevoie socială. Se deplânge lipsa de oameni și se insită pe necesitatea „importului”, care însă nu-i aduce întotdeauna pe cei buni. Se caută explicații și lipsa de educație a populației feminine pare a fi prima. Iată ce scria *Vestitorul Besericesc*, când pleda pentru educația fetelor:

„toate casele se plâng că nu găsesc slujnice sau guver-nante pentru copii și sânt siliți cei bogați a le aduce din țări streine, iar cei fără stare neavând alt ce face lasă pe copii și pe fete în îngrijirea unor slugi și slujnice lipsite de tot moralul și cunoștințele trebuincioase care adeseori prici-nuiesc copiilor atâta vătămare încât cele mai mari silințe ale părinților și ale învățătorilor sânt pe urmă zadarnice” (*Vestitorul Besericesc*, 22, 1840).

Despre dezvoltarea micilor slujbe și căutarea lor dau seamă publicațiile vremii. Anunțurile sunt prezente mai peste tot, iar cei mai activi sunt străinii veniți să slujească pe la casele boierești ca profesori, guvernante, cameriste, vaeți, bucă-tari, grădinari. Mai întâi boierii se îndreaptă cu cereri către

străinii presupuși a le satisface anumite „gusturi” și mofturi, educați într-o direcție anume, cu un „savoir-faire” atât de diferit de cel al liotei de robi țigani formați în casă. Pe 11 mai 1794, boier Brăiloiu cere, de la Sibiu, o „bucătăriță săsaoaică” care „să fie meșteră, curată”, cu „praxis” de „uscături, de bucate și de zaharică”; câțiva ani mai târziu și boierul Radu Golescu cere o altă bucătăreasă care să gătească „fripturi și prăjituri, feluri de feluri” numai și numai pentru el; și cu cât veacul înaintează, crește și nevoia de slugi „practicoase”: „eu am mare trebuință pentru o practicoasă muiere, care să aibă știința a face toaleta și a îngriji pentru haine, spălături și pentru rochii”, cere pentru fiica sa Elena Brăiloiu din Craiova. Or, nevoia de cameriste și vaeți este mai mare chiar decât în capitale, întrucât aceștia aduc cu ei și noutățile atât de râvnite. În acest caz, Anica are nevoie de o educație estetică, așadar de o femeie educată în acest sens: „să știe cum să o gătească și cum să îngrijească pentru hainele sale”¹.

Știind că se poate găsi de lucru prin intermediul gazetei, românii își oferă „slujbele”. În *Cantor de Avis* se tipărește rubrica „Caută stăpân”. De altminteri, redacția funcționează ca un fel de „centru de plasament”, ocupându-se de negocierea dintre părți, cum și anunță: „cui va trebui fecior în casă sau altă slujbă să se îndrepteze la *Cantor de Avis*, că sânt destui, dar de bucătărese este lipsă, că fac nazuri și caută stăpâni după voia lor”. Iată cum sunt formulate anunțurile din mai 1837: „Un grădinar învățat ce cunoaște botanica, știe cultura florilor, croirea grădinilor englezești caută stăpân sau grădini ale cultiva”, „O doică bună, sănătoasă și curată, a născut de 40 de zile, caută stăpân”, „Un vizitiu bun caută stăpân”, „O fată rumâncă știe lucru și marșande modă caută stăpân”, „O femeie în vârstă de 40 de ani, știe nemțește, vrea

1. Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, Socec, București, 1906, p. 29, 42, 55, 17 august 1807, 22 august 1818.

să intre crescătoare de copii” și „Feciori de slujbă sunt destui”, dar „Bucătărese nu să gălesc bune”.

La un moment dat apare chiar ideea alcătuirii unor castife cu numele tuturor slugilor ce servesc cu simbrerie pe la casele boierește și negustorești, un fel de recensământ. O corespondență a Visteriei cu Otcârmuirea Vâlcea arată că aceasta din urmă este interesată cum să țină evidența tuturor acestor slugi¹. În aceste vremuri, acești slujitori alcătuiesc o categorie destul de mobilă, încă neprinsă în nici un fel de evidență, predispusă la tot felul de delictes și infracțiuni, migrând de la un stăpân la altul, incapabilă să respecte un termen, un contract, începând anul la unul și terminându-l la altul, plecând atunci când ocazia se oferă, fugind odată prima simbrerie primită, furând de prin casa stăpânului și dispărând în noapte².

Treptat, treptat, slugile ajung un corp în sine. Este adevărat că a fi slugă nu poate fi privit decât ca o decădere socială. Pentru femei, mai treacă-meargă, dar pentru bărbații rămași „slugoi” din neștiință sau din lipsă de noroc nu este prea onorant. Pentru această categorie socială destul de numeroasă la mijlocul veacului al XIX-lea, se creează un manual sau mai degrabă o cărticică de „instrucții”. Aceste „instrucțiuni”, adresate „servitorilor” sunt justificate de „starea deplorabilă în care au ajuns clasa slugilor și trebuința ce este de a se statornici o autoritate specială însărcinată cu privegherea asuprali”. De fapt, manualul este opera Ministerului Dinlăuntru, care încearcă să „regularisească măsurile ce trebuie să se ia de către respectivele poliții pentru a face să înceteze dezordinea”. Manualul apare tot datorită nevoii de ordine, specifică modernității. Astfel, slugile se adună într-o breaslă ce are în frunte un staroste, cu „caracterul” unui „comisariu de poliție”, ajutat de un supleant și doi scriitori, ce priveghează slugile din Iași. Însă fiecare oraș și târg va

1. ANRV, Pretura Plasei Vâlcea, 81/ 1830–1831.

2. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 7/ 1836.

trebui să se organizeze după același mod. Nu este decât o manieră de supraveghere a acestei categorii sociale nestatornice, care până atunci reușise să scape controlului. Acest organism funcționează pe lângă Poliție și cu ajutorul acestei instituții. Cu această ocazie se oferă și o definiție a acestei „clase”: „slugă se numește oricare persoană ce-și primește exercițiul brațelor sale pentru îndeplinirea serviciilor casnice în contra unei retribuții în bani sau în produse naturale, care se numește leafă”. Deja categoria este mult mai limitată, manualul avea în vedere și „feciori și fimei din casă, bucătari, vezetei, argați și chelari”. Cu ajutorul acestui manual se face o identificare strictă a fiecărei persoane aflate în serviciul altei persoane. Cărticica este, de fapt, un act de identitate. Servitorul este dator să treacă pe la poliție, de unde primește acest manual și unde se notează cu minuțiozitate: „numele și familia (locul nașterii, domiciliul actual, pasportu), fisionomia (statul, vârsta, părul capului, sprâncenele, ochii, nasul, gura, mustețile, barba, fața, osebite semne)”, data când s-a dat manualul, cui, locul unde a servit anterior, urmat de pagini albe necesare vizării ori de câte ori au loc schimbări. Într-un contract sunt notate atribuțiile servitorului, dar și îndatoririle stăpânului, cu expunerea precisă a sarcinilor pentru care a fost tocmnit, dar și a lefii aferente. Se încearcă astfel limitarea abuzurilor săvârșite de stăpâni, dar și a exceselor servitorilor, Poliția devenind un fel de garant și pentru unii și pentru alții. Se reglementa, în primul rând, bătaia, atât de prezentă în lumea slugilor. „Stăpânul trebuie să trateze sluga cu umanitate”, se subliniază în partea îndatoririlor. Bătaia nu este interzisă, ci doar sancționată: bătaia ușoară, adică palmele, se amendează cu 50–100 lei, în funcție de numărul palmelor, bătaia cu conțuzie se pedepsește cu 10 zile de arest, bătaia gravă intră sub acțiunea legii criminale. „Hrana îndestulătoare și sănătoasă” este o altă îndatorire înscrisă în contract. În plus, stăpânul nu-l poate goni pe slujitor decât dacă are motive bine întemeiate și prevăzute de manual: nesupunere repetată,

furtișag, înșelăciune, boală molipsitoare, ignoranță în exercitarea atribuțiilor, limbaj neadecvat. Pentru micile „vinovății”, nu stăpânul este cel care trebuie să-l judece, ci Poliția. La rândul său, sluga, trebuie „să serveze cu onestitate și decență”. De notat că acest manual dedicat slugilor este semnat și parafat, la 4 septembrie 1860, de către ministrul de interne Mihail Kogălniceanu¹.

*«Vremea vinde paile și nevoia le cumpără»:
despre «folosul» unei profesii*

Cu acest proverb își deschide serdarul Grigore Andronescu condica de „avocat” la 30 mai 1830. Coborător dintr-o familie de preoți „înnobilati”, Grigore Andronescu nu visează să devină avocat, o meserie oarecare, ci să rămână în cinul boieriei, să se bucure de privilegiul acestei categorii sociale și să capete o slujbă, la curte sau pe la vreun departament, care să-i aducă un venit sigur, cel puțin pentru o anumită vreme. Dar, citându-l, „întocmirea regulamentului” îl împinge la nevoia de a accepta slujba de avocat: „ca să nu aștept vacanție de a mă orândui în slujbă să iau leafă de un judecător, care astăzi nu-mi ajunge la greotătea casii și ca să nu pier în casă de foame cu atâția copii... am apucat sarcina slujbei de avocatlăc”. Între decembrie 1832 și 1 septembrie 1833, avocatul de ocazie ține evidența proceselor, dar mai ales a banilor câștigați cu exercitarea meseriei în „Condica de pricinile și hârtiile lor care iau asupra-mi de a mă judeca în locul stăpânilor”².

Acest pasaj spune foarte multe despre conceptul de „slujbă” și conotațiile căpătate în drumul lui spre modernitate.

1. *Manualu a clasei casnicilor slugi în Principatulu Moldovei pa anul 186...*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1860.

2. BAR, mss. 117, f. 1. O parte a manuscrisul a fost inclusă de Ilie Corfus în *Însemnările Androneștilor*, fără însă a publica și procesele reprezentate de Andronescu în calitate de avocat și apoi adnotate de acesta în însemnările sale.

Andronescu știe foarte bine că o slujbă de „judecător“ însemna stabilitate și un venit sigur, dar insuficient; în plus, ea aduce și însumează prestigiu. Avocat poate fi oricine, iară veniturile depind de circumstanțe, de punga celui ce te angajează, de soarta procesului și până la urmă tot de influența și favorurile pe care le poți obține din partea unor „judecători“. Folosesc termenii cu ghilimele de rigoare, pentru că aceste „meserii“ nu există ca profesii ce presupun pregătire și formare specializată. Dreptul și interpretarea lui au fost multă vreme apanajul aristocrației, fără însă ca acest lucru să presupună competențe.

Așadar, Grigore Andronescu nu este decât un avocat de ocazie; își asumă practica avocatlăcului nu din convingere, ci din nevoie, nu pentru că asta îi este formația, ci pentru că i se oferă un prilej de care profită spre a-și hrăni „casa grea“. Tot avocat de ocazie este și negustorul Iorga Radu Bou; el practică avocatura la Craiova, dar îndeletnicirea sa de bază este negustoria. Abilitatea, influența și „faima“ îi aduc clienți; avocatura este o activitate adiacentă care îi permite să-și rotunjească veniturile. Dar trebuie spus că profesia nu este constituită, nu se poate vorbi de o construcție socială capabilă să-i atribuie capital social și simbolic. Este nevoie de secole de dezbateră pentru a impune prestigiul profesiei, pentru înscrierea pledoariei printre rațiunile gloriei, pentru transformarea tribunalului într-un „forum politic“.

Ingineria hotarnică se pare că reprezintă specialitatea cea mai căutată în țările române, iar prin intermediul ei mulți boieri mărunți și-au dezvoltat abilitățile. Un astfel de inginer hotarnic și „gheometru“ este comisul Ionică Tăutu. După patru ani, comisul abandonează, considerând că „alerghătura“ este prea mare și nu aduce nici beneficiile intelectuale dorite, nici procopseala materială sperată¹.

1. Iată-i mărturia: „Multele sudori ce am scos m-au slăbit; ideile ce am luat învățând cu strădanie, au început a-și însuși sălbăticiunea locurilor de măsurat“ (Ionică Tăutu, *op. cit.*, p. 309).

Ar trebui să adăugăm și nevoia de ingineri, avocați, arhitecți, judecători, doctori, profesori, procurori. Ajunși într-o slujbă publică, ei se grăbesc să cumpere un „pitac“. Costantin și Vasile Paulini sunt fii preotului Pavel Paulini; ambii, „sfârșind cursul învățăturilor în limba moldovenească“, se rânduiesc profesori, unul la Focșani și altul la Botoșani, dar asta nu-i împiedică ca la scurtă vreme să cumpere pitace de slugeri (1835, 1840), pentru ca Vasile să urce până la rangul de căminar (1852)¹. Observăm cum și ei se lasă atrași de prestigiul clasei boierește, care încă fascinează, deși nu mai are mare lucru de oferit.

Despre formarea unei „noi clase“, a „intelectualilor“, care să preia asupra sa proiectul de modernizare, nu se poate vorbi încă. De pildă, la mijlocul secolului, la o populație de 1 462 521 de locuitori, Moldova avea un 104 profesori și medici, un număr mult prea mic, dispersat prin toate târgurile și satele, cu o formare sumară și fără o conștiință de grup în virtutea căreia să se comporte ca un corp, cu un discurs comun². Cu alte cuvinte, lipsa unui proiect educativ coerent se reflectă și în această stare de fapt. Abia acum se pun bazele unei astfel de „individualități“, iar Junimea de mai târziu va juca un rol major. Reamintesc aici rolul major asumat în această direcție de către prima generație a secolului al XIX-lea, descendenți ai aristocrației, educați, cu diplome sau fără diplome, în Apus, susținători fervenți ai modernizării, dar care, pe măsura trecerii timpului, se vor scinda când va veni vorba de căile de urmat pentru a atinge același scop.

*

Toate aceste informații ne arată că abia acum se poate vorbi de conturarea unei clase de mijloc, abia acum se construiesc toate elementele necesare constituirii acestui corp. Ștefan Zeletin consideră și el Revoluția de la 1848 ca punct

1. C. Sion, *op. cit.*, p. 219; M.-R. Ungureanu, *op. cit.*, p. 219.

2. N. Suțu, *Opere economice*, p. 142.

de plecare în formarea acestei „burghezii”, dar premisele sunt cu totul diferite de ceea ce vedem noi: acordă o importanță deosebită capitalului englez în ridicarea și detașarea acestei categorii sociale¹. Or, Bogdan Murgescu arată, pe bună dreptate, că nu este nici pe departe vorba de o investiție uriașă în această direcție². Și, așadar, nu acest factor va aduce ridicarea burgheziei. Putem reține: contextul internațional, o mobilitate a acestei categorii sociale, o restructurare a micii boierimi și obligația ei de a se constitui ca grup pentru a se opune astfel privilegiilor și autorității cu tendințe de a se întări a marii boierimi, accesul la instrucție și mai ales accesul la curentele și ideile care circulau în Europa, fie prin intermediul publicațiilor și presei, fie prin intermediul călătoriilor de studii.

1. Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originile și rolul ei istoric* (1925), Nemira, București, 1997, pp. 71, 95–96.

2. Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010, pp. 114–123.

II

Elogiul muncii la Ștefan Episcopescu

Memorie de taină pentru economie și economi

Ștefan Episcopescu este fiul Elenei și al lui Vasile Manega, nepotul lui Ștefan Episcopescu și al Smarandei¹. S-a născut în București, mahalaua Scorțarilor, enoria Sfântului Dumitru, la 25 martie 1777. La 13 ani își începe ucenicia în ale spițeriei, la Andrei spițerul. În 1797, după șapte ani de slujbă, își deschide propria spițerie la Craiova. Dar focul „basvandogliilor” nu-l iartă, prăvălia arde din temelii și afacerea se duce pe apa sâmbetei. Dar acest necaz îi aduce însă „noroc”, pleacă la Viena, ca să se școlească în ale medicinei. După cinci ani (1800–1805), spițerul Episcopescu se întoarce în calitate de medic al Bucureștilor. Acesta este foarte pe scurt biografia celui de care ne vom ocupa în paginile de față. De el, ca medic

1. Se pare că ar fi originar din Arta. Un frate al său, Petre Manega, susținut de Ignat al Artei, urmează dreptul la Paris, între 1816 și 1820, iar apoi intră în slujbă la Chișinău. Vezi și Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, vol. II, pp. 261. Însă Ștefan Episcopescu (semnează când Episcopescu, când Piscupescu, când Vasiliev sau Vasilovici, mai puțin Manega) vorbește despre originile sale paterne o singură dată, când precizează că frații săi, Petre și Nicolae, se numesc Manega „după o mărturie străină dobândită în urma morții tatălui nostru”. BAR, mss. 5225, f. 1v. Vezi și Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, vol. II, pp. 261. Memoriile au fost publicate de Emil Gheorghiu, „Memoria de taină” a lui Șt. V. Episcopescu”, în Gheorghe Brătescu (coord.), *Trecut și viitor în medicină*, București, 1981, pp. 3003–320.

în București s-a ocupat mai pe larg și Pompei Samarian în a sa *Istorie a medicinei*¹. Nu vom stărui asupra lui ca medic, ci ca autor al unor memorii foarte interesante, redactate între 1805 și 1847, și în care pentru prima dată maniera de a gândi diferă de ceea ce au lăsat contemporanii lui. În plus, sistema gândirii lui Episcopescu are în vedere un alt tip uman, un alt mod de a se comporta, o altă manieră de organizare a economiei familiei, astfel încât aceasta pare a-l anunța pe viitorul „burghez“.

Frica de sărăcie domină „Memoria de taină“ a doctorului Episcopescu și îi formează caracterul. Titlul dat de autor rezumă scopul acestei lecții oferite copiilor săi: „Memorie de taină, spre o ferită petrecere în lume și între oameni. De paza vieții, a sănătății, a averii și cinstei spre fericire“². Educația doctorului începe la școala catolică de pe lângă Bărăție; aici învață latina și germana, limbi care îi vor fi de folos la Viena, unde va fi trimis cu ajutorul episcopului Constantin al Buzăului spre „învățarea științei medicale“. Adevărata medicină înseamnă însă practică, pe care n-o poate obține decât la „patul bolnavului“, prin observație („vedere“ și „tactul practicii“) în preajma unor buni doctori cum sunt, în cazul lui, doctorii Silvestru, Constantin Darvari și Ioan Marco³. În 1810, obține diploma de „hirurg“, chiar dacă el se numește mai tot timpul „doctor“.

Întineric și lumină, bine și rău, îngeri și demoni sunt constantele unei vieți de creștin sub care Episcopescu își redactează „întâmplările“, analizează „starea veacului“ și a „vremurilor“. Memoriile sale au, așadar, o importantă componentă religioasă „a pravoslavniciei legi a răsăritului“ în care s-a născut. Modelul este unul al creștinului ortodox care trebuie să știe

1. P. Gh. Samarian, *op. cit.*, vol. II, pp. 261–276.

2. BAR, mss. 5225, ff. 1^r–24^v.

3. Ștefan Episcopescu, *Practica doctorului de casă. Cunoștința apărării și a tămăduirii boalelor bărbătești, femești și copilărești, cu o prescurtare de hirurgie, de materie medica și veterinarie*, București, 1846, p. LII.

să aleagă, să-și controleze mintea și trupul, să se ferească de lene, linguseală, „desfrânările trupesti“, să promoveze rațiunea și cumpătarea. Chiar și numai din aceste câteva principii, se vede că lecturile și gândirea doctorului Episcopescu depășesc cu mult simpla formație ortodoxă. Cum poate un individ să parcurgă acest drum spre bogăție și cumpătare este ceea ce el oferă sub formă de experiență și testament unor „fii“ imaginari, poate chiar copiilor săi: „Acele cuvinte ale glasului vieții mele las moștenitorilor miei cu blestem, care din mila prea puternicului Dumnezeu, peste toți Dumneze-i puterilor lumesti, vor avea viață de trăit spre ale păzi de sfinte și ale cugeta mai întâiu la toată simțirea și mișcarea lor până se vor desprinde întrânsele, când vor afla și cea mai înaltă și mai prețioasă moștenire și nu se vor mai slăbi și rătăci de credința lor.“⁴ Acești moștenitori, numiți sub titlul generic de „fiii miei“, apar deseori ca adresanți în cuprinsul memoriilor. Tatăl le oferă explicații, argumente, modele, informații utile nu numai pentru ei, ci și pentru toți cei ce vor să se adape de pe urma unor „nenorocire“ folosite spre formarea și îndreptarea spiritului, trupului omului.

Orice om trebuie să fie de folos lui și semenilor lui. A avea o ocupație reprezintă un avantaj pentru minte, trup, comunitate și umanitate, în sensul cel mai larg. Lucrul, munca îl îndepărtează pe om de „relele urmări“: „trebuiește neapărat să fie omul ocupat, întreprins în toată vremea c'o grijă sau c'o lucrare de mână, care îl apără de nălucirile păreri deșerte ale fantasii“. Omul trebuie să se cunoască foarte bine pe sine. „Sineșul“, căruia îi acordă un capitol întreg în tratatul său de medicină², îl îndeamnă pe om la rău, la lene, la

1. Ștefan Episcopescu a avut cu totul nouă copii, dar la data redactării memoriilor trăiau doar patru: Ecaterina, născută pe 24 aprilie 1811, Bălașa, născută pe 30 septembrie 1813, Efprepî, născută pe 11 iulie 1816, și Petre, născut pe 30 aprilie 1819 (BAR, mss. 5225, f. 1v).

2. Ștefan Episcopescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenesii. Mijloace și leacuri de ocrotirea și îndreptarea stricăciunilor*, București, Tipografia de la Cișmea, 1829.

desfrânare, îl amăgește și-l îmbrobodește „cu dorințele și plăcerile lui“, îndepărtându-l de la calea cea dreaptă. Cel ce se cunoaște știe să-și stăpânească trupul, să „se înfrâneze“, să se lupte și să se apare de „patimile dulceților“. Și se deosebește astfel de „omul prost“ ca „virtuos și cuvios către sine, către altul și către Dumnezeuul lui“.

Adună-te cu cei deopotrivă ție

Căsătoria este un pas important, iar buna alegere constituie piatra de temelie a unui menaj prosper. Vom grupa „principiile“ doctorului Episcopescu în ordinea în care le oferă chiar el. Toate se coagulează în jurul conceptelor cumpătate, „iconomie“, „folos“, muncă, cunoaștere de sine („sineș“), prosperitate, interes etc. Rațiunea trebuie să călăuzească fiecare pas, fiecare gest, gând, iar criteriile prestabilite nu pot fi niciodată abandonate. „Norocita“ sau „nenorocita“ soartă se află în mâinile fiecărui individ. Orice alegere are repercusiuni, bune sau rele. Ce visează tânărul doctor Episcopescu? Dorințele doctorului nu se dezvăluie în fața unei femei, ci ele sunt „urzite“, analizate, inventariate: „mă privegheam să nu mă greșesc în alegerea unui soții“, povestește; soția trebuie să fie „potrivită de caracter, de obicei și de orânduială viețuirii mele, dintr-o familie cuvioasă și liniștită“. „Sineșul“ tânăr și neexperimentat îi ia mințile când pețitoarea îi vorbește de fiica unui „boier de țară“. Își dorește mai mult ca orice o fată de la „țară“, crezând că acolo moravurile și simplitatea însoțesc orice comportament. „Semețindu-se“, pleacă în „zbor“ să o vadă, luat pe sus de idea nobleței, cucerit apoi de mișcările ochilor „când d'o meșteră cochetă, când d'o fire blajină și nevinovată“. Deși suspecte, hainele „șterfelite“ în care se prezintă fata, părinții, cumnații¹

1. „A doua zi, mergând să le dau vizită, i-am găsit tot în șterpelita înbrăcămintă dintâiu, logornica înbrăcată într-o roche de floranț albă a Paladoaicei (pețitoarea –n.n.), și câte patru fii cu papucii jumătate

le consideră ca semne ale „iconomiei“, și nu ale sărăciei, ale simplității și umilinței, și nu ale fățărniciei. Fără să mai fie atent la principiile îndelung urzite, își dă acordul. „Da“-ul spus în pripă și confirmat pe actul dotal îl va costa fericirea și prosperitatea, gândite și dorite, va fi piedica principală în construirea lor. Nu te poți aduna cu cei ce nu merg pe același drum cu tine, cu cei care nu au „haractir“. Și va descoperi toate acestea încă înainte de a ajunge la nuntă. Își judecă alianța din perspectiva unei afaceri și cu o mentalitate pur „burgheză“: muncă, economie, seriozitate, prestigiu, respect pentru cuvântul dat, stăpânirea trupului, sancțiuni pentru orice îndepărtare de la aceste principii. Or, socrii și cumnații își dezvăluie repede adevăratele caractere, în care lenea, minciuna, lingușirea, risipa, desfrâul dețin ponderea. Iară sărăcia lucie apare hidoasă când i se vedește că „aparențele“ nu sunt decât realități iremediabile: „veni răposatul Castrițu, om sufletesc și cinstit, negustor, și mă întrebă cum numai eu nu cunosc numele lui Ciocârlan Șiretul (socrul, medelnicerul Matei Ciupelnițeanu – n.n.) care a înșelat piața și e sărac de'l mănâncă păduchi, cu toate moșiile lui, face șapte, opt pogoane de porumb sau grâu, îl vinde vara după loc arendașului, și-l cumpără iarna cu înpătrit preț; și dă la trebuiță pentru una sută de lei zăpis de o mie, ci să mă desfac de dânsul oricum voi putea“¹.

Sărăcia este dublată de meschinărie, mojicie, ipocrizie. Zestrea, promisă și oferită cu larghețe atunci când socrii și frații aveau interesul să-și mărite fiica și sora, se transformă în obiect de văicăreală și defăimare. Socrul, medelnicerul Matei Ciupelnițeanu, aleargă din casă în casă și se vaită

cu fețele antiriilor de dindărăt cusute dinainte și cu bumbacul ișlicilor ișit pân colțurile lor și rupți și cărpiti. De care întrebând pe Paladoaica ce costum este acesta, mi-a răspuns de țară și l-am și socotit de iconomie, iar nu de sărăcie“ (BAR, mss. 5225, f. 5v).

1. BAR, mss. 5225, f. 6r–v.

de bani, de avariția ginerei, de nenorocirea căzută pe capul lui. În cinci-șase rânduri a procedat în același mod, pentru că logodirea unicei fiice nu este decât un mijloc de supraviețuire pe spinarea presupusului ginere, până la o altă tocmeală, la o altă logodnă, la un alt candidat. Dincolo de jaful propriu-zis, doctorul își face griji pentru „scăderea de cinste“, adusă de un astfel de comportament: „mă categorisea că l-am înșelat și acum voiesc să mă trag și să stric logorna, frații asemenea pe ori unde mergea că voiescu să-i sărăcesc, încât se făcuse înșurătoarea mea de o comedie în tot Bucureștiul și rărisem vizitele bolnavilor miei de mulțimea întrebărilor când fac nunta... care mi-a smintit cinstea și interesul și m-a scăzut din ceea ce eram“¹. Or, bunul renume dă spor unei afaceri, aduce și menține clienții. Un doctor pătrunde în casele tuturor și mai ales în casele celor mari, el are nevoie de cinste, de probitate morală. Până atunci își construise o avere frumușică numai din practicarea meseriei sale, cu multă onestitate și cu hărnicie: „m-a purtat norocul ca pe un copil, de mână, în triumfuri în toate lucrările mele; oste-neam două perechi de telegari și un armăsar pe toate zilele, cu venit de douăzeci și treizeci de galbeni pe fiecare zi, și cu o petrecere de o viețuire strălucită de sănătate și de duh deștept, primitor și dătător de bucurie“².

Mitropolitul, vistierul Varlam, banul Manolache Crețulescu, banul Racoviță și mulți alți boieri se implică în comedia înșurătorii, astfel încât „șiretului socru“ i se închid ușile, dovedit de mincinos. Insuficient însă pentru doctorul Episcopescu, foarte atent la reputația sa, cât mai nepătată: „dar nici cinstea și interesul meu nu s-a mai putut îndrepta la starea dintâi“, conchide cu dezamăgire. Obsesia sărăciei revine, iar el, „cunoscând soarta sărăciei că se moștenește și este lipicioasă ca râia“, hotărăște ruperea logodnei, asu-

1. BAR, mss. 5225, f. 6r.

2. BAR, mss. 5225, f. 3r.

mându-și paguba¹. Din nou „sineșul“ needucat se dovedește mai puternic: lacrimile fățarnice ale fetei îl înduplecă și consimte împotriva evidențelor.

Întâmplările au scopul de a-i preveni pe „fii“ de pericolele care îi pândesc în alegerea alianțelor, în construirea viitorului. Chiar dacă exemplul imediat îl reprezintă „neamul“ său, accentul pus de Episcopescu nu se referă la legăturile de familie, ci la rațiunea gestului: ascultați și luați aminte, stăpâniți-vă trupul, educați-vă mintea, sfaturi ce revin după fiecare „capcană“ a sorții. Alianța contractată pe baza „slăbiciunilor spiritului“ i-a adus numai necazuri. Nu faceți la fel, le dictează „fiilor“. Deschide-ți ochii, priviți în viitor și nu vă lăsați coplesii de milă, tentații, dorințe.

Ceea ce Episcopescu notează cu atâta râvnă nu este numai un deziderat al său. Un alt ideal de familie, leagăn al calmului, al solidarității imediate, al tainei ce previne orice insinuare din afară se formulează în acest nou început de veac. „Toate le-am suferit în tăcere“, mărturisește la un moment dat doctorul Episcopescu, pentru că expunerea problemelor în public devine o „comedie“, un subiect de dezonoare, și nu unul necesar și indicat în soluționarea conflictelor. Nu este singurul. Pe la 1823, un mic negustor, Ioan Jupaniotul, are ideea sa de viață privată în interiorul menajului ideal, pe care îl vede dominat de „purtarea cu cinste“, „blândețea inimii“, „enterezele casii“, „creșterea copiilor“, „cuvinte dulci și mângăioase“, „dragoste“². Tot pe atunci, Ionică Tăutul își exprimă

1. Oferise logodnicei câteva daruri, pentru a se prezenta în fața vizitatorilor cu cât mai multă cinste: „o înbrăcasem de la ciorap și cămașă în mătăsărie și în horbote, cu șal de două mii de lei, cu fermenele de șal, cu scurteică blănită de samur, cu așternut de mătăsărie, și cu scule de preț de paisprezece mii de lei“. Își împrumutase socrii cu o sumă importantă de bani pentru a se găti de nuntă.

2. La fel gândește și Grigore Lăcusteanu, provenit din mica boierime și alegând cariera armelor pentru constituirea unui viitor. Alegerea

și el opinia cu privire la familie, alegere, sentimentele și comportamentele soților în interiorul menajului. „În sânul cel fragid a unii soții plăcute și încungiurat de odraslele iubirii sale“, omul poate gusta din himerica fericire, crede Tăutu în scrisoarea sa adresată unui prieten în octombrie 1827. Viața tihnită nu se află decât în „sânul unii familii“, dar această familie nu este întotdeauna ușor de adunat. Alegerea unei „fete“ pare grea din moment ce doar „părerile (*les apparences*)“ se prezintă la prima înfățișare. A alege doar pe baza aparențelor poate uneori să transforme „nădejdea“ în „amăgire“. Prietenului, confruntat cu eternele neînțelegeri conjugale, i se cere răbdare și severitate față de soția „neascultătoare“: „eu te sfătuiesc a mai strânge legătura pe care i-o fi bălțit numai o zburdare copilăriașcă a unii fimei de multe ori copilă însăși, supt sarcina anilor“. Bărbăția, cuvânt atât de drag lui Ionică Tăutu, revine ca mijloc de afirmare în interiorul menajului, dar și ca o calitate neîndoieinică ce trebuie să domine orice atitudine. Apoi răul este făcut și „a-și pierde cineva gândurile în întristări este a-și pierde vremea“, acțiunea și găsirea unei soluții par mai viabile decât a-și plânge de milă, dând satisfacție celor ce râd din „neștiință (*l'ignorance*)“¹.

Această „boală molipsitoare“, provocată de „răsfăț“², în-deamnă la căutarea de soluții și la definirea și redefinirea principiilor pe care ar trebui să se întemeieze o familie. Inspi-rându-se din tradiție, dar inovând în funcție de spiritul vremu-rilor și de mentalitățile unei categorii sociale în formare,

lui Lăcusteanu nu mai pune în prim-plan aranjamentul familial și zes-trea, ci plăcerea: „principiul și credința statornică era să iau o consoartă prin înclinație“ (Grigore Lăcusteanu, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate și adnotate de Radu Crutzescu, comentariu istoric de Ioan C. Filitti, București, 1935, p. 68.

1. I. Tăutul, *Scrieri*, pp. 219–293.

2. *Ibidem*.

doctorul Episcopescu stabilește în cele mai mici detalii, ca nimeni altul până atunci, atribuțiile și îndatoririle, rolul și locul fiecăruia în cadrul familiei.

Tirania menajului

„Educația și familia erau cele două preocupări majore ale burghezului, căroră le consacră mulți bani“, spune Theodore Zeldin în analiza sa asupra burgheziei franceze¹. Aceste două preocupări domină memoriile doctorului Episcopescu. Familia este cea în care investește și căreia îi dedică toate econo-miile. Tot familiei îi sunt adresate sfaturile, experiențele și gândurile, căci de buna ei organizare depind toate. În casă, fiecare primește îndatoriri și drepturi. Datoriile bărbatului se răsfrâng asupra întregii familii. El trebuie să aibă „casă de păstrarea agoniselii și de lăcuit, a agonisi pe cale dreaptă, cinstită atât trebuincioasele din toate zilele, cât și de peste tot anul, a îmbrăca și a căuta nevasta și copiii în patimă de boală și a se pune și răspunde pentru dâșii la orice nevoie“. Pentru asta primește „drepturi“ depline asupra familiei sale: „a stăpâni și a cârmui nevasta și copiii, și a le arăta treaba și orânduiala îndatoririlor pe care sânt datori ale cinsti“. Soția are datoria de a „iconomisi agoniseala, a ține și a păzi cu-rățenia casii bărbatului și a crește copiii la pieptul ei“, înde-letnciri care justifică drepturi „împreunate cu ale bărbatului“. Traiul bun constituie miezul modelului oferit copiilor ce-și vor „imita“ părinții în toate. Or, pentru a imita, ei trebuie să aibă modele bune de urmat. Femeia, mamă și soție, este pio-nul central al menajului; ea trebuie să aibă calitățile unei stăpâne, dar și supunerea unei roabe, respect și considerație pentru stăpânul casei, dar și hărnicie și dăruire. Maria

1. Theodore Zeldin, *Histoire des passions françaises, 1848–1945*, I. *Ambition et amour*, Seuil, Paris, 1980, p. 26.

Ciupelnițeanu nu este decât un personaj (din păcate, pentru doctor, cu totul negativ), oferit ca exemplu, în jurul căruia se conturează portretul soției din mediul „burghez”. În plus, soția unui doctor trebuie să posede smerenie, educație astfel încât să știe să vorbească „oamenilor după deosebirea lor”, să se ocupe de calfe și slugi, să se aplece asupra creșterii copiilor, nu băbește, ci potrivit cu statutul social al părinților, să fie evlavioasă și „să citească închinăciunea în toate zilele”, să păstreze curățenia odăilor, orânduiala hainelor și „iconomia casii”¹. Aceste cerințe, atât de explicit exprimate, oglindesc un alt mod de viață decât cel dominant până atunci². Acesta este mai degrabă propriu unui mic burghez și este regăsit în manualele de *savoir-vivre* specifice Europei moderne precum *Manuel de la maîtresse de maison* (1821) sau *Manuel complet de la maîtresse de maison ou la Parfaite Menagère* (1826). Aici se insistă „asupra rațiunii economice a rolului îndeplinit de femeie într-un spațiu privat, de a cărui administrare ea este răspunzătoare”³. Va fi răsfoit aceste manuale la Viena sau în Valahia, prin bibliotecile boierilor înalți pe care îi frecventează?! Că are cunoștință de literatura franceză, aflăm din următoarele pagini, unde invocă „sofismeles eresurilor literaturii franțuzești” urzite împotriva papilor. Dacă aruncăm o privire peste cărțile ajuns în Principate la începutul veacului al XIX-lea, descoperim un *Manuel d'économie rurale et domestique*, tipărit în 1823 la Paris⁴ și care va fi constituit

1. BAR, mss. 5225, f. 9v.

2. Vezi, în acest sens, Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Focul amorului: despre dragoste și sexualitate în societatea românească, 1750–1830*, Humanitas, București, 2006, pp. 223–235.

3. Anne Martin-Fugier, „Riturile vieții private”, în *Istoria vieții private*, vol. VII, București, Meridiane, 1997, p. 175.

4. Titlul întreg este: *Manuel d'économie rurale et domestique ou Recueil de plus de 700 recettes ou Instructions excellentes pour l'économie rurale et domestique pour la santé et les agréments de la vie*,

o sursă de inspirație pentru postelnicul Manolache Drăghici și al său manual de „iconomie rurală”¹.

Cu alte cuvinte, armonia în menaj depinde în mare măsură de comportamentul soției, dar și de „potrivita alegere de soție și de soț”. Buna alegere, „unirea și dragostea însoțirii” îi par lui Episcopescu un „obicei bun”, cu o contribuție esențială la „rodirea și sporirea agoniseli casei”. Îndepărtarea unuia sau altuia este vinovată de „prigonire”, „stricăciune” și până la urmă se ajunge la obsesiva sărăcie. Fără copii și obligații morale, soții aflați într-un astfel de menaj n-au decât să se despartă și chiar le recomandă divorțul, pentru că n-au de ce suferi „unul scârba altuia”. Familia însă trebuie să-i țină împreună; pentru binele copiilor să se prefacă a fi mulțumiți: „fiind cu familie, atunci este vai de copii și amar părintelui celui mai milos, că-și va jertfi starea, cinstea și viața pentru nebunii lui”. Așa cum i s-a întâmplat lui. Pentru evitarea multor șicane cotidiene, recomandă odăi separate între soți încă de la începutul mariajului, un principiu mai deloc întâlnit în societatea românească. Intimitatea solitară este o cheie indispensabilă în păstrarea menajului.

Având în fața ochilor un model bun, copiii îl imită și se supun părinților, a căror priveghere trebuie să fie foarte activă, pentru că „răul” ascuns în fiecare la naștere îi îmboldește la „cele rele de stricăciunea lor”. Părinții au obligația de a fi tot timpul în alertă, de a-i îndrepta, uneori și cu măsuri punitive, cum ar fi privarea de hrană, îmbrăcarea în haine simple, dar curate, care n-ar fi „înnoite” decât cu dovada „silinței înaintării învățaturii”, fără a li se da „parale pân' mâini spre a nu afla întrebuințarea lor”. În plus, „nu se vor slobozi a vorbi neîntrebați și întrebându-se a răspunde în duhul și

traduit de l'anglais par M***, 2 édition, revue et corrigée, Paris, Alexis Eymery, 1823.

1. Manolache Drăghici, *Iconomia rurală și dumentică*, Albina, Iași, 1834.

cazul întrebării fără abatere de cuvinte mai multe“; un mijloc eficace pentru a ști să păstreze o „taină“, dar și pentru dezvoltarea gândirii. Singurătatea este de evitat, pentru că implică „stricăciunea“ provocată de „boldurile“ tentațiilor de tot felul¹.

Idealul acestui „mic burghez“ îl constituie traiul liniștit, în interiorul casei, fără amestecul celorlalți, alături de o soție harnică și iubitoare, împreună să „odrașluiască“ și să crească copiii, cărora să le lase drept moștenire o bună educație. Iar Episcopescu se implică asiduu în creșterea și educarea copiilor săi. Crede și insistă ca un tată să privegheze la buna educație a fiilor². „Bunul renume“ și „buna creștere“ sunt lucrurile cele mai de preț ce se transmit și fac nemurierea unui neam. O deosebire esențială față de concepția protipendadei, unde banii și puterea țin de cele mai multe ori locul educației și unde este nevoie de intervențiile autorităților pentru a schimba starea de lucruri. Boierul n-are nevoie de educație pentru a ocupa o slujbă și nici pentru a face avere, el a moștenit aceste drepturi. Pe când cei din lumea lui Episcopescu nu au moștenit aceste „privilegii“ și atunci educația și pregătirea pentru a face față „soțietății“ sunt indispensabile. Tatăl, așa cum îl descrie Ștefan Episcopescu, trebuie să-și asume această implicare în educarea și creșterea moștenitorilor. Iată pledoaria, adresată prezumtivilor „fii“: „și să știți că cea mai de frunte și cea mai nobilă moștenire care puteți să lăsați fiilor voștri

1. Această „singurătate“ a elevului sau a copilului devine subiect de reglementare, despre ea vorbește Michel Foucault, în *Istoria sexualității*, Editura de Vest, Timișoara, 1995, pp. 78–86.

2. Concepția sa este practic novatoare. De obicei, această grijă a creșterii și educării este lăsată pe seama mamelor, mai ales în cazul fetelor, implicarea tatilor fiind mai degrabă financiară prin plățirea dascălilor. Abia în secolul al XIX-lea va aduce o schimbare în acest sens, atunci când educația capătă importanță în formarea unui tânăr, mai ales în mediul aristocratic, dar și în rândul acestei pătri de mijloc ce încearcă să-și facă un viitor cu ajutorul științei de carte.

este creșterea și cugetarea cea potrivită și bună, cu credința și frica de Dumnezeu. De buna creștere deprinde ascultarea și primirea învățului, care trebuie să fie însoțit cu pilduirea lui; potrivita creștere rostește cugetarea dreptății adevărului și luminează cunoștința minții de buna purtare, că precum cugetă omul în sine, așa și lucrează. Iar credința de Dumnezeu norocoște traiul vieții, fiind că sânt mulți învățați și cu minte, dar fără credință nenorociți¹. Orice program de educare a tinerilor trebuie să aibă susținerea guvernului, care își oferă sprijinul în transformarea tatălui în „dascăl și ocărnuitor“. Când un guvern nu se va îngriji de acest lucru, atunci supusul își află salvarea în fuga de „zgomotul rătăcirii și al stricăciunii“, „îndepărtarea în singurătatea și liniștea“ căminului.

Bineînțeles că pledoaria lui Ștefan Episcopescu nu poate fi pusă în aplicare de toată această pătură de mijloc căreia i se adresează. Meseria mănâncă o mare parte din timp: în prăvălie sau în atelier, pe drumuri sau la masa de scris, negustorul, meșteșugarul, doctorul sau inginerul se luptă cu timpul pentru a face bani. Totuși, în aceste medii, copilul este o investiție, căruia i se acordă multă atenție și pentru al cărui viitor se cheltuiește mai mult în materie de instrucție.

„Duhul veacului“ și „fățărnicia politicii“

Pentru a pune în aplicare prescripțiile de mai sus, oricine are nevoie de cunoașterea „soțietății“ în care trăiește. „Cultura țăivilizației de acum“, în care își duce existența și în care se vor forma „fiii lui“, este una dominată de fățărnicie, invidie, interes, înșelăciune și „războiu“ între toți și între toate. În frunte se află guvernul, care încearcă să profite cât mai mult de pe urma supusului, ademenit cu lucruri de nimic: „prințip al guvernului este a avea pe toți supușii lui atârnați cu

1. BAR, mss. 5225, f. 11r.

cinstea, averea și cu viața lor de dânsul“. În atingerea acestui scop, toate „înștiințele și institutele politicești, cu toate formele și uniforme lor“, cheltuiesc pe „slujbașii și lefașii lor“, dar insuficient pentru a-și forma un „capital de familie“. Bogații sunt ademiniți cu „nădejde de cinste, de ranguri, de numiri și de câștig“, stăpâniți mai degrabă de „mândrie și lăcomie“, decât de „minte“ nici măcar nu-și dau seama când alunecă în sărăcie și ajung la mila guvernului, acceptând să slujească numai „pentru hrană“.

Biserica urmează de aproape guvernul. Chemată să „zdrobească răul din om“, ea ajunge „câteodată să zdrobească împreună cu răul și bunul dintr-însul“.

Uitat de toți, norodul pătimește și se lasă atârnat de cei care „propovăduiesc libertatea, dreptatea și egalitatea“, dar și de cei care „propovăduiesc milostenia de iertarea păcatelor“. Aflat în nevoie, nimeni nu-l ascultă sau nimeni nu-l înțelege: „când pătimește norodul de moarte și moare de foame de nu se poate îngropa din neîngrijirea ocârmuirilor, ce se ospătez cu vase de aur și de argint pe mese întinse, ce neomenită simțire dovedesc? Sau când moare norodul de ciumă și de o epidemică boală de moarte și ei se îngrijesc mai mult de averile decât de viața lui? Sau când se învrăjbesc doi stăpânitori și se aprind în războiu un norod cu altul pentru caprițiile lor, ce satanicesc triumf de isbândă dovedesc că lăcuiește în inimile lor?“¹ Întrebările retorice ale doctorului Episcopescu vin din experiența meseriei sale. A scris despre ciumă, a scris despre epidemii și boli, a fost martorul numeroaselor „răzmerițe“ și războaie, a cunoscut ocupațiile nemțești, turcești, rusești, trăiește într-o vreme de prefaceri importante, de punere sub semnul întrebării a valorilor tradiționale, a moravurilor, de agitație pe scena politică. Astfel, crede și este convins că guvernul (în integralitatea sa) se află într-un permanent conflict

1. BAR, mss. 5225, f. 17r.

cu norodul, ceea ce generează o „prigonire“ generală între proprietari și supuși, stăpâni și slugi, bărbați și neveste, părinți și copii. Întru întâmpinarea liniștii, câteva state au creat „constituția“ sau „sintagma“, dar „călcată în voie“, ca și „pravila dreptății“, cu acordul unei părți a norodului, prins în armată. În fața acestei situații, individualismul reprezintă singura cale de supraviețuire: fiecare familie să îngrijească pentru sineși. Această soluție este valabilă în cazul în care „oblăduirea“ nu ar trece la „reformarea“ și „mlădierea“ fiecăruia, acordând atenție nu „nașterii“ sau „chipului“, ci „cugețării“ și „oblăduiri potrivite“; cu alte cuvinte, ar trebui să promoveze meritocrația, ceea ce exista, de altminteri, ca ideal, în Regulamentele Organice.

Toate aceste capcane ale timpului trebuie cunoscute pentru a te feri din calea lor, pledând pentru înțelepciune și mai ales pentru modestie și taină. Bogăția atrage invidie și jinduire: „nu vă făliți și nu vă semețiți în averile bogății voastre, că prea lesne le veți pierde și vă veți sărăci“. Și, mai presus de toate, averea nu trebuie risipită pe cumpărarea de ranguri: „nu vă băgați și nu vă amestecați în strălucitele slujbe politicești“. O singură abatere, atunci când un interes o cere: „numai pentru câștigul unei nevoi de rang și pe dată să vă trageți ca să nu părliți starea“. Obținut, rangul trebuie să se păzească ferit de „ochi de om“; el atrage „mulțime de mușterii“, profitori ce prin „făgăduieli“ și minciuni nu vor decât ruinarea averii celui alt. Ștefan Episcopescu este aproape singurul în epoca sa care nu-și dorește înnobilarea. Calitatea de medic, înrudirea cu o familie boierească, mediul în care se învățea i-ar fi permis să o obțină foarte ușor. N-o face și îi îndeamnă și pe alții să nu se lase ispitiți de astfel de lucruri efemere. Fiul său, Petrache Episcopescu, va cumpăra un rang de pitar în 1850¹; poate silit de vreo nevoie?! De altminteri, opiniile

1. P. Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 138.

sale cu privire la boierime sunt destul de critice. De ce și-ar fi dorit să intre în rândurile acesteia, când alianța matrimonială i-a dovedit că nu merită, ba mai mult i-a fost spre pagubă?! În plus, intervențiile mai-marilor vremii în favoarea socrilor, fără să țină cont de realitate, nu i-au fost pe plac. Iar „comedia“ și bârfa din jurul nunții sale, purtate în mare parte prin casele boierești, l-or fi scârbit cu totul.

Bogăția... sau lipicioasa sărăcie...?

„Cu bani se fac toate și toate pe bani“, spune Episcopescu cel temător de sărăcie. „Iconomul“ este autorul principal în construirea unei averi considerabile, căci, ieșit din sărăcie, el știe cum să administreze banii astfel încât să ridice un capital considerabil. Sărăcia și bogăția au grade „deosebite“, determinate de soarta omului, și se oglindesc în două stări: „vremelnice“ sau „statornice și zăcatoare“. Bogăția provoacă războaie între nații și state, conflicte în familie, invidii în comunitate – „toată averea se jinduiește“ –, așa că bogatului i se recomande s-o „acopere“ pe cât posibil. Cu alte cuvinte, să se fâlească cât mai puțin cu ea pentru că orice avere este supusă „efemerității“. Prea puțini se arată „destoinici“ în păstrarea acesteia, și mai puțin rezistă tentației de a nu risipi.

Dar ce e bine să fii bogat... Bogăția „luminează mintea și fața omului de veselie, de dăzmierdare, și prefăce pe cel întristat în starea lui, și-l înveselește“.

Și ce chin e să fie sărac... Sărăcia „întunecă mintea și fața și aceluia mai învățat, și-i împiedică vorba, și pașii înaintării lui, dă să urăște și să depărtează toți de dânsul, și este nenorocit, trudit și amărât de toate, și de însuși sineșul său, și muștrat, și necăjit de toți, și de însuși familia lui până la dăsnădăjduire“. Hulit de toți, săracului nu-i rămâne decât să se îmbogățească și să învețe cumpătarea, să-și educe trupul și mintea, să-și controleze dorințele, să-și anuleze orice gând

de plăcere. „Deci împuținați-vă, fiilor, trebuințele de cu vreme, înfrânați-vă poftetele plăcerilor de bunăvoie“, acesta este secretul cumpătărilor. Ascultându-l, vezi etica burgheză conturându-se și o nouă lume modelându-se în jurul acestor principii. O lume în care raportul dintre a fi și a părea se inversează, în care investiția se face în alt tip de „reprezentare“. Burghezul este mai degrabă interesat de „ceea ce produce“, decât de „ceea ce reprezintă“¹. Dar geneza unei „sfere publice burgheze“ (Habermas) pare atât de departe.

Educarea „sineșului“ este esențială în „îmbogățire“ și în păstrarea unui stil de viață echilibrat: „împuținați-vă, fiilor, trebuințele, înfrânați-vă poftetele plăcerilor, de bunăvoie cu duh stăpânitor și vă înaintați bărbăția lucrurilor voastre, ca să vă îmbogățiți, ca să nu fiți siliți, de nevoia sărăciei, să vă împuținați trebuințele, să vă înfrânați poftetele, și să vă îmbărbătați lucrurile agoniselii și nu veți mai putea“. Apoi cel „mulțumit și îndestulat cu starea lui“ trebuie să constituie un „prisos“ util pentru cheltuielile „neprevăzute și întâmplătoare“. Acest „prisos“ trasează frontiera dintre „bogatul cumpătat“ și „bogatul pățimaș“. „Prisosul“, sau „rezervul“, are menirea de a fi o „stavilă“ în fața sărăciei. Proprietarul poate astfel să-și acopere cheltuielile neprevăzute fără a se împrumuta și îndatora unui străin care „îl va priveghea ca pe un vinovat, îi va număra și îmbucătura și la cea mai întâiu neputință de plata datoriei lui la soroc, îl va vinde și-l va cumpăra“. Cămătarul este cel mai mare dușman al unei averi, „un vierme care roade pe datornic până îl răstoarnă“. Doctorul Episcopescu, care tocmai a trecut printr-o experiență crâncenă „datorată“ marelui cămătar al vremii

1. Jurgen Habermas, *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Payot, Paris, 1978, pp. 24–25.

Băltărețu, știe ce spune. Pentru a evita mufluzia, cumpătatul are datoria de a „chibzui orice cheltuială în funcție de venit“, de a-și planifica viața „regulând cheltuielile până la un ban“. „Rezervul“ se supune unor reguli rigide de folosire, nu capriciilor; doar lucrurile „de folos“ pot avea acces la casa de bani. De exemplu: „de nu va avea moșia apă curgătoare de trebuință și de folos, a se face puțuri și moară de vânt, iar împotriva de va avea râu“. Așadar, „rezervul“ se investește în lucruri aducătoare de venituri suplimentare.

Iconomia sau despre buna chiverniseală

Dacă proprietăți nu i-a fost dat să aibă, Ștefan Episcopescu își ia foarte în serios meseria de medic. Încearcă să se facă remarcat în orice împrejurare, se preocupă, este prezent acolo unde trebuie, își arată cunoștințele și devotamentul. Ciurma, epidemiile de holeră îi favorizează accesul în carieră. Este tot timpul pe „câmp“ și în 1824, și în 1829, și în 1831, când cu epidemia de holeră. Scrie despre ciurmă¹, își „vizitarisește bolnavii pe toate zilele“, își oferă sfaturile și experiențele ori de câte ori i se cere. Zelul îi este răsplătit mai întâi de vodă Ghica, care, în 1824, îl numește „medic comunal al Bucureștilor“; mai apoi de guvernatorul rus care îl menține în slujbă. Trece printr-un singur episod de umbră: în 1831, când se face verificarea diplomelor și se constată că este doar „hirurg“, Episcopescu își dă demisia din medic al circumscripției de negru, dar revine în 1835 ca medic al temnițelor și atinge apogeul cu tipărirea unei lucrări ce s-a bucurat de succes: *Practica doctorului de casă*, tipărită în 1846, recomandată chiar de autorități și cerută prin școli

1. Ștefan Episcopescu, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumei, alcătuite și întocmite spre ajutorul și folosul neamului românesc*, București, 1824.

și târguri. Fiindcă s-a bucurat de succes, cere „drepturi de autor“, când cartea este retipărită la 25 martie 1847. Prima pagină se deschide cu următoarea rugămintă adresată guvernului: „Autorul ce roagă Cinstitelor Țenzuri ale Înalțelor State ca unde și când se va cere a se tipări această carte în original sau în tălmăcire se binevoiască a nu se slobozi până a nu înfățișa doveditorul mai întâi adevărul autorului de primirea dreptului lui, ce este dooă sute de galbeni pentru una mie exemplare în ori câte rânduri se va tipări“¹. Cartea va fi apărut și fără a i se cere voie, va fi fost copiată de mână de diecii de prin cancelarii sau va fi fost tipărită, de a ajuns medicul să ceară respectarea drepturilor sale materiale. Dovadă grăitoare stă cealaltă carte a sa, *Oglinda frumuseții*, tipărită în 1829. Viața exemplarului tipărit se prelungește prin includerea sa în Miscelane, unde doritorii au copiat fie întreaga carte, fie numai părțile „interesate“. De pildă, pe 1 ianuarie 1838, un anume Costache Vasile Victor din Iași „prescrie spre folosul de obște“ mari părți din carte, alături de *Sadic sau ursitoarea* a lui Voltaire².

Renumele nu-l îmbogățește, fiindcă în 1848 se află la mâna autorităților, cărora le solicită o pensie, fiind acum prea bătrân pentru a-și mai câștiga existența din „vizitarisirea“ pacienților.

Meseria de doctor nu aduce întotdeauna venituri suficiente, așa că Episcopescu se implică și în alte afaceri spre a-și spori

1. Ștefan Episcopescu, *Practica doctorului de casă. Cunoștința apărării și a tămăduirii boalelor bărbătești, femeiești și copilărești. Cu o prescurtare de chirurgie, de materie medicală și de veterinerie pentru doctor și norod. Tipărită în luminatele zile ale Mării Sale Gheorghe D Bibescu vvd, domn stăpânitor a toată Tara Românească. Si alcătuită spre obștesc folos al sănătății de Ștefan Vasile Episcopescu, doctor politii Bucureștilor*, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1846.

2. BAR, mss. 3586, ff. 10r–83v; Cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, III, p. 181.

veniturile necesare întreținerii familiei. Bineînțeles că resursele se definesc în funcție de nivelul de trai la care aspiră fiecare în parte¹

Omul folositor: între „măsura cumpătului” și „iconomie”

„Cel ce se mândrește se nebunește, cel ce se hrăpește de slavă, de bogăție, de procopseală sau de frumusețe se mărturiseste de nedestoinic lor și se înjosește, cel ce se fălește se sărăcește, cel ce se laudă se defaimă, cel ce aleargă se ostenește, cel ce se pripește la vorbă se greșește, cel ce crede lesne se și înșeală lesne“, acestea sunt marile „greșeli omenesti“ asupra cărora trebuie să se privegheze cu mare atenție. Viața oferă dulceață, bunătate, frumusețe, dar numai cel inițiat știe cum să se adape fără a cădea în desfrâu și abuzul pricinuitoare de scurtare a ei și a averilor. „Măsura cumpătului“ este cheia succesului. Recunoaște că „înfrânarea plăcerilor vremelnicilor“ nu este un lucru tocmai ușor, dimpotrivă, chiar „neplăcut“, dar „stăpânirea“ asigură trecerea de la vremelnic la o stare de bine permanentă.

1. Episcopescu nu este singurul medic din epocă implicat și în altă activitate, dovada clară a unei lefi de la stat insuficiente și uneori plătită cu întârziere, alteori sistată din diferite motive și de cele mai multe ori micșorată cu eterna explicație a lipsei. Doctorul Constantin Darvari, deși bun practician, apreciat atât de putere, cât și de populație, se ocupă, pe lângă medicină, de camătă, de investiții în proprietăți sau de publicarea de cărți; doctorul Silvestru Filitis ține un scaun de carne pe moșia de zestre de la Arva din județul Saac (este căsătorit cu Smaranda Măinescu); Constantin Caracaș se alătură boierilor Raducan Clinceanu și Dumitrache Topliceanu în deschiderea unei tipografii; o carieră de mare succes are doctorul Apostol Arsachi, ajuns secretar al lui vodă Ghica, datorită cunoștințelor sale lingvistice, reușin astfel ca, pe lângă cariera sa medicală, să facă și o importantă carieră politică (P. Gh. Samarian, *op. cit.*, II, pp. 56–59, 63, 96, 142–145).

Lucrul, munca îl îndepărtează pe om de „relele urmări“: „trebuie neapărat să fie omul ocupat, întreprins în toată vremea c-o grijă sau c-o lucrare de mână, care îl apără de nălucirile păreri deșarte ale fantasii vrăjmașului de stricăciune“. Cunoașterea de sine primează; „sineșul“ îndeamnă la rău, lene, desfrâu, amăgiri deșarte, îmbrobodește pe cel slab „cu dorințele și plăcerile lui“, îndepărtându-l astfel de la calea cea dreaptă. Autocontrolul trupului și minții este atuul omului cumpătat care se arată „virtuos și cuvios către sine, către tot altul și către Dumnezeu lui“. La polul opus se află „omul cel prost“ cufundat în „patimile dulcetiilor“ și desfrâu, sărac.

Iconomia rămâne crezul de bază al doctorului Episcopescu, iconomia bazată pe satisfacerea trebuințelor de bază: „Prin iconomie împlânzește și împacă omul pe toți vrăjmașii lui, și se adună toate, într-o casă de lăcuit și de lucrat, într-o hrană cea de toate zilele și într-o îmbrăcăminte și toate acelea ce trec peste aceste trei trebuințe sunt de fală și de prisos“. Iată cele trei trebuințe: adăpost, hrană, haine. Dar și acestea în limitele unei avariții rigide: „hainele au menirea de a „înveli rușinea și a ținea căldură trupului“, hrana trebuie doar să țină de foame și sete; „vremea somnului“ doar să refacă trupul obosit.

Or, în acest spirit, omul cumpătat nu va da importanță decât lucrurilor care au o valoare și care pot „produce“. Nu ține o vită dacă ea nu dă „randament“, nu investește într-un argat dacă se dovedește inefficient, nu angajează o slugă dacă n-are prea mare tragere de inimă în îndeplinirea atribuțiilor. Eficiența înseamnă „un dublu folos“, adică vita, argatul, sluga ar trebui să producă de două ori mai mult decât investiția. Și crede că sluga, de pildă, dacă nu-și scoate „simbria îndoit“, trebuie concediată cât mai grabnic. Un bun gospodar nu-și lasă niciodată averea și mai ales proprietatea pe seama altcuiva, argumentând cu „nu se sârguiește nimeni pentru folosul altuia ca pentru al său“. Arendarea înseamnă înstrăinarea unui pământ care are nevoie de îngrijire și atenție mai ceva

ca un copil. Or, pentru acest pământ și pentru belșugul lui, iconomul trebuie să știe să investească și să se investească. Un bun iconom se cunoaște imediat, din „umbrelă lin și potrivit, din îmbrăcăminte nici falnică, nici galantă, dar curată, și nu este cel dintâi de modă, nici cel din urmă; din stat și din ședere neclintită; din căutătură lină și plecată; din vorbă puțină și potrivită cu întrebarea“. Acestui portret îi trebuie asociați soția, copiii, familia, slugile, curățenia casei, regulata mâncare, „de trei-patru feluri de bucate, pe din două verdețuri la prânz, c-o friptură seara, cu amestecarea băutură a vinului, care nu trece de o litră, pe din două cu apă, iar dimineața numai o dulceață cu apă și c-o cafea și copiilor dimineața și seara câte cincizeci drape de ceai, pe din două cu lapte, și c-o felie de pâine, iar nu mai mult“. Iconomul se trezește dimineața devreme și „deșteaptă toate slugile“, este tot timpul preocupat, cu gânduri pentru bunul mers al averii, gândurile care îl urmează și-n „așternut“, nu lasă „condeiul jurnalului“, notează cu grijă toate „cheltuielile și veniturile“ zilnice, nu „umblă după alte plimbări și adunări“, petrece timpul cu ai săi și pentru ai săi, își „ascunde“ intimitatea de cei din jur, oferă doar imaginea unei familii cumpătate și fericite, păstrând pentru sine neajunsurile și „tulburările“.

„Cel ce seamănă grăunțe seamănă galbeni“ și „Pământul este comoara cea veșnic nesfârșitoare, iar toate celelalte sunt vremelnice și sfârșitoare“. Iată două dintre ideile principale ale doctorului Ștefan Episcopescu. Într-o Valahie ce promova o serie de legi, într-o Valahie aflată într-un plin proces de schimbare, doctorul nu se arată deloc interesat de investiția într-o activitate „productivă“: comerț, manufactură, industrie. Pentru doctor, singura bună investiție rămâne pământul, și nici măcar creșterea vitelor, ci agricultura. Dar o agricultură promovată diferit de ceea ce se practica până atunci.

Negustorul Cernea Popovici pune accentul pe cumpătare și muncă fără răgaz în agonisirea unei averi și apoi în grija administrării ei, chiar dacă moștenitori de sânge nu se

întrevăd astfel încât munca să aibă un scop bine definit¹. Tot în epocă, Nicolae Suțu redactează mai multe lucrări despre starea economică a Moldovei, în care oferă multe amănunte despre îmbunătățirea unei economii ce mergea atât de prost². Nu știm în ce măsură Ștefan Episcopescu a avut acces la acest fel de literatură. Știm doar că un confrate de al său, doctorul Constantin Vârnăv îl citește, îl folosește și mai ales îl critică pentru „delicatețea“ cu care vorbește de tarele economiei moldave, pentru care nu are mai niciodată soluții adecvate: „eu nu sunt la îndoielă că luminatul autor (referire la Nicolae Suțu – n.n.) au răsuflat această dorință cu sinceritatea aceea care pururea l-au caracterizat ca bun patriot, însă eu socotesc că cine voiește a se tămădui de o rană trebuie să o și arate doctorului neîmbrobodită.“³

Episcopescu s-a străduit să-și pună în aplicare toată această gândire atât de diferită de cea a mulți dintre compatrioții săi. I-a reușit foarte puțin. Soarta nu l-a ajutat prea mult. Generic memoriile se adresează unor potențiali lectori, numiți „fiii mei“. El a avut doar un singur fiu, cu care nu s-a împăcat bine și care n-a fost de acord cu educația, gândirea, cumpătarea și avariția promovate de tatăl său⁴. Cazul lor este tipic pentru imposibilitatea acestei clase de mijloc de a se constitui. Chiar dacă doctorul Episcopescu nu spune despre sine că este „burghez“, prin modul de gândire, prin meseria pe care o practică, el poate fi considerat ca atare. Memoriile sale sunt primul tratat despre o altfel de

1. BAR, mss. 614, f. 112r-116v.

2. Nicolae Suțu, *Opere economice*, Editura pentru Știință, București, 1957.

3. Foaia Societății de Medici și Naturaliști din Principatul Moldovei, tipărită în Institutul Albinei, anul I, no. 1, 1851, p. V-VII.

4. Vezi conflictul cu tatăl său în ANR, Înalta Curte Civilă, Dosar 68/1847. Aceste documente mi-au fost semnalate de către Nicoleta Roman, căreia îi mulțumesc.

civilitate, care reflectă maniera de a gândi a acestei categorii sociale, cu idei clare despre economie, cumpătare, raționalitate, identitate proprie prin apartenența la o categorie socială, alta decât aristocrația, cu un stil de viață construit diferit tocmai pentru a-l deosebi de ceilalți. Dar ca și în cazul lui Stănuță Jianu, generația a doua nu mai urmează nimic din ceea ce a construit tatăl. Ba, mai mult, fiul alege modelul dominant: o slujbă în administrație, un titlu și... revolta împotriva părintelui său.

III

Satul și civilizația schimbării

Mojici și ticăloși: țăranii și îndepărtata civilizație

În diferitele mărturii de la începutul epocii moderne, satul românesc într-o lumină sumbră și deloc favorabilă. În timp ce lumea urbană se grăbește să adopte, să imite, să prelucreze inovațiile civilizațiilor, lumea rurală se află încă foarte departe. Dincolo de reticență, dincolo de opoziție, conservatorism sau refuz, această lume rurală are foarte puține contacte cu modelele ce ar trebui imitate. În plus, accesul la educație, cum vom arată mai jos, o îndepărtează și mai mult de frumusețea artificială a unei civilizații. Trecând prin satele românești, mulți dintre călători se arată surprinși de mizeria și sărăcia în care trăiesc locuitorii săi. Chiar și aplicând schema lui Larry Wolff și admitând că mulți dintre acești călători văd ceea ce vor să vadă, tot rămân suficiente mărturii pentru a cataloga drept „sălbatică” populația rurală. Iar „sălbăticia” este însoțită adesea de sărăcia extremă.

Dintre toate mărturiile, scena povestită de contele Charles Marie de Salaberry impresionează cel mai tare: „Se înnoptase. Am sosit cu oiștea ruptă la ușa unui bordei așezat în mijlocul pădurilor. O gaură în podea slujea drept vatră pe care patru buturugi ardeau în picioare. Coliba era plină de fum; nu puteai răsufla și trebuia să stai ghemuit ca în Laponia. O femeie în zdrențe se afla sub o plapumă veche care se mișca din când în când și credeam că sub ea erau niște pisoi. Ne atârnasem ceaunul de grindină, cu toată

ingeniozitatea, și fierbeam în el orezul și păsările. Această femeie priveau cu un interes asupra căruia m-am înșelat. I-am dat o aripă de pui; îndată ce a căpătat-o, a scos repede de sub plapumă un copil mic, gol de tot, adormit (și) plângând <că îl trezește> ca să i-o dea să o mănânce.“ Dând la o parte frumusețea teatrală a scenei, contele de Salaberry este mai degrabă favorabil acestei țărănii pe care o găsește surâzătoare, optimistă, senină, în ciuda condițiilor de viață atât de dure¹.

La rândul său, consulul englez la București, Wiliams Wilkison, semnaleză rolul important jucat de superstițiile de tot felul în viața cotidiană: țărani „cred cu tărie în tot felul de farmece, în apariția morților, în stafii și în tot felul de minuni făcute de icoanele sfinților și prin puterea aghiazmei. Când se îmbolnăvesc, pun lângă ei o icoană și când se însănătoșesc, deși aceasta s-a întâmplat datorită îngrijirii celui mai dibaci, ei atribuie vindecarea lor numai ajutorului <dat> de <acea> icoană“². Informația este întărită și de medicul Constantin Caracaș, care subliniază cu destulă vehemență rezultatul acestei credințe oarbe: „au mai multă credință în ghicitori, în demoni și în magi; cred că toate boalele vin de la draci și, când li se întâmplă nenorociri sau boli, aleargă la magi (vraci) sau la babe, să-i scape cu frecarea membrelor și descântece“. Astfel, trupurile și mințile lor se vătămă, devenind din sănătoși ipohondri³. Analiza sa se pierde în caracterizări cât mai defavorabile populației pe care a îngrijit-o atât de des, mai mult cu forța, decât la cerere. „Moravurile sălbatice“, în care domină „prejudcățile, lingușirea, neîncrederea, invidia, lăcomia, egoismul, lenea“, nu sunt decât rodul sărăciei și al dominației neîntrerupte. Locuințele țăranilor sunt „neîngrijite și foarte proaste“, apetitul pentru lene

1. *Călători străini*, X (2), p. 1007.

2. *Ibidem*, serie nouă, I, p. 647.

3. C. Caracaș, *op. cit.*, pp. 123–124.

duce la „trai dezordonat, rău, năravit și mizerabil“, pasiunea pentru băuturile spirtoase și desele sărbători îi îndrumă către „desfrâu“ și „pofte nemărginite, către plăceri trupești“, ignoranța și lipsa de sentimente morale îi îndeamnă la egoism, fără să fie generoși, transformându-se în „impasibili spectatori la orice nenorocire, fără nici un sentiment de milă“. Constantin Caracaș leagă toate aceste „însușiri rele“, specifice țărănimii, de „lipsa învățaturii curate a Sfintei Evanghelii și de ignoranță“¹.

Pentru Costache Negruzzi, redactorul *Septămânei*. *Foaie Sătească*, soarta rea a țăranilor este intrinsec legată de lene și alcoolism. În articolul „Pentru ce și pentru că“ din 16 mai 1853, se oferă un chestionar privind modalitățile cotidiene de supraviețuire. Aproape toate răspunsurile se coagulează în jurul acestor caracteristici: țăranii sunt neînvățați pentru că sunt leneși, sunt leneși pentru că sunt bețivi, sunt bețivi pentru că preoții se mulțumesc să-i însoțească la cârciumi, în loc să le dea învățăturile morale necesare ieșirii din acest cerc vicios. Iată câteva exemple: „Pentru ce locuințele țăranilor noștri sânt rău clădite, rău învălitate, fără aer, fără lumină? Pentru că s-au desprins a trăi astfel și pentru că se lenevesc a le face mai bune.“ Sau: „Pentru ce mulți dintre țărani mor de giunghiuri și de lingoare? Pentru că se îmbată și cad pe subt garduri, unde răcesc și se primejduiesc.“ Pentru Negruzzi, lenea, această „maică a ticăloșilor“, îi împiedică să își îmbunătățească condițiile de viață, preferând „locuințe foarte proaste, foarte urâte și foarte nesănătoae“. Este mai apoi beția, cea care ucide un om din zece și care are efecte nefaste asupra întregii economii familiale: „un copil din zece moare din rea căutare a părinților bețivi; o a zecea vită moare din bătăile argaților bețivi, un al zecelea grăunte, spic

1. *Ibidem*, pp. 127–128. Fenomen prezent și în altă parte, explicat prin ignoranță și printr-o „mediocră educație religioasă“, dar și printr-un „conformism sezonier“ (A. Corbin, *op. cit.*, I, p. 625).

și rădăcină pier din rea îngrijirea bețivilor, și prin urmare a zecea parte din produsele unei țeri. Această zeciuală nenorocită s-ar vindeca numai prin stărpirea întrebunțării rachiului“.

Această descriere nu este specifică numai societății rurale românești, ci, în aceeași epocă, lumea rurală din Alpi până în Pirinei, din Carpați până în Ural capătă descrierile cele mai puțin măgulitoare. De aceea reluăm întrebarea lui Eugen Weber: „Vorbim despre aceeași populație, despre aceleași cadre de gândire, despre participarea similară la viața națională (despărțită doar de procente statistice)?“¹ Că populația este diversă nu este de tăgăduit, dar în această epocă nu diversitatea trebuie să primeze, ci uniformitatea. Și, așa cum explică Eugen Weber, diversitatea secolului al XIX-lea este percepută ca o imperfecțiune, ceva „ce trebuia să fie notat și remediat“². Același lucru este surprins și de Alain Corbin, când alcătuiește imensa și valoroasă sa monografie dedicată lumii rurale din Limousin, o lume care avansează foarte încet către secolul al XIX-lea, deși se află în secolul al XIX-lea.

Ofisuri, gazete și manuale pentru disciplinarea satelor

Regulamentele Organice deschid o epocă inovatoare pentru societatea românească: reglementarismul. Totul trebuie înghesuit în cadrul rigid al unui regulament: școala, elevul, țăranul, câmpul, soldatul, cazarma, medicul, spitalul, ulița, trecătorul, slujbașul, cancelaria etc. Pentru a le face accesibile tuturor se inventează organe de „publicarisire“. Cuvântul manual, preluat din limba franceză, ajunge să servească

1. Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The modernisation of Rural France, 1870–1914*, Stanford University Press, 1976, p. 8.

2. *Ibidem*, p. 9.

orice regulă și categorie socială, fie că este vorba de vulgarizarea unor norme, fie că este vorba chiar de un regulament mult mai accesibil prin intermediul unui manual.

Presa va servi și ea acest scop. De altminteri, puterea politică a sesizat foarte repede importanța informației în construirea modernității, informația care devine marfă, o marfă foarte scumpă, chiar dacă într-o primă fază această informație se adresează unui public „cultivat“. La început, gazetele aduc în spațiul public ceea ce este, de fapt, public, acel mod de reprezentare specific puterii. Aproape în fiecare zi se dă seama despre activitățile domnilor, activitățile prelaților, se consemnează ținerea unei sărbători, se oferă detalii despre ceremonialuri și personalități ajunse în capitale. Apoi, gazetele încep să servească interesul puterii difuzând informații de interes general; trebuie spus că multe dintre aceste gazete prosperă, sau măcar supraviețuiesc, datorită susținerii „publice“. Printr-un un schimb „echitabil“ până la urmă, susținere financiară contra dreptul de a i se comunica imaginea, puterea oferă iluzia unei permanente relaționări cu supușii.

Cât despre lectură?! Imaginația Otcârmuirii este cât se poate de debordantă și dorește să-și închipuie că duminica, într-o întâlnire ad-hoc de tip „Fierăria lui Iocan“, sătenii ascultă cuvântul oficial prin gura preotului. Iată cum ar trebui să se desfășoare o astfel de întâlnire imaginată de unul dintre primele numere din *Învățătorul Satelor*: „Duminică, după ieșirea de la biserică, sătenii se așază pe o laviță, la tulpina unui nuc frumos, a căruia umbră se întinde pe o pajiște verde plină de flori, și întrebară pe țărcovnicul dacă știe să le mai spuie ceva din câte îi povățuiește *Învățătorul Satelor*.“ Și bineînțeles că țărcovnicul nu se lasă prea mult rugat: „iată foaia, să vă citesc ceva“, dar „pe scurt că mi e de grab să mă duc cu popa Anton ca să botezăm astăzi copilașul lui Coman“ (*Învățătorul Satelor*, 15 noiembrie 1843). Scena, presupusă a se petrece în fiecare sat, este idealul unei lecturi

colective menite a informa, destinde, acoperi cu folos o parte a timpului duminical. Într-o formă sau alta, ea va fi reunit lumea satului. Dar pentru ce și pentru cine?

Printr-un ofis domnesc din 14 mai 1839 se prevede înființarea *Buletinului Sătesc*, organ de presă a cărui menire este de a-i ține la curent pe sătenii Moldovei cu lucrurile care îi privesc. Justificarea ține mai ales de greutatea ivite în comunicarea dintre cele două „lumi”, cei de la Iași și ceilalți: „sfatul luând în băgare de seamă neîndemânările ce se întâmpină la întâmplare când urmează a se da vreun obiect în obșteasca știință a lăcuitorilor țerei au socotit a satornici o regulă”. Această regulă prevedea „așezarea” unui „buletin sătesc care să se publicarisească în atâtea examplare pe cât sânt și sate în țară”. Slujea la punerea în temă a sătenilor cu privire la vânzări, mezaturi, slujbe epidemii și epizootii, prețurile alimentelor de bază etc. Duminică de duminică, publicația ar trebui să sosească în sate pe spezele locuitorilor. De teama de nu a rămâne cu buletinul nevândut și mai ales necitit, prin lege, statul obligă satele să-și facă un abonament (MAPM, II, 585 și APR, IX/II, 209–211). La fel se procedează cu publicația *Moralul Creștin*, trimisă de Marea Vornicie spre a fi vândută prin județe și prin sate. De altminteri, după cum reiese din circularele oficiale, supușii sunt „forțați” să facă abonamente la astfel de publicații. Prin ispravnici și subotcârmuitori se trasează tabele cu nume, cotizații și prenumărați, niciodată benevoli¹. Și uneori, se fac eforturi destul de mari pentru recuperarea banilor, căci, odată publicația „oferită”, plata e mai grea...² La București, Otcârmuirea înființează *Foaia Sătească*, care avea mai apoi să fie rebotezată *Învățătorul Satelor*. Justificarea acestui „manual” se construiește în jurul necesității instruirii

1. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 98/ 1831. ANRBZ, Pretura Plasei Râmnicul Sărat, Subotcârmuirea Plaiului Râmnic, 7/ 1832

2. ANRBZ, Pretura Plasei Gura Dimienii, 44/ 1831, 1832.

săteanului: „cea mai de căpetenie a noastră strădanie va fi să dăm sătenilor învățăturile ce vom socoti a fi mai însușitoare pentru îmbunătățirea stării țăranului prin încunoștiințarea mijloacelor înlesnitoare la lucrarea pământului și prin deosebite povățuiri spre îndreptarea năravurilor”. Cui se adresează? Tuturor sătenilor? Cum? Din nou se alunecă într-un idealism stimulator: se crede că în fiecare sat ar trebui să existe măcar un sătean care ar putea să citească pentru el și pentru ceilalți sau poate chiar mai mulți: „deși cei mai mulți țăranii nu știu să citească, dar în fiecare sat se află de nu mai mulți, măcar cinci, șase oameni care știu să citească, ba că în județele de peste Olt o mare parte din numărul țăranilor se văd cu călimările de brâu, dovadă că aceștia știu nu numai să citească, ci și să încondeieze ca să-și însemneze câte ceva pe hârtie la trebuințele lor”. Aria este mult mai extinsă și sunt puți la socoteală toți cei care știu carte și poposesc pentru o un timp oarecare în lumea rurală: țărcovnicii, diaconii, preoții, învățătorii, profesorii, logofeții, medicii, și chiar boierii ajunși pe moșiile lor. Timp pentru lectură? Zilele lungi de iarnă, sărbătorile numeroase, când, ținându-și de urât, țăranii se vor aduna și vor asculta poveștile și experiențele altora. Soarta acestor publicații oficiale se va dovedi destul de grea...

Medicul, învățătorul, preotul capătă roluri importante și esențiale în opera de modernizare și reformare a satelor. Puterea îi împinge cu tărie în față și încearcă să-i convingă de necesitatea lor în civilizarea morală a norodului aflat de parte, mult prea departe, de orice idee novatoare. Nu sunt numai vorbe goale, ci se străduiește prin proiecte de lege să asigure celor trei categorii profesionale o oarecare bunăstare materială, astfel încât acestea să se poată dedica misiunii lor. Am văzut deja cum s-a încercat eliberarea de toate activitățile lucrative a preoților pentru a li se da timpul necesar formării norodului. Aici Statul lucrează cu o categoria profesională deja

existentă, o categorie deja școlită, mai mult sau mai puțin, deținătoarea unui capital de prestigiu foarte mare. E de ajuns să spunem că numeroasele circulare cer și îi îndeamnă pe preoți să le citească credincioșilor cu râvnă din aceste buletine sătești atât de bine orientate spre moralizarea lumii rurale¹. În 1843, Departamentul Vorniciei Dinlăuntru trimite circulare tuturor Subocârmuirilor, cerându-le să se aboneze la gazeta *Învățătorul Satelor*, pe care s-o distribuie apoi către populație².

Nu același lucru se poate spune despre învățători și medici, categorii dispersate, prezente mai degrabă în mediul urban. Acum, statul conștientizează necesitatea lor, dar îi este foarte greu să și-i procure: învățământul abia se pune pe picioare, nicicum nu are de unde da medicii și învățătorii care să plece prin în sate ca „apostoli”. Se găsește însă o formulă de compromis, cu preoți care țin loc și de dascăli în multe dintre comunitățile rurale, și de doftori, când se poate.

Unii dintre medici își asumă din proprie inițiativă misiunea „civilizatoare”, „moralizatoare”, de „iluminare” a norodului. E de la sine înțeles că acești medici sunt toți formați în străinătate, la Viena, Paris, sau Buda; că uneori, sau mai totdeauna, preiau exemplul urmat de confrății lor, că propun un model deja funcțional în altă parte, că își construiesc un capital social util în consolidarea propriului statut³.

Doctorul Constantin Vârnav se folosește în această misiune de revista *Povățuitorul Sănătății și a Economiei*, foae

1. ANRBZ, Pretura Plasei Râmnicul Sărat, Subocârmuirea Plaiului Râmnic, 13/ 1834

2. Vezi, de exemplu, corespondența cu subocârmuirile din Vâlcea: ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 36/1843.

3. Despre medici și maniera în care au reușit să-și creeze un câmp de putere, vizibil mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Ionela Băluță, *La bourgeoisie respectable. Réflexion sur la construction d'une nouvelle identité féminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, Editura Universității, București, 2008.

*periodică pentru poporul românesc*¹. Primul număr din anul 1844, anunță și „misiunea” revistei: sporirea sănătății și a averii tuturor cu ajutorul unor sfaturi indispensabile. Prevăzută a apărea de două ori pe lună, revista este organizată pe trei „coloane”: sănătate, economie, diverse („articule potrivite”). Supraviețuirea ar fi asigurată de abonați, poftiți să subscrie și să susțină financiar o foaie folositoare, ademeniți cu „figuri” dacă banii vor fi de „prisos”. Dar, ca și *Buletinul Sătesc*, nici această publicație nu are o viață prea lungă, doi ani, 1844 și 1845, căci 30 de lei sunt bani mulți. Echipa redacțională organizată în jurul lui Vârnav nu face mari inovații, ci doar difuzează rețete sau popularizează anumite lucruri considerate utile. Temele privesc problemele multe ale populației de plugari și încearcă să răspundă unor nevoi de moment. La o primă lectură, nu se vede prea bine diferența între conținutul revistei și, de pildă, manualul lui Manolache Drăghici, tipărit cu 12 ani în urmă. Dar, luând număr cu număr și temă cu temă, se observă că, de fapt, doctorul Vârnav încearcă să-i facă pe țărani să se ajute cu mijloace proprii. Astfel, țărani primesc rețete de conservare a untului și a cărnii, mai ales pe timpul verii, de curățare a casei de guzgani sau furnici, află cum să-și întrețină țările, cum să cultive „cartofele”, cum să-și îngrijească animalele, cum să prepare doftorii sau pâine „ieftină”. Sau află știri diverse: se anunță cu mândrie deschiderea cabinetului de istorie naturală sau a unui feredeu pe pământul Bucovinei. Dar, ceea ce este mult mai important, temele nu sunt prezentate la voia întâmplării, ci argumentate științific sau justificate de îndelunga lor folosire de către nații mai „civilizate”. Unele rubrici nu sunt decât adaptări după diferite articole apărute, de regulă, în Franța, sub semnătura unor

1. Constantin Vârnav va relua efortul publicistic și în *Foaia Societății de medici și naturaliști din Principatul Moldovei*, apărută între 1851 și 1853.

doctori sau agronomi, ceea ce le face îndeajuns de bune pentru a fi recomandate ca inspirate, utile și bune de pus în practică. Mai întotdeauna, Ion Ionescu își întemeiază recomandările pe realizările unor oameni de știință care le-au experimentat cu succes înainte de a le oferi populației ca metode sigure.

Igiena satelor este un subiect destul de delicat, abordat de Theodor Codrescu, care contribuie cu traducerea unui „articul“, scris de un oarecare doctor J. A. Amouroux, găsit, se zice, în *Journal des connaissances utiles*, din anul 1840, la „fața“ 25. Reproducerea acestuia se face „nu spre a umple foaia numai, ci spre a ni folosi și noi de înțeleptele sfaturi ce dă înălțatul doctor nației sale, mari și vestite“. Astfel, numărul 11/1844 este dedicat acestei traduceri care vorbește în termenii cei mai duri despre mizeria „săteanului francez“. Și iată ce scrie: „țeranul moștenește de la părinții sei necurătenia ca și ogorul cu care se hrănește, fără a se sili de a face cea mai mică schimbare sau prifacere, el muncește ca și dâșii, trăiește și moare ca și dâșii, fără să iasă din aceea ce au apucat odată de la părinții săi“.

Tabloul descris este unul comun în această perioadă, începând cu Franța și mergând până în Moldova: bordeie fără ferestre, unde se ascund oamenii și animalele, unde fumul încălzește și îmbolnăvește, deșeuri umane, animale și vegetale aruncate peste tot, ploșnițe, păduchi, purici plimbându-se din tavan până în podea, zoaie, unsori, noroi lustruind comod orice petic de haină sau piele. Toată această situație se datorează, crede autorul articolului – contează mai puțin dacă acesta este doctorul francez sau Codrescu –, conservatorismului și obstinației de a rămâne în tiparele obișnuințelor: țeranul se ferește „neîncetat de orice prifaciri, de orice schimbare ce sânt sau împotriva ideilor sau împotriva deprinderilor sale“. Nu sărăcia este responsabilă de lipsa „igienă“, ci lipsa învățaturii morale și religioase. Iată argumentele în baza cărora preotul și învățătorul trebuie

să capete puteri sporite în „civilizarea“ țăranilor: „când preotul în biserică și învățătorul în școală va arăta că igiena este o datorie neapărată a fieștecărui om și necurătenia un lucru vătămător, când magistraturile munițipale vor aduce cu asprime la împlinire poruncile date în privirea curățeniei lăcuințelor, când casele vor avea dăstulă lumină și destul aer, în loc să fie întunecoase și plicticoase, când copiii nu se vor primi prin școalele începătoare decât numai după ce vor fi hultuiți, când țeranul n-a alergat mai degrabă la descântecul unui cioban și la unsorile unui șarlatan, decât la ajutorul unui doftor înțelept, atuncea starea unui sătean va fi mai de dorit decât starea unui târgoveț“¹.

În această ordine de idei, țeranul devine învățăcelul pentru care se nascocesc sfaturi, i se oferă pilde din experiențele altora, punându-se întrebări de genul „oare chipul ce se obicinuieste în Moldova spre înnoirea țearinilor învechite este cel mai potrivit?“². Pentru el se redactează sfaturi cu privire la multe probleme ce par în neregulă: cum să-și ridice casele³, cum să-și aerisească pătulele⁴, cum să „scape“ de ciorile prea numeroase care invadaseră recoltele⁵, cum să fac însămânțările de primăvară și să aleagă culturile aferente în funcție de teren⁶, când și cum să se facă arăturile de toamnă, cum să se îndemne să iasă totuși la muncă⁷, cum să-și

1. *Povățuitorul Sănătății și a Economiei, foaie periodică pentru poporul românesc*, Anul I, nr. 11, 1844, pp. 161–166.

2. *Ibidem*.

3. ANRBZ, Pretura Plasei Râmnicul Sărat, Subocârmuirea Plaiului Râmnic, 23/ 1834. Instrucțiunile cu privire la maniera în care ar trebui construite casele și rapoartele subocârmuirii cu privire la refuzul locuitorilor de a urma instrucțiunile primite.

4. ANRBZ, Pretura Plasei Pătârlagele, Sub-ocârmuirea Plaiului despre Buzău, 26/ 1836.

5. ANRBZ, Pretura Plasei Pătârlagele, Sub-ocârmuirea Plaiului despre Buzău, 38/ 1837.

6. ANRBZ, Pretura Plasei Măicânești, 30/ 1832; 46/1832.

7. ANRBZ, Pretura Plasei Gura Dimienii, 22/ 1838, 1839.

protejeze culturile, îngrădindu-le, pentru a evita deseale, mult prea deseale pagube provocate de animale¹, cum să-și protejeze casele de umezeală prin așezarea de pietriș pe „dina-intea caselor“ sau cum să-și facă garduri²; cum să îndepărteze armelor de foc pentru a nu fi la îndemâna copiilor³, de ce să nu le mai folosească pe la nunți⁴, cum să-și măture curtea, de ce să dea cu var, când să dea cu var, cum să ducă la bun sfârșit curățenia de primăvară, cum să țină curățenia iarna, cum să scape de ploșnițe, cum să-și facă rășnițe, cum să cultive cartoful, cum să folosească porumbul cu precădere pentru hrana lui și nu pentru rachiu, cum să-și gospodărească mai bine casa, cum să-și vaccineze ploi și de ce să-i vaccineze, cum să-și dea copiii la școală și de ce să-și de-a copiii la școală, cum să nu ardă țarinele toamna și cum să se protejeze de incendii.

„Părinteștile noastre porunci“ și „nebăgarea de seamă“

Această încercare de educare, reformare, modernizare, moralizare a lumii rurale nu este lipsită de incidente. Împotrivirea este cât se poate de fățișă, iar cea mai la îndemână modalitate de nesupunere este nepăsarea. Poruncile vin și trec fără să lase nici măcar o singură urmă, poruncile sunt citite, răscitite și uitate imediat ce trimisul stăpânirii a plecat, poruncile au nevoie de iterare și reiterare pentru a mișca un fir de praf, poruncile sunt urmate uneori de amenințări pentru a schimba ceva pentru o zi, cel mult o săptămână. Deseori puterea este neputincioasă în fața unor supuși care trăiesc într-o lume a lor, paralelă cu cea de la București sau la Iași, o lume organizată după propriile criterii, cu propriile valori, cu

1. ANRV, Pretura Plasei Drăgănești, 6/ 1833.

2. ANRV, Pretura Plasei Drăgănești, 13/ 1834.

3. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 90, 1832.

4. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 65/ 1835.

proprii conducători. La 1835, vodă Sturdza scrie cu mândrie lumii rurale, pe care o îndeamnă să ia totuși seama la „părinteștile noastre porunci“, dar nu poate trece cu vederea pe cel ce nu „se sânguește“, pe cel ce „se lenevește“ și care va fi „îndepărtat“ de sub protecția părintească și princiară (MAPM, II, 678–679).

În Țara Românească, în 1832, vodă Ghica trimite o circulară prin care încearcă să implice comunitatea în stărpirea bandelor de tâlhari, atât de răspândite. Le cere cârciumarilor, hangiiilor, ciobanilor, văcarilor, aflați în legătură permanentă atât cu populația, cât și cu tâlharii, să se angajeze și să jure că nu se vor asocia cu nelegiuții, că nu-i vor găzdui, că nu le vor deveni complici¹. Încearcă să spargă o complicitate tăcută care se manifestă în sate, atât la bine, cât și la rău. Alții se împotrivesc pe față și nu vor să se supună nici unei măsuri venite de sus. Sătenii din plasa Cerna ard Cutia satului Lapușata, condica de socoteli privind plata impozitelor, opunându-se astfel constituirii magaziei de rezervă impuse de stăpânire².

Multe dintre proiectele de modernizare se sprijină pe această populației săracă și pe bunăvoința ei de a se implica într-o operă presupusă a-i ușura viața, ale cărei beneficii vor apărea poate într-o zi. Dar cine are răbdare să investească și să aștepte? Cine are mijloacele materiale și umane pentru a oferi, fără să primească răsplata imediată? De ce ei și nu cei mari și bogați? De pildă, construirea de drumuri trebuie să se facă prin participarea locuitorilor. „Drumuri, drumuri, cât mai multe drumuri“, scrie Eugen Weber când analizează lumea rurală franceză, considerând căile de acces ca un agent important al schimbării³. Mulți dintre țărani însă refuză să participe la această muncă aproape benevolă:

1. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 108/ 1832.

2. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 5/ 1833.

3. Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen*, pp. 195–220.

peste tot în țară, în ținuturi și pe la județe, supușii nu vor să iasă nici la refacerea drumurilor, nici la dezăpezirea lor, nici la refacerea podurilor, iar Departamentul Treburilor Dinlăuntru trimite circulare peste circulare otcârmuitorilor locali cerându-le să ia măsuri punitiv¹; jalbele supușilor invadează apoi toate cancelariile cerând scutiri, invocând sărăcia și neputința, refuzând pe față să presteze diferitele munci, făcând cereri de amânări și prelungiri, acuzând pe toată lumea de abuzuri, de cereri nedrepte², că sunt trimiși prea departe, că șase zile pe an înseamnă prea mult³, că sunt prea bolnavi și prea săraci etc.

Aceleași probleme apar și când se trece la procesul de aliniere a satelor; nu există ținut sau județ unde un grup sau chiar toată comunitatea să nu facă notă discordantă, să nu tulbure munca topografilor și a inginerilor, să nu se opună pur și simplu, să nu refuze să-și „alinieze” casele în rând cu celelalte⁴. Este adevărat că noua topografie le cerea să-și mute gardurile, să-și retraseze frontierele imaginare, să renunțe de la câțiva zeci de centimetri până la câțiva zeci de metri din proprietățile lor. Dreptul de proprietate, atât de greu de obținut, se cedează și mai greu.

Alinierea și sistematizarea satelor fac parte din procesul de modernizare. Mai întâi de toate se prevede strângerea tuturor caselor la un loc, pentru a se putea organiza atât paza și poliția satelor, cât și un sistem educativ și sanitar; se mai dorea ca țăranii să-și ridice case pe pământ și să renunțe la bordeie, și să schimbe felul de a construi grajdurile și îngrăditurile. De această reformare a satelor se ocupă Departamentul Vorniciei Dinlăuntru, dar țăranii se dovedesc greu de clintit, greu de integrat într-un alt sistem, greu de

1. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 66/ 1835.

2. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 31, 32, 35, 38, 54, 70/ 1836.

3. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 15/1845.

4. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 27/1846.

„curățat”, greu de schimbat, când despre modernizare... e atât de departe...

Pe 11 martie 1832, tuturor otcârmuitorilor de județe din Valahia li se comunică măsurile ce ar trebui luate pentru sistematizarea satelor; ele trebuie popularizate printre săteni, vor fi pulicate în presa vremii, vor fi citite la zeci, sute, mii de răspântii. Formula „pentru întâmpinarea strămutării sătenilor și de a lua măsuri pentru a-și clădi locuințele regulate și de odihnă” presupune ridicarea unor case „mai cu îngrijire, mai frumoase la vedere, mai de odihnă și pe linie dreaptă, cu ulițe largi prin mijloc”. După cum remarcă Ilie Corfus, „opera de sistematizare a satelor a fost lăsată să meargă de la sine, fără vreun plan întocmit de stăpânire, ci numai după îndemnul adresate de aceasta satelor prin autoritățile locale”¹.

Câte bordeie...

Să luăm ca exemplu felul în care sunt construite casele. Multe dintre bolile sătenilor sunt determinate de condițiile insalubre în care trăiesc. Medicii epocii cer de multe ori schimbarea acestor „așezări” în care familiile trăiesc alături de animale, mai ales în perioadele lungi de iarnă. În zona de câmpie, acolo unde lemnul sau piatra nu se află la îndemână, multe dintre aceste locuințe sunt bordeie de pământ, acoperite cu paie sau cu stufăriș, chiar și biserica se ridică din același pământ. Pentru a preveni o parte din boli, pentru a asigura condiții de igienă, autoritatea centrală se străduiește să transforme aceste bordeie în locuințe salubre, văruiute, bine izolate și aerisite. Profitând de necesitatea alinierii satelor, se cere de multe ori proprietarilor să dărâme bordeiele și să-și

1. Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Române, București, 1969, p. 279.

construiescă locuințe din lemn. În unele județe sau ținuturi, proprietarii primesc îndatorirea de a le da țăranilor lemnul necesar unor astfel de construcții, în altele locuri, domeniile princiare ar trebui să se ocupe de această problemă, însă de cele mai multe ori fiecare trebuie să se descurce cum poate. Dar cum această cerință este legată mai degrabă de controlul pe care puterea îl are asupra unei populații de birnici, sau de interesele mărunte ale administrației locale, sau de cine știe ce interese ale unor arendași, reticența este politica zilei¹.

Presa este pusă să lucreze în slujba acestei cauze, iar Mihail Kogălniceanu publică în numărul din 16 ianuarie 1844 un supliment numit „Foaie de învățături folositoare”. Se pledează aici pentru construirea de „lăcuințe cele mai potrivite pentru sănătate”, dându-se următoarele sfaturi: „să fie înalte, mari și luminoase”, cu „aer curat”, „cu podele de scânduri pe jos”. Se arată apoi ce fel de locuințe nu sunt propice unei vieți sănătoase: cele „umed, strâmte, joase și întunecoase și care au lut pe jos”. În astfel de locuințe, „părări sunt uzi, fereștile scârnav și mirosul muced”, iar „lutul îi ud și putred” și „ciubotele mucelesc”. Se adaugă „gunoiul și scursorile înaintea casei”, care, prin aburii emanați, strică aerul și sănătatea². Dar dacă Mihail Kogălniceanu este cât se poate de cald și de candid sfaturile sale, nu același lucru se poate spune despre Costache Negruzzi. Acesta publică, peste câțiva ani, alte sfaturi cu privire la ridicarea de locuințe în mediul rural, în altă gazetă, cu același rol de educare a țăranului. *Săptămâna*, gazetă împărțită gratuit în satele din Moldova, se afla sub conducerea lui Negruzzi anii 1853–1854. Iată pasajul în toată amploarea lui: „am zis că casa unui țăran se alcătuiește din șase furci. Pentru ce să nu

1. *Ibidem*, pp. 280–281.

2. Gheorghe Brătescu, I. F. Georgescu-Viște, P. Penciu, *Povățuitorii sănătății, crestomația educației sanitare în România*, Editura Medicală, București, 1976, pp. 90–91.

caute ca furcile să fie nalte, pentru ca casa să poată avea aer? În locul cuptorului cu ursoaică (care îi umple casa de fum, și care cuprinde mai jumătatea odăii, ce nu slujește de alta decât ca să-și prăjească copiii pe el, făcându-i prin aceasta bolnăvicioși și trândavi), ar putea avea o mică vatră cu sobă de cărămidă și ogeac scos deasupra coperământului, cu care odaia ar câștiga în lățime și el ar avea nevoie de mai puține lemne. În locul ușilor din despicături cioplite cu barda, prin crăpăturile cărora vântul răsbate, în locul bortelor lipite ce poartă nume de ferestre, cu banii ce dă în câteva luni pe rachiu, un stoler i-ar face uși bine încheiate și trei ferestre mai mari cu geamuri, prin care să poată intra soarele și lumina, din lipsa cărora copiii lui cresc jigăriți și capătă scrofule”. După această dezlănțuire critică, în care lenea și alcoolismul ar părea principalele cauze, Negruzzi dă indicațiile necesare construirii unei locuințe corespunzătoare, cu zemnic, coșar, grajd, poiată, șură, grădină de legume, gard, mulți salcâmi, multe sălcii, pomi care i-ar fi foarte folositori țăranului: lemne pentru iarnă și nuiele necesare împletirii gardurilor. Crede că eforturile pentru toate acestea nu ar fi prea mari, țăranul ar trebui doar „să se ducă mai rar la crâșmă, căci, cu o sută de lei economisiți din băutura și cu puțină hărnicie, și-ar putea face o locuință bună și odihnitoare”¹. Ilie Corfus, în capitolul dedicat sistematizării satelor, observă și alte cauze care au făcut ca această măsură atât de necesară modernizării satelor să fie foarte greu de aplicat: sărăcia, reticența la schimbare, teama de a nu fi puși la bir, neînțele-

1. *Ibidem*, pp. 123–124. Pe măsură ce igienizarea lumii rurale devine o preocupare pentru orice guvern și guvernare, rapoartele sanitare se înmulțesc. Analiza din a doua jumătate a secolului al XIX-lea arată această schimbare foarte lentă în igienizarea satelor și mai ales reticența față de medicalizare. A se vedea Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Contribuții*, Accent, Cluj-Napoca, 2005.

gerile cu autoritățile locale, cu arendașii, cu proprietarii altor moșii¹. Împotrivirea sătenilor de a pleca din locul lor revine în toate județele ca un motiv suficient pentru ca nici o măsură să nu se aplice. Când se decide ca bordeiele să fie dărâmate și sătenii obligați să se mute în casele de lemn construite pentru ei, aceștia părăsesc casele, se întorc la locul de baștină și construiesc alte bordeie².

La școală sau la semănat?

Pe cei mai mulți dintre țărani nu-i interesează nici măcar învățătura copiilor lor și refuză să participe la ridicarea unor localuri de școli în satele lor, plângându-se chiar că nu vor și cerând să fie lăsați în pace³. De ce ar vrea să-și trimită copii la școală? Rostul copiilor este cu totul altul decât cel stabilit de lumea urbană și chiar de către puterea centrală: să ajute la nenumăratele munci ale câmpului, să fie mângâiere la bătrânețe. Or, aceste îndatoriri pot fi duse la bun sfârșit și fără prea multă știință de carte. Acolo unde clădirea există, cedată de boierul local, sătenii refuză să dea lemnele de foc pe timpul iernii sau pur și simplu nu se învrednicesc să plătească sumă minimă pentru simbria învățătorului⁴. Învățătorii se plâng de sătenii și proprietarii care nu vor să le achite drepturile bănești, sătenii se vaită că, deși bine recompensați, învățătorii nu-și fac treaba așa cum ar trebui să și-o facă⁵. Și, deseori, refuză să-și trimită copiii la școală, iar școlile se dărâmă singure sub vremuri⁶.

1. I. Corfus, *op. cit.*, pp. 276–293.

2. *Ibidem*.

3. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 13/ 1839; 46/1841.

4. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 1/ 1840.

5. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 75/1842; 46/1845.

6. ANRV, Prefectura Județului Vâlcea, 58/1850–1851. Se constată că multe dintre școlile satești ale județului Vâlcea se află într-o stare de degradare avansată doar pentru că n-au fost folosite. Iar la această dată, statul se vede nevoit să reinvestească în consolidarea lor.

Conținutul acestei educații este destul de controversat în epocă, mai ales când vine vorba de destinatar. Cui să i se adreseze? Ar trebui ca țăranul să beneficieze de avantajele unei educații? Oare cunoștințele dobândite nu l-ar transforma într-un pericol pentru ordinea socială?

Pe 17 mai 1838, serdarul Gheorghe Magheru se implică în organizare școlilor de pe moșiile sale, oferindu-se să clădească o școală „internat” care să adăpostească elevi veniți din șase sate. Eforia Școlilor nu prea se arată încântată de inițiativa „patriotică” a serdarului Magheru și trimite o replică aspră Otcârmuirii județului Gorj. În viziunea puterii, misiunea școlii satești este cu totul diferită de cea gândită de bunăvoința serdarului Magheru, oricât de patriotică ar fi fost ea: „Scopul așezării școlilor prin sate nu este a da copiilor de țărani învățături întinse și care să urmeze prin colegiuri și pensioane, ci a li se înlesni chiar pe lângă casa părintească învățătura cititului și a scrisului, unite cu cunoștința religiei și a ocupațiilor lor în lucrarea pământului. Prin urmare copiii țăranilor, deodată cu învățătura trebuie să îndeplinească și toată slujba ce sunt datori către părinții lor, ajutându-le în toată vremea la lucrul casei și al câmpului.” Ideile lui Magheru, de a aduce profesori de la Târgul-Jiu, de a-i reține pe elevi pe tot parcursul săptămânii pentru lecții și de a le îngădui să se întoarcă doar duminica acasă, de unde să aducă merinde și provizii, sperie stăpânirea. Cum să sustragă de la munca câmpului o mână de lucru ieftină pentru asigurarea dajdiilor, atât de necesare? Eforia are știință chiar din „tabelele cinstitei Visterii” că acolo se află nu mai puțin de „1300 de familii, din care 910 birnici”¹. Așadar, ce mari cunoștințe le trebuie pentru cultivarea pământului?!

Ion Heliade Rădulescu vorbește și el despre reticența față de educație a unor reprezentanți ai boierimii, opinie apărută de aceștia prin intermediul gazetelor. De data această este

1. V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800 la 1864*, București, Imprimeria Statului, 1892, vol. II, p. 11.

vorba de o altă temere, destul de întemeiată: „guvernul întemeiază școli lancasteriene în toate satele și patrioții strigă în dietă că de va învăța rumânii carte nu o să mai plătească claca”¹. Să nu uităm că, în această primă fază, educația este tributară boierului sau proprietarului moșiei satului, cel care ar trebui să ofere un local de școală și să susțină existența unui dascăl. Or, inițiativa stăpânirii se lovește de astfel de reticențe pe care nu are cum să le controleze. Se mai lovește și de aristocrație, prezentă în Adunările Obștești, acolo unde ar trebui să aprobe regulamente și mai ales surse de finanțare pentru susținerea proiectului educativ. Dar... „Obșteasca Adunare înțelegând că pentru punerea în aplicare a acestui regulament nou se cer peste 20 000 galbeni, a strâmbat din nas, a cârtit că n-are vreme de a-l cerceta în sesia aceasta, în sfârșit, că n-are poftă a se reforma școalele”², scrie, în 1840, cu întemeiată supărare, Aaron Florian. Aici este vorba despre marea problemă majoră a modernizării românești: redistribuirea unor fonduri și așa insuficiente. Cum trebuie făcut un lucru și care este mai important? Or, pentru moment, educația, mai ales educația la sate, nu este un proiect major. Biserica se teme la rândul ei de conținutul instrucției publice și mai ales de rapidul progres al tiparului, al traducerilor, al importurilor de carte care ar face ca lucruri diverse să fie accesibile unei populații care este prea puțin pregătită să le absoarbă. *Predicatorul Ecclesiastic* are pagini întregi de polemici cu privire la utilitatea limbilor străine: cine are dreptul să le învețe și de ce ar trebui să le cunoască? Ele nu pot fi decât dăunătoare, mai ales femeilor, pentru că, prin inter-

1. Emil Vărtosu, *I. Heliade Rădulescu. Acte și scrisori adnotate și publicate de...*, Cartea Românească, București, 1928, p. 37.

2. George Bariț și contemporanii săi, vol. I, București, 1973, p. 20. Document folosit și de Mirela-Luminița Murgescu, în *Între „bunul creștin” și „bravul erou”*. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831–1878), Editura '92, Iași, 1999, p. 46.

mediul lor, cititorul s-ar lăsa contaminat de moravurile străinilor. În fapt, Biserica se protejează, preferând conservatorismul și blamând progresul, în care vede o cauză a crizei morale prin care trece societatea. Literatura, de orice fel, nu poate fi decât dăunătoare¹.

Magaziile de rezervă: utopia abundenței

Prin Regulamentele Organice se hotărăște ca fiecare sat să aibă o magazie de rezervă. Proprietarul pune la dispoziția satului un anumit număr de unități agricole, teren lucrat în comun și în beneficiul satului. Recolta, de obicei de porumb, este strânsă și depozitată în această magazie de rezervă, în coșare ridicate de săteni, cu lemn de la proprietar, coșarele sunt inventariate, măsurate și sigilate în prezența autorităților locale. Rezerva este păstrată pentru vremurile de secetă sau pentru anii cu recolte proaste. Aceste perioade sunt destul de frecvente în condițiile în care agricultura depinde foarte mult de capriciile vremii. După trei ani de recolte bune, rezerva se împărțea între săteni și se constituia un alt depozit. În anul cu recoltă proastă, săteanul își asigură supraviețuirea hrănindu-se din această rezervă². Înainte de a fi pusă în aplicare, măsura se modifică substanțial, lăsându-i pe țăranii direct răspunzători de magazia de rezervă, pe care ar fi trebuit s-o umple cu produse de pe pământurile lor³. Cu alte cuvinte, țăranul se vede obligat să

1. Mărturia din 1864 a unui protopop din Limousin, preocupat de aceeași soartă viitoare a unei populații educate: „Mă ridic, cu toate puterile mele, împotriva educației primare obligatorii care ar permite claselor noastre sărace să se instruiască și astfel să citească cărțile rele și să ia de acolo învățăturile cele mai vătămătoare” (A. Corbin, *op. cit.*, I, p. 662).

2. Despre maniera de funcționare vezi R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 421–422.

3. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 434.

cedeze o parte din recoltă pentru un scop, e drept, nobil, dar care nu poate fi controlat și mai ales nu inspiră încredere. În plus, hrana este mai totdeauna precară, recolta abia de ajunge, datoriile către stat și către proprietari sunt prea mari, chiar și când sunt mici.

Se vorbește foarte mult despre sărăcie, cauză principală a atitudinii conservatoare a țăranului, și acceptăm că această sărăcie a fost o piedică în prefacerea satelor. Rămân însă destul de multe documente produse de încercarea disperată a guvernelor regulamentare de a schimba starea țăranimii, documente care vorbesc de un imobilism feroce al țăranilor. An de an, stăpânirea se străduiește să-i scoată pe țărani la muncă, să are, să semene și culeagă propriile recolte, să se îngrijească de vite, să strângă toamna furaje suficiente pentru a ieși cu bine din iarnă, să-și ridice hambare, coșare, case salubre. Anii de recolte bune sunt poate cei mai grei, pentru că, odată coșarele pline, țăranii nu se mai preocupă de recolta viitoare, cât timp au ce mânca. Nu există în mentalitatea țăranului român ideea de rezervă, de investiție într-un capital care pe termen lung să aducă bunăstare. Subzistența este cuvântul de ordine, fie că această subzistență este dată de teama ca surplusul să nu-i fie luat de stăpânire, fie că această subzistență este dată de inexistența unei gândiri economice pe termen lung; țăranul trăiește tot timpul în prezent: astăzi se hrănește cu ce are, mâine cu ce-o da Domnul. După recolta bună din toamna anului 1832, având hambarele pline de porumb, mei sau orz, țăranii din Teleorman n-au prea mai avut chef să se apuce nici de arăturile de toamnă, nici de cele din primăvară, nici să semene mai mult decât le-ar fi fost suficient¹. Se ajunge ca în 1848, stăpânirea să reia această idee și, printr-un nou ofis, să ceară o preocu-

1. ANR, Vornicia Dinlăuntru, ds. 2768/1832, II, f. 572, 664, 886, citat de I. Corfus, *op. cit.*, pp. 204–205.

pare reală pentru constituirea magaziiilor de rezervă: „s-au socotit de trebuință neapărată a se face îndreptare mai sistematică prin privigherea și păzirea regulilor atingătoare de înființarea și ținerea magaziiilor de rezervă, carele nu poate să aibă rezultatul dorit de nu va contribua însuși proprietarului moșiei care se interesează pentru buna petrecere a lăcuiitorilor aflați pe dânsa, și la întâmplări de lipsă vine în ajutorul lor“. Așa că se fac noi regulamente, se rescriu vechile articole cu speranța că de data asta magazia de rezervă va funcționa și va constitui o opțiune viabilă pe vreme de foamete (MAPM, I, 455–457). Iar când vine foametea, neînțelegerile dintre proprietari, administratorii unor astfel de magazine și ocârmuitorii locali provoacă inaniția și mortalitatea.

Pentru a vedea progresul, Alain Corbin încearcă să măsoare trei factori: evoluția tehnicilor, evoluția mentalităților economice și, în fine, modificările propriu zise¹. Or, progresul tehnicii este aproape inexistent în lumea rurală românească în această etapă de modernitate. Bineînțeles că nu avem în vedere cele câteva ferme vizitate de „gazetarii“ de la *Povătuitorul Sănătății*, unde proprietarul, cel mai adesea un mare boier, ameliorează diferite rase de oi sau se străduiește să îmbunătățească diferite culturi, să aducă diferite mașini agricole. Sunt exemple reduse, cu impact minor în comportamentele celorlalți. Cât despre evoluția mentalităților economice... Gazetele vremurilor oferă sfaturi, Episcopescu scrie un jurnal despre ameliorarea calității muncii individuale, despre economie și economii, Ion Ionescu de la Brad, la rândul-i, insistă în paginile diferitelor gazete asupra bunei întrețineri a livezilor, asupra calității semințelor etc. Dar toate acestea sunt atât de departe pentru a schimba un comportament sau altul... Așa că modificările sunt cât se poate de lente... Căci sărăcia se ridică deasupra tuturor.

1. A. Corbin, *op. cit.*, I, p. 440.

Pe drumurile satelor: vagabonzii, holera, hoții

O altă problemă importantă cu care se confruntă lumea rurală o reprezintă starea de insecuritate. Dincolo de războaie și mai ales de dese ocupații rusești, o constantă a acestei perioade de modernizare, lumea rurală începe să aibă de suferit de pe urma unor personaje care mai de care mai nocive. Se adaugă o infraționalitate endemică, o criminalitate mărunță, numeroasele conflicte dintre clăcași, proprietari, arendași, precum și o permanentă stare de nesiguranță produsă de control prea slab pe care autoritatea centrală îl are asupra violenței. În documentația produsă de Vornicia Treburilor Dinlăuntru și apoi de Poliție se poate observa o preocupare acerbă pentru securizarea lumii rurale.

Puterea începe să se teamă de populația rurală și deseori îi ia pulsul solicitând de la autoritățile locale diferite rapoarte cu privire la starea sa, trimițând instrucțiuni cu măsurile necesare pentru a asigura „liniștea populației”, încercând să evite intrarea oricărui intrus care ar duce mai mult decât mesajul oficial deja colportat prin diferite gazete oficiale și aproape obligatorii. Schimbarea duce și încurajează consumismul, dezvoltă micul comerț ambulant și mai ales stimulează risipirea banilor pe orice lucru de nimic. Ca un părinte protector, statul paternalist, prin domnul din fruntea sa, încearcă izolarea și protejarea satului de toată „risipa” care se produce în mod inevitabil odată cu schimbarea, considerând că satul nu este încă pregătit, că nu are încă resursele necesare pentru a investi în banalități futele, că nu are încă educația necesară pentru a discerne bunele și relele oferite de toți cei care îl vizitează. Astfel, se pun la cale mai multe măsuri care îi au în vedere pe cârciumari, pe evrei, pe cămătari, pe vânzătorii ambulanți, pe vagabonzi, toți posedând un mare capital „negativ” în influențarea morală a acestei populații.

În 1848, pe 25 ianuarie, chiar în preajma revoluției, vodă

Ghica încearcă de zori să-i îndepărteze din satele Moldovei pe coropcarii care umblau cu mărunțișuri. Coropcarii, adică negustorii ambulanți care își poartă marfa într-o ladă numită coropcă, duc prin sate o serie de mărfuri inutile și mai ales „vătămătoare”: „netrebnice la gospodări țaranului”, vândute cu prețuri uriașe și „împovărate”, „parte din ele vătămătoare la sănătate”. În afară de faptul că vând marfă proastă, mulți coropcari sunt presupuși a fi „oameni de prost caracter”, ce ar putea exersa o influență nefastă asupra tinerilor, introducând „feluri de dimoralizații cu boale de acele vătămătoare la sănătate” (MAPM, I, 404). Boala, numită aici, nu este decât teribilul sifilis care va face ravagii, în toată această perioadă, pretutindeni și fără prea mare deosebire de rang. Peste tot apar spitale de boli venerice, atât de necesare, dar de multe ori atât de neputincioase. Circulara de mai sus nu prea are mare eficacitate, căci este reluată în martie 1848 și apoi pe 13 decembrie 1849 și 7 februarie 1850. Coropcarii sau vengherii se infiltraseră deja în lumea rurală, făcându-se indispensabili pentru nevoile inutile, dar distincte ale unei societăți a consumului. Practicarea unui comerț minor și mobilitatea lor perpetuă prin diferite lumi îi vor lega etern de identitatea și de statutul de indivizi hoinari și mai totdeauna fără căpătâi de care stăpânirea, oricare ar fi fost natura ei, avea de ce să se teamă.

Chiar dacă Regulamentele Organice și apoi o serie de alte legi au instituit un sistem sanitar unitar, el este departe de a funcționa și în lumea rurală. Aceasta este destul de reticentă la nou, la medicină, la tratamentele și consultațiile oferite de un intrus, de un necunoscut în fața căruia ar trebui să te spovedești, să te dezbraci, să te vaiți, să dai ceva din tine. Când ajung prin sate, medicii au mari dificultăți în exercitarea profesiei, nu neapărat din lipsa inerentă a unor resurse materiale, cât din cauza închistării într-o tradiție

și o practică populară greu de străpuns¹. Cu atât mai dificilă este practicarea medicinei cu cât populația are susținerea notabilităților locale, în speță preotul și chiar otcârmuitorul, oameni cu aceeași educație și aceeași mentalități, prea puțin dispuși să se „transforme”². Un studiu asupra procesului de vaccinare va da seama despre raportul dintre medic și sătean. Puterea politică face eforturi în a convinge lumea rurală de necesitatea acestui proces, în frunte mitropolitul, care emite la rându-i „țirculare” cerându-le protopopilor să-i sfătuiască pe localnici că hultuirea nu este decât un mare bine pentru viitorul copiilor lor. „Este de jălit – scrie mitropolitul în 1847 – că unii din părinți se potrivesc”, și pleacă urechea la tot ceea ce se spune”. Dar ce se spune? Că „hultuitul nu folosește la nimic, fiindcă unul sau altul care era hultuit totuși s-au pălit de vărsat”. Țirculara Mitropoliei este foarte vehementă cu sătenii care ascultă „bârfele oamenilor ușori la minte și proști cari nu au atâta înțelegere ca să priceapă folosul cel mare al hultuirii” (MAPM, II, 683–684). Explicațiile oferite, iarăși și iarăși, îndeamnă prea puțin la supunere.

Ceea ce îi dăunează cel mai mult lumii rurale este lipsa de curățenie, responsabilă de propagarea multor boli, de la ciumă, la holeră sau sifilis. Curțile, casele, drumurile sunt pline de mizerie, vară, toamnă, iarnă. Iar ploile de toamnă și dezghețurile primăverii completează peisajul dezolant. Dincolo de alterarea stării de sănătate, munții de gunoaie duc la incendii catastrofale. Guvernul lui vodă Sturdza

1. Despre același lucru vorbește și Alain Corbin când analizează regiunea Limousin, unde găsește personal medical puțin, prost reparatizat, farmacii cu produse scumpe și o populație ce se opune vaccinării, chiar dacă aceasta fusese introdusă de prin 1801. Vezi A. Corbin, *op. cit.*, 1, pp. 94–96.

2. ANRBZ, Pretura Plasei Gura Dimienii, 21/ 1838, 1839. Locuitorilor li se cere să respecte obligațiile pe care le au față de doctorii numiți prin sate.

constată că „gunoiu de prin sate” devine sursa incendiilor numeroase. Munți de gunoaie sunt strânși prin ogrăzi și incendiați, de cum dă primăvară, pentru a face loc altor munți de gunoaie: „tot gunoiul ce adună de prin ogrăzi și ocoale îl grămădesc făcându-l movile prin ogrăzi, fără a-l căra la locuri mai depărtate, care din vreme în vreme înmulțindu-se sporește întru atâta că locuitorul spre a-l pute desființa este sălit a-i da foc ca să se topască”. Focul cuprinde, mai ales în vremuri „vânturoase”, gospodăriile una după una. Prilej de reglementare: „tot locuitoriul să fie datoru iarna a clădi gunoiul în trăsuri și a-l scoate din sat, în depărtare cel puțin de 150 stânjini, iar mai bine să împrăștie fiecare pe ogoarele ce va avea”. Cum vodă e sigur că e nevoie de coerciție pentru a impune o astfel de măsură, hotărăște că vornicii satelor au obligația de a trece lună de lună prin sate pentru a verifica dacă țăranii și-au dus gunoiul în afara satelor. Cu adevărînța în mână trebuie să se prezinte la ispravnic, care la rându-i „raportuisește” la Departament (MAPM, II, 682–683). Trecut prin atâtea controale, gunoiul va fi rămas tot în spatele ogrăzii, aprins primăvara, movilă interminabilă iarna, focar de infecție și obiect regăsit în broșurile dedicate de medici apărării sănătății.

Apelul la curățenie revine și în recomandările doctorilor când oferă soluții de combatere a epidemiilor¹. Doctorul Vârnav scrie următoarele: „să fugi de locuinți umede și strâmte și să te îngrijăști de uscate și largi, să le ții măsurat de calde și să cauți a schimba aerul dintr’însele cât se poate de des atât prin deschiderea ușelor, și-a ferestelor, cât și a sobelor. Și iarna te vei feri mai cu samă ca să nu te bată calha la

1. Ștefan Episcopescu, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumei, alcătuite și întocmite spre ajutorul și folosul neamului românesc*, București, 1824; Gheorghe Cuciurean, *Povățuiri pentru sătenii Moldovei la tâmplările de holeră*, Iași, la Institutul Albinei, 1848.

cap“. Sau „să te îngrijești de curățenie ca una ce este un mijloc foarte însemnat spre a ne apăra de holeră, fiindcă necurătenia și scârnavia este cuibul holerei și miasma găsește cea mai mare hrană în aer scârnav și stricat“¹. Doi ani mai târziu, același doctor Vârnav va fi un critic aspru al acestei lumi în care gunoiul este rege: „pricinile de căpetenie care favorizează dezvoltarea bolilor din acest Principat sunt mizeria și dezinteresul... Orașele și satele sunt presărate cu movile de gunoaie și cu rămășițele dobitoacelor moarte, apa de ploaie, de omăt și umezelile de pe uliță nu se scurge cu înlesnire (pentru că canalele prin orașe lipsesc cu totul, ori nu sunt bine așezate) și dospind acolo infectează aerul acelor ce locuiesc împrejur“².

Supravegherea populației devine aproape o necesitate, iar vorniceii satelor au printre atribuțiile lor și pe acelea de a da seamă de starea de sănătate a sătenilor, trimițând informații către centru, unde urmează să se alcătuiască statisticile utile în cunoașterea unei stări de fapt. Aproape în fiecare an se alcătuieste un „raport de sănătate cu informații despre sănătatea locuitorilor“³ pentru a se ajunge la o „relație cu privire la starea de sănătate a locuitorilor din ambele Principate“. Informațiile sunt prelucrate în form unei statistici care înregistrează, pe ținuturi și județe, numărul bolnavilor, numărul morților, numărul celor însănătoșiți, numărul celor „rămași“ bolnavi⁴. Starea generală de sănătate nu se

1. Costache Vârnav, *Despre holera epidemicească sau istoria ei în scurt, chipul în care se arată și în care se lățește, cât și mijloacele de a se feri și de a se vindeca de ea fără doftor*, Iași, în Tipografia Albinei, 1848, pp. 12–26.

2. *Foaia Societății de medici și naturaliști din Principatul Moldovei*, anul I, nr. 8–9, 1852, p. 71.

3. ANR, Ministerul de Interne. Secția Sanitară, 11/1830.

4. ANR, Ministerul de Interne. Secția Sanitară, 90/1849.

va schimba prea mult nici în cea de-a doua parte a modernității românești, iar rapoartele medicale din această perioadă, devenite o practică, stau mărturie¹.

Dar nu numai holera sau ciuma pândesc în această lume lăsată pe mâna unor educatori incuți, ci și nesiguranța zilei de fiecare zi, în care micile furtișaguri sunt la ordinea zilei. O privire în arhivele judiciare ne arată că micile hoții sunt o practică cotidiană. Furturile de alimente ocupă un loc principal, se fură mălai, făină, grâu, fasole, poamele din ogradă, pâinea de pe masă, dar cel mai mult se fură animalele din curte. Furtul de animale devine atât de agresiv și de prezent, încât puterea se vede nevoită să intervină și să ia o serie de măsuri pentru „stârpirea furtișagurilor de vite“². Mai bine de două decenii se emit tot felul de circulare în care se reglementează paza satelor, organizarea poliției locale, dar și statutul târgurilor, iarmaroacelor, și al neguțătorilor de animale, primii care preiau vitele furate.

Pe drumul satelor, mocanii, harabagii, țigani, surugii de prin poște, herghelugii, haidăii și chiar căpitani de poște înlesnesc furturile, făcându-se complici cu hoții, cumpărând ieftin și vânzând scump animalele furate. Se prevăd răvașe de vânzare și de cumpărare în care trebuie să fie bine marcate semnalmente animalelor, culoarea părului, rasa sau alte semne particulare, și chiar însemnarea cu fierul roșu, astfel încât și la a „zecea mână“ de ar fi tot să dea posibilitatea recunoașterii (MAPM, I, 501–509). Și totuși... implicarea sau neimplicarea vorniceilor, privighetorilor de ocoale, ispravnicilor, poliției locale, fie prin colaborare cu hoții, fie prin amâ-

1. Cristina Gudin, Oana Mihaela Tămaș, Mihaela Mehedint, Alin Ciupală, Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Rapoarte sanitare în România modernă (1864–1906)*, Mega, Cluj-Napoca, 2010.

2. Vezi ANR Vorniceii Temnițelor sau Vornicia Dinlăntu, Divanul Judecătoresc sau orice arhivă locală.

narea sine die a punerii în aplicare a măsurilor punitive nu aduce stărpirea micilor furtişaguri.

*

Lăsată pe seama autorităților locale, modernizarea satelor se lovește de nepăsare, indiferență, reacții violente și multă sărăcie. La mijlocul secolului al XIX-lea și în preajma unirii, majoritatea satelor nu ajunseseră prea departe, poate era chiar mai rău. Puține sunt măsurile pe care țăranii le-au integrat și le-au pus în practică, printre ele vaccinarea copiilor, dar foarte multe vor fi fost cele la care nici măcar n-au vrut să se gândească.

Sărăcia a fost una dintre cauzele acestei situații. Radu Rosetti, Ilie Corfus, Daniel Chirot și mai apoi Bogdan Murgescu au analizat rând pe rând schimbările introduse de către Regulamentele Organice în viața țăranilor și impactul lor nefast asupra economiei acestora. „Clasa stăpânitoare din Moldova știuse să profite de faptul ca era stăpânitoare și singura chemată la sfat pentru mari privilegii și foloase. De altminteri, orice altă clasă stăpânitoare, în locul ei, tot ca dânsa ar fi urmat”¹, conchide Rosetti, punctând rând pe rând toate „reforme” introduse în raporturile dintre săteni și proprietari, care nu s-au dovedit deloc favorabile țăranului.

Tot efortul statului de a-i învăța pe țărani nu este susținut de o alfabetizare pe măsură. Se mizează pe citirea circularilor de către preoți, pe influența celor câțiva posesori ai științei de carte și foarte puțin pe lectura directă a gazetelor, ofisurilor, circularilor, sfaturilor, tratatelor. Se aruncă pe umerii ocârmuitorilor locali întreaga responsabilitate a procesului de schimbare; fără a se ține îndeajuns seama că nici aceștia nu aveau prea multă educație sau prea

1. R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*. Tom 1: *De la origini până la 1834*, p. 410.

mare tragere de inimă în urmărirea unor porunci și mai ales în punerea consecventă în aplicare a unor măsuri. Progresul, și aici suntem în acord cu ideea lui Bogdan Murgescu, se leagă și de nivelul de instrucție al unei nații, „de nivelul de educație al capitalului uman”¹. Instrucția, chiar dacă este de multe ori repetată și gândită ca o prioritate, nu ajunge să devină o realitate.

În plus, modernizarea devine de-a dreptul împovărătoare pentru lumea rurală, urzind infinite inegalități sociale: obligațiile fiscale ale preotului, vornicului, învățătorului sunt puse în seama săteanului. El trebuie să plătească pentru fiecare dintre ei, așa cum trebuie să plătească pentru sine, dar să susțină și construcția de drumuri sau ridicarea de școli. Destul de mult pentru o populație săracă și care nu se bucură niciodată de avantajele schimbării. Drumurile, care ar fi trebuit să schimbe civilizația, ajung să nu se termine niciodată². Toată această lume este străbătută de o serie de căi de acces, dar ele au o importanță locală, servind interesele unei categorii profesionale, de pildă, negustorii, sau mijlocind comunicarea între sate. Adevăratele drumuri, șoselele mari, drumul de fier, podurile, punți spre informație și control, se pierd printre diferitele proiecte al modernizării. Dorința de a face totul, de a schimba într-un timp rapid o „lume”, prin accesul la „civilizației”, graba în fabricarea de norme, fără răbdarea verificării eficienței lor, îl vor îndepărta și mai mult pe țăran de proiectul modernizării.

1. B. Murgescu, *op. cit.*, p. 190.

2. Situația pare a fi asemănătoare cu cea din Franța secolului al XIX-lea, descrisă de Weber. Aici, abia legea din 1881 va reuși să schimbe starea drumurilor din lumea rurală, declarând că drumurile rurale constituie o politică de „interes public” (E. Weber, *op. cit.*, p. 203).

În loc de concluzii:
„Totul se sfârșește și nimic n-au început încă“

Fraza de mai sus aparține boierului liberal radical Constantin A. Rosetti. Avea s-o scrie într-un articol publicat în 1856, în gazeta *Steaua Dunării*, unde face o analiză a evoluției literaturii române, pusă în contextul evoluțiilor sociale. 1841 este anul de început al unei „epoci de tranziție“, cu lucruri amestecate, cu „timpi nenorociți de învălmășeală în care totul se sfârșește și nimic n-au început încă“, o epocă de tranziție care avea să dureze prea mult pentru unii, prea puțin pentru alții¹.

Până la urmă, în ce constă modernizarea societății românești? Face ea parte dintre proiectele majore ale românilor? Reușesc ei să și le asume și să le ducă la bun sfârșit? Sunt Regulamentele Organice adecvate schimbărilor de care societatea românească avea nevoie? Absența clasei de mijloc contribuie la această modernizare atât de „aparentă“? Sunt doar câteva întrebări succinte la care am încercat să răspundem. Să nu ne închipuim că francezii, englezii, italienii sau turcii acelei epoci erau cu totul deosebiți de români. Doar că proiectele lor de modernizare au purces mai devreme, discuțiile despre „modern“ și „modernizare“ fuseseră nu doar

1. Despre conceptul de „tranziție“ a se vedea Mirela-Luminița Murgescu, Bogdan Murgescu, „Tranziție, tranziții: conceptualizarea schimbării în cultura română“, în Victor Neumann, Armin Heinen, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Polirom, Iași, 2010, pp. 419–447.

inițiate, ci și prelungite în mișcări sociale și chiar în revoluții de genul Revoluției franceze (1789) sau al celei americane (1774), iar regimurile politice s-au dovedit mult mai perseverente în construirea statului modern. Dacă educația și existența unei clase de mijloc au favorizat absorbția diferitelor măsuri, la noi statul n-a reușit mai niciodată să-și impună autoritatea în fața unei aristocrații foarte puternice și foarte incisive în absența unei clase de mijloc și unde instrucția generalizată a constituit cel de pe urmă lucru în care s-a investit.

Nu știu dacă am reușit să ofer un răspuns răspicat cu privire la această problemă a clasei de mijloc. Nu-i spun „burghezie“, pentru că termenul are atât de multe conotații, iar cercetătoarea franceză Adeline Daumard îl folosește cu multă precauție, și numai în funcție de context. Tentația modelului aristocratic a anulat orice încercare de coagulare a acestei clase de mijloc. Iar aici urmez concluziile istoricilor Alexandru Florin-Platon și Gheorghe Lazăr. În 1830, când începe procesul de elaborare a Regulamentelor Organice, Principatele Române cunosc o stratificare aparent simplă: boierimea și țărănimea. Dar, privind în interiorul acestor două categorii sociale, observăm o riguroasă ierarhie, unde departajările economice, sociale și simbolice operează stratificări diverse. Ceea ce istoricii numesc îndeobște „mica boierime“ poate fi considerată nucleul acestei clase de mijloc. Prin activitățile sale economice și comerciale, ea se apropie de ceea ce se crede a fi „burghezie“. Dar această categorie socială nu s-a identificat niciodată pe sine ca fiind altceva decât boierime, nu și-a construit o altă identitate socială, un alt stil de viață, un alt mod de a gândi. Nu s-a individualizat în contextul social, astfel încât ceilalți să o identifice ca fiind altceva. Idealul ei a fost întotdeauna acela de a copia modelul mării boierimi, al boierimii aflate la vârf, investind (și dând faliment) în cumpărarea de slujbe și titluri, risipind pe haine și case, pe trăsură și aparențe sociale. Nici măcar instrucția n-a reprezentat o prioritate,

înscriindu-se, de fapt, în contextul epocii unde educația nu avea prea multe mize sociale. Regulamentele Organice și afluxul unui număr important de străini, aflux început deja după 1800, așezați la Iași, București, Craiova, Ploiești, în târgurile importante vor da un impuls acestei etape. Abia acum se construiește un alt mod de gândire în care rațiunea economică, educația, cumpătarea, investiția în viitor și pentru viitor stratifică și structurează capitalul uman. Mă refer la un capital uman care nu este numai autohton, care îi adună pe toți acei străini veniți pentru o zi și rămași pe vecie. Să mai spunem doar că multe dintre mărturiile epocii vorbesc de incapacitatea românului de a gândi în termeni de investiție economică în viitor. Să fie și aceasta o cauză a absenței „burgheziei”? E o temă de reflecție.

Țările române au „profitat” foarte mult de schimbările din jur, de contextul internațional, de evenimentele politice care au făcut istorie și le-au integrat și pe ele în scrierea istoriei. Se poate observa cu ochiul liber că întregul proces de modernizare al societății românești de la începutul secolului al XIX-lea este tributary unor modele, franceze în ceea mai mare parte, multe dintre ele integrate pe filiera rusă. Se mai poate observa că Franța, atât de dorită, n-a avut o influență politică efectivă, s-a mulțumit doar cu rolul de model de imitat, lăsându-i Rusiei întâietatea în numeroasele intervenții, justificate sau nu. Intervenții care au oprit pentru o vreme cursul firesc al lucrurilor. Pe de altă parte, Rusia pare o necesitate, un element de echilibru între principe și clasa politică. Construirea oricărei direcții politice se face cu o raportare permanentă la Rusia. Așa cum, până la 1800, Poarta funcționa ca un element de echilibru (destul de brutal), între prințul fanariot și sfatul său, acum Rusia este elementul indispensabil în construirea modernității. Rusia preia toate animozitățile din interiorul clasei politice, Rusiei i se cere cu insistență să intervină, să pacifice, să construiască

un climat capabil să asigure evoluția reformelor și a schimbărilor. Corespondența cu Sankt-Petersburg arată necesitatea acestei implicări, când taberele adverse se grăbesc să se plângă, iar consulii și cancelarii se străduiesc să dezbine sau să împace. La începuturile modernității noastre găsim aceasta presiune a venirii și uneori chiar a chemării unora din afara pentru a decide asupra conflictelor din interior. Alianțele autohtone sunt instabile, dar solicitarea sprijinului extern este constantă. Începuturile modernității românești sunt astfel marcate de trei referințe care sunt departe de a fi convergente:

Modelul modernizării este oferit de Franța și ia forma „occidentalizării” sau al „europenizării”.

Agentul modernizator este Rusia, mai ales în plan politic și în condiții de conservare a stării de suzeranitate otomană.

Actanții modernizatori sunt tinerii, de multe ori școliți în țări occidentale și întorși în cadrele tradiționale ale societății românești a vremii, cu rol esențial în tot acest proces de „prefacere”.

Modelul imitat a rămas statornic peste vremuri, agentul modernizator s-a tot schimbat, iar numărul tinerilor dornici de schimbare a tot crescut. Mai trebuie spus că un rol deosebit de important în trecerea rapidă spre formele „modernizării” sau ale „prefacerii” l-a jucat numărul mare de străini care au invadat Principatele după războiul ruso-turc (1806–1812). Cerințele foarte mari pentru „occidentalizarea” rapidă a modului de viață, statutul privilegiat de „sudit” încurajează atât venirea, cât și stabilirea lor aici, uneori pentru totdeauna. Dacă privim Iașul din statistica anului 1824 (I. Caproșu, M.-R. Ungureanu), ne frapază numărul și diversitatea meseriilor practicate, dar mai ales modelul de identificare pentru slujbașul moldav: după haine și aparențe. Portul lor este „frânțozesc” sau „nemțesc”, într-o vreme în care în oraș cei „mici” poartă încă haine

„moldovenesti“. Or, ei reprezintă un model pentru această populație urbană, contribuind la accelerarea schimbării și la coagularea unei clase de mijloc.

*

Mita, protecția, abuzurile, corupția fac parte din societatea românească dintotdeauna; plângeri se revarsă din toate părțile, cu atât mai mult în perioada primei modernități. Unele „năravuri rele“ sunt mai vizibile, altele s-au creat și s-au impus treptat ca făcând parte din obiceiuri și cutume; „țară bună, rea tocmeală“, cum spune un cronicar. Până la urmă, societatea este cea care le perpetuează și, oricât s-ar plânge, nu are energie suficientă pentru a le stăpâni, este însăși miezul de funcționare, roțița ce învâрте sistemul. Pedepsind un dregător, Vodă și-i ridică în cap pe toți protectorii acestuia; ei nu conțin cu intervenții, rugăminți, amenințări, uitând pentru moment de criticile formulate la adresa angrenajului. Micii slujbași se află în aceeași poziție privilegiată și am oferit numeroase exemple, când și cel mai corupt revine și chiar este promovat în funcție nu datorită meritelor, ci datorită proptelilor.

Dacă domnii fanarioți încercaseră ca ei și camarila lor să se îmbogățească, știind că domnia e scurtă, domnii pământeni și regulamentari au rude, familii numeroase și amici de îndestulat. Neajunsurile provocate de cupiditatea și abuzurile fraților Ghica (Costache și Mihalache) se sparg în capul domnului, care stărnise el însuși nemulțumiri din cauza lăcomiei.

Orice punere în aplicare a unei hotărâri, de la ridicarea de școli la constituirea caselor de rezervă, de la ținerea doro-banților la recrutarea miliției sau la dregerea drumurilor, este urmată de o serie de abuzuri. Cauzele sunt totdeauna aceleași, niciodată îndreptate sau sancționate: obținerea slujbelor prin mită și păstrarea lor chiar și când abuzul este practic dovedit. Administrația nedespărțită de justiție lasă loc de interpretări,

naște corupție, ticluiește raporturi false pentru a se putea extrage venituri. Meritocrația există doar enunțată în legislație, dar cele mai multe înaintări în slujbe se fac „fără o dreaptă potrivire“. Aceleași probleme sunt mereu semnalate, dar măsuri concrete de îndreptare a situației nu se prea află, iar atunci când se află, ele se diluează pe măsură ce se apropie de situația condamnată și mai ales de individul găsit vinovat.

Regulamentele Organice îi dădeau voie domnului să acționeze, dar inițiativele sale puteau fi blocate de prerogativele Adunărilor Obștești, de supravegherea permanentă a Rusiei și a Imperiului Otoman. Consulii ruși nu se sfiesc să intervină, să se implice în treburile interne, pledând când de-o parte, când de alta. Putința de a se plânge când către o putere, când către cealaltă dovedește, de fapt, neputința de a ajunge la compromisul necesar oricărei colaborări între forțele interne.

Modernizarea, cuvânt destul de puțin folosit în epocă, întâmpină o rezistență cât se poate de acerbă, chiar și din partea celor care se află în primul eșalon al formulărilor pe hârtie a unor reforme. Prin gazete, prin saloane, la șosea, schimbarea atât de necesară, „prifacerea“ dorită, care să-i aducă în rând cu națiile cele civilizate ale Europei, se află pe buzele tuturor. Dar când se trece de la reformele schițate pe hârtie la practică nimeni nu mai este atât de sigur că dorește aceste reforme. Or, Regulamentele Organice propun schimbări atât de profunde, capabile să zdruncine întreaga societate de sus în jos și de jos în sus: să transforme legi, moravuri, atitudini, comportamente, să modeleze comportamente. Orașul este prima vitrină a acestor schimbări și unde resursele de toate felurile sunt mult mai accesibile pentru a le face să treacă mai repede. În timp ce lumea rurală rămâne pentru multe alte decenii într-o stare poate mai deplorabilă decât cea în care a găsit-o „modernizarea“.

Modernizarea românească ar fi trebuit să fie într-o strânsă legătură cu învățământul. De avansarea acestuia s-ar fi legat

mulți dintre pașii necesari acceptării numeroaselor schimbări. Dar statul modern român trasat de Regulamentele Organice nu are resursele necesare pentru a investi în acest domeniu, lăsat mai totdeauna la urmă. Lucru care nu face decât să încetinească și celelalte reforme, să accentueze diferențele dintre centru și periferie.

De altminteri, societatea românească a veacului al XIX-lea este într-un permanent început. Citind documentele vremii – articole din gazete, proiectele redactate de intelectualii vremii, reflecții pe marginea necesității schimbării, legislația promulgată, regulamentele tipărite – și coroborându-le cu situația de fapt, observăm că ceea ce începe în forță și pare dorit de toată lumea nu ajunge să capete o formă bine definită mai niciodată. O schimbare într-un anumit domeniu începe cu multă forță, încredere, dorință, pentru a se pierde apoi pe coclaurile unei indifferențe instituționale unde slujbașii sunt preocupați prea puțin de perseverența măsurii. Mai degrabă, ei propun un alt început, un alt proiect, o altă schimbare, înainte ca schimbarea anterioară să-și fi arătat efectele. Se trăiește într-un provizorat continuu, aveam de-a face doar cu inițieri și mai deloc cu împliniri ale modernizării. Începuturile modernității s-ar caracteriza astfel prin:

- constanța modelului de imitat („occidentalizarea europeană”);

- schimbarea permanentă a agentului modernizator extern datorită versatilității clasei noastre politice (când Rusia, când Imperiul Otoman, când Franța, când Germania) care caută mai tot timpul sprijin în afară pentru acțiunile de dominație din interior;

- predilecția individuală și socială pentru formarea agenților modernizatori autohtoni, a elitei naționale, în afara țării, de regula în spațiul occidental (Franța sau Germania).

O astfel de matrice instituțională este întru totul neomogenă, ceea ce explică starea perpetuă de provizorat, de neîm-

plinire. Mulți dintre contemporani percep această „modernizare” ca pe un eșec. Într-un articol din *Predicatorul ecleziastic*, din 5 decembrie 1857, dedicat „cârpelii”, autorul leagă incapacitatea românului de a declanșa un proces de schimbare de metehnele „chiverniselii” și ale „cârpelii”. Cele două vor face ca școlile „cârpite”, ici și acolo, să nu dea generația care să se îndrepte către activități productive, ci generația care să se ascundă sub plapuma „lefșoarelor” din cancelarii, să nu formeze „bărbați capabili, bărbați muncitori, bărbați neobosiți și stăruitori în îndeplinirea datoriilor celor mai sfinte către patrie”, ci „cerșetori” așteptând mila „guvernului”. Constatarea sa, dincolo de retorica patetică, este mai actuală decât oricând și vorbește despre necesitatea de a depăși un început promițător: „...de nu ne vom așterne pe muncă... în veci nu ne procopsim, în veci vom tăia câinilor frunză, în veci vom fi cerșetori, așteptând de la țară să ne arunce câte o bucățică de pâine, în veci vom fi robii altora care, spre a ne scăpa de lenevire și trândăveală, vor întinde gârbaciul și bicele pe spinarele noastre ca să ne facă să muncim și să ne facem oameni, scăpându-ne și de cârpăceala trențelor, căci astfel nu se poate, altfel pierim cu totul...”. Cu alte cuvinte, îndemnul și ochiul din afară constituie, atunci, ca și astăzi, factorul mobilizator în orice proces de modernizare.

Schimbările și progresele sunt totuși evidente, societatea românească de la 1860 nu mai este cea de la 1830, și cu atât mai puțin cea de la 1800. Nu putem judeca acest proces ca pe partea plină sau partea goală a paharului, ci vom spune doar că este vorba de un proces lung, anevoios, cu multe, mult prea multe renunțări, cu multe, mult prea multe începuturi, cu multe inițiative, cu multe proiecte doar începute și de aceea cu multe dezamăgiri. Și, cum este și firesc, procesele simple sunt mai ușor de acceptat și mai ușor de trecut cu vederea. De aceea, aparențele intră primele în acest lung

inventar al modernizării. Trupul, sociabilitatea, comportamentele se pretează la schimbare mult mai ușor. Pe când legile, instituțiile, formele politice acced mai greu la prefaceri, dat fiind că au nevoie de perioade lungi de acomodare, de acceptare, de promovare, de integrare. Dacă am privi numai lumea urbană, și îndeobște capitalele, am crede că societatea românească a făcut progrese însemnate, dar o scurtă călătorie la doar câteva zeci de kilometri prin satele din jur ne va duce în extrema cealaltă, cu credința fermă că nimic nu s-a schimbat și nimic „n-a început totuși“. Nu este vorba aici numai de reticența unei lumi rurale, ci și de lucruri niciodată explicate până la capăt. Stăpânirea a inițiat manuale, gazete, ofisuri, regulamente, dar actanții puși să le explice și să le transforme în practici s-au dovedit mai totdeauna lipsiți de educația necesară unor explicații, și mai presus de toate deloc convinși de utilitatea măsurilor puterii. Așa că între centru și periferie s-a interpus întotdeauna o pătură de slujbași ineficienți și deseori mai retrograzi decât subiecții ce trebuiau informați, disciplinați, învățați, controlați. Măsurile „predicate“ au fost percepute ca lucruri rele, țărani, și așa reticenți la orice formă de schimbare, s-au opus cu înverșunare, imaginându-și spaime și temeri fiscale.

Se mai constată o lipsă de statornicie în toate: în construirea unei instituții, în ridicarea de școli, în scrierea de programe și proiecte și, mai presus de toate, în aplicarea lor. Acest proces de modernizare nu este lipsit de idei, proiecte, bunăvoință, îndrăzneală, dorință de prefaceri, îi lipsește însă perseverența, răbdarea, continuitatea. Cuza și Unirea de la 1859 vor aduce un alt început pentru procesul de modernizare al societății românești. Un început care se va pierde și el în alte începuturi...

Bibliografie

I. Surse inedite

Arhivele Naționale al României

Fond Manuscrise

Manuscris 17, *Condica lui Nicolae Petru Mavrogheni Vv., de anaforale întărite și neîntărite, 1786–1789.*

Manuscris 139, *Condica de la sfânta Mitropolie, anii 1739 și până la 1805.*

Manuscris 140, *Condica de anaforale și porunci ce se vor trece de acum înainte cum înlăuntru să cuprindă i proci.*

Manuscris 141, *Condica de poruncili ce să fac pă la protopopi pentru judecăți, 1793 august 1 (1763–1801).*

Manuscris 143, *Condica Mitropoliei București, de ordinele ce s-au dat pentru luarea socotelilor diferitelor mănăstiri și pentru scutirea unora de plata embaticului 1755–1794.*

Manuscris 1558, *Condică de judecățile ce s-au căutat de la iunie 27 și înainte cum arată. Sud Mușcel 1803 iunie 27.*

Alte fonduri consultate: Achiziții Noi, Documente Istorice, Documente Muntenești, Episcopia Buzăului, Mitropolia Țării Românești, Fonduri județene: Buzău, Vâlcea, Iași. Pentru toate acestea cota, numărul și anul de emitere al documentului au fost trecute de fiecare dată când documentul a fost citat.

Biblioteca Academiei Române

Fond Manuscrise

Manuscris 634, *no 1–1675 până la leat 1774, în pricini de căsnicii și altele, zapise de împăciuire.*

Manuscris 635, *Condică de judecățile și pricinile ce să caută de soborul clericilor sfintei Mitropolii, dichemvre 1 dni 1777.*

Manuscris 636, *În pricină de căsnicii de la leat 1780 până la leat 1782.*

- Manuscris 637, *Condică cuprinzând anaforale, zapise de căsnicii și altele de la anul 1781–1786.*
- Manuscris 638, *Condică de zapise de împăciuire între casnici și de alte feluri, cărți de despărțire și foi de zestre, leat 1782 până la leat 1784.*
- Manuscris 639, *Condică de judecățile soborului ce să caută de clerici la Mitropolie, 1788–1790.*
- Manuscris 640, *Condică de pricini ce să caută de clericii sfintei Mitropolii cu judecăți, 1791 ghenarie 20.*
- Manuscris 641, *Condică de judecățile soborului ce să caută de clericii soborului sfintei Mitropolii, cum înlăuntru arată, noemvre 7, 1793–1797.*
- Manuscris 642, *Condică de anaforale ce să fac de către Măria Sa Vodă, 1793–1798.*
- Manuscris 643, *Condica soborului sfintei Mitropolii dă cercetările judecăților ce să caută cum înlăuntru arată, 1799 septembrie.*
- Manuscris 644, *Condica soborului de anaforale și zapisele i pitacurile dă pă la departamenturi i de pă la spătărie i de la agie și de la dorobănție pă cum înlăuntru arată, de la leat 1801 până la leat 1803, 1801 august 6.*
- Manuscris 645, *Sud Vlașca. Condică orânduită din luminata poruncă a se afla pe la județe pentru multe trebuințe să se treacă zapise, anaforale cum și alte diaforale ale celor cari din tâmplari vor avea înfățișare aici la al Vlascii Isprăvnicat, leat 1801 ghenarie.*
- Manuscris 646, *Condica soborului Sfintei Mitropolii. 1803 august 1-1806.*
- Manuscris 647, *Condica Sfintei Mitropolii în carea să scrie pricinile de judecăți, ce să caută din prea cinstita poruncă a Prea Sfinției Sale părintele mitropolitul țării Dosithe, 1808 dicheuvre 16.*
- Manuscris 648, *Condică de câte anaforale și alte pricini de judecăți înlăuntru arată, ghenarie 1810.*
- Manuscris 649, *Condică de anaforale în pricini căsnicești, epitropii de biserici și încredințări de jurăminte, de la leat 1827 până la 1828.*
- Manuscris 650, *Condică de anaforale în pricini căsnicești, dieți și altele din anii 1830–1834.*
- Manuscris 651, *Condica de anaforale ce se fac din partea Prea Sfinției Sale părintelui mitropolit către Măria Sa Vodă la pricinile judecăților ce să urmează aici la Mitropolie în zilele Prea Sfinției Sale chiriu Dosithe, leat 1805 maiu 1.*
- Manuscris 653, *Condica de anaforale, 1790 iunie 10, pentru pricinile ce să trimite de la stăpânire și să hotără de mitropolitul Cozma.*
- Manuscris 663, *Condică de porunci ale Mitropoliei din București către diferiții preoți din anii 1801–1809.*

- Manuscris 764 *Condică de documente din anii 1806–1809 privitoare la pricini de căsătorie.*
- Manuscris 1564, Eufrosin POTECA, *Ideile faptelor mele pă anul 1828 până la aprilie 1829.*
- Manuscris 3292, *Condică cu copii de documente ale Mitropoliei Țării Românești, cuprinzând referate pe jalbe adresate domniei, în pricini de divorț, violuri, reclamații împotriva preoților, 1798–1802.*
- Manuscris 3294, *Condică cu copii de documente ale Mitropoliei Țării Românești, cuprinzând referate pe jalbe adresate domniei, în pricini de divorț, reclamări de zestre, prestări de jurământ și alte probleme în care era implicată Biserica, 1798–1808.*
- Manuscris 3935, *Condică de anaforale și alte pricini de judecăți ale Prea Sfinției Sale părintele mitropolit Dionisie către Măria Sa Vodă și alte pricini de judecăți precum înlăuntru să arată, 1 maiu 1812.*
- Manuscris 4024, *Condică cu documente ale Mitropoliei Țării Românești, originale și copii din București și județe cuprinzând pricini de judecată între soți, desfaceri de căsătorie, angajamente de îndreptare ale unor preoți deprinși la năravuri rele, judecări de grave acte imorale, cercetări privind respectarea unei dieți, 1797–1800.*
- Manuscris 4027, *Condică de anaforale și alte pricini de judecăți de la leat 1825 martie 10.*

Surse editate:

Colecții de documente:

- *** *Acte judiciare din Țara Românească, 1775–1781*, ediție întocmită de Gh. Cronț, Al. Constantinescu, A. Popescu, T. Rădulescu, C. Tegăneanu, Editura Academiei Române, București, 1973.
- *** *Analele Parlamentare ale României*, București, Imprimeria Statului, vol. I–X, 1892–1899.
- Antonovici, Iacov, *Documente bărlădene*, 5 vol., Bârlad, 1924.
- Brătescu, Gheorghe, I. F. Georgescu-Viște, P. Penciu, *Povățuitorii sănătății, crestomația educației sanitare în România*, Editura Medicală, București, 1976.
- Caproșu, Ioan, Ungureanu, Mihai-Răzvan (ed.), *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, Editura Universității „Alexandru Iona Cuza”, Iași, 1997.
- Cernovodeanu, Paul, Gavrila, Irina, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Istros, Brăila, 2002.
- Caratașu, Mihai, *Documentele Văcăreștilor*, Litera, București, 1975.

- Cojocaru, Ilie, *Începuturile învățământului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967.
- Cojocaru, Ilie, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, București, 1959.
- *** *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a națiunii române*, Iassy, Imprimeria Adolf Berman, 1866.
- Erbiceanu, Constantin, „Documente inedite privitoare la istoria națională, politică, și bisericească a românilor”, în *BOR*, XVII (1893–1894), 7, pp. 481–512.
- Filitti, Ioan C., *Arhondologia Munteniei de la 1822–1828*, „Revista Arhivelor”, II, 1927–1929, nr. 4–5, pp. 19–49.
- Fotino, George, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, Imprimeria Națională, București, 1939.
- Furnică, Dumitru, *Din istoria comerțului la români mai ales băcănie, 1593–1855*, București, 1908.
- Galdi, Ladislav, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque phanariote*, Budapest, 1939.
- Ghibănescu, Gheorghe, *Boierii caftanlăi sub Ioan Sandu Sturdza*, „Arhiva Genealogică”, I (1912), nr. 4, pp. 74–79; nr. 7–8, p. 101–107; nr. 9–10, p. 166–171.
- Gudin, Cristina, Tămaș, Oana Mihaela, Mehedinți, Mihaela, Ciupală, Alin, Bărbulescu, Constantin, Popovici, Vlad, *Rapoarte sanitare în România modernă (1864–1906)*, Mega, Cluj-Napoca, 2010.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, vol. III (1884), supl. I₅ (1894), I₆ (1895), X (1897), XVII (1913).
- Iorga, Nicolae, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibîiană Hagi Pop*, Socec, București, 1906.
- Livadă-Cadeschi, Ligia, Vlad, Laurențiu, *Departamentul de cremenalion. Din activitatea unei instanțe penale muntene (1794–1795)*, Nemira, București, 2002.
- Mano, Constantin G., *Documente din secolele al XVI-le –XIX-lea privitoare la familia Mano*, Tipografia Curții Regale, București, 1907.
- Manualu a clasei casnicilor slugi în Principatulul Moldovei pã anul 186...*, Iașii, Tipografia Buciumului romanu, 1860.
- Potra, George, *Documente privitoare la istoria orașului București (1821–1848)*, Editura Academiei Române, București, 1975.
- Șăineanu, Lazăr, *Influența orientală asupra limbei și culturai române*, 2 vol., București, 1900.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835–1856)*, Iași, 1997.

- Urechia, V.A., *Istoria românilor. Curs făcut la Facultatea de litere din București, publicat sub direcția...*, București, 1891–1901, 13 vol.
- Urechia, V. A., *Istoria școlilor de la 1800 la 1864*, București, Imprimeria Statului, I, II, 1892, III, 1894, IV, 1901.
- Surse narrative:*
- *** *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate și adnotate de R. Crutzescu, comentariu istoric de I. C. Filitti, București, 1935.
- Antim Ivireanul, *Opere. Didahii*, ediție critică de G. Ștrempel, Minerva, București, 1996.
- Aricescu, C.D., *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime între anii 1840–1866*, Bucuresci, 1884.
- Călători străini despre țările române*, coord. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1973–2000, 10 vol.
- Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, coord. Daniela Bușe, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801–1821), coord. G. Filitti, B. Marinescu, Ș. Rădulescu-Zoner, M. Stroia, P. Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004.
- Colson, Felix, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1839.
- *** „Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)” ediția Ilie CORFUS, în *Studii și articole de istorie*, VIII, 1966.
- Cuciurean, Gheorghe, *Descrierea celor mai însemnate spitaturi din Ghermania, Englitera și Franția, spre introducerea planului pentru urzirea unui spital central în Iași, compus de Gherghie Cuciurean, a filosofie mediției și chirurgiei doctor, agă, medic primariu spitalului Sf. Spiridon, a Soțietății medic și istoric naturale din Iași, precum și a celei politice din regatul Bavariei membru*, Iașii, la Institutul Albinei, 1842.
- Cuciurean, Gheorghe, *Povăfuiri pentru sătenii Moldovei la tâmplările de holeră*, Iași: la Institutul Albinei, 1848.
- Dionisie Eclisiarhu, *Scrieri Alese. Hronograf, Predoslovii*, ediție critică de Natalia Trandafirescu, Editura Academiei Române, București, 2004.
- Drăghici, Manuil, *Iconomia rurală și dumentică sau învățătură pentru lucrarea pământului și îmbunătățirea gospodăriei de câmp și de casă, culeasă din cărți în limbi străine de postelnicul Manuil Drăghici, prezident Tribunalului de la Dorohoi, Eși*, în Tipografia Albinei, 1834.

- Eliade Rădulescu, Ion, *Echilibrul între antiteze*, Minerva, București, 1916.
- Episcopescu, Ștefan, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumei, alcătuite și întocmite spre ajutorul și folosul neamului românesc*, Bucuresci, 1824.
- Episcopescu, Ștefan, *Oglinda sănătății și a frumuseții omeniești. Mijloace și leacuri de ocrotirea și îndreptarea stricăciunilor*, București, Tipografia de la Cișmea, 1829
- Episcopescu, Ștefan, *Practica doctorului de casă. Cunoștința apărării și a tămăduiri boalelor bărbătești, femeiești și copilărești. Cu o prescurtare de chirurgie, de materie medică și de veterinerie pentru doctor și norod. Tipărită în luminatele zile ale Mării Sale Gheorghe D Bibescu vvd, domn stăpânitor a toată Tara Românească. Si alcătuită spre obștesc folos al sănătății de Ștefan Vasile Episcopescu, doctor politii Bucureștilor*, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1846.
- Ghica, Ion, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, EPLA, București, 1953; Gramar, 2001.
- Golescu, Dinicu, *Însemnare a călătoriei mele, Costandin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826*, postfață și bibliografie M. Iorgulescu, Minerva, București, 1977.
- D'Hauterive, A., *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie (1787)*, ed. de I. Bianu și T. Orășanu, București, 1902.
- Hartulari, Elena, „Istoria vieții mele de la anul 1810“, în *Convorbiri literare*, octombrie–noiembrie, 1926, pp. 729–839.
- Hochmeister, Martin, *Sibiu. Hermannstadt: 1790. Primul ghid turistic din România*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006.
- Iorga, Nicolae, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Așezământul Tipografic „Datina Românească“, Vălenii de Munte, 1931.
- Iorga, Nicolae, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, Socec, București, 1906.
- Istoria politică și geografică a Țerii Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, Bucuresci 1863
- Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie CORFUS, București, 1947.
- Kretzulescu, Nicolae, *Amintiri Istorice*, Tipografia și Fonderia de Litere Thomas Basilescu, București, 1894.
- Lagarde-Chambonas (Auguste-Louis-Charles de Messence, comte de), *Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharist et Hermannstadt, ou lettres adressées à Jules Griffith*, Paris, 1824.

- Lascăr, Vasile, *Discursuri politice*, ed. Marius Thedorian-Carada, București, 1912, 2 vol.
- *** *Manuel d'économie rurale et domestique ou Recueil de plus de 700 recettes ou Instructions excellentes pour l'économie rurale et domestique pour la santé et les agréments de la vie*, traduit de l'anglais par M***, 2 édition, revue et corrigée, Paris, Alexis Eymery, 1823.
- Moroiu, Costantin, *Disertație pentru îndreptarea pușcării din București, cu o arătare pe scurt de sistema temnițelor englezești și cu o instrucție pentru dipartamentul de criminal, închinată la simțitorii săi patrioți boeri de Costantin Popa Dumitru Moroiu, profesor obștesc de legi la Școala românească de la Sf. Sava, 1 dechemvrie 1827*, în Ovid Stănciulescu, *Cercetări cu privire la regimul penitenciar din veacul al XIX-lea. Cu un studiu necunoscut al lui Constantin Moroiu*, Cluj, 1933, pp. XVI-XVII.
- Mumulean, Paris Barbu, *Rost de poezii adecă stihuri acum întâi alcătuite în limba românească de Paris Barbu Mumulean, în București în cea de nou făcută tipografie*, 1820.
- Negruzzi, Costache, *Păcatele tinereții*, BPT, București, 1982 [ediție princeps 1857].
- Papazoglu, Dumitru, *Istoria fondării orașului București*, Curtea Veche, București, 2005.
- Poteca, Eufrosin, *Scieri filosofice*, ediție critică, de Adrian Michiduță, AIUS, Craiova, 2008.
- Raicevich, S.I., *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations sur l'histoire, la physique et la politique (1788)*, Paris, 1822.
- Rosetti, C.A., *Jurnalul meu*, ediție Marin Bucur, Dacia, Cluj-Napoca, 1974.
- Rosetti, Radu, *Amintiri. Ce am auzit de la alții*, Fundația Culturală Română, București, 1996 [ediție princeps 1925–1927].
- Samarian, Pompei, *O veche monografie a Munteniei de dr. Constantin Caracas (1800–1828)*, București, 1937.
- Sigerus, Emil, *Cronica orașului Sibiu, 1100–1929*, Honterus, Sibiu, 2006.
- Sion, Constantin, *Arhondologia Moldovei*, București, Minerva, 1973.
- Sion, Gheorghe, *Proză. Suvenire contimpurane*, EPLA, București, 1956 [ediție princeps 1888]
- Solomon, Ioan, *Amintirile colonelului Ioan Solomon*, prima ediție în 1862, Vălenii de Munte, 1910.
- Soutzo, Nicolas, *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798–1871*, ed. Panaïoti Rizos, Vienne, 1899.

- Tăutul Ionică, *Scrieri social-politice*, ed. Emil Vărtosu, Editura Științifică, București, 1974.
- Teodorescu, G. Dem, *Poezii populare române*, București, Minerva, 1982.
- Vărnăv, Teodor, *Istoria vieții mele. Autobiografie din 1845*, București, Minerva, 1908.
- Vărtosu, Emil, *Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu, 1814–1817*, București, 1938.
- Wilkilson, W., *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821.

Presa vremii:

- Albina Românească*, 1831–1838.
- Cantor de avis. Comers*, în *Tipografia D. I. Eliad*, prin Zaharia Carcalechi, șeful Cantorului, 1837–1838.
- Curierul Românesc*, 1833.
- Foaia Satului*, 1849–1851.
- Foaia Soțietății de Medici și Naturaliști din Principatul Moldovei*, tipărită în Institutul Albinei, 1851–1852.
- L'Illustration. Journal Universel*, 1843–1856.
- Învățătorul Satelor*, 1843–1852.
- Predicatorul Ecclesiastic*, 1857.
- Povățitorul Sănătății și a Economiei, foare periodică pentru poporul românesc*, 1844–1845.
- Săptămâna*, 1853–1854.
- Steaua Dunării*, 1856.
- Vestitorul Românesc*, gazetă coprinzătoare de feluri de științe, 1843–1857.
- Vestitorul Besericesc*, gazetă religioasă și morală, Buzău, în tipografia Sfintei Episcopii, 1839–1841.

Coduri de legi:

- Legiuirea Caragea (1818)*, ediție critică, Editura Academiei Române, București, 1953.
- Manualul Administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855. Înorânduile de o comisie din naltul ordin al Înălțimii Sale Principelui domnitoriu al Moldovei Grigorie A. Ghica voevod*, Iașii, 1855–1856, 2 vol
- Pravilniceasca condică (1780)*, ediție critică, Editura Academiei Române, București, 1957.

- Regulamentul Organic a Prințipatului Moldovei*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1846.
- Regulamentul Organic, intrupat cu legiurile din anii 1831, 1832 și adăogat la sfârșit cu legiurile de la anul 1834 până acum, împărțite pe fiecare an, precum și cu o scară deslușită a materiilor. Acum a doa oară tipărit cu slobozenia înaltei stăpâniri, în zilele Prea Înălțatului prinț și domn stăpânitor a toată Țara Românească Gheorghe D. Bibescu vv.*, București, 1847

Studii de specialitate:

Literatură românească

- Alexandrescu, Raluca, „Les malaises de la modernisation roumaine. Le moment 1848 et de la démocratie“, în *Studia Politica*, vol VI, 2006, pp. 867–883.
- Alexandrescu, Raluca, „Les incertitudes de la démocratie sur la modernisation politique et la production intellectuelle de la démocratie au XIX siècle roumain“, în *New Europe College Year Book 2005–2006*, NEC, 2009, pp. 7–17.
- Alexandrescu, Sorin, *Privind înapoi modernitatea*, Univers, București, 1999.
- Alexianu, Al., *Mode și veșminte din trecut*, București, Meridiane, 1987, 2 vol.
- Antoși, Sorin (coord.), *Modernism și Antimodernism. Noi perspective interdisciplinare*, Cuvântul, București, 2008.
- Barbu, Daniel (coord.), *Firea românilor*, Nemira, București, 2000.
- Bărbulescu, Constantin, Popovici, Vlad, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Contribuții*, Accent, Clu-Napoca, 2005.
- Băluță, Ionela, *La bourgeoisie respectable. Réflexion sur la construction d'une nouvelle identité féminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, Editura Universității, București, 2008.
- Băluță, Ionela și Vintilă-Ghițulescu, Constanța (coord.), *Bonnes et mauvaises mœurs dans la société roumaine d'hier et d'aujourd'hui*, EDR, NEC, București, 2005.
- Băluță, Ionela, Vintilă-Ghițulescu, Constanța, Ungureanu, Mihai-Răzvan (ed.), *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th–20th Centuries) / Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe–XXe siècles)*, NEC, București, 2008.
- Bolovan, Ioan, Covaci, Diana, Deteșan, Daniela, Eppel, Marius, Holom Elena (eds.), *În căutarea fericii. Viața familială în spațiul românesc în sec. XVIII–XX*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2010.

- Bolovan, Sorina Paula, Bolovan, Ioan, Pădureanu, Corneliu (ed.), *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII–XXI)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2007.
- Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, Centrul de studii transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999.
- Cazimir, Ștefan, *Alfabetul de tranziție*, București, Humanitas, 2006.
- Câlția, Simion, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al XVII-lea la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Universității București, București, 2011.
- Chiper, Mihai, *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în România (1859–1914)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.
- Ciupală, Alin, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea. Între public și privat*, București, Meridiane, 2003.
- Corfus, Ilie, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Române, București, 1969.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, Polirom, Iași, 2008.
- Duțu, Alexandru, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, Editura pentru literatură, 1968.
- Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, Humanitas, 2000.
- Filitti, C. Ioan, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, Librăriile Socec, București, 1915.
- Furtună, Dumitru, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915.
- Găleşescu, Alexandru G., *Eforia Spitalelor civile din Bucuresci, 1832–1932*, 2 vol., București, 1900.
- Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice românești (1369–1878)*, Ion Dumitru Verlag, München, 1987.
- Ghibănescu, Gheorghe, *Bașoteștii și Pomârla*, Iași, 1929.
- Iacob, Dan Dumitru, „Sociabilitate și divertisment în Principatele Române din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Jocurile de cărți”, în *RIS*, VIII–IX, 2003–204, pp. 237–283.
- Iacob, Dan Dumitru, „Balurile înaltei Societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea”, în Laurențiu Rădvan (coord.) *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de*

- la medievalitate la modernitate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007, pp. 263–325.
- Iacob, Dan Dumitru, „Duelul de onoare în societatea românească din secolul al XIX-lea. Factori de receptare”, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, pp. 419–454.
- Ionescu, Adrian-Silvan, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, Paideia, București, 2007.
- Istrate, Alexandru, Mihalache, Andi Emanuel (coord.), *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.
- Jianu, Angela, *A Circle of Friends. Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840–1859*, Brill, Leiden, Boston, 2011.
- Lazăr, Gheorghe, „Lux și ostentație la negustorii din Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)”, în *RI*, tom XV, nr. 3–4, 2004, pp. 171–178.
- Lazăr, Gheorghe, *Les marchands en Valachie, XVIIe-XVIIIe siècles*, București, Institutul Cultural Român, 2007.
- Lazăr, Gheorghe, *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova*, Istros, Brăila, 2010.
- Lemny, Ștefan, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, București, Meridiane, 1990.
- Livadă-Cadeschi, Ligia, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, București, Nemira, 2001.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Minerva, București, 1997.
- Marton, Silvia, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie (1866–1871)*, Institutul European, Iași, 2009.
- Mihai, Nicolae, „Revoluția în sutană: clerul și evenimentul politic în Principatul Țării Românești (prima jumătate a secolului al XIX-lea)”, în *AO*, 24, 2010, pp. 91–111.
- Moșneagu, Bogdan, „Biserica Ortodoxă română și modernitatea. Procesul de secularizare și Caracteristicile sale”, în *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca*, tom. XLVII, 2008, pp. 107–122.
- Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010.

- Murgescu, Mirela-Luminița, Murgescu, Bogdan, „Tranziție, tranziții: conceptualizarea schimbării în cultura română”, în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Polirom, Iași, 2010, pp. 419–447.
- Murgescu, Mirela-Luminița, *Între „bunul creștin” și „bravul erou”. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831–1878)*, Editura 92, Iași, 1999.
- Oișteanu, Andrei, „Duelul la români – de la Dimitrie Cantemir la Lucian Blaga”, în *România literară*, nr. 21, 1–7 iunie, 2005.
- Oișteanu, Andrei, „Din nou despre duelul la români – a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *România literară*, nr. 37, 21–27 iunie, 2005.
- Oișteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română*, Humanistas, București, 2004.
- Pakucs, Maria, „Behaviour control in Sibiu in the sixteenth-century between norm and practice”, în Ionela Băluță, Constanța Vintilă-Ghițulescu (coord.), *Bonnes et mauvaises mœurs dans la société roumaine d’hier et d’aujourd’hui*, NEC, București, 2005, pp. 43–60.
- Pippidi, Andrei, „Lecturile unui boier muntean, acum un veac: Ioan Manu”, în *Revista de teorie literară*, tom 20, 1, 1971, pp. 105–119.
- Pippidi, Andrei, *Byzantins, Ottomans, Roumains. Les Sud-Est Européen entre l’héritage impérial et les influences occidentales*, Paris, Honoré Champion Editeur, 2006.
- Platon, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea–prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.
- Platon, Gheorghe, „Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859”, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, 1971, pp. 336–343.
- Popescu, Mihai, „Starea politică internă a Moldovei între anii 1854–1857”, în *Arhiva Românească*, IV, 1940, pp. 250–256.
- Roman, Nicoleta, „Păcatul femeii în fața justiției la începutul secolului al XIX-lea”, în *RIS*, X–XII, 2005–2007, Iași, 2009, pp. 155–179.
- Roman, Nicoleta, „Avortul și infanticidul în lumea rurală românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în *SMIMod*, vol. XX, 2007, pp. 75–85.
- Roman, Nicoleta, „Femeile din Țara Românească și «farmecele» lor (descânțete, leacuri, doctorii)”, în *RI*, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, pp. 591–605.

- Roman, Nicoleta, „Manifestări ale magiei în Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea”, în *Omul și Mitul*, Editura Universitas XXI, Iași, 2006, pp. 387–398.
- Samaritan, Pompei Gh., *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, București, 1938, 3 vol.
- Rădvan, Laurențiu (coord.), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007.
- Sora, Florin Andrei, *Servir l’Etat roumain. Le corps préfectoral, 1866–1940*, Editura Universității din București, București, 2011.
- Sturdza, Mihai Dim. (coord. și coautor), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. 1, Editura Simetria, București, 2004.
- Șăineanu, Lazăr, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, 2 vol., București, 1900.
- Trăușan-Matu, Lidia, *De la leac la rețetă. Medicalizarea societății românești în veacul al XIX-lea (1831–1869)*, Editura Universității București, București, 2011.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, „O catagrafie din 1828 a clerului ieșean”, în *Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”*, Iași, XXXI, 1994, pp. 407–442.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, „Izvoare genealogice inedite: vidomostile deceselor boierești (I), AG, I (VI), 1994, 1–2, 297–316.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, „Însemnări de taină pentru câteva genealogii moldovenești”, în AG, II (VII), 1995, 1–2, pp. 27–38.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, „Câteva note privitoare la ritualul ceremoniilor domnești din vremea lui Mihail Sturdza. Sărbătorile instalării la putere (1834)”, în AG, II (VII), 1995, 3–4, pp. 299–333.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, „Granițele morale ale Europei. Despre morala cuplului în societatea românească la începutul secolului XIX”, în *Secolul XX*, 1997, pp. 94–115.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004.
- Varta, Ion, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Editura Arc, Chșinău, 1998.
- Vasile, L. Andreea, *Să nu audă lumea: Familia Românească în Vechiul Regat*, Tritonic, București, 2010.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, Pakucs Willcocks, Mária (coord.), *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje, suplicii*, ICR, București, 2007.

- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, „«Ordinea domestică» și «ordinea publică» între Stat și Biserică (1710–1834)“, în Violeta Barbu (coord.), *De la comunitate la societate*, ICR, București, 2007, pp. 174–245.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, „«Au sein de la famille»: Solidarités et conflits familiaux dans la société roumaine (XVIIIe siècle)“, în Ionela Băluță, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mihai-Răzvan Ungureanu (ed.), *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th–20th Centuries) / Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe-XXe siècles)*, NEC, București, 2008, pp. 254–271.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, „Construire autour du baptême: parrains et filleuls dans la société roumaine (XVIIe-XVIIIe siècles)“, în Guido Alfani, Philippe Castagnetti, Vincent Gourdon (ed.), *Baptiser: pratique sacramentelle, pratique sociale (XVIe-XXe siècles)*, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2009, pp. 261–281.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, „«La mode vient de Constantinople»: Les boyards roumains entre Orient et Occident (XVIIIe siècle)“, în *Etudes Balkaniques, Cahiers Pierre Bellon*, Paris, 2009, pp. 109–127.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, „Prin modernizare în modernitate“, în Lazăr Vlăsceanu (coord.) *Sociologie*, Polirom, Iași, 2011, pp. 840–874.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța (ed.), *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth-XXth Centuries)*, Cambridge Scholars Publishing, 2011.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, *Mode et luxe aux Portes de l'Orient. Tradition et modernité dans la société roumaine*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, *From işlic to top hat: fashion and luxury at the gate of the Orient*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, *În șalvari și cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, Humanitas, București, 2011.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, „«Women in Church, Men at the Public House»: Religious Experience in Romanian Society, 1700–1830“, în *The History of the Family*, vol. 17, 2, 2012, pp. 220–235.
- Vlăsceanu, Lazăr, *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Polirom, Iași, 2007.
- Vlăsceanu, Lazăr (coord.) *Sociologie*, Polirom, Iași, 2011.
- Zeletin, Ștefan, *Burghezia română. Originile și rolul ei istoric (1925)*, Nemira, București, 1997.

Literatură străină

- Beck, Ulrich, Giddens, Anthony, Lash, Scott, *Reflexive modernization. Politics, tradition and Aesthetics in the modern social order*, Polity Press, Cambridge, 1994.
- Boutry, Philippe, *Prêtre et paroisses au pays du Curé d'Ars*, Cerf, Paris, 1986.
- Brennan, Thomas, *Public Drinking and Popular Culture in Eighteenth-Century Paris*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.
- Brennan, Thomas, *Cabarets and Labouring Class in Eighteenth Century Paris*, Baltimore, 1982.
- Calhoun, C.J., „Community: toward a variable conceptualisation for comparative research“, în *Social History*, vol. 5, nr. 1, 1980.
- Capp, Bernard, *When Gossips Meet: Women, Family and Neighbourhood in Early Modern England*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Castan, Nicole, Castan, Yves, *Vivre ensemble. Ordre et désordre en Languedoc (XVIIe-XVIIIe siècle)*, Paris, Gallimard/Julliard, 1981.
- Castan, Yves, *Honnêteté et relations sociales en Languedoc (1715–1780)*, Plon, Paris, 1974.
- Chiroț, Daniel, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, București, 2002 [ed. originală: *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony*, New York, 1976].
- Corbin, Alain, *Archaïsme et modernité en Limousin au XIXe siècle, 1845–1880*, vol. 1: *La rigidité des structures économiques, sociales et mentales*; vol. 2: *La naissance d'une démocratie de gauche*, Marcel Rivière, Paris, 1975.
- Daumard, Adeline, *Les bourgeois et la bourgeoisie en France depuis 1815*, Flammarion, Paris, 1991.
- Dixon, Simon M., *The Modernization of Russia, 1676–1825*, Cambridge University Press, 1999.
- Drace-Francis, Alex, *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity*, Taurus Academic Studies, London, 2006.
- Dumont, Louis, *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*, Seuil, Paris, 1983.
- Elias, Norbert, *La civilisation des mœurs*, Paris, Calmann-Lévy, 1973.
- Elias, Norbert, *La société de cour*, Calmann-Lévy, Paris, 1974.
- Elias, Norbert, *La dynamique de l'Occident*, Paris, Calmann-Lévy, 1975.
- Farge, Arlette, *Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 1979.

- Farge, Arlette, *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Hachette, 1986, p. 58.
- Foucault, Michel, *Istoria sexualității*, Editura de Vest, Timișoara, 1995.
- Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Humanitas, București, 1997.
- Frangoudaki, Anna, Keyder, Çağlar (ed.), *Ways to modernity in Greece and Turkey: encounters with Europe, 1850–1950*, Tauris, London, 2007.
- Freeze, Gregory, „Bringing Order to the Russian Family: Marriage and Divorce in Imperial Russia, 1760–1860“, in *The Journal of Modern History*, vol. 62, no. 4, 1990, pp. 709–746.
- Geremek, Bronislaw, *Les marginaux parisiens au XIVe et XVe siècles*, Paris, Flammarion, 1976.
- Giddens, Antony, *Sociologie*, ALL, București, 2010.
- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press 1990.
- Gowing, Laura, *Women, Words, and Sex in Early Modern London*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- Habermas, Jurgen, *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Payot, Paris, 1978.
- Hobsbawm, Eric, *On History*, Weidenfeld&Nicolson, London, 1997.
- Jedlicki, Jerzy, *A Suburb of Europe. Nineteenth-century Polish Approaches to Western Civilization*, CEU Press, Budapest, 1999.
- Karpik, Lucien, *Les avocats. Entre l'Etat, le public et le marché, XIII–XXe siècle*, Gallimard, Paris, 1995.
- Le Donne, John P., *Absolutism and Ruling Class. The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825*, Oxford University Press, 1991.
- Le Donne, John P., „Russian governors general, 1775–1825. Territorial or functional administration?, in *Cahiers du monde russe*, 2001/1, Vol. 42, pp. 5–30.
- Mayer, Arno, *La persistance de l'Ancien Régime. L'Europe de 1848 à la Grande Guerre*, Flammarion, Paris, 1983.
- Muchembled, Robert, „Anthropologie de la violence dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècles)“, in *Revue de synthèse*, nr. 1, 1987.
- Muchembled, Robert, *L'invention de l'homme moderne. Sensibilités, mœurs et comportements collectifs sous l'Ancien Régime*, Paris, Flammarion, 1988.
- Muchembled, Robert, *La Violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècles*, Brepols, 1989.
- Milles, Charles Wright, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1956.

- Philliou, Christine, *Biography of an Empire. Governing Ottomans in an Age of Revolution*, University of California Press, London, 2011.
- Porret, Michel (ed.), *Le corps violenté: du geste à la parole*, Librairie Droz, Genève, 1998.
- Remond, René, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX*, Polirom, Iași, 2003.
- Scott, Richard W., *Instituții și organizații*, Polirom, Iași, 2004.
- Thomas, Keith, *Religion and the decline of magic: studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Watters, Malcom (ed.), *Modernity Critical Concept*, vol. I–IV, *Modern System*, Routledge, London, New York, 1999.
- Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen. The modernisation of Rural France, 1870–1914*, Stanford University Press, 1976.
- Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Humanitas, București, 1993.
- Weber, Max, *Économie et société*, 1. *Les catégories de la sociologie*, 2. *L'organisation et les puissances de la société dans leur rapport avec l'économie*, Plon, Paris, 1995.
- Weber, Max, „Bureaucracy“, in Malcom Watters (ed.), *Modernity Critical Concept*, vol. III, *Modern System*, Routledge, London, New York, 1999, pp. 351–367.
- Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizațiilor în epoca Luminilor*, Humanitas, București, 2000.